הָעָבָר

רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

חוברת ג׳ אלול תשט״ו תל־אביב

נוסד בשנת תרצ״ג בפטרבורג

הוצאת ״אלתירא״, אגודה לחקר תורדות יהדי רוסיה ואוקראינה
בהשתתפות מעורד התנוך והתרבות ובסיוע קרן י. ל. ורתנ׳ גולדברג

הָעָבָר

רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה

המערכת:
בן ציון כץ
בנימין קרוא

המזכיר:
א. אהרוני

מועצת המערכת:
ז. שזר
פ. שניאורסון
ב. שוחטמן
יוחנן טברסקי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

חוברת ג' | אלול תשט"ו | תל-אביב

נוסד לזכר חיים כהן בפסדבורג

הוצאת "אלתירא", אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה
בהשתתפות משרד החנוך והתרבות ובסיוע קרן י. ל. גולדברג

ה ת ו כ ן

עמוד

נשיא ישראל, מר יצחק בן צבי — בן שבעים מאת פרופ׳ יוסף קלוזנר 3
פרופ׳ יוסף קלוזנר בגבורות מאת ב. ק. 6
יצחק גרינבוים — למלאת לו 75 שנה מאת בן ציון כץ 8
ביקורו של ד״ר הרצל בפטרבורג מאת ד״ר נ. מ. גלבר 12
וילנה לעיני הרצל מאת נתן גורן 20
הדוב הלבן (שיר) מאת נחום סוקולוב ז״ל 22
ימי פטרוגראד שלי (קטעי זכרונות) מאת יצחק גרינבוים 25
תקופת פטרבורג מאת ד״ר מארק וישניצר 41
היריד הספרותי העברי הגדול במוסקבה מאת א. ליטאי 51
בלטה בשנות 1917—1925 מאת מנשה אלטמן ז״ל בצירוף מבוא
מאת שלום בן ברוד 56
ועדות וועידת הרבנים ברוסיה מאת שמשון דוב ירושלמי 86
הליברלים הרוסים במאה הי״ט ושאלת היהודים מאת יצחק מאור 95
היהודים במקצוע המשפט ברוסיה הצארית מאת ב. גנקין 111
אומן העיר, זכרונות, מאת דוד אטינגר 116
גורקי והחברה הרוסית למלחמה באנטישמיות מאת ב. שוחטמן 120
יוסף סורקין מאת ד״ר ישראל שפירא 124
המלשינות הגדולה על החסידים בשנת 1881 בסטארודוב
מאת פרופ׳ פ. שניאורסון 125
שני נעדרים: יצחק למדן, יוסף הפטמן מאת ב. ק. 131
ארבעה ותיקי הציונות הרוסית שהלכו לעולמם מאת ב. כ. 134
הרב ד״ר מרדכי נורוק בן השבעים מאת נתן גורן 139
מידיד אחד מני אלף מאת ב. ק. 141
אגרות מארכיון אחד העם מאת ב. שוחטמן 143
אגרות אלכסנדר צדרבוים עורך „המליץ״ מאת מ. אונגרפלד 152
„אלתירא״, אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה 160

פרופיסור יוסף קלוזנר

נשיא ישראל, מר יצחק בן־צבי – בן שבעים

(י"ח בכסליו, תרמ"ה—תשט"ו).

הכרתי אישית את מר יצחק בן־צבי לראשונה כמעט לפני ארבעים ושלש שנים — ימים מועטים קודם חג־הפסח, בשנת תרע"ב (1912), בדרך מסעי הראשון לארץ־ישראל. ביחד עם דוד בן גוריון, ישראל שוחט ויצחק נופך, שקדם להם

במקצת, למד אז משפטים באוניברסיטה הטורקית שבקושטה של עבד־אל־חמיד. זהו דבר אפייני מאד בשביל מר בן־צבי: לאחר שבשנת תרס"ו (1906) נאסרו הוא ואביו ואחותו בפולטאווה עיר מולדתו על השתתפות באירגון של ההגנה

העצמית בפני הפרעות ברוסיה נידונו שלשתם לגירוש לסיביריה ואביו ואחותו גורשו לשם בפועל, הצליח מר יצחק בן־צבי לברוח מרוסיה. זמן מועט שהה אז בגרמניה ובשווייץ והיה פעיל באירגון של פועלי־ציון; אבל לא עלה על דעתו של בן צבי להשתקע בחוץ־לארץ ולעבוד שם עבודה לטובת הציוניות, כמנהגם של רוב הציוניים הצעירים באותם הימים. לאחר שנה, בשנת תרס"ז (1907), הוא עובר לארץ־ישראל ומתיישב תחילה ביפו; אבל שוב לאחר שנה כבר הוא עובר מיפו לירושלים, ומאז נעשית בירת־עם־ישראל מקום־מושבו הקבוע. ובשנות 1912—1914 כבר אנו מוצאים אותו בקושטה, שבה לשם כדי להכיר את טורקיה ואת חייה המדיניים והתרבותיים וללמוד את המשפט הטורקי ואת הלשון הטורקית. טורקיה עדיין היא באותן השנים השלטת בארץ־ישראל וגורלה של ארץ־ישראל תלוי בגורלה של טורקיה, ויש איפוא להכיר את הארץ השלטת לא מפי השמועה ולא מתוך ספרים בלבד, אלא יש לחיות בתוכה ולהכיר את חייה הכרה יסודית מתוך החיים עצמם.

ואז הפרתי לראשונה את מר בן־צבי, שהיה אז בחור צעיר ושוחחתי עמו על מטרת שהייתו בקושטה. והרושם, שעשה עלי אז, היה, שאין לפני אחד מן הציוניים הרגילים, שמסתפק במה שיעשה אחרים לציוניים, אלא אדם, שישתדל בחיים החדשים של ישראל בארצו ויגשים את הציוניות בגופו ובנפשו. ולשם כך הוא שוהה בטורקיה: הוא, בשישוב לארץ, יידע לפעול בתוכה כאדם מכיר את המזרח הכרה שלמה. כי רק אדם בעל הכרה כזו יפה שרשים בארץ־ישראל.

וכך חי ופעל מר בן־צבי מיום שחזר לארץ ועד שזכה לכבוד הגדול ביותר, שיכול עם־ישראל לכבד בו אדם מישראל — עד שזכה להיות הנשיא השני של מדינת־ישראל הריבונית והעצמאית.

ומכאן בא היחס החיובי שלו אל ההתגייסות לגדוד העברי מייסודו של ז'אבוטינסקי בשנת 1918. בעוד שהציוניים הנאמנים ביותר כאוסישקין וצ'לנוב התנגדו לגדוד מפני שראו בו פעולה אנטי־טורקית, שיכולה לסכן את כל הישוב בארץ בימי־הערימות של ג'מאל פחה, הטיף בן־צבי ביחד עם בן־גוריון להקים את הגדוד העברי, והוא ובן־גוריון אף התנדבו הם עצמם לגדוד וכחיילים של הגדוד העברי חזרו שנית לארץ־ישראל לאחר שנסתיימה מלחמת־העולם הראשונה בניצחון על טורקיה ובהכרזת־בלפור. אף בזה הראה מר בן־צבי, שהתורה והחיים אינם בשבילו שני עניינים נפרדים, שאינם תלויים זה בזה. מי שהוא נאה דורש חייב להיות גם נאה מקיים: לחיות בארץ, להתענות בכל מה שמתענים תושביה ולעשות את ארץ־ישראל ראויה לשם זה.

ומכאן בא העניין הגדול, שהראה מר בן־צבי לעתיקות הארץ: לחקירה הטופוגרפית וההיסטורית של הארץ כולה. מכאן באה גם תשומת־הלב המרובה, שהקדיש מר בן־צבי ל„שכני ארץ־ישראל", וביחוד לישוב הערבי, הדרוזי והצ'רקסי בארץ, לישוב העברי העתיק בכפר־פקיעין, שהקדיש לו נוסף על מאמרים הרבה גם ספר מיוחד (1927), ולשרידי השומרונים בארץ, שגם להם ולספרותם הקדיש מאמרים שונים וספר שלם (1935).

ומכאן באה ביחוד התעניינותו בעדות־המזרח המרובות והשונות בארץ, שביחסו החיובי אליהן יכול הוא להיות מופת לרבים, שחששו ועדיין הם חוששים למיעוט־התרבות שלהן ולחוסר החינוך המדיני, שלקו בו שלא באשמתן. ספרו על „נדחי־ישראל", שיצא זה לא כבר וקיבל את פרס־ביאליק של עירית תל־אביב, הוא מלא חיבה לשבטים העברים הנידחים והמרוחקים, שהקול־הקורא לקבוץ־

גלויות, מצא הד חזק בלבותיהם. וכראש הועד הלאומי לא עשה שום הפליה לרעה בין יהודי תימני, פרסי או עיראקי ובין יהודי אירופי או אמריקני. כאילו חזה מראש, שמהם, מיהודי־המזרח הפשוטים ונאמני־המסורת, תיבנה מדינת־ישראל. ולא מקרה הוא זה, שהוא הוא שיסד את המכון לחקר יהודי־המזרח והשקיע בו עבודה מרובה. כל זה בא מתוך ההרגשה הכנה והעמוקה, שגורל־כולנו שוה ועתיד־כולנו שוה כמו ששוים הם העבר וההווה שלנו ביסודם ועיקרם, ורק על־ידי מאמצינו ועל־ידי מיזוגם האיטי של שבטי־ישראל יקום בארץ עם חזק ומאוחד במלחמתו לשיחרור־הארץ בגבולותיה ההיסטוריים כמו שסימנה אותם תורתנו, שהיא קדושה במידה שוה ליהודי־המזרח וליהודי־המערב ואף לעמי־התרבות המונותאיסטיים בולם.

ומתוך יחס שוה זה לכל שבטי־עמנו באה העממיות של מר בן־צבי, שקנתה לו את לבות העם כולו מיום שנבחר לנשיא במדינת־ישראל. המשרה הגדולה שעל שכמו לא גרמה לו להתרברב ולהתנשא על העם. בתוך העם הוא שוכן, בכל צרותיו לו צר ובכל שמחותיו הוא נוטל חלק כאחד מבני־המדינה. ועל־ידי כך נתחבב על העם במידה מרובה. למרות מה שהוא חבר בולט של מפלגה, שגרמה להיבחרותו, רואים בו כמעט הכל בא־כוח של עם־ישראל כולו, בלא הבדל של עדה ומפלגה, כמו שצריך להיות נשיא של מדינה דימוקראטית.

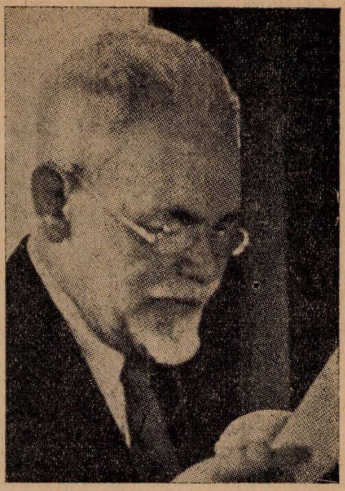
יש עוד פעולות מדיניות וחברותיות, תרבויות וספרותיות, שיש לזקוף לזכותו של מר בן־צבי נוסף לכל מה שנתפרט כאן. מצדי אי־אפשר לי שלא להזכיר כאן, שמר בן־צבי היה אחד מן הראשונים, שפירסם לפני ה בה שנים ב„השלח" בחתימת „אבנר" מאמר על הצד הכלכלי במרד־החשמונאים. אבל במאמר קצר מוקדש לשנת־השבעים של נשיא־ישראל אי־אפשר להכנס לפרטים.

ובשם מעריציו ומחבביו אני מברך אותו מקרב לב, שיזכה להאריך ימים על כסא הנשיאות, הוא עם רעיתו היקרה, שבתורת רחל ינאית הראתה את הוקרתה למלך הגדול מבית־החשמונאים ינאי אלכסנדר, כשקראה לעצמה בשמו, ובימי מלחמת־העולם הראשונה הראתה את אומץ־לבה כשנסתכנה להביא את בשורת־בלפור לשני חלקי־הארץ, שהיו כבושים בידי שני מחנות נלחמים. ומשנת 1919, ואילך, מיום שנעשתה גברת רחל בן־צבי, היא מחלקת עם בעלה הנשיא את דעותיו ואת פעולותיו, ואף היא נתחבבה על העם בפשטות־חייה ובנס רוחה לכל דבר טיב ומועיל לעם־ישראל בלא הבדל עדה ומפלגה.

ברוכים יהיו שניהם לאורך ימים ושנים!

תל־אביב, ט"ו בשבט, תשט"ו.

פרופ' יוסף קלוזנר בגבורות

למן מאמרו הראשון ב„המליץ" תרנ"ב „מלים מחודשות וכתיבה תמה" וספרו הראשון „ציון למשורר יהודה גורדון" (תרנ"ד) פרסם פרופסור יוסף קלוזנר כאלף מאמרים ומחקרים, בתוכם עשרות ספרים. החיבורים הראשיים שלו הם, לפי המקצועות: א) פילוסופיה — „יהדות ואנושיות", „פילוסופים והוגי דעות", „תורת המדות הקדומה בישראל" (תורגם לרוסית). ב) דברי הימים — „היסטוריה ישראלית" (דברי ימי ישראל עד חורבן בית שני), „ישו הנוצרי" (תורגם לכמה לשונות), „מישו עד פאולוס", „כשאומה נלחמת על חרותה", „הבית השני בגדולתו", „הרעיון המשיחי בישראל" (תורגם לגרמנית). ג) ספרות — „היסטוריה של הספרות העברית החדשה" (שערים באוניברסיטה, 4 כרכים, ממנדלסון עד יהודה ליב גורדון), „יוצרים ובונים" (מונוגרפיות על סופרים בשלשה כרכים). ד) בלשנות — מלון של כיס, עברי־גרמני־רוסי ־ביחד עם י. גרזובסקי; דקדוק קצר של העברית החדשה. ה) פרשנות — פרשגן ומבוא לספר עמוד (דוגמא לפאראפראזה עברית של המקרא וביאור הזמן והסביבה על ידי מבואות).

במאמריו הפובליציסטיים, שרוב מנינם ובנינם נתפרסם ב„השלח", תורה שלמה של ציונות. מטיף הוא לגאולה שלימה מתוך שלילת הגלות ותחית הרוח הישראלית. הציונות שלו מבוססת על תפיסת עולמו, שלפיה היהדות היא יסוד מכריע בתרבות האנושית. אין אנחנו סתם אומה, אלא אומה קלאסית כיוון וכרומא, ולא עוד אלא שהללו בטלו ועברו מן העולם ואנחנו חיים וקיימים, ומורשתנו מחייבת אותנו לשוב ולהיות עם תרבותי גדול. אין כמוהו ממזג את המחר ההיסטורי עם תנועת התחיה. תפיסת עולמו חובקת זרועות עולם ועם זה היא מעמידה במרכז את ישראל. חוקר הוא את העבר ואינו מתעלם מן ההווה. עוסק בדברי ימי המקרא ותרבות בית שני וחי עם היצירה העברית החדשה, דן על כל תופעה ספרותית. עמד על עריסת ספרותנו בתקופת הזהב האחרונה שלה, באירופה המזרחית, תקופת ביאליק־טשרניחובסקי־כהן־שניאור. שוקד על תקנת הלשון על ידי מלונים ודקדוק והצעות לשוניות. הוא נלחם לפשטות הביטוי ולבהירות המחשבה הצבורית ולפעולה ברוח החוש הלאומי והאנושי הטבעי, בלי פלפולים וסופיזמים, יפי הרוח ואיסטניסות. שלם ודורש שלימות.

ארץ ישראל תופסת מקום מרכזי בחיבוריו. אופייני בשבילו מאמרו „ארץ

ישראל בתנועות המהפכה הישראליות", שבו הוא מראה, כי בכל מפנה בדברי ימי ישראל פנה העם לציון. אף הוא כך. כשהוא כותב היסטוריה הוא מתרכז בימי שבת העם על אדמתו, וכן על הרעיון המשיחי הוא כותב עד חתימת המשנה, ז. א. כל ימי היות עם עברי יוצר בארץ. בדקדוק הלשון הוא מתענין לשם התקנת שפה נוחה לשימוש בישוב חי בארץ, בהיסטוריה של הספרות העברית החדשה הוא טורח למצוא בכל סופר מסופרי ההשכלה יחס חיובי לארץ ישראל. וכמובן, שהפוב־ליציסטיקה כולה קדושה לארץ. הוא עמד בראש הלוחמים לציונות של ציון בימי פולמוס אוגנדה. הוא היה אחד המתנגדים הקיצוניים להצעת החלוקה.

גדולה קנאתו לעברית, גם בהיותו ברוסיה וגם בארץ הוא לוחם בפה ובכתב נגד הפשרנות בעניני לשון. רואה הוא בעברית חזות הכל. וספרות עברית חדשה היא לו קדושה מיוחדת. בה רואה הוא „המשך הנבואה". חיבורו הגדול ביותר בכמות מוקדש למקצוע זה. הוא שעשה את הספרות העברית החדשה למחקר מדעי אוניברסיטאי.

הוא מצטיין בסגנונו הפשטני והבהיר. יודע הוא להרצות על נושאים עמוקים בצורה מובנת לכל קורא. אין דרכו לבוא בעב הענן ולהאפיל על הרעיון במלים או בראשי תיבות או בהערות יתירות. מחקריו המדעיים המקצועיים הוא מפרסם בירחונים הנועדים למלומדים, ואילו רוב חיבוריו מופנים לעם והעם מחבב את דבריו וספריו מתפשטים בכמה מהדורות.

כעורך „השלח" וכמרצה בישיבת אודיסה ובאוניברסיטה העברית בירושלים הינך דורות של סופרים. הוא בעל המזג החם ביותר בין הפובליציסטים, עם היותו גם איש מדע. הוא אינו נרתע מלפרסם דעות, שלא הכל מסכימים להן. ב„היסטוריה ישראלית" שלו הוא לוקח ממסקנות חקירת המקרא מה שנראה לו מוכח ומסגל אותן לצורך הבנת העבר. ובתולדות „ישו הנוצרי" הוא מטפל בפרטות יתירה: היהודי הלאומי הראשון העושה זאת, דוקא מתוך תפיסת עולם לאומית ויחס חיובי לערכי היהדות המסתייגת מן הנצרות.

בכל היותו עברי קנאי לא נמנע מלכתוב בלשונות אחרים לצרכים מדעיים או לשם הסברת דעותיו לעם או לשם הפצת דעת. ביחוד הרבה לכתוב רוסית, שפרסם בה ספרים שלמים על אחד העם, ביאליק, טשרניחובסקי ועוד. כן פרסם קונטרסים באידיש: על דון יוסף הנשיא ועל ירושלים ועוד.

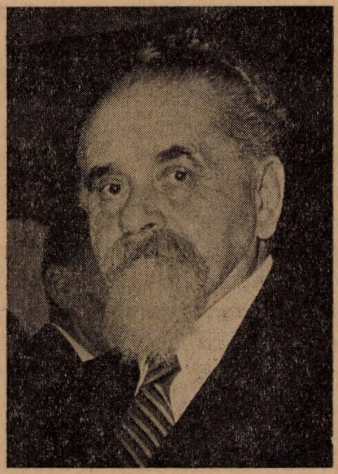
יבורך באריכות ימים ובהמשך עבודתו הפוריה.

ב. ק.

בן-ציון כץ

יצחק גרינבוים – למלאות לו 75 שנה

יצחק גרינבוים התחיל בפעולה הציונית בשנת 1903. זה יותר מ־50 שנה הוא עומד אפוא על המשמר. אחרי הקונגרס של אוגנדה, אותה שנה כשהייתי עורך „הזמן", קבלתי מאמר אחד וחתום עליו יצחק גרינבוים, יחד עם מכתב של ד"ר יוסף קלוזנר המציע לפני שאדפיס ב„הזמן" את המאמר הזה למרות החריפות שבו נגד הרצל. גרינבוים היה סטודנט באוניברסיטה הורשאית. כשקראתי את המאמר

הוא עשה עלי רושם, אבל לא יכולתי להדפיסו מפני שסוף סוף לא הסכמתי ללוחמים בהרצל בסגנון בלתי מתון, אם כי אני נלחמתי בעצמי נגד אוגנדה. כתבתי לו, כי אי אפשר להדפיס מאמר בחריפות כזו נגד המנהיג. הייתי בין העתונאים שהרצל שוחח אותם לפני הקונגרס של אוגנדה ושמעתי, עד כמה נלחם ברעיון הטריטוריאליסטי. אם כן אי אפשר היה ליחס אליו כפירה בציונות המדינית. אלא שאוגנדה היה אצלו מעין פתרון ארעי, לדעתי בלתי נכון.

כעבור שבע שנים אחרי הקונגרס, כשענין אוגנדה ירד מהפרק, שמעתי כבר על גרינבוים כעל אחד הציונים הפעילים, שהוא ביחד עם ז'בוטינסקי מכנסים אסיפת הלסינגפורס, שעבדו אז תכנית של הציונות המדינית גם תכנית לעבודת ההוה ברוסיה, שהיה בה רוב בנין ורוב מנין של יהדות הגולה. העמידו דרישות מופרזות, שלא יכלו להתגשם, אבל בכל זאת רישומה של התכנית היה ניכר והשפיע במדה מרובה גם בשנים המאוחרות על היהדות הפולנית, הליטאית, הלטווית אחרי שנפרדו מרוסיה הקומוניסטית.

זמן מועט אחרי הכנוס בהלסינפורס הועבר המרכז הציוני מפטרבורג לוילנה, והזמינו את גרינבוים לעבוד במרכז זה, אף שיכול היה להסתדר בורשה כעורך־

דין. הכרתי את גרינבוים באופן אישי, ביחוד בשעה שקבל על עצמו עריכת העתון השבועי של ההסתדרות הציונית העולמית „העולם", שמקודם היה בקלן, ואחר כך הועבר לוילנה. הוא בעצמו לא רצה לקבל את העריכה, אבל המרכז הטיל עליו את העבודה הזאת. בימי עריכתו נענש העורך הרשמי גולדברג למאסר וגרינבוים השתדל אז שבמקום העורך הרשמי יענישו אותו, מפני שהוא הכותב האמתי. אבל כשנתברר שעל ידי כך לא ישתחרר העורך הרשמי מעונשו, לא יכול היה לצערו להגשים את הדבר. הוא הצטער הרבה על כך. כשהועבר העתון מוילנה לאודיסה בעריכת א. דרויאנוב וכשבוטל המרכז בוילנה, עבר גרינבוים לורשה ונפגשתי אתו אחרי המלחמה בפטרבורג, שהמרכז הציוני הועבר לשם.

כשקבלתי את הרשיון להוציא בפטרבורג את העתון באידיש „פעטראגראדער טאגבלאט" וכשמצאתי חבורת עסקנים בעלי יכולת לשם הוצאת העתון, הציע לי אברהם אידלסון שעמד בראש המרכז, שאזמין את גרינבוים כעורך. עיבדנו את התכנית יחד עם גרינבוים, והוא התמסר לעתון בכל המרץ שלו, אלא שאחרי כן נסגר העתון מטעם הממשלה הרוסית, מפני שחשבו את פטרבורג לחזית, שבה אסור להדפיס כל דבר באותיות אשוריות, אפילו סדורים ומחזורים. העתון התחדש אחרי המהפכה הרוסית במרץ 1917. הייתי במוסקבה, כאחד מעורכי העתון „העם". גרינבוים השתתף במאמריו בעתון זה, שבהם היו כבר דברים מפורשים על הציונות המדינית, על מדינת ישראל. גרינבוים דרש ממני, שאת העתון „העם", שהיה העתון היהודי היחידי ברוסיה, אמסור למרכז הציוני. חפצתי בראשונה שהעתון העברי יהיה בלתי רשמי, חפשי, אבל הוא היה טוען, שאי אפשר לתנועה הציונית שלא יהיה לה בטאון עברי. הוא פנה לציוני שבי, שאוותר על חפצי. הוא השפיע עלי ומסרתי את העתון למרכז הציוני, ועבדתי בעתון זה כאחד העורכים, שדעתו לא היתה מכרעת. זה היה קרבן מצדי, אבל נכנעתי לדרישתו של גרינבוים, מפני שדיבר דברים היוצאים מהלב. והתמסרותו לציונות היא שהשפיעה עלי.

ה„פעטראגראדער טאגבלאט" שיצא בעריכתו של גרינבוים התקיים למעלה מחצי שנה בימי שלטון הקומוניסטים. הוא לא נכנע לדרישת היבסקציה. הוא לחם עד כמה שאפשר. רק בשעה שנסגרו כל העתונים הבלתי קומוניסטיים שיצאו ברוסיה, עזב גרינבוים את רוסיה ועבר לפולין, גם כשלא היתה לגמרי עצמאית, וכשנלחמה ברוסיה. נפגשתי עם גרינבוים רק בקונגרס הציוני בקרלסבד בשנת 1921. אז דאג הרבה לקיום העתון „הצפירה" שיצא יומית. אבל סוף כל סוף לא יכול „הצפירה" אז להתקיים וגרינבוים התמסר לעבודה הפוליטית של היהדות הפולנית. היה חבר הסיים הפולני ונלחם לזכויות היהודים בכל כחו. זוכר אני כי עלי עשו רושם דבריו בסיים בשעה שדנו על חובת המנוחה ביום הראשון, גם ליהודים. פולין היתה בריב עם חבר הלאומים בדבר וילנה, שהוכרה כבירה ליטאית. אבל הגנרל זליגובסקי גרש את הליטאים וכבש את וילנה, שלא הוכרה כעיר פולנית ע"י חבר הלאומים. הדבר היה תלוי אז במדה רבה בתושבים שבוילנה, ואז אמר גרינבוים לפולנים: „אתם מאבדים את וילנה שמחצית תושביה הם יהודים, בקבלכם את החוק של חובת המנוחה ביום הראשון". הפולנים התרגזו מאד וראו בדבריו בגידה בפולין. הפולנים שנאו את גרינבוים מאד כל הזמן. הוא היה הלוחם לזכויות המיעוטים, בא בדברים עם האוקראינים, הבילורוסים לשם מלחמה משותפת לזכויות המיעוטים. פעולתו זו הרגיזה ביותר את הפטריוטים הפולנים. גם לא כל חבריו היהודים בסיים הסכימו לפעולה זו, אך הוא היה קשה

כסלע. לא נכנע לשום דרישה מצד היהודים רודפי השלום בפולניה.

גם בועידה הציונית לא היה תמים דעה עם כל הציונים, והיו בפולין שתי סיעות ציוניות, האחת „על המשמר" שבראשה עמד גרינבוים והשניה בשם „עת לבנות". אולם רוב הציונים היו נוטים לסיעה של „על המשמר", אף שבכמה חוגים היו רוגזים עליו על שהוא מקניט את הפולנים בנאומיו ובפעולותיו.

התנועה העברית בפולין היתה חלשה, ביחוד בנוגע לעתונות. במדינה שיש בה יותר מ־3 מיליון יהודים לא יכול היה להתקיים עתון עברי, ואפילו שבועון הראוי לשמו. כשנפגשתי עם גרינבוים בשעה שבאתי לפולין למשך זמן קצר בשביל עבודה בהוצאת שטיבל, היה מדבר אתי בצער גדול על זה. יודע אני שהוא היה יחידי שהיה מוכן לכתוב מאמרים בלי שום שכר סופרים גם בשעה שהעורך היה מתנגדו בציונות, מר יוסף הפטמן ז"ל. דברתי בורשה גם עם המנוח ד"ר יהושע טהון, חבר הסיים שהיה מתנגדו של גרינבוים, והוא למרות דברי על המסירות לעתונות העברית, לא היה מוכן להשתתף בעתון בלי קבלת שכר סופרים. כשדברתי עם גרינבוים על התנועה העברית החדשה היה אומר לי, שאין באפשרותו לעבוד עבודה ציונית ועבודה פוליטית וגם ליסד עתון עברי. והיה אומר לי, שחברו ד"ר קלומל הוא האדם המוכשר לעבודה זו, עבודת התרבות והוא הציע לי שאדבר עם קלומל והוא סומך עלי. לא הייתי מרוצה לגמרי מאדיעותו לגבי העתונות העברית. בכל זאת הכרתי כי אי אפשר להטיל על אדם אחד עבודות מרובו תיותר מכח אנושי. לא היה גרינבוים שני בפולין, שיתמסר לעבודה העברית כמו שהוא התמסר לעבודה הציונית והפוליטית.

כשבא גרינבוים לארץ, היה אחד מראשי הסוכנות משנת 1930 עד הכרזת המדינה. על פעולתו במשך הזמן הזה לא אדבר עכשיו, הוא נלחם כמו יתר חברי הסוכנות עם ממשלת המנדט, היה כמותם במאסר לאטרון, אולם בימי המצור בירושלים הצטיין גרינבוים משאר החברים ולא עזב את המערכה, והחליט גם להוציא עתון יומי בירושלים. העתונים שיצאו בתל־אביב לא היו מגיעים לירושלים, והוא לא השאיר את ירושלים בלי עתון. וזו היתה גבורה מיוחדת במינה. כשנבחרה בראשית המלחמה הממשלה הזמנית, בחרו בגרינבוים כשר הפנים, והוא הוכרח לבוא לתל־אביב ולהשתתף יחד עם שאר החברים בממשלה הזמנית. כשר הפנים מילא את תעודתו באופן מצוין. באותם הימים הקשים התקיימה אסיפת עתונאים וסופרים. גרינבוים בא אליה לא כשר הפנים, אלא כחבר. הוא הציע מה לעשות בימים האלה. הוא דאג לסופרים, שנשארו בלי עבודה. היה באמת חבר מסור לסופרים. עליו כשר הפנים הוטל לערוך רשימות הבוחרים, כדי שאפשר יהיה לגשת לבחירת הכנסת הראשונה. לא קלה היתה עבודה זו, בימי המהומה. רבים לא האמינו, כי יעלה הדבר הזה בידיו. אבל הוא התגבר על כל הקשיים וסוף כל סוף אפשר היה לגשת לבחירות לכנסת. לא היה לצבור היהודי שום ספק, כי גרינבוים יהיה אחד השרים אחרי הבחירות. מקומו של ראש הממשלה היה ידוע מראש, וזהו דוד בן־גוריון. אבל חשבו שגרינבוים ישאר שר הפנים כמו שהיה בימי הממשלה הזמנית, כי היה נערץ על כל האוכלוסיה, ע"י עבודתו המסורה היה דבר ודאי, כי יבחר לכנסת, אבל ודאות זו נתבדתה. הבחירות התנהלו לפי הרשימות של המפלגות. כל מפלגה הכינה רשימה משלה. גרינבוים היה חבר המפלגה של הציונים הכלליים הפרוגרסיביים. לפני הבחירות חוברה התכנית של המפלגה, והוא לא הסכים לפרט אחד חשוב בדבר יחס המדינה לדת.

הוא היה בעד הפרדה גמורה של הדת מהמדינה, כמו במדינות אירופיות. אמנם היו רבים שחשבו כך, אבל יחד עם זה הבינו, כי יש רגעים שבהם נאמר „עת לעשות הפרו תורתך". בכל המדינות האירופיות ישנה ממשלה מסודרת מכבר, זהו קבוץ אנשים שיושבים על מקומם מדורי דורות, אבל במדינה ישראלית, במדינה של קבוץ גלויות, מדינה שאין דוגמתה בעולם, אי אפשר להנהיג סדרים אירופיים כגון נשואים אזרחיים וגטין אזרחיים. דבר זה יגרום לפירוד גדול בישוב, ובשעת הקמת מדינה בודאי שאין השעה מוכשרת לכך. אבל גרינבוים לא ויתר על השקפתו והוא עזב את המפלגה. לא היתה ברירה לפניו כי אם להכנס לכנסת על־ידי העמדת רשימה יחידה משלו בלי שייכות למפלגה. חשבנו כולנו, שבודאי יבחר, הרי בין עולי פולין ודאי יש מכבדים ומעריצים את גרינבוים לרוב. אולם זו היתה טעות. לא הבינו כי אי אפשר שבמדינת ישראל בכנסת הראשונה לא יהיה גרינבוים נבחר, בשעה שמתנגדי הציונות שנלחמו בו בפולין יהיו בכנסת. אבל גרינבוים לא נכנס בשעה שאלה שנלחמו נגדו ובציונות בהיותו בפולין נבחרו לכנסת.

גרינבוים נשאר בלי מפלגה, ובלי עתון שיוכל לכתוב לפי רוחו. זו היתה טרגדיה בשבילו עד שסוף סוף נכנס לעתון „על המשמר", עתון של מפ"ם לשם כתיבת מאמריו בשם „היחיד ברשות הרבים". אין ספק שגם „הארץ" וגם „דבר" היו נותנים לו מקום לכתוב מאמריו. ואף שהקוראים של העתונים הללו הם פי 4 או 5 מקוראי „על המשמר" ואף כל סופר רוצה שרבים יקראו את דבריו, בחר גרינבוים בעתון שאיננו לפי מהלך רוחו. הוא נכנס לעתון זה משום שהוא האמין שקריאת השלום של רוסיה הסובייטית היא קריאה של שלום ממש.

אולם דבר אחד עשה גרינבוים שהכל הכירו שהוא נלחם לשם האמת בלי שום משוא פנים לאכסניה שלו, כשברוסיה, בימיו האחרונים של סטאלין, היתה עלילת דם שאין דוגמתה לפראותה על הרופאים היהודיים ואנשי השמאל היו מאמינים בעלילה זו, מפני שכאילו העידו עליה בעצמם הרופאים הנאשמים. „על המשמר" לא רצה להדפיס את מאמריו של גרינבוים בהם הטיח דברים חמורים על הממשלה הסובייטית, אבל הוא הודיע להם, שאם לא ידפיסו את מאמרו זה יחדל להשתתף בעתון אפילו בתורת „יחיד ברשות הרבים". והעתון ויתר והדפיס את מאמרו, שעשה באמת רושם כביר בין החוגים השמאליים.

ביום הגו של גרינבוים, במלאות לו 75 שנה, הכירו גם מתנגדיו הרבים בגדולתו ובפעולתו העצומה לשם הציונות, וסלחו לו על סטיותיו. הכל יודעים כי הוא עושה לפי הכרתו הפנימית, בלי שום כונה להחניף למישהו. גרינבוים מתעסק עכשיו בעבודה ספרותית מדעית, מתענין בתנועות המשיחיות, מעמיק הרבה בחקר המקרא בתקופת זכריה, זרובבל. זוהי חוליה נוספת על עבודתו וספריו לתולדות הציונות, שיצא בבר חלק גדול מהם.

ד"ר נ. מ. גלבר

ביקורו של ד"ר הרצל בפטרבורג

א.

החל משנת 1899 עשה ד"ר הרצל מאמצים להשיג ראיון אצל הצאר הרוסי מתוך ההנחה שבמגע ומשא אישי יוכל להשפיע על השלטונות לתת הקלות לעבודה הציונית ברוסיה ואת תמיכתם הדיפלומטית בציונות.

בענין זה השתדלו לפי בקשתו גם הנסיך הגדול מבאדן והבארונית ברטה זוטנר, מיוזמי ועידת השלום בהאאג (1899), אולם לשוא, הענין נתקל בקשיים, ביחוד התנגד לראיון כזה המיניסטר מורביוב.

בהשתדלותו של המנהיג הציוני בפולין הקונגרסאית, עורך הדין ישראל יאסינובסקי (1842—1917) בורשה, נמצאה סו"ו הדרך להגיע אל שר הפנים פלווה.

האישיות שבאה בחשבון לעזור לד"ר הרצל לקשור קשרים פוליטיים עם חוגים מדיניים וראשי צמרת השלטון ברוסיה היתה דוקא פולניה, הגברת פאו־לינה קורוויון — פיוטרובסקה. — ב־20 באוגוסט 1902 הודיע יאסינובסקי לד"ר הרצל שגברת קורוויון־פיוטרובסקה תגיע בימים הקרובים למקום הרחצה בוסק והוא משוכנע שהיא תעשה הכל כדי לאפשר קשירת קשר עם פלווקה. הואיל והיא מזמן מפגנה את תשומת לבו לתנועה הציונית ומשפיעה עליו בכיוון זה. לשם כך רצוי שד"ר הרצל יפנה אליה במכתב כתוב באופן, שהיא תוכל להקריאו בפני פלווה.[1]

ב־23 באוגוסט 1902 כתב ד"ר הרצל לגברת גורוויון־פיוטרובסקה מכתב סקיף, בו הוא ביקש לאפשר לו בקרוב ראיון אצל ניקולאי השני.[2] הרצל הדגיש שבשנת 1899 הגיש לצאר תזכיר על הציונות והוא הביע לו לד"ר הרצל) באמצעותו של הנסיך הגדול מבאדן את תודתו. בהיותו בגרמניה רצה אחיה של הצארית הנסיך הגדול מהסן להציג אותו בפני הצאר אולם הפגישה לא קויימה הואיל והצאר לא היה בקו־הבריאות.

בזמן ועידת השלום בהאאג, נמסר לצאר ע"י יועץ הממלכה פון שטאהל תזכיר על פעולתו של ד"ר הרצל בשטח תנועת־השלום. בראיונו עם הצאר רצה ד"ר הרצל לעניני לטובת הציונות, דבר שהיה משפיע בטח על הנוער היהודי ברוסיה ומעודדו בכיוון הציוני.

מכתב זה נמסר לגב' קורוויון פיוטרובסקה אישית ע"י יאסינובסקי. יאסי־נובסקי שהיה בימי נעוריו מעורה מתנועה הפולנית הכיר אותה שם. היא היתה, סטרויטית פולנית ופעלה למען התנועה הלאומית. את פלווה, שלפי שמועות

---

1. מכתבו של יאסיבינובסקי בארכיון הרצל, 507. ראה נספח 1.

בלתי בדוקות. היה ממוצא פולני, הוריו התגוררו בורשה, שם נתחנך בגיל מחמש עד 16 שנה, הוא בעצמו התנכר מעמו עד כדי כך ששאף לרוסיפיקציה של פולין הקונגרסאית. הכירה קורווין־פיוטרובסקה עוד מזמן כהונתו כתובע כללי בורשה והיא השתייכה שם לחוג מקורביו. קורווין פיוטרובסקה היתה מחלוצות תנועת הנשים בפולין והתעסקה בחקר סטטיסטיקה וכלכלה.

סיירה במרכזי התעשיה בפולין הקונגרסאית וחקרה במיוחד את חלקה של האשה במפעלי התעשיה, את המצב הכלכלי־הסוציאלי של הפועלות. בשנת 1887 אספה את כל החומר העובדתי ועיבדה אותו במחקר מקיף על „השתתפות הנשים בתעשיה הגדולה באזורי הויסלה והמצב הכלכלי־הסוציאלי של הפועלות" במחקרה דרשה לנקוט באמצעים לשמירת האינטרסים של הפועלים ולהטבת מצבם, וכן הקמת רשת הכשרה מקצועית לשם הדרכה והשתלמות של הפועלים, יסוד מוסדות סעד ובריאות.

במיוחד הדגישה היא במחקרה המדובר את תפקיד היהודים. שבמרצם וריציותם, הקימו בתי חרושת והכחישה את טענת שונאי ישראל, כאילו רדיפת בצע לבד מעוררת את היהודים להתמסר להקמת תעשיות בפיוטרקוב, ולודז', צ'נסטוחובו, וארשה ויתר הערים. בחלק התיאורי נמסרים גם פרטים על אופי התעשיה והרכבה הפועלי.

בצבעים בולטים מתארת היא גם את העוני ברובעים היהודיים.[3]

בשנות התשעים עברה פיוטרובסקה לפטרסבורג, הקימה שם סלון פוליטי וקיימה קשרים אמיצים עם המנהיגות השלטונית והצמרת הצאריסטית. כמובן שפעלה לטובת הפולנים והצילה לא פולני אחד מגולת סיביר. השפעתה על פלווה היתה גדולה. הודות ליאסינובסקי התעניינה בחנועה הציונית שאליה התיחסה באהדה גדולה.

בהתכנס הקונגרס הציוני השני ב־29 באוגוסט 1898 נסעה לבאזל להשקיף בדיוני הקונגרס' היא הגישה לנשיאות שיר פולני מוקדש לתנועה הציונית.[4] בישיבת הקונגרס ביום 29 באוגוסט הודיע ד"ר הרצל, שברצונו למסור לידיעת הקונגרס, שטופרת פולנית נוצרית הקדישה שיר לקונגרס.

בפטרבורג עמדה קורווין־פיוטרובסקה לימין מנהיגי התנועה הציונית. באמצעותו של יאסינובסקי התודע אליה פרופסור צבי בלקובסקי, המורשה הציוני בפטרסבורג, שהיה מנהל את העניינים הציוניים ברוסיה. היא היתה מבקרת בביתו ומוסרת לו אינפורמציות על המתרחש בקביעט של משרד הפנים ביחוד בעניינים הנוגעים ליהודים.[5]

אחרי שקורווין־פיוטרובסקה קיבלה את מכתבו של ד"ר הרצל הודיעה ליאסינובסקי שלפי ידיעתה אין הזמן עכשיו נוח לקבלת הראיון המבוקש אצל הצאר. מן הנחוץ שקודם כל תשפיע על פלווה להכיר אישית את הרצל ולמסור לו את מגמת הראיון ותוצאותיו הממשיות. היא מוכנה להמציא לפלווה תזכיר מידי ד"ר הרצל ולהשפיע עליו לטובת התנועה הציונית. לשם כך רצוי לפי דעתה, שד"ר הרצל יפרסם באחד העתונים הגדולים והנפוצים ביותר באירופה מאמר, בו

3. תמצית המחקר נדפסה בעתון הציוני הגרמני „וולט", בגליונות 12—14, שנת 1904.

4. כ"י בארכיון הציוני בירושלים. נדפס בעתון הציוני הפולני (לבוב) שנת 1898, גל' 2.

5. פרופ. צבי בלקובסקי: דף לתולדות הציונות ב„הציוני הכללי", תל־אביב, 1935 ט', גליון ב'.

יוכיח שליהודי רוסיה האידיאל היחידי רק הציונות ושהשתתפות הנוער היהודי ברוסיה בתנועה הסוציאלדמוקרטית והמהפכנית מסכנת את היהדות הרוסית ותמיט עליה רק אסון. מאמר כזה יוכל לרכוש את פלווה ויתר חוגי הממשלה למען הציונות.[6]

בינתיים נקטו השלטונות הרוסיים צעדים נגד ההסתדרות הציונית, הטילו איסור על מכירת מניות אוצר ההתישבות.

הפוגרום בקישינוב בפסח תרס"ג (1903) עד אכזריותו הנוראה ורצח 45 יהודים וקרוב ל־500 פצועים קשה, הרס בלתי משוער של 1500 בתים וחנויות עשה רושם נורא על יהדות העולם כולו. כל זה הכריח את ד"ר הרצל לחדש את מאמציו להשיג ראיון אצל הצאר מתוך ההנחה, שבגישה אישית יוכל להביא הרגעה ונוסף לזה גם יחס אחר לגבי הציונות.

מצד שני בא גם שינוי בגישתו של פלווה לבעיה היהודית. הוא חשב באמצעות הפוגרום לדכא את התנועה המהפכנית שהתגברה מיום ליום. אולם בראותו שהפוגרום בקישינוב מצא הד חזק בדעת הקהל בעולם המערבי וזעזע את נאורי־העולם, התחיל פלווה לחפש דרך לפתור את הבעיה היהודית לא באמצעות פוגרומים אלא פתרון ממשי מתקבל על הדעת, שיתרום תרומה להפסקת התנועה המהפכנית. ב־1903 במאי כתב ד"ר הרצל לשר הפנים פלווה וגם ליו"ר הסינוד פובידונוסצב.[7] עם צרוף המכתב האישי של הברונית זוטנר אל הצאר — אולם לשוא. שר החוץ הרוזן לאמזדורף הודיע לברונית זוטנר, שהצאר אינו מסכים לקבל את פני ד"ר הרצל.

על כן נשאר רק מוצא יחיד — לבקש פגישה עם פלווה. במצב מיואש זה פנה ד"ר הרצל ב־8 ביולי שוב ישר אל הגב' קורווין־פיוטרובסקה, בידעו שהיא ביחסים טובים עם פלווה ועוקבת בהתענינות רבה אחרי התנועה הציונית ופעולתה ומתוך אי־רצונו לפנות אישית ישיר אל פלווה. הוא ביקש ממנה לשאול את פלווה, אם רצוי עליו לקבלו.

הפעם לא לחנם פנה אליה. ב־20 ביולי 1903 העביר יאסינובסקי לידו מכתב מאתה כתוב ב־18 ביולי ובו היא כותבת שב־17 ביולי קיבלה את מכתבו מ־8 ביולי וכבר למחרת השיגה את מבוקשו. היא ביקרה אצל פלווה שהרשה לה לדבר „בהרחבה על ענינכם וציווה עלי לכתוב לד"ר הרצל שיקבלו במחצית השניה של אוגוסט לפי הלוח הכללי (לא הרוסי)". בשיחה זו הודיע לה פלווה, שיסכים „להגירה יהודית בלי שיבה", ולציונות כזו הוא מוכן להסכים. „בשמחה יכיר את ד"ר הרצל וישוחח אתו ברצון".

במכתב אל יאסינובסקי שכתבה בשפה הגרמנית, כדי שיעבירו לידי ד"ר הרצל, מדגישה היא שהיא „שמחה, שאלקים עזר לה למצוא אוזן קשבת, הואיל והמיניסטר לא רצה כבר לשמוע על ענין זה". אולם מכתבו של ד"ר הרצל אליה (מ־8 ביולי) בו כתב הוא בפירוש, שהוא רוצה להרצות לפני פלווה „על תכנית של הגירה מאורגנת בלי שיבה ולבקש לשם כך את עזרתו" הפנה את תשומת לבו המיוחדת. יאסינובסקי שלח ב־20 ביולי את מכתבה לד"ר הרצל וכתב לו שיבוא לפטרבורג ב־14 באוגוסט. הוא משובנע שראיונו עם פלווה יעשה רושם על הקונגרס הציוני (הששי), שעמד להתכנס בבאזל ב־23 באוגוסט. יאסינובסקי פנה גם אל

---

6. מכתבו של יאסינובסקי אל ד"ר הרצל מ־4 באוקטובר 1902, ארכיון הרצל, תיק 493.

7. נדפסו ב„ספרי הימים" ג', 431—434.

פרופ׳ בלקובסקי בפטרבורג שישתדל יחד עם הגב׳ קורווין־פיוטרובסקה להשיג בשביל ד״ר הרצל את אשרת הכניסה לרוסיה. ב־23 ביולי רושם ד״ר הרצל בספר יומניו בסיפוק רב: „גברת קורווין־פיוטרובסקה סידרה בשבילי את הראיון אצל פלווה ששמח להכיר אישיות כה מענינת כמו ד״ר הרצל וברצונו לתמוך בכל לבו בהגירה בלי שיבה״. מיד הביע טלגרפית את תודתו והודיע שמובן כי ידייק לבוא. אולם ביקש לדחות את הביקור ב־5—6 ימים.

ב־26 ביולי טילגרפה לו קורווין־פיוטרובסקה שיבוא כפי שביקש.

צבי הירש בלקובסקי (1865—1948) בהודע לו מפי פרופ׳ קורווין־פיוטרובסקה, שפלווה מוכן לקבל את הרצל והוא מתכונן לבוא לפטרבורג לשם ראיון אצל פלווה, נסע מיד לוינה ומשם אל ד״ר הרצל באלט אוסזה. הוא וציוני פטרבורג היו נגד נסיעתו אל פלווה,[9] היות והיו הוכחות, כי פלווה הוא האיש, שסידר את הפוגרום בקישינוב.

באותו הזמן בא לרוסיה מאמריקה, חבר הפרלמנט האנגלי לשעבר מייקל דיוויט[10] לחקור את הסיבות, שהביאו לידי הפוגרום. בפטרבורג נפוצו שמועות כאילו קיבל נגד תשלום כסף את פקודתו המקורית של פלווה לערוך את הפוגרום. בלקובסקי הביא אתו חומר והוכיח לד״ר הרצל, שהפוגרום בקישינוב נערך ע״י פלווה ודעת הקהל בפטרבורג מתנגדת לנסיעתו שמה. הרצל ענה לו שנסיעתו הוא דבר מוחלט ולא התענין בחומר שהביא אתו. בלקובסקי בראותו שלא מצא אזלו אוזן קשבת החליט לא לשוב תיכף לפטרבורג אלא לבלות את החודש עד ימי הקונגרס בשווייץ. בעניניו של ד״ר הרצל בפטרבורג טיפל אחרי שפרופ׳ בלקובסקי נעדר משם, ד״ר צבי ברוק והוא עמד לרשותו כל זמן שהותו שם.

— ב. —

מיד אחרי שהגיע לוינה המברק של קורווין־פיוטרובסקה עשה ד״ר הרצל את ההכנות הדרושות לנסיעתו. כבן לויה בנסיעה זו קבע את ד״ר ניסן כצנלסון (1863—1923) מליבאו, שאליו התיחס באמון מוחלט יותר, מאשר אל יתר מנהיגי התנועה הציונית ברוסיה.

ביום צאתו התקיימה בדירתו ישיבת חברי הועד הפועל הציוני המצומצם וידידים. לפתע פתאום נעלם הרצל מבלי להודיע לאן. רק בשעה האחרונה לפני צאת הרכבת הופיע מבלי להגיד איפה היה. אך ברכבת אמר לד״ר כצנלסון, שלא רצה לבצע את המשימה העומדת לפניו, שהיא אפשר החשובה ביותר בחייו מבלי להיות על קברו של אביו. תמיד לפני ביצוע משימות חשובות רגיל הוא לבקר את קבר אביו.[11]

8. ארכיון הרצל 41.

9. ד״ר י. כהן־ברנשטיין, זכרונות. תל־אביב, תש״ו, עמ׳ 136.

10. מייקל דיוויט היה אירלנדי. בגלל יריות בהפגנה לרגל השאלה האירלנדית נאסר וברח לאמריקה. הוא אחיו של הגנרל דיוויט, מפקד הבורים בטראַנסוואל.

מייקל דיוויט בא לקישינוב לחקור על המקום מפי עדי־ראיה את פרטי הפוגרום. הצליח לקנות מפקידי משרד הגוברנאטור בכסף רב את הטופס המקורי של פקודת פלווה, שבה ניתן רשיון לעֲרוך פרעות במשך 3 ימים.

ממיסמך זה נתן לעשות אצל צלם 6 העתקות.

בלילה הופיעו במלונו שוטרים, עשו חיפוש ודרשו להחזיר את התעודה, מה שעשה מיד. אחרי שובו פרסם ספר על „מאורעות קישינוב״, שעשה רשם כביר על דעת הקהל. פלווה בשיחת עם ד״ר הרצל הזכיר את הספר, שניאץ לפי דעתו את רוסיה ואותו עצמו.

11. זכרונות כצנלסון בעתון „וולט״ 1910 גל׳ 20.

בשבעה באוגוסט עברו את הגבול הרוסי. בנסיעה ברכבת בתוך תחום המושב היהודי ברוסיה הסתכל בלי הרף בעיירות ובערים שעברו לפני עיניו, ביחוד התבונן בטיפוסים היהודיים בתחנות הרכבת לאביי, גרודנו, ביאליסטוק ושוחח הרבה עם ד"ר כצנלסון על תנאי חייהם. בשמיני הגיעו לפטרבורג.

ביקורו ברוסיה תמוה מכל בחינה כצנלסון כותב: „שום שליחות של הרצל חבויה במסתורין כמו זו לרוסיה, לאף שליחות אחת משלו התנגדו במדה כזו ואף אחת משליחויותיו הרבות גרמה לו צער גדול כזה כמו זו לרוסיה, אולם בשום שליחות ומסע הרגיש את הדפיקות החמות של הלב היהודי המדוכא כמו באותם הימים הנפלאים ובלתי נשכחים לעולם ברוסיה וביחוד בשעות האיומות בווילנה. אותה קבלת פנים מצד ההמונים הנלהבים ואותה דאגת האדמיניסטרציה הרוסית שדמתה ממש

הרצל מעולם לא גילה את הנקודות הפוליטיות העקרוניות בשליחותו זו. גם בועד הפועל לא גילה טפח מן המשא ומתן שלו. האשימוהו בבגידה, שמע קריאות נזיפה והוא שתק.

העד היחידי שהיה נוכח בכל שלבי המשא ומתן ובכל פגישות שלו, היה איש סודו ד"ר ניסן כצנלסון ואף הוא לא הסיר את הלוט מעל משא ומתן בפטרבורג. אמנם לפי דבריו רשם דו"ח מפורט — אולם מי יודע איפה הוא נמצא. מתוך יומניו של הרצל וחליפת המכתבים של קורווין־פיוטרובסקה למדים קצת פרטים על הפרק הזה בפעולתו הפוליטית של הרצל.

מיד אחרי בואו לפטרבורג היתה דרכו הראשונה אל קורווין־פיוטרובסקה, שנראית לו כ„פולניה מלאת חן" המזכירה לו את הפולניה גרופלר, שאותה הכיר ד"ר הרצל בזמן ביקורו בקושטא.

מקורווין־פיוטרובסקה נודע לו, שקיבלה כבר מכתב מאת פלווה, כי מחכה להרצל באותו יום בשעה 10.30 לפני הצהרים. את פלווה תארה בפני הרצל כאישיות גדולה כאילו היה לודביג XIV, פלמרסטון וגודסטון בגוף אחד.

עם פלווה נפגש הרצל פעמים מספר והוא נתרשם מאדם ד"ר הרצל עד כדי כך, שפלווה מסר לקורווין־פיוטרובסקה כי הרצל הוא טיפוס מענין מאד „מנהל כמוהו היה יכול לקבל למחלקתו שלו". לפי ד"ר כצנלסון השפיע הרצל עליו השפעה ניכרת. „נימוקיו ההגיוניים, צליל קולו המקסים, התוגה והצער בעיניו העמוקות תפשו את פלווה' במידה כה ניכרת, שהצהיר לו „צוה עלי, אני לרשותך, אהה האיש שאינו נרתע אפילו מפני תפקידים כאלה".

הרצל נשאר בפטרבורג ימי מאחדים, קורווין־פיוטרובסקה דאגה גם לפעולות הפוליטיות האחרות שלו.

בשיחותיו עם פלווה, אחר כך עם שר האוצר ויטה וגם בפגישותיו עם הגנרל־אדיוטנט קירייב ומנהל המחלקה האסיתית במשרד החוץ ונשיא החברה הרוסית־הפלשתינאית הארטוויג השיג הרצל תוצאות חיוביות, שסוכמו ביחוד במכתבו של פלווה מ־30 ביולי (12 אוגוסט), שהוא בעל אופי של הצהרה רשמית ונכתב בהסכמתו של הצאר.

לפי המכתב הזה בו תתיחס הממשלה הרוסית באהדה לתנועה הציונית „כל עוד שמטרתה ליצור בארץ־ישראל מדינה עצמאית וכל עוד שהבטיחה לארגן את יציאתם מרוסיה של מספר נתינים יהודיים". אולם ברגע שתבוטל מטרה זו

ובמקומה תטיף הציונות לריכוז יהודי לאומי ברוסיה לא תוכל הממשלה לסבול את הכיוון החדש הזה של הציונות.

הממשלה מוכנה להתיחס באמון ולהעניק לה את תמיכתה המוסרית והחמרית רק בתנאי, שהציונות תעבוד בכיוון הישן. התמיכה תנתן בהמלצה על מיופי כח התנועה הציונית בפני הממשלה התורכית, בהקלות בהגירה ובכיסוי ההוצאות הכרוכות בה מהמסים הנגבים מאת היהודים.[12]

בזמן שהותו בפטרבורג עזרה לו קורווין־פיוטרובסקה במיטב השפעתה. היא כתבה לפלווה מכתב ארוך ובו הזכירה לפי בקשתו של ד״ר הרצל, שדוקא, עכשיו לאחר שהקונסול הרוסי רוסטקובסקי נרצח באלבניה תמלא תורכיה כל משאלה מצד רוסיה״.

בפטרבורג הגיש ד״ר הרצל לפלווה הצעת תקנון ההסתדרות הציונית ברוסיה שעובד ע״י ד״ר ברוך למטרת לגליזציה.

ב־15 באוגוסט בערב עזב ד״ר הרצל את פטרבורג והגיע ב־16 באוגוסט בצהרים לוילנה. ובאותו יום בחצות הלילה חזר לוינה דרך ווירבאלין—הרלין. אחרי שד״ר הרצל עזב את רוסיה התענינה קורווין־פיוטרבוסקה התענינות ערה במתרחש במחנה הציוני. היא עמדה על המשמר, שפלווה יקיים את הבטחותיו, שהבטיח לד״ר הרצל.

ד״ר הרצל סייע לה גם בהמלצות על שני בניה — האחד היה מהנדס והשני זמר־אופירה והיא היתה אסירת תודה לו בעד עזרתו. לפי העתונות עקבה אחרי הלך הקונגרס הששי ושאלה אותו האם הספיק כבר לנוח מהעמל שהוטל עליו בימי הקונגרס — כי ברור לה שבקונגרס עמד במאבק קשה.

בספטמבר 1903 באה קורווין־פיוטרובסקה לקארלסבאד ושם נפגש אתה הרצל. היא העריכה אותו מאד והיתה אומרת לו, שהיא מקוה, כי יעמוד למרות גילו הצעיר בראש העם היהודי כמו משה בזמנו. באותה תקופה מתרגמת היא לרוסית ולפולנית את המחזה שלו „סולון״ ומשתדלת שיציגו את המחזה בוורשה ובפטרבורג.

היא מתרשמת רושם כביר מכל דבר שהיא קוראת מפרי עטו.

בספטמבר 1903 מודיע לה ד״ר הרצל באמצעותו של פרופ׳ בלקובסקי, שבא לוינה להתיעצות אתו, כי ממקור מוסמך (הנסיך הגדול מבאדן) קיבל ידיעות, כי „אויביו של פלווה מכינים את מפלתו ופיטוריו״. מיד אחרי שובו לפטר־בורג. מסר לה בלקובסקי את הודעתו.

ב־16 בנובמבר 1903, כתב יאסינובסקי להרצל כי פיוטרובסקה מסרה את הודעתו לפלווה והוא אמר לה „שכל השמועות האלו עליו הן בלתי מבוססות, יחסיו מצויינים ומעמדו איתן״.[13] פיוטרובסקה רואה בד״ר הרצל את האישיות הדגולה, שהגורל העניק לעם היהודי. בגלוי כותבת היא לו כי קשה לטשטש את הרשמים החזקים שאישיותו משרה על זולתו. אם כי עוברים עליו זמנים קשים אסור לו להתיאש כי היא בטוחה שבוא יבוא היום והוא יכנס בראש עמו למולדתו ותפלתה שהיא תזכה להיות עדה למאורע ההיסטורי הזה.

---

12. המכתב נדפס בוולט אחרי שובו של ד״ר הרצל לוינה.
13. ארכיון הרצל 41
14. מכתביה בארכיון הרצל

הרצל שלח לה את תמונתו ובהתלהבות מודה היא ב־21 בנובמבר 1903 ביד מתנה הזו. הוא נראה בתמונה — לפי דבריה — כמושל ו„מי יתן והיא תוכל לראותו בראש עמו בארץ אבותיו". [14] היא חושבת שדבר זה יוכל להתגשם בעוד 20 שנה. האידיאל הציוני יתן לו את הכח והעוז להתגבר על הקשיים וחתירות יריביו. היא נרגזת מפעולות „האופוזיציה" המעיזה להתקיף אותו ואת „נורדאו הנכבד".

ומי יודע מה תהיינה תוצאות חתירותיה. מובטח לה, שפלווה יקיים מה שהבטיח. הוא הטיל עליה להודיע להרצל, כי הוא מדכן לקבל את המשלחת הציונית בענין התקנון של ההסתדרות הציונית ברוסיה. מלבד זה מודיעה היא ב־19 בנובמבר בשמו של פלווה, כי השגריר הרוסי בקושטא יתחיל בימים הקרובים בפעולה למען דרישות הציונים, זאת אומרת שימסור לממשלה התורכית את משאלת הממשלה הרוסית, שתורכיה תבוא לידי הסכם־התישבות יהודית בארץ־ישראל.

פרופ׳ בלקובסקי וזאב טיומקין מנסים בינתים למצוא דרך אל פלווה. הואיל וידוע לקורווין־פיוטרובסקה, שהם חברי האופוזיציה הציונית המתנגדת למדיניותו של ד״ר הרצל עושה היא הכ בדלי להכשיל את מאמציהם. היא נאמנה להרצל ולא תעשה שום דבר לטובת ציוני רוסיה מבלי שתשאל אותו קודם.

כאשר השתדלו חברי אחרים של הועד הפועל הציוני ברוסיה להשיג באמצעותה ראיון אצל פלוורה, פנתה מיד אל ד״ר הרצל בשאלה אם הוא מסכים לכך. הרצל טלגרף לה, שלאיש אחד ברוסיה יפדי כח שלו ורק לו תוכל להאמין וזהוא ד״ר ניסן כצנלסון.

בימי המשבר הקשים שבאו על התנועה הציונית בשנת 1903 לרגל הצעות אנגליה (אוגנדה) כותבת היא לד״ר הרצל, שלא יינתן ליאוש, מן ההכרח לתת ליהודית מולדת. שאיפות התנועה הציונית הן מוצדקות ולכן על היהודים לעמוד לימינו ולעזור לו להגשים את האידיאל הציוני, כי הוא היחידי בקרב היהודים בעל כשרון דיפלומטי. במסירת ידצאת מן הכלל משתדלת היא אצל פלווה שיעזור לתנועה הציונית להשיג תוצאות חיוביות בקושטא.

ב־5 בדצמבר 1903 מטנגרף לה הרבה שבימי סהקרובים יבוא לפטרבורג ד״ר כצנלסון ובאותו יום פנה גם אל פלווה שיקבל לפגישה את ד״ר כצנלסון.

ב־12 בדצמבר כתב לו ד״ר כצנלסון, שטרם קיבל הודעה מאת פלווה ולכן, מבקש הוא לכתוב לפאול (פלווה) וגם לפאולינה קורווין־פיוטרובסקה, שתשתדל בענין הראיון. [15]

קורווין פיוטרובסקה משתדלת מיד למלא את מבוקשו, ותודות למאמציה הזמין פלווה את ד״ר כצנלסון לבוא אליו. בפגישה זו מסר לו פלווה שנשלחו הוראות מפורשות לשגריר הרוסי בקושטא להמליץ בפני השולטן וממשלתו על התנועה הציונית ולתמוך בדרישותיה. אולם פלווה הביע את השתוממותו שהרצל טרם נסע לקושטא.

פלווה חידש את הבטחתו לעמוד לימין כל פעולה ציונית הכרוכה בהגירת היהודים. הוא מוכן גם לעשות למען הרחבת תחום המושב היהודי ברוסיה. בפגישה זו מסר לו ד״ר כצנלסון את תקנון אוצר ההתיישבות ופלווה הבטיח לתמוך בענין זה גם באוצר.

---

15. ארכיון הרצל, 432

ד"ר הרצל — אחרי שקיבל את מכתבו של ד"ר כצנלסון, כתב לפלווה שלא יוכל לנסוע לקושטא בלי הזמנה מטעם השולטן, לאחר שביקר בקושטא כבר שלוש פעמים לפי הזמנתו. אולם עיקר מכתבו היה בקשתו לעזור לציונים להקים ברוסיה סניף אוצר ההתישבות. גם בענין זה נעשו מצד קורווין־פיוטרובסקה מאמצים לשרת את התנועה הציונית. בהשפעתו של ד"ר הרצל מוכנה קורווין־פיוטרובסקה להביא גם קרבנות, רק שתוכל לעזור לתנועה הציונית. באחד ממכתביה בותבת היא שנוכח המתיחות בין רוסיה ותורכיה מתקשה השגריר הרוסי לעשות מה שהוא.

הרצל בעצמו כותב לשגריר הרוסי בקושטא זינוביב וקיבל ממנו תשובה, שאמנם כתבו לו מפטרבורג להשתדל למען הציונות, אולם לעת עתה אין ביכלתו לעשות דבר מה ולא יהיה קל לעשות מה שהוא. נוכח המצב הקשה הזה שאלה קורווין־פיוטרובסקה את הרצל, האם מסכים, שהיא תתקשר עם השגריר התורכי בפטרבורג ותנסה באמצעותו לפעול בקושטא. היא דורשת להמציא לה תכנית מפורטת של הדרישות הפוליטיות.

כשנודע לה מתוך העתונות שהרצל נתקבל לראיון אצל האפיפיור והמלך האיטלקי ממהרת היא לברך אותו להצלחתו הפוליטית.

קורווין־פיוטרובסקה לא היתה סוכנת פוליטית של פלווה. התלהבותה לציונות נבעה מתוך גישתה הרומנטית, שהיתה כה אפינית לחוגים מסויימים בקרב האינטליגנציה הפולנית בכל המאה הי"ט.

מענין הדבר, שכמה פולנים היו עוזרים לד"ר הרצל לקשור קשרים דיפלומטיים. בתורכיה התווה לו את הדרך לשולטן ה„שלאכציץ" הפולני נבלינסקי וברוסיה האצילה, הפולנית פאולינה קורווין־פיוטרובסקה.

בכלל הושפע ד"ר הרצל לא מעט בפעילותו הפוליטית והדיפלומטית על־ידי אישים פולניים. נזכיר רק את סטאניסלאב קוז'מיאן, אגנור גולוחובסקי, קאזימיר באדני וליאון בילובסקי.

וילנה לעיני הרצל

(רשמי נעורים)

א

וילנה היהודית, הטרודה, הגרויה, המרובצה באבק החולין והמתפלשת בעפר הקדושה, — אותה וילנה נזדעזעה אז בתוך תהומות הויתה המעונה ואכולת המצוקות.

הזיקים המשיחיים, הכסופים לגאולה, שהיו מהבהבים בתוך ערמת הדשן של העיר העתיקה, — נתלקחו למראה הודו וזיוו של אותו האיש, שהד פעמיו השתפך לתוך שממות החיים העלובים והמורדפים בהד פעמי המשיח.

אותו יום, יום הופעתו ברחובותיה וסמטאותיה של וילנה — ישר את הקמטים שעל מצחה הקודר של זקנה בלה זו והשרה על הפנים הכמושים שלה אותו האור, השופע מעינים מבריקות וקורנות־הגאולה. כבשורת קסם היתה עוברת מפה לפה דרך אלפי שפתים של יהודים מזועזעים, אחוזי התפעלות:

— הוא הולך, הוא בא, הנהו! הנהו!

ורטט עובר את המחנה, מחנה הרעבים למשיח. כמכושפים, כסהרורים רצים הם אחרי המרכבה, הוד והדר לה, סוד נועם לה, מרכבת הגאולה.

אותו יום התחטאה זקנה כפופת־שכם וגב זו לפני בנה — בחירה, גואלה, בלא אומר ובלא דברים שפכה את עצבה, עצב דורות, בחיקו, העינים התהומיות עם המדוה הגדול בחובן לחשו, לחשו, קבלו, דרשו, תבעו:

— גאולה, גאולה!

והוא — את תהום הדלות עמו ראה — וישתוק?! את אחיו המעונים והדוויים ראה וירגע? לא דמי לנפשו! לא מנוחה ללבו! הפנים הזיותנים מזדעזעים, מבטי הנשר תועים. את הגולה ראה בעצם יגונה, את מצולותיה ראה, את וילנה היהודית ראה.

ויעבור הגל בקרבו, ויצרב הכאב בנפשו ותהי לשונו, לשון מכאובי העם המפרפר בגולה.

ויצא האיש לדרכו הסוגה קוצים ולשליחותו שליחות העם ועתידו — והעיר וילנה לעיניו.

ב

מכל רשמי וחוויותי של אותו יום הפלאים, כשראיתי בעצם עיני את הרצל בוילנה, נקלטו בזכרוני שתי עלילות, ואחת מהן — רישומה ניכר בקרבי עד היום גם בגופי. הכרכ, „ שנסע בה הרצל דרך שניפישוק, — פרבר העוני שבוילנה, ואותה שעה יצאו בחפזה מבתי המלאכה, החנויות הקטנות, „החדרים" ובתי הכנסיות אנשי עמל לבושי־קרעים, כפופי־גב, חוורי־פנים, ועיניהם לאט לאט נדלקו ופניהם נתלהטו והקיפו את הכרכרה עד כי נעצרה באמצע הרחוב. ומדי עמדי בתוך המוני־

העם ליד הכרכרה נצנצה לפתע בעיני דמותו של הרצל, הואיל ויצא מהכרכרה, הסתכל בפניהם הלוהטים של היהודים שהקיפוהו ובעיניהם הדולקות ורסיס־דמע נצנץ בעיניו. ונתרעד לבי הצעיר למראה אותו רסיס־דמע ולא אשכחהו לעולם. ולאחר רגע של דממת־הוד פתח את פיו והזליף לתוך החלל מלים שקטות, משפטים בודדים, אבל מלאי המית־נפש כבירה, וכה אמר: „ראיתיכם אחי בענייכם, ידעתי את סבלותיכם, ואאמין כי אראכם נגאלים, כן, תבוא גאולתכם, תבוא!"

ולמשמע דבריו שנאמרו בגרמנית, אבל בלהט־קודש נתרעמו קולות ההידד בחלל הרחוב ולא נדמו גם אחר שנכנס למרכבה, וכולנו רצנו אחריה ועל שפתנו — הידד הרצל! יחי הרצל!

ובשובו מפטרבורג הגיע הרצל שוב לוילנה, התארח בערב שעות מספר במלון שבגיאורגובסקי פרוספקט, והיה ליל־גשם וסופות ורעמים, אבל אנחנו, קבוצת נערים, פועלים וסתם יהודים עמדנו שטופי גשם ליד המלון וצפינו לצאתו, כי גמרנו בנפשנו להרים את מרכבתו וללוותו בקריאות הידד. ובכל פינות הפרוס־פקט היו משוטטים ג׳נדרמים ומגרשים את המוני המצפים, ומשגרשונו מפינה אחת מצאנו מקום מחבא בפינה אחרת, אבל מסביבת המלון לא זזנו. גבר הגשם והסופות השתוללו — ואנו ליד המלון, וכשהגיעה השעה הנכספת והמרכבה עמדה ליד המלון, ידענו כי הרצל יצא מיד. התכנסנו כולנו סביבה ולא זזנו, אותו רגע הקיפונו ג׳נדרמים ונפנפו עלינו את מגלביהם, ומיד הרגשתי כאב נורא בזרועי ושטף דם הרטיבה, אך לא זזתי מהמקום. וכשיצא הרצל מהמלון ונכנס לכרכרה מיד הרימונוה תוך קריאות הידד: יחי הרצל!

עבר מני אז יותר מיובל שנים והרבה הרבה דברים מחיי חלפו, נעלמו ונשכחו, אך הפצע שעל זרועי שספגתי בוילנה בליל־הרצל נשאר, פצע הקסמים של הרצל.

נתן גורן

נחום סוקולוב ז״ל

הַדֹּב הַלָּבָן

השיר נמסר לנו בכתב ידו של המחבר המנוח על ידי יעקב הדס. לצערנו חסר עמוד אחד ובו שני בתים. השיר נכתב, לדברי מר הדס, בקיץ שנת 1917. סוקולוב שהה בפאריז לרגל המשא ומתן על הצהרת באלפור ואשורה הבינלאומי. במיניסטריון החוץ הצרפתי המתין פעם זמן רב לשיחה ולשם שעשוע חיבר את השיר הנוכחי על המהפכה הרוסית הראשונה.

1

רְאוּ אֵיךְ נִפַּץ כְּבָלָיו דֹּב־הַקֶּרַח!
– בֶּן־לַיְלָה, פִּתְאֹם, הַאִין זֶה פֶּלֶא? —
כְּבִיכוֹל, כְּאַבְרָהָם אֶת פְּסִילֵי תֶּרַח!
הָרַס כְּלוּבוֹ, נָתַץ מִסְגַּר כֶּלֶא.
וַיִּחַץ מִבַּף דּוֹלְקָיו בַּחַץ
מִקְשֶׁת דְּרוֹמָה — וְקֶץ לְשִׁבְיוֹ, קֶץ!

2

– „זֹאת הַפַּעַם״ — נִשְׁמַע פִּתְגַם הַדֹּב —
אֲנִי לִי וְלִחְיֵי לִי, כַּדָּג בְּלֵב יָם — דְּרוֹר!
אֶעֱשֶׂה כָּל הַיָּשָׁר בְּעֵינַי וְטוֹב;
גַּז לֵילִי הָאָרֹךְ, לִי זָרַח אוֹר;
קֶץ אֶלֶף שְׁנוֹת עַבְדוּתִי הַזּוֹחֶלֶת! —
נִגְאַלְתִּי — עַתָּה לִי זַרְעִי מוֹשֶׁלֶת!

3

וְחֹם הַתֹּם: שׁוּב טְרַף־טֶרֶף־לָמָה?
וַיִּשָּׂף לַהֲמוֹנָיו עֲדָרִים עֲדָרִים:
„לְדוּר בְּבֵיתוֹ פָּטוּר מִשַּׂלְחָמָה!״
וַיְהִי דָּבָנוּ לְמַגִּיד מֵישָׁרִים;
וַיִּטְמֹן פַּרְסוֹתָיו בַּחֹרֶב בְּמַעַר —
וְשִׁנָּיו — כְּאִלּוּ לֹא דָבִים וְלֹא יַעַר!

4

רְאוּ נָא הַפָּנִים הַחֲדָשׁוֹת, פְּלָא, הוֹד!
— רַעִים וְזָרִים מְבִיטִים מִשָּׁאִים! —
דֹּב יָשָׁר. דֹּב חָסִיד, לֹא דָם, לֹא שׁוֹד! —
וַיָּחֵלּוּ לְהַלֵּל מַעֲשָׂיו הַנָּאִים:
אַךְ חִישׁ שָׁבוּ נֶחָמוּ — וְחֹתְרִים וְתָרִים,
מַה בָּצַע לָהֶם בְּדָבִים מְשֻׁחָרָרִים?

5

וְהַדֹּב נוֹהֵם: אַל לַדֹּב הֱיוֹת אָדוֹק!
אַל נָשׂוֹךְ דֹּב אֶת דֹּב, אַל שׁוּב הַלְּחֶם
כַּף הָיָה מְנַהֵג זְקֵנִים, דֶּבֶי זָדוֹן...
אַךְ אָנוּ! — חֹפֶשׁ, שָׁלוֹם וּפַת לֶחֶם...״
וּמוֹסִיף מַטִּים „עַל ה׳ וְעַל מְשִׁיחוֹ״ —

6

וּכְבָר בָּאֲסֻפוֹת יְרוֹעָע: הַיְדָד! הַיְדָד!
נָעוּ כָּכָל אוֹלָם אֲמוֹת הַסְּפִים —
וּגְאוּלָה כְּבָר מִתְנַבְּאִים אֶלְדָּד וּמֵידָד;
אַךְ פְּקֻחִים פְּסָחִים עַל שְׁתֵּי הַשְּׂעָפִים:
— מִי יוֹדֵעַ? דַּבְּנוּ הַלָּבָן
קִפֵּץ קֶצֶת... שֶׁמָּא יִסְבַּע בִּינָן...

7

וּמִקְצַת רַעִים כְּבָר מְלַחְשִׁים בְּקוֹל אוֹב:
„?שְׁמֻחָה מַה זּוֹ עוֹשָׂה? — שֶׁגָּנָה!
בְּלִי מַנֵּהִיג מַה תֶּהֱא בְּסוֹפוֹ שֶׁל הַדֹּב?״
וְנֶאֱנָחִים אָט: „זָכַרְנוּ אֶת הַדָּגָה״.
אִם בְּקֶרֶב לֹא יוֹסִיף קֶסֶת חֶבֶל
מַה לָּנוּ וְלַדֹּב בְּחָפְשׁוֹ הָבֶל?

8

וְנִבְכּוּ רַפְּלִיקוֹת וּמִלִּים:
„חוּסָה עַל נַפְשְׁךָ, חֲבִיבֵנוּ רַב דֹּב!״
(כַּף כּוֹתְבִים וְשֹׁלְחִים עַל יְדֵי מְשֻׁלָּחִים)

„הַלָּחֶם עַד דָּם הַמָּצִית — וָהּ חוֹב!
פֵּן יִגְבַּר שֹׂטֶן וְכִבֵּשׁ בְּכֹחַ —
חֲפַשְׂךָ, דוֹב, אָז יְהִי רֵאשִׁית מַלְקֹחַ...“

9

רְאֵה! עוֹד חוֹנָה עַל גַּבְּךָ הוֹהֶיְנְצוֹלֶר,
וְלִימִינוֹ נָצָר הַפְּסַבְּרְגִים —
נְכוֹנִים לְהַכְנִיסְךָ שְׁנִית בְּקוֹלֶר;
לוּלֵא אַתָּה, כְּבָר צִיְּפוּ לְהוֹרְגִים!
בְּחֻרְלָּךְ מִקֶּרֶב חֲדַשְׁתָּ עָזֶם, דֹּב —
עוֹד יִרְכִּיבוּ לְרֹאשְׁךָ אֶת — רִמּוֹנֹב...

10

רֵאשִׁית אֲפוֹא — הַשְׁמֵד מִלְּטַרְיוֹם,
שְׁמוֹצָאוֹ מִדִּבֵּי „הַמֶּרְכָּז“ —
(כְּךָ הוֹרוּ גַּם זְקֵנֵי סְצִיְלִיזְם)
וְאָז — רְשׁוּת לְךָ לִקְנוֹת תּוֹרַת קֶרֶל מַרְקְס;
תְּיַסֵּד־לְךָ, אִם תֶּחְפָּץ, אֲפִלּוּ קְמָנָה! —
אֶפֶס דְּחֵה אוֹתָהּ לִתְקוּפָה כְּתִקּוּנָהּ...

11

דָּרָךְ לְאֵירוֹפָּה וְלַתֵּבֵל כֻּלָּשׁ
יִהְיֶה הָאוֹיֵב עַד יֵדַע שָׁדוֹן,
עַל כֵּן לֹא זוֹ הַדֶּרֶךְ כַּבֵּד „בָּשׁ“
וְהַשֵּׁף מוֹסֵר הַבָּיִם בְּאֹזֶן הַ„הוֹן“!
כִּי „לְשָׁלוֹם צוֹלֵעַ“ מֵר לָנוּ מַר!
עַתָּה לוֹא עֵצֶת שָׁלוֹם — כָּל דְּאָלִים גָּבַר!

12

אַחֲרֵי עֲשׂוֹת חֶרֶב סֵדֶר בָּעוֹלָם
וְהַשִּׁיב כָּל זֵד הַגְּוִלָּה אֲשֶׁר גָּוָל —
לַכִּסֵּא יֵשְׁבוּ שׁוֹפְטִים — נִשְׁמַע בְּקוֹלָם,
— דַּם גִּבּוֹרֵנוּ לֹא חִנָּם נָזַל! —
הַזָּהֵר־נָא, אַל תִּדְחֹק אֶת הַקֵּץ!
אַל תֶּחְפַּז, פֶּן תַּשְׁחִית כְּפָרְיוֹ צֵץ!“

13

אַךְ גַּם הַצַּר עָרוּם, וְדַבֵּר בְּשִׂפַת חֵן:
„נִשְׁבַּעְתִּי! אֵין כָּמוֹךְ דֹּב לָבָן!
הֲמוּ מֵעַי לוֹ, יָקַרְתָּ לִי מִבֶּן!
סְגָלִים לְעָפְתֵּךְ כָּל סַכְּמֵי יָוָן!
שְׁפוֹךְ דָּם אַחֲרֵי צַאתְךָ חָפְשִׁי וְרָוֹר?
לֹא! לֹא! לְךָ לֹא יֶאֱתֶה, מוֹפֵת הַדּוֹר!

14

נַעֲשֶׂה שָׁלוֹם, הָאָח, מַה נְּצִים, מַה טּוֹב!
נַעֲזֹרְךָ לְפִתּוֹם סְגוֹר הָאוֹצָרוֹת
בְּאַרְצְךָ; שֶׁבַח אַחִים נַשֵּׁב עִמְּךָ, דֹּב!
בְּעִנְיָנֵיךְ לֹא נִתְעָרֵב — וְכָרֹת.

— — — — — — — — — —

15

מִתְרוֹצְצִים הָ„אוֹיְבִים" — „שָׁלוֹם לִידִידִי —
תְּנָאֵי הַדֹּב — דֵּבֶשׁ, אֶשְׁכֹּל הַכֹּפֶר!
הוּא מַסְכִּים עַל שָׁלוֹם סָתָם — תּוּ לֹא מִידִי
לֹא קַסַּת מְדִינָה, לֹא, חָלִילָה, כֹּפֶר!
דְּבָרִים שֶׁבְּמֶמוֹן... מִנְדָּה הַלְךְ וּבָלוֹ! —
הוּא זוֹכֵר אֶת תּוֹרָתוֹ שֶׁל טוֹלְסְטוֹי...

16

וְאִם תִּהְיֶה מְדִינָה לְשַׁלְטוֹן עוֹג אוֹ בָלָק?
„נִקְרָא לַנַּעֲרָה וְנִשְׁאֲלָה אֶת פִּיהָ
הֲרֵי זֶה יֵשׁ לְפַתֵּר בְּאֹפֶן חַד וְחָלָק!
(מְהַפֵּךְ, מַמָּשׁ, הַקְּצָרָה עַל פִּיהָ...)
וּמְסַיֵּם: לְצֵאת לְגַמְרֵי מִן הַסִּיט
שֶׁל שְׁאֵלוֹת הַלָּזוֹ יֵשׁ רַק.. פְּלֵבִיסְצִיט!

17

וַיִּקַּץ הַקֵּיסָר: פֶּרַח הַחֲלוֹם!
הַצְּרָפָתִים הַמְצֻיָּנִים בָּטְלוּ בְּרוֹב —
(סַקְנְדָּל בְּשִׁטְקֶהלְם נָמוֹג וַהֲלוֹם..)

הוי, לֹא קִבְּלוּ תְּעוּדוֹת־מַסָּע — וְהַדֹּב?
לֹא יָזוּעַ — לֹא יִמָּשֵׁךְ בָּעֹל.
אַף כִּי מְטַפְּלִים בּוֹ מִיָּמִין וּשְׂמֹאל.

18

„אַל יָעוֹז אִישׁ – הוּא אוֹמֵר — הֱיוֹת רַגִּי!
לְאַט לִי! אֲנִי אֶל בִּינָתִי אֶשָּׁעֵן!
כְּבָר חָרְשׁוּ חֹרְשִׁים לְמַדַּי עַל גַּבִּי!
אֲשֶׁר אֶבְחַר אֶקְרַב. אֲשֶׁר אֶמְאַן אֶמְאָן!"
כָּזֶה דְּכָל בֶּן־דְּרוֹר שֶׁחָפְשׁוֹ בְּאֹבוֹ,
הוּא שֹׂנֵא יְצָצִים וּמְבַטְּלָם בִּלְבּוֹ.

19

וְלֹא יִבָּלֵא גֶּשֶׁם בְּרָכוֹת וְהַלֵּל:
„שְׁפָתַיִם יִשַּׁק! בַּפְּתֹר וָשָׁרַח!
צָדַק הַדֹּב! חָכְמָתוֹ מִי יְמַלֵּל!"
אַךְ לִבִּי נוֹקְפִי: סוֹף דֹּב הַקֶּרַח —
לֹא יַעֲזֹבוּהוּ לְנַפְשׁוֹ הַפְּקֵר וָרָע;
אֲלוּף יַרְכִּיבוּ עָלָיו, גִּבּוֹר וָשָׁר.

פריז, 8 יוני 1917

יצחק גרינבוים

ימי פטרוגראד שלי

(קטעי זכרונות)

ימי תסיסה גלויה הגיעו לרוסיה — תסיסה מבשרת סערה. נרצח המקורב של חצר המלכות, ראספוטין, שהיה לו, כפי שסיפרו, כוח לעצור בשטף הדם, שהיה פורץ כפעם בפעם מגופו של בנו היחיד של הקיסר אלכסיי, ובזכות זו נחשב על־ידי ההורים וביחוד על־ידי הקיסרית לנאמן ביתם היחיד, למציל פלאי של יורש העצר, וכשנרצח הובלטה בדידותו של הקיסר ומשפחתו. אף המלוכנים הריאקציוניים ביותר והמפקדים העליונים של הצבא פנו לו עורף. אבד לו לקיסר כל משען בתוך העם הרוסי. אמנם ראש הממשלה האחרונה פרוטופופוב התפאר, שיש בכוח יחידות המשטרה והצבא שאורגן במיוחד לדכא כל נסיון של התמרדות, אולם לאמיתו של דבר הצליח רק להקים במקומות שונים של פטרוגראד קינים של מכונות יריה, שבהם הסתתרו אנשי המשטרה החשאית, אשר ידעו, שלא תהיה להם סליחה מהמוני העם משינצחו. מצב הרוחות האמיתי בגדודי הקוזקים והגרדיה, שחנו בפטרוגראד, נעלמו הימנו לגמרי. לא עלה על דעתו ועל דעת אנשי חצר המלכות, שחיו מפיו, עד כמה ירד כבודו של הקיסר ופיקדיו הנאמנים, עד כמה נתעייפו מהמלחמה אותם המיליונים שנמסר נשק בידם, עד כמה גדלה ציפיתם של המוני החיילים והעם כולו למהפכה, שתוריד את הקיסר מכסאו, באיזה כליון עינים חיכו לכך צירויות בעלות הברית, שתלו את כל תקוותיהן לנצחון במלחמה בהתאוששות הקיסרות האדירה וצבאה ובהקמת ממשלה חזקה, שתזכה לאמונו של העם והצבא — ותובילם לניצחון.

באותם הימים נשלחתי למוסקבה. כשחזרתי ויצאתי מתחנת מסילת הברזל, ראיתי לתמהוני, שהכיכר שלפני התחנה הומה מהמוני אנשים. על יד האנדרטה של הקיסר אלכסנדר השלישי, שהיתה מפורסמת בכבדות של גוף הקיסר וסוסו, שעליו היה רכוב, עד שהטיל מעין בהילות של אימה בנוקשותו של גולם ממש, עמדו שוטרים רכובים וקוזקים שהיו מוכנים לפגוע בהמונים, אם רק יזוזו.

קרוני עמד רחוק מהתחנה ובידי היתה מזוודה כבדה. חיפשתי עגלה ולא מצאתי. מאין ברירה החלטתי ללכת ברגל. בקושי מצאתי אדם, שהסכים לשאת את מזוודתי. בינתיים אירע משהו בכיכר. כשהתכוננו ללכת, ראיתי קצין משטרה פונה למפקד הקוזקים ומראה על ההמונים, ואותה שעה הבריקה חרב שלופה ונשמע קול תרועת צהלה של ההמונים. התגברתי על סקרנותי ומיהרתי ללכת. הביתה להיות יחד עם משפחתי כשתפרוצנה מהומות. בדרך סיפר לי נושא המזוודה, שפקעה סבלנותם של המוני העם וגובר הזעם בתורים הארוכים שלפני המכלות והמאפיות. ברחובות מתקהלים המונים, מסתדרות הפגנות. הלכנו ברחובות צדדיים ועברנו את הגדרים שעל הניווה עד שהגענו לסביבות הרחוב בולשאיא גרבצקאיא, מקום מגורי. כאן הוכרחנו לעבור רחוב ראשי, בולשוי פרוספקט, וראינו הפגנה,

שנשאה דגל אדום ושרה את המרסליזה הרוסית. הורגש, שאין השרים למידי השיר המהפכני ואף השתתפות בהפגנה חדשה להם. כל זה עשה רושם של ספונטניות, של התעוררות שלא הוכנה ואורגנה מראש.

הגעתי הביתה ונודע לי, שהתעוררות מהפכנית הקיפה את העיר, שהצבא מסרב לפזר את ההמונים, שגדודי הגברדיה נסתגרו בקסרקטינים שלהם, שקצין של קוזקים הרג בחרבו קצין של משטרה, שפקד עליו להתקיף את ההמון, ונצטרף עם גדודו למתמרדים. הללו מציתים את משרדי המשטרה והורגים את השוטרים היורים מעל הגגות, ששם הותקנו עמדות לפי תכנית פרוטופופוב.

כל הסיפורים האלה העידו שפרצה מהפכה בפטרגראד, וההגנה מפניה רפויה מאד. המהפכה הולכת ומנצחת.

לאחר שעות מועטות יצאתי עם אשתי אל הרחוב הראשי של שכונתנו ועמדנו בתוך המונים, שצבאו על המדרכות משני צדי הרחוב והתבוננו לזרם בלתי פוסק של כל מיני כלי רכב אזרחיים וצבאיים, ביניהם משוריינים, וכל המקומות בהם אפשר היה להעמיד עליהם כף רגל היו תפוסים על־ידי חיילים מזוינים. הרושם היה, שזוהי הפגנת הצבא, שעבר לצידה של המהפכה, והיא עוברת בכל הרחובות הראשיים של העיר. התמונה היתה מושכת את הלבבות, וההמונים ואנחנו ביניהם עמדנו שעות ולא יכולנו לשבוע ממראה המהפכה המנצחת, שדורות ציפו לה וקרבנות לאלפים ולרבבות נפלו על מזבחה וביניהם יהודים לרבבות בפרעות של 1905 ו־1906 והקודמות להן.

למחרתו של יום ראשון זה של המהפכה הלכתי לארמון הטברי, מקום ישיבותיה של הדומה, הראיתי את תעודתי כעורך של „פטרוגראדר טאגבלאט" וקיבלתי רשיון כניסה לארמון, שבו שכן פרלמנט רוסי זה, שלא עצר כוח לכפות על הצאר האחרון את המשטר הליברלי, שלפיו תהיה ממשלתו אחראית בפני נציגות העם. והנה עכשיו כאילו עבר כל השלטון כולו אל הדומה, שהקימה ועד של נציגי המפלגות, המנצח על המהפכה ועם זה ניסה לכוונה לאפיק רצוי לו.

כל חדרי הארמון וכן הפרוזדורים היו מלאים אנשים, שמיהרו לעבור, להיעלם באחד החדרים ולצאת לאחר זמן מה ולעזוב את הארמון ולנסוע בלוית חיילים מזוינים בכלי רכב או משורין בכיוון ידוע להם. כאן נתברר לי סודו של פקודות, שלפיהן השתלטה המהפכה על העיר, לכאן נכנסו שליחי גדודי הצבא, אותו הזרם הבלתי פוסק, שעבר דרך רחובות העיר בכל הכיוונים. מכאן ניתנו קציניהם הגבוהים, והביעו את אמונם לועדת הדומה ולראשה, ראש הדומה. לכאן באו גם שליחי הפועלים המאורגנים ומנהיגיהם, שעלו מן המחתרת וכוננו את מועצת צירי הפועלים; דוגמת המועצה של 1905. כל הצבא הרב, שחנה בפטרוגראד, עבר לצידה של המהפכה. ראיתי מלחים, שהלכו אל הארמון הטברי בשורות מסודרות ובראשם מפקדם, אחד ממשפחת הקיסר; רצונם היה להיות חגיגית. שהם עומדים לפקודתו של הדומה. סיפרו שבחור יהודי הגיע לקסרקטין של אחד מגדודי הגברדיה והשפיע עליהם שיעברו לצדה של המהפכה. אולם האגף הימני של הדומה עם רודזיאנקו חשב להציל את המשטר המלוכני ואת שושלת הרומנובים ולא הצליח. ההתפטרות של ניקולאי השני לטובת אחיו מיכאל חלפה עברה כלא היתה. שושלת הרומנובים נפלה. ועדת הדומה מינתה ממשלה זמנית, שנכנס אליה אחד ממנהיגי האוקטיאבריסטים, מנציגי סוחרי מוסקבה, גוצ'קוב, ובראשה הועמד הנסיך לבוב ממנהיגי הקדטים, שנמסר להם רוב התיקים. ובהשפעת מועצת

הפועלים, שנצטרפו אליה נציגי החיילים נמסר לנציג ס"ר חבר הדומה עו"ד קרנסקי תיק המשפטים בממשלה. הוא גם קישר בינה לבין מועצת הפועלים והחיילים.

הדבר המכריע שקבע את גורלה של המהפכה הרוסית בשנת 1917, היתה הקמת מועצת הפועלים והחיילים שנסתפחו אליה לאחר זמן מה נציגי האיכרים. בשנת 1905 הצליחו המהפכנים להקים רק את מועצת הפועלים בלבד. החיילים, ברובם בני איכרים, היו רחוקים אותה שעה מהשתתפות מאורגנת במהפכה ושמרו אמונה לבית המלוכה. הפעם לא ארכו הימים והכוח המזוין עבר לרשותה של המהפכה וראשיה. כוחם הלך וגבר בשעה שועד הדומה נעלם לאחר הקמת הממשלה הזמנית.

נצחונה של המהפכה היה שלם. בכל רחבי הארץ נתקבלה בשמחה ולא קמו מתנגדים גלויים לה. היהודים, שלא שכחו את פרעות ימי המהפכה בשנת 1905 חששו, שמא גם בימי המהפכה השניה ימצאו כוחות שיצליחו לארגן כנופיות של פורעים שישתמשו בעלילת הבגידה היהודית ובהתפרקות היצרים הרגילה בימי התפוררות השלטון ולפרוע שוב פרעות דמים ביהודים. לשמחתם הרבה לא הודיעו ממקומות שונים אלא על נסיונות קטנים בכיוון זה, שדוכאו באיבם. עם שושלת הרומנובים והמשטר הצאריסטי כאילו ירדה לתהום הנשיה תקופת הפרעות ביהודים.

התלהבות בלי גבול תקפה את יהודי רוסיה, ביחוד במוסקבה וברחבי רוסיה, שהמהפכה עברה בה בצורה חגיגית כמעט: הפגנות המונים, מסירת השלטון לנציגי העם ולשליחי הממשלה הזמנית, הכרת הממשלה הזמנית. מהפכה נטולת דמים קראו למהפכת מארס. בפטרוגראד, שאירעו בה התנגשויות דמים ומספר הקרבנות עלה למאות, הרגישו שעבים טעוני חשמל מתקדרים באופק, ועוד מעט ויובלטו הניגודים בין המעמדות והמפלגות ויופרע „שלום הבית" של ירח הדבש. באותם הימים הוזמנתי למוסקבה להשתתף באספת עם לכבוד נצחונה של המהפכה ונתקלתי בהמון יהודי חוגג, מלא שמחה ותקוות טובות. באספות עם באה לידי ביטוי האמונה, שיהודי רוסיה הולכים לקראת עתיד מזהיר, שעוד מעט ושיווי זכויותיהם כאזרחים יפורסם, ושום תנאי של התכחשות לאומית דוגמת צרפת לא יידרש. הכל יעבור בשלום בהתרוממות של אחות עמים. מה גדול היה תמהונם, כשהזהרתי אותם, ואמרתי שהמהפכה רק התחילה ועוד יישפך דם רב. התרעמו עלי שאני רואה עבים ביום אביב בהיר. הסברתי להם את המצב שנוצר בפטרוגראד, ביחוד לאחר הצו מספר א' של מועצת נציגי הפועלים והחיילים. יהודי מוסקבה על ראשי ציוניהם לא האמינו, וביחוד גדלה התרעמותו של לייב יפה, שערך את „יברייסקאיא זיזן" במקומו של אידלסון, על הפסימיות שלי.

בפטרוגראד הטיפו הקדטים היהודים לזהירות. כשסודרה בשדה מארס הפגנה ענקית של כל ארגוני הנוער על דגליהם, פקפקו הסטודנטים הציונים, אם עליהם להופיע על דגלם הציוני. ההליטו לאחר ויכוחים לשאול בעצתי. יעצתי להם, שיופיעו ויניפו את הדגל הציוני. הם שמעו בעצתי, ודגלם הבלתי ידוע שך אליו את עיני ראשי ההפגנה. אחד מהעסקנים המפורסמים, ששכחתי את שמו, ניגש אליהם ושאל אותם את מי הם מיצגים, מהו הדגל היפה (הדגל הציוני שהש־ תמשו בו ברוסיה לא היה לבן בעל פסי תכלת דוגמת הטלית, אלא בעל שני צבעים

תכלת ולבן ומגן דוד עליו). הוסבר לו הדבר והוא קיבל את ההסברה באהדה ובהבנה.

בחמשה עשר במארס לפי התאריך החדש פרסם הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית ברוסיה כרוז אהדה למהפכה והביע את תקוותו ודרישתו, שיבוטלו בחוק מיוחד הגבלות הזכויות של היהודים והם יושוו בכל ליתר האזרחים כאחד מעמי הממלכה ואף יותנו להם זכויות לאומיות. עם זה הודגש, שהעם היהודי זקוק לארץ מולדת אבותיו לשם חירות מדינית, חיים שלמים והתפתחות נורמלית.

הכרוז נגמר בדברים חגיגיים בשם ההסתדרות הציונית:

„אנו נגשים את תחיתו של העם היהודי תוך כדי מאבק בעד חירות אירגונו ברוסיה, בעד חירות חייו הלאומיים והפעלת כוחות היצירה שלו. נגשים את תחיתו של העם היהודי תוך כדי ריכוזם של כוחות היצירה האלה וכיוונם באפיקה ההיסטורי של הציונות. בימי מלחמת העולם — בימי המיפנה הגדול בחיי האנושות — חטא מות יחטא כל עם שיתעלם מצור־ההיסטוריה שלו, משאיפותיו של מאות ומאות בשנים לארצו ולחירותו".

בדברים החגיגיים האלה ניתנה תשובה ניצחת לכל אותן המפלגות היהודיות והבלתי יהודיות, שהאמינו שמתן שיוון ליהודים ימית את התנועה הציונית מיתת נשיקה. אותה התשובה ניתנה על ידי כל דוברי התנועה הציונית בכל רחבי רוסיה, בכל עריה ועיירותיה, ששכנו בהן יהודים. בפטרוגראד ובמוסקבה, בקיוב ובאודיסה נהרו הציונים והיהודים בהמוניהם לאספות עם, שנקראו על ידי הועדים הציוניים, שיצאו מהמחתרת ונתארגנו מחדש והכריזו על רצונם החזק לשתף כוחותיהם בבנין רוסיה חפשית ודימוקראטית, בחידוש חייהם של היהודים בה על יסודות לאומיים ובחיזוק הפעולות המשותפות של כל תפוצות הגולה למן שיבת ציון וגאולת העם. במאמרים, שפרסמתי בגליונות של „ברייסקאיא זיזן", שהוסרה ממנה ידה הקשה של הצנזורה, שחיפשה „חטאים" בכל משפט, בכל שורה ובין השורות, הדגשתי את הקשר בין היצירה של הדמוקרטיה הרוסית ואירגונו של העם היהודי, השוכן בגבולותיה כעם נטול טריטוריה, על יסוד שלטון עצמי בכל ענייניו המיוחדים לו, וההשתתפות עם כל חלקי העם היהודי המפוזרים בעולם במלחמת הגאולה ובבנינה של א"י כמרכזו החפשי והעצמאי.

השתתפתי באספות בפטרוגראד ובמוסקבה. בפטרוגראד נבחר משום מה אולם הבורסה לאספת עם. אולם הבורסה היה גדול מאד, אבל סודר באופן מיוחד. האקוסטיקה שבו היתה משובשת, והנאספים נאלצו להפרד לקבוצות שנתרכזו מסביב לנואם כדי לשמוע את דבריו. האספה הגדולה נתפוררה לאספות אחדות. ברם דבר זה לא פגע בהתלהבות הנואמים והנאספים, ביניהם הגדיל אלתר דרויאנוב, שנזדמן אותה שעה לפטרוגראד. הוא היה מקטני אמנה במהפכה, אולם כשפרצה וניצחה ונתבדו כל הנבואות השחורות, שגם הפעם יצליחו לטבעה בדם יהודי, נתלהב וראה בה משום קדושה. קהל שומעיו גם הוא נמשך אחרי דבריו, שלא היו רגילים כדבריהם של אלו שנמנו על המאמינים במהפכה ומצפים לבואה.

מובן מאליו, שהדרישה הראשונה של הציבור היהודי כולו, שנשמעה באספות ובעתונות, היתה מכוונת לממשלה הזמנית, שתמהר לשבור את כבלי ההגבלות המעיקות על יהודי רוסיה והממיטות חרפה על העם הרוסי. אין הגבלות אלו, טענו, ממין הגבלות חופש האספות והדיבור והדפוס וכיוצא באלה. די בהכרזה בלבד שיפתחו שערי בתי הכלא, שבהם התענו גבורי העם וקדושיו, שקמו נגד

המשטר השנוא, כשהיה עודנו חזק ונפלו במאבקם חללים או שבויים בידי מעניהם; די שיתחילו לדבר באספות ובעתונות באופן חפשי. אולם ההכרזה שכל החוקים המגבילים זכויותיהם של האזרחים בגלל לאומיותם, דתם, מעמדם, או מינם בטלים ומבוטלים לא תספיק לביטולם של כל אותם החוקים הרבים המוציאים את היהודים מקהל האזרחים החפשיים. לא יתואר שהיהודים יהיו היחידים בין האזרחים שילכו לבחירות האסיפה המכוננת כשכבלי ההגבלות על ידיהם ורגליהם מצלצלים ככבלי האסירים.

קול זה של הציבור היהודי הלך הלוך וגבור, אולם נמצאו גם חששנים וספקנים, שהטיפו לזהירות, שמא תעורר דרישה זו אי רצון וקנאה בתוך המוני האיכרים, שגם עליהם מעיקות הגבלות, שמא יראו בעין רעה שהממשלה הזמנית דואגת בראש ובראשונה ליהודים ואינה שמה לב לסבלם ולצרכיהם. חששו הללו, שמא יקומו על הממשלה ויטו אוזן למחבלים במהפכה ויפרעו ביהודים. ולא אמרו די בביטוי חששותיהם בתוך הציבור היהודי, אלא שלחו מאנשיהם לקרנסקי, שקבע ועדה מיוחדת לשם עיבוד חוק של מתן שיווי זכויות ליהודים וביטול כל ההגבלות החבויות בספרי החוקים והפקודות של ממשלות הצארים מימי אלכסנדר הראשון עד ימי ניקולי האחרון. קרנסקי תמה לשמע היסוסיהם של ידידיו היהודים, נזף בהם, דחה את כל טעמי הזהירות שלהם ובמעט גרשם מפניו.

חברי הועדה שקדו על עבודתם הקשה, עברו על כל ספרי החוקים והפקודות וניסחו את החוק לא רק בצורה כללית, אלא רשמו בו את כל ההגבלות למיניהן ובטלון בסעיפים מיוחדים, שלא יוכלו אנשי הדין להתחכם ולהוכיח, שאין הביטול הכללי חל על חוק מגביל מסויים, שלא בוטל במיוחד.

החוק הזה נתפרסם בכ"א למרס לפי התאריך הישן, בערב חג הפסח. בכוונה נעשה הדבר: להביא חוק משחרר זה כמתנה לחג הגאולה מעבדות לחירות. האינטליגנציה הרוסית המהפכנית ראתה בזה חובה קדושה לעצמה לגמול ליהודים בעד סבלם ועינוייהם, לאחר שהיו במשך תקופה ארוכה השעיר לעזאזל ובדמיהם היו מטבעים כל תנועה משחררת.

זכיתי להשתתף במשלחת, שהלכה לראש הממשלה הזמנית ולמועצת נציגי הפועלים והאיכרים והחיילים ולהודות בעד הצדק שעשו ליהודי רוסיה והמתנה היפה והנעלה ששלחו להם לחג חירותם ויציאת־מצרים. כבר פרסמתי את זכרונותי על המשלחת ואין ברצוני לחזור כאן על הדברים. רצוני רק לציין דבר, שאין ביכולתי להסבירו ושלא עמדו עליו, עד כמה שידיעותי מגיעות. בשתי קבלות משלחות־התודה של המוסדות הראשיים היהודיים נעדר האיש, שאלמלא מרצו ועקשנותו, מי יודע אם היה מתפרסם לפני האספה המכוננת החוק על מתן השיויון ליהודי רוסיה ועל ביטול ההגבלות הרבות כמעט אחת לאחת לשם מניעת כל התחכמות יורידית זדונית, — נעדר שר המשפטים קרנסקי. נעדר גם האיש ליאונטי ברמסון, שהיה הרוח החיה בועדה, שעיבדה את החוק.

חג הפסח באותה שנה היה ליהודי רוסיה חג יציאה מעבדות לחירות אמיתית, וגם בכל תפוצות הגולה הוחג חג זה. עבדותה של תפוצת־רוסיה, הגדולה בעולם, מרכז־הגולה כולה, מקומו של מאבק מהפכני ואופוזיציוני של מפלגות יהודיות, מקום לידתה של תנועת התחיה והתפתחותה של התנועה הציונית, — עבדות זו הטביעה חותמה על חייהם של יהודי העולם כולו, איחדה אותם במלחמה לשוויונם ש ליהודי רוסיה, הכניסה לחיים יהודיים חדשים לכל הארצות, שאליהן

היגרו ממצוקת ההגבלות והפרעות יהודים למאות אלפים, הקימו מרכזים גדלים ומתפתחים בלונדון ובפאריס, וביחוד בארצות הברית שבאמריקה הצפונית. והנה הוסרו הכבלים ושמחת יהודי רוסיה היתה לשמחת יהודי העולם כולו. יהודי כל העולם כולו האמינו יחד עם יהודי רוסיה, שהתחילה תקופת שיגשוג רב למרכז זה של העם היהודי.

באחת המסיבות לכבוד החג הזה ולכבודם של אלה, שהקדישו את חייהם למאבק יום יומי, מישפטי ושתדלני בכל חוק מגביל, בכל התפרצות אנטישמית, בכל הסתה ומשטמה והאשמת שוא — נתגלעה תוגה — התוגה החרישית הכרוכה בנצחון, שהוא סוף מאבק ואין אחריו ולא כלום. הושגה המטרה ותם ונשלם. מה יבוא אחריו — לא ידוע. אין מטרה חדשה, ואפשר שגם לא תהיה. דרכי החיים פנויות לפני היהודים, אבל לא ידוע לאן הן מובילות. ועומדים המהלכים בהן ומתבוננים ומאמצים עיניהם לחדור מאחורי האופק ואינם רואים ולא כלום. נסתם חזון. כך בקירוב עמד לפני המסיבה ושפך את לבו גדול השתדלנים בימי המצוקה והרדיפות וההגבלות, העורך דין סליוזברג, ולא העלים את הקנאה, שגברה בלבו למראה הציונים והסוציאליסטים, שביבילם הנצחון במאבק על השוויון פתח דרך למטרה חדשה עילאית וגואלת.

הבונד חשב עצמו חתן החג. באחד מכינוסיו באותו זמן הדגיש בהחלטה מיוחדת, שנתאמתה השקפתו, שרק הפלת המשטר הצאריסטי תביא לידי שחרור יהודי רוסיה מעול ההגבלות, הרדיפות והפרעות. הוא קיווה שיבוא על שכרו, ודבה נתברר, שהמוני היהודים לבם לציון. בטוחים היו מנהיגי הבונד ואתם כל האנטי־ציונים והבלתי ציונים, ששיוויון הזכויות השלם ישביע רצונם של היהודים, והם יחדלו לחשוב על יציאה ממולדתם, שהכירה בהם אזרחים לכל דבר, על שיבת ציון, על חירות של העם היהודי במולדתו ההיסטורית, על גאולתו ושויונו כעם בין עמים חופשיים. והנה ראו שטעו טעות רבה.

חופש הדיבור, החברות והאספות גילה מה רבה השפעתה של התנועה הציונית ושאיפותיה. בכל רחבי רוסיה החפשית, בכל מקום ששכנו בו יהודים יצאו הציונים להמוניהם מן המחתרת. הועד המרכזי לציוני רוסיה הכריז בכרוזו, שהוציא לאחר מתן השויון, בכ״ט למרס לפי התאריך הישן:

„הגיעה השעה שעליה חלם, שאליו ציפה העם היהודי מאות ומאות בשנים: מים של דמים ודמעות ומסבל שאין לו דוגמה קם ונולד עולם חדש. בעולם חדש זה עתידה אומה היהודית לקבל בחזרה את ארצה ומולדתה, את הזכות ליצור לעצמה חיים נורמליים וחפשיים בא״י״.

„יהודי רוסיה צריכים להיות מוכנים לשעה זו, שחיכו לה מאות ומאות בשנים, צריכים להיות ראויים לה. חוסר שויון אזרחי אינו מסתיר לפניהם יותר את האפקים הרחבים של שיחרור לאומי, של תחיה לאומית. מרצו וכוחות היצירה שלו אינם מוצאים כולם כמעט בלי שארית במאבק בעד הזכות לחיות, לנשום. מרחבי המאבק היוצר בעד חירות לאומית, בעד תחיה וגאולה מתגלים לפני יהודי רוסיה, השווים בזכויותיהם לכל אזרחיה. השעה הגדולה בחיי האנושיות, בחיי רוסיה צריכה להיות שעת־מפנה רבת ערך בתולדות העם היהודי״.

ולפיכך:

„...אנו קוראים לעם הרוסי שברוסיה להתלכד לביצורו של שויון הזכויות, למאבק בעד רוסיה דימוקראטית וחפשית.

„אנו קוראים את יהדות רוסיה לאחדות, לאירגון צורות חיים לאומיות חפשיות ברוסיה".

„אנו קוראים את יהדות רוסיה להתאחד עם יהדות העולם במאבק בעד יצירת מרכז לאומי בארץ ישראל לעם היהודי הקם לתחיה".

שלוש מטרות־היסוד האלה נתקבלו על ידי המוני היהודים ברוסיה. ובאותו גליון של „יברייסקאיא זיזן" מיום 16 באפריל (לפי התאריך הישן) נתפרסמו, כאילו לשם הדגשת הסמליות שבהם, שני מאמרים שלי על הועידה היהודית ברוסיה, שתעבד את דרישתה לאספה המכוננת ותכריז על הצטרפותה לכל העם היהודי בתביעתו לשחרור ותחיה כעם חפשי בארץ ישראל, ארצו ומולדתו, ושל מ. אליניקוב המנוח על שחרורה של פולין, שהממשלה הזמנית הכריזה על עצמאותה.

בשביל ציוני רוסיה לא תם ולא נשלם שום דבר. אדרבא, התחילה תקופה חדשה בפעולותיהם.

*

השתתפתי בעבודתו של הועד המרכזי, שגדלה מיום ליום. הייתי המרצה לבעית המדיניות הציונית. הטבעתי את חותמי על הכרוזים שנתפרסמו ע"י הועד המרכזי. לפי הצעתי פורסמה התכנית, שנתקבלה בועידה השלישית של ההסתדרות הציונית ברוסיה שנתקיימה בהלסינגפורס בסוף 1906, והוחלט שהועד המרכזי יפעל לפי קויה והוא קבע ועדה, שתבדוק את התכנית, תתאימה לתנאים החדשים ותביא לאישורה של הועידה הציונית שתתקיים בקרוב. באמצע מרס נתקיים כינוס של נציגי המוסדות הציוניים. הרציתי בו על בעיות הפעולה המדינית ברוסיה ועל הועידה השביעית, שיש להחיש את כינוסה, ועל ההכרח לגשת מיד להקמת הקהילות ולבחירת ועדיהן ולשם זה לבוא לידי הסכמים עם המפלגות הקיימות. הכינוס החליט לקרוא לועידה השביעית של ההסתדרות הציונית בחודש מאי — ולקיימה בפטרוגראד או במוסקבה.

לאחר הכינוס התרכזה העבודה בהכנות לועידה, שהוחלט לקיימה בפטרוגראד בכ"ד למאי. נמסר לי שוב להרצות על דבר תביעותינו הלאומיות המדיניות. נבחר גם מרצה שני ד"ר יוליוס ברוצקוס המנוח. הוא צריך היה לעמוד על הבעיות המעשיות, על הבחירות לאספה המכוננת ואני — על בעיות התכנית ואירגונו החדש של הציבור היהודי ברפובליקה הרוסית הדימוקראטית.

בינתים התחילו הולכים ומתבלטים הניגודים בתוך הממשלה הזמנית. השפעתה של מועצת הפועלים והחיילים גדלה והלכה וגבר לחצה על הממשלה. עייפותו של העם וביחוד של הצבא מהמלחמה, שמטרתה לא היתה ברורה להמוני החיילים מלכתחילה, וגם הרוח המהפכנית שהעמיקה לחדור ללבותיהם עירערו את המשמעת בצבא ואת כושר לחימתו. באותה שעה התעוררו המיעוטים הלאומיים לפעולה לשם הגשמת שאיפותיהם הלאומיות עוד לפני כינוסה של האספה המכוננת. בראשם צעדה לא פולין כבתקופת המהפכה של 1905, אלא אוקריינה. פולין היתה כבושה בידי הגרמנים והממשלה הזמנית הכריזה כאמור, על עצמאותה של פולין האטנוגראפית השלמה, כלומר על חלקי אוסטריה וגרמניה, בשעה שגרמניה הכריזה על עצמאותה של פולין הרוסית בלבד והתחילה מגשימה אותה לאט לאט מתוך היסוסים גדולים. אוקריינה התחילה תובעת את תביעותיה מהממשלה הזמנית והתיצבה בראש כל המיעוטים הלאומיים הטריטוריאליים והפזורים. אותה שעה

פתחה גם ברומאן עם היהודים בקבלה את כל דרישותיהם הלאומיות כולל מיניס־טריון לעניני יהודים בתוך הממשלה.

הממשלה הזמנית הראשונה לא יכלה להחזיק מעמד בפני דרישות אלה של האוקריינים, אולם הסיבה העיקרית למפלתה היתה נעוצה בהמשכת המלחמה ודרי־שותיה. ימינה של הממשלה, ובראשו מנהיג הקדטים מיליוקוב, קבע במאמרו, שפורסם בשנתון של עתונו „ריץ" עוד ב־1915 את מטרות מלחמתה של רוסיה בתוך המטרות הכלליות של „מדינות ההסכם" (כך נקראה ברית רוסיה־צרפת־בריטניה) שסופה לנצח. לפי תכנית זו היתה רוסיה צריכה להרחיב גבולותיה לצד מערב ספחה את קרפטורוס ואת בוקובינה הצפונית על חשבונה של אוס־טריה, שיפרדו ממנה הונגריה והחבלים הסלביים, ואת קושטא ואת ארמניה על חשבונה של תורכיה לצד דרום. המטרות האלה נראו אימפריאליסטיות וכל השמאל הסוציאליסטי קם נגדן במחבלות בשלום ופוגעות בצדק, שהמהפכה הרוסית כתבה על דגלה. נערכו הפגנות ענקיות של פועלים ולממשלת הנסיך לבוב לא היה כוח לדכאן. חזרו וסיפרו עליו את תשובתו כשדרשו ממנו שינקוט באמצעים הולמים, כדי לדכא את האנרכיה, שהתחילה מתפתחת בארץ וגם בצבא: רצונכם — אמר לדורשי יד חזקה במדיניות הפנים — שאעשה עצמי מגוחך? בזכרוני נשמרה תמונת הפגנה מזוינת של קומץ אנארכיסטים, שצעדה ברחוב נבסקי ולא הפריע לה שום כוח ממשלתי.

ממשלתו של הנסיך לבוב נפלה. ועד נציגי הדומה נעלם מעל הבימה. המפלגות הימניות שנציגיהן היו גוצקוב, מנהיגם של האוקטיאבריסטים, נדחו לקונטר־רבולוציה ואתן הימין שבקדטים. את המקום בראש תפסו הס"רים והמנש־ביקים, שקראו לעצמם „הדימוקראטיה המהפכנית". הוקמה ממשלה זמנית חדשה ובראשה ניצב קרנסקי.

לנגדו פתח בתעמולתו מנהיג הבולשביקים לנין, שהגיע באותה תקיפה יחד עם חברי סיעתו וחברי סיעות סוציאליסטיות אחרות ש„ערכו גלות" בשווייצאריה. הם הגיעו ברכבת מיוחדת, ששלטונות גרמניה נתנו לה מעבר. מתנגדי הבולשביקים לא נמנעו מלנצל עובד הזו, אבל לשוא היה עמלם: ההמונים לא נתפסו לחשדים שהוטלו על לנין וחבריו, ואילו דבריהם נגד קיצוצה של המהפכה והמשכת המלחמה לשם השגת מטרות אימפריאליסטיות ועזרה לבעלי הברית במטרותיהם הצליחו לחדור ללבותיהם.

אולם אותה שעה שלטו הס"רים שלטון רב, וקרנסקי היה גבורה של האומה הרוסית.

*

בכ"ד למאי נתכנסה הועידה השביעית של ההסתדרות הציונית ברוסיה. היא היתה הועידה הראשונה ברוסיה החפשית, המזועזעת ע"י סערת המהפכה, והשניה ברוסיה בכלל, מימי הועידה במינסק, שנתקיימה בתוך תנאים של שלטון בתקוות מה ,שועידה ליגלית זו תראה גם אותות לויאליות ותודה לשלטון, ונתאכזב צאריסטי, שרצה לעמוד מקרוב על טיבה של התנועה הציונית וגם השתעשע מהועידה שנתקיימה בווארשה לפני הקונגרס הציוני השני בשנת 1898, שהיתה בלתי ליגלית והשתתפו בה רק מנהיגי התנועה. בימי החופש שלאחר מהפכת 1905, בעודה שהדומה הראשונה נאבקת עם המשטר הצאריסטי ,לא הספיקה מנהיגות התנועה וכינוסים של באי כוח העתונות הציונית להכין את הועידה והיא נתכנסה,

לאחר פיזורה של הדומה הראשונה וכשלון כרוזה הוויבורגי, בהלסינגפורס, בירת פינלנד, ששלטו בה עוד תנאי חופש הדבור והאספות, בסוף 1906 ונגמרה בימים הראשונים של ינואר 1907. מועידה זו עד ועידת פטרוגראד נתכנסו רק צירי הקונגרסים הציונים מרוסיה ומפולין לפניהם, בשעתם ולאחריהם, כדי לדון בבעיות הבוערות ביותר, שעמדו על הפרק, ולבחור בועד מרכזי ובעורכי הביטאונים הציוניים. מובן מאליו שהועידות האלה עמדו בצילם של הקונגרסים ובעיותיהם ומריבותיהם.

הייתי בידוע בין מכיני הועידה בהלסינגפורס ומנסחי הצעת התכנית, שנתקבלה בה. הרציתי על בעיותיה של התכנית בשם ועידת נציגי העתונות הציונית, שהייתי יוזמה ומבצעה יחד עם ז׳בוטינסקי. אולם בסופה סירבתי להכנס לועד המרכזי הכללי לרוסיה כולה ולסניפה לפולין. לא נתקבל הנוסח, שהצעתי בדבר שלטונו של העם, שהיה מעמיד את ההסתדרות הציונית בין מפלגות השמאל הריפובליקניות. נסתפקתי בעריכת השבועון הציוני שיצא עד הקונגרס הציוני השמיני וחזרתי לועד המרכזי הציוני, שנבחרתי אליו בועידה בהאמבורג, שנתקיימה בימי הקונגרס התשיעי. ישבתי בווילנה ועבדתי כמזכיר הועד המרכזי וממלא מקומו של עורך „העולם״ דרויאנוב, שבגלל מחלתו הקשה יצא לווינה. מאותו הזמן עד ועידת פטרוגראד הייתי חבר הועד המרכזי ונציגה של ההסתדרות הציונית בפולין בו.

כל הזמן שמר הועד המרכזי על תכנית הלסינגפורס, שלא יפגעו בה באופן רשמי ע״י החלטת אחת הועידות. מובן האליו, שכבודה והשפעתו ירדו פלאים בימי הריאקציה לאחר פיזור הדומה השניה ע״י סטוליפין ושינוי חוק הבחירות. רק עם נצחונה של המהפכה הוחזר כבודה הראשון.

נבחרתי לועדה שבדקה את התכנית והתאימה לתנאים החדשים. בזכרוני לא נשארו פרטי הדיונים בועדה. מובן שהוחזר לתכנית הסעיף על שלטון העם, אבל משום מה הושמט הסעיף על הפרדת הדת מהמדינה ובמקומו הוכנס סעיף על שוויון הדתות. הדבר נראה מוזר, שהרי אותו הניסוק, שהמהפכה שעקרה את המונרכיה ברוסיה והגשימה את שלטון העם הפרידה למעשה גם בין הדת והמדינה. אם הוחזר הסעיף על שלטון מן הדין היה להשאיר גם את הסעיף על הפרדת הדת מהמדינה. אולם הרוב בועידה חשב אחרת, כנראה, משום הביקורת החריפה בשעתו של סעיף זה ע״י העתונות היהודית היומית. לא שמתי לב לדבר ולא עשיתי מזה שאלת מריבה. אפשר, חשבתי, שבעיה זו נפתרה ע״י המהפכה ובאספה המכוננת יאושר פתרון זה בלי קושי, והשאלה העומדת על הפרק, לקבוע את מקומה של הדת בקהילות הדימוקראטיות, שלפי התכנית צריכות היו לשמש בסיס החיים הלאומיים והשלטון העצמי, תיפתר מאליה. חשבנו גם לגשת מיד לכינונן של הקהילות ולא להמתין לאישורה של תכנית השלטון העצמי כולה ע״י הועידה הכל יהודית, שעל קריאתה לפני האספה המכוננת החלטנו להציע לועידתנו הציונית.

הוטל עלי להרצות בועידה על דרישותינו הלאומיות המדיניות ועל ארגון השלטון העצמי, שביסודו הונחה הקהילה הדימוקראטית, שאליה ישתייך כל יהודי, שלא עזב באופן רשמי את העם היהודי ואת דתו.

הועד המרכזי, שנבחר בועידת פטרוגראד, לא הספיק להוציא את הסטנוגראמה של הועידה. ב„ירייסקאיא זיזן״ נדפסו ההרצאות שנקראו מן הכתב

ומאלה שנאמרו בעל פה פורסמה רק תמציתן. היתה בידי סטנוגרמה של נאומי וזוכר אני שנסיתי לקראה ולתקנה ולא יכולתי להבין פשוט את הכתוב בה. הקצרנית לא הבינה על מה דובר ותפסה רק את המלים ולא את המשפטים ותוכנם. אני מניח, שבשביל „פטרוגראדר טאגבלאט", שחידש הופעתו בראשון למאי, כתבתי את נאומי מחדש, אולם לצערי, אני נאלץ להשתמש בהדו"ח של „ירייסקאיא זיזן" שאיננו מדויק כל צרכו. גליונו ה„פטרוגראדר טאגבלאט" אינם תחת ידי כפי שכבר הזכרתי.

בנאומי עמדתי על היחס לתכנית הלסינגפורס בשעה שנתקבלה ולאחריה, כשנשתלטה הריאקציה. עכשיו, כשבעית דרישותינו הלאומיות עומדת על הפרק, לאחר ביטולן של הגבלות זכויותינו, שהעיקו עלינו במשך דורות, נעשתה תכנית־הלסינגפורס שוב אקטואלית וחיונית. צריך כמובן להתאימה לתנאי הזמן. אולם יסודה של התכנית, החיוני והממשי, נשאר כמו שהיה: דין קדימה בתכנית לצרכיו הממשיים של העם היהודי. בהשפעתם של העמים, שבתוכם אנו חיים, עלולים אנו לנהוג לפי הדוגמאות של חייהם ושאיפותיהם ותנועותיהם ואין אנו משגיחים, שהמציאות שלנו אחרת היא, ויחסי הכחות בעמנו אחרים והבעיות הבוערות הדורשות את פתרונן אינן דומות בכל לאותן של העמים הסובבים אותנו. בשעה שהאמנו בהגשמתה הקרובה של הציונות יכולנו להתעלם מכל הצרכים של חיינו בגלות. עכשיו, כשאנו יודעים, שהתגשמותה של הציונות אינה אלא תהליך, שאי אפשר לקבוע את זמן הגיעו לסופו, ושתהליך זה קשור קשר אורגני עם תהליכי תחיתנו בארצות מושבותינו בגולה, שבהן נתרכזו המוני עמנו וחייהם וצרכיהם הציבוריים והלאומיים המיוחדים באשר הם יהודים מתבלטים והולכים ותובעים פתרונות מיוחדים, — עכשיו אי אפשר לנו להפריד בדרישותינו המדיניות בין אלו של אזרח ובין אלו של יהודי. הדרישות המדיניות מתאחדות לדרישותיהם של האזרחים־היהודים. אין להבדיל בין מעשי היהודים הנעשים על ידיהם כאזרחי המדינה ובין אלה שטיבם וחותמם יהודי הוא. אין אנו רוצים ליחד ליהדותנו פינה בלבד, שמבקשים בה מפלט בשעות אסון או בגבור הרגשות היהודיים.

תוך תהליכי התחיה בשלה הכרתו המדינית של העם, נתגלו ונצטברו כוחותיו, גדלו צרכיו המיוחדים ואתם תביעותיו לספקן. והוא כבר יודע שהוא בעצמו חושל את אשרו ועתידותיו.

אילו היו בקירוב הנחותי האידיאולוגיות, כפי שביכולתי לנסחן מחדש על־פי הדו"ח המקוטע שפורסם ב„ירייסקאיא זיזן". הנחות אלה נתקבלו ברצון על ידי הועידה. במחיאות הכפיים שעוררו בא לידי ביטוי אותו ההבדל המכריע, שהתפתח במשך הזמן בין הכרתם של ציוני רוסיה ויהודיה וזו של אחיהם בארצות המערב. הם התיצבו לפני המדינה והעם השליט בה כאחד העמים היושבים במדינה, שדרישות כלליות לאומיות לו, והוא מבין את השוני שביניהן לבין אלה של העמים הטריטוריאליים, שהרי אין לו נחלת ארץ בגבולות המדינה ומפוזר הוא בה. לפיכך ברצונו לשמור על אחדותו. חייב הוא איפוא להגן על אחדותה של רוסיה כולה תוך הענקת אוטונומיה טריטוריאלית לעמיה, בעלי נחלות־ארץ, ולאישור דרישותיהם הלאומיות של העמים הפזורים, עם היהודים בראשם, על ידי האספה המכוננת הכללית, אישור שישמש ערבות בפני התנגשויותיהן האפשריות של הארצות האוטונומיות בזכויות של חלקי העם היהודי הנמצאים בגבולותיהן.

הכרה זו הביאה לידי הדגשת ההבדל במושגים מדיניים משפטיים, ההולמים את העמים הטריטוריאליים, ואינם הולמים את העם היהודי המפוזר ברחבי הריפובליקה הרוסית. ביסוד ארגון „העם היהודי ברוסיה", כפי שהיינו נוהגים לומר, הונחה הקהילה הדימוקראטית, המטפלת בכל הענינים המיוחדים לחבריהן באשר הם יהודים, הגובה מהם מסי־חובה באישורה של חוקת האימפריה והמת־אחדת עם הקהילות שבארצות האוטונומיות לאירגון כללי בכל ארץ וארץ ולאירגון כולל, המיצג את כל היהודים הפזורים ברחבי הריפובליקה כולה. לפי סכימה זו היו צריכים להיבחר ועדים — לקחנו מונח זה מההיסטוריה של האוטו־נומיה היהודית בפולין — בארצות האוטונומיות וועד ראשי ברוסיה כולה. המפלגות הציוניו תהסוציאליסטיות קראו לועדים אלה בשם סיימים ולאוטונומיה יהודית המושתתת על קהילות אוטונומיה לאומית מדינית. בחרנו במושגים יהודיים היסטוריים ונזהרנו מלהשתמש במלים העשויות רק להטעות, כגון סיים או אוטונו־מיה פוליטית וכיוצא בזה. הדגשנו את ההבדל בין עם בעל ארץ בתוך גבולות הרפובליקה, שאפשר להעניק לו זכות כפיה בתוך ארצו ולכן גם זכות חקיקה העומדת על כפיה, לבין עם מפוזר, משולל בסיס ארצי ואפשרות של כפיה, אלא אם כן שלטון הארץ או הריפובליקה כולה מסכים לכפות בכוחותיו — המשטרה, הצבא ובית המשפט — את קבלת עול החלטות השלטונות היהודיים על חברי הקהילות. לפיכך לא קראנו להסדר זה אוטונומיה אלא שלטון עצמי לפי הדוגמה של שלטון עצמי של ערים ומחוזות, שברשותן אין כוח כופה וזכות לחוקק חוקים.

כל הדברים האלה וכן הזכויות הלאומיות של יחידי העם היהודי כלפי המוסדות הממשלתיים בתחום הלשון וזכות שמירת המצוות הדתיות והמנהגים במוסדות הממלכתיים לא עוררו התנגדות בתוך הועידה. התנגדות חזקה נתעוררה דווקא בשאלה שחשבתי, שתתקבל ברצון על־ידי כל הצדדים כפשרה הגיונית. זו היתה בעית מקומה של הדת בקהילה היהודית הדימוקראטית.

המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, וגם אלה של דובנוב והמתבוללים המתונים, עמדו במצעיהן ונאומי מנהיגיהן על הקמת קהילות חילוניות ,על הפרדה בין ארגון הדת היהודית והקהילה. ברור היה לי שאין לקיים שני ארגונים יהודיים נפרדים בעלי זכויות ממלכתיות: כנסיה יהודית דתית וקהילה יהודית חילונית, המספקת את כל הצרכים המיוחדים של היהודים באשר הם יהדים, מקומית, ארצית, וממלכתית, עם ארגונים עליונים — ועדים מקומיים, ארציים, וועד עליון ממלכתי, גם מבחינה לאומית יהודית וגם מבחינה ממלכתית, שלפיה אין לעזוב את המאמינים לנפשותיהם בלי לקבוע דפוסים ארגוניים לכל דת. לכן הרחבתי בהרצאתי את הדיבור על תהליך ההתחלנות (סקולאריזאציה) בתוך העם היהודי במאה התשע עשרה, על הקהילה היהודית הדתית, שהוקמה בארצות מערב אירופה עם מתן שווי הזכויות, המותנה בהתכחשות לאומית, ועמדתי על ההכרח להקים קהילה דימוקראטית לאומית, שתקיף בפעולתה את כל צרכי החיים של היהודים, גם הדתיים בכללם. אי אפשר לקבל את ההצעה בדבר הפרדה בין הקהילה והדת, אמרתי, שהרי לא יתואר קיומם של שני ארגונים יהודיים בעלי זכויות ממלכתיות, אחד דתי ואחד חילוני, ואין גם להוציא את סיפוק הצרכים הדתיים מהתקציב הכללי של הקהילה, המתכסה ממסי יהודים, שומרי דת ומצוה וחפשים גם יחד. אולם צריך להסדיר סידורים חדשים בפנים הקהילה, שיאפשרו את קיומם של שני הארגונים מתוך אי פגיעה בחופש המצפון בתוך הקהילה. לשם זה הצעתי למסור

את כל עניני הדת וההווי הדתי לועדה מיוחדת שתיבחר ע"י מתפללי בתי התפילה למיניהם, כלומר על ידי יהודים, שיש להם זיקה כל שהיא לעניני הדת ושומרים פחות או יותר את מצוותיה ומנהגיה. אין להרשות שלאנשים רחוקים מהדת ומצוותיה ומנהגיה תהיה השפעה על הנהלת עניניה, על בחירת רבניה וכדומה. המשפט האחרון זכה למחיאות כפיים. במשפט זה בא לידי ביטוי הנסיון הפולני, שבה השפעתם של המתבוללים על הדתיים ועל סדרי מוסדות דתיים (בית העלמין בעיקר) וגם על הרבנים היתה גדולה ואנטילאומית, כמובן.

בטוח הייתי, כאמור, שפשרה זו שלי תתקבל ברצון ומה נתאכזבתי כשיצאו נגדי בחרי אף האריות שבחבורה אוסישקין וזלטופולסקי, שפעולתו בתחום החינוך העברי עשתה אותו פופולרי מאד במחנה הציוני. גם צ'לנוב, שלא השתתף בוויכוח, מצא לנכון להשתמש בכל השפעתו נגד הצעתי. הנימוקים המכריעים נגדה יסודם היה בתפיסה, שאין להפריד בין העם והדת בקטנות ובגדולות. לדעתו של אוסישקין עשויה הצעתי להביא לידי הקמת גיטו רוחני לדת היהודית, לדעתו של זלטופולסקי תשפיל את הדת ותקפח מוסדותיה מבחינה כספית. בקיצור, אין להפריד בין הדת והלאומיות. פועלי ציון, שפרשו מהמפלגה לאחר דרישתה היא בהנמקת בורוכוב מהקונגרס הציוני, התנגדו להצעתי ודרשו ע"י נציגם, שהקהילה תהיה חלונית וקבעו שאין להפריש מהתקציב כספים לצרכי מדתיים שבסיפוקם מעונין רק חלק של חברי הקהילה. חיים גרינברג קבע, שעדיין לא בא זמנה של הסקולאריזציה של הקהילה. „להפריד כעת בין הקהילה לבין בית הכנסת", אמר, „פירוש הדבר לגרום לזעזוע שאין לו גבול בנשמת העם, להשתמש באיזמל של מנתח, כדי להפריד מה שהוא בגוף, שהוא בשביל רוב העם אחיד ואינו סובל חלוקה". בהצעתי ראה ביטוי לפחד מפני הריקנות, שתיווצר עם ההפרדה לאלתר בין הדת והעם. הוא יודע שמגמת ההתפתחות ההיסטורית היא סקולאריזציה, אבל לא הגיעה עדיין שעתה. קליינמן חשב, שאין שום סכנה שהקהילה תהיה דתית. ההצעה להוציא את צרכי ההוי של העם לרשותה של ועדה שתיבחר על ידי קבוצה מיוחדת של יהודים ולא על ידי כל חברי הקהילה אינה אלא פגיעה ברגשות העם. הינדס הביע דעתו בעד שני ארגונים מקבילים. עוזראלב הביע את דעתו, שלאחר הפרדת הדת וההוה לא נשאר אלא משהו מופשט מעין „פינטלה ייד" (אות יוד שאינו אלא נקודה). „קהילה חילונית אינה לאומית".

הקשבתי לוויכוח ולא יכולתי להבין את טענותיהם של המתנגדים להצעתי, בתשובתי, שהקדשתי את רובה לבירור הבעיות המדיניות: הסכנות לאחדותו של העם הנובעות מהשיטה הפדרטיבית, שתפריד בין חלקי העם היהודים היושבים בארצות אוטונומיות שונות, הקשורות קשר פדרטיבי בלבד, המושגים המשפטיים אוטונומיה ושלטון עצמי, הסברתי את תהליך הסקולאריזאציה, שהתחיל בראשית המאה התשע עשרה והוא מתקדם והולך. אולם לא הצעתי להוציא את הצרכים הדתיים מתוך הצרכים של העם היהודי, שסיפוקם מוטל על הקהילה. ובנוגע למשומדים שזלטופולסקי חשד שינתן להם מקום לפי הצעתי, הודעתי שכל עוד המשומדים מקבלים פרס כל שהוא בעד בגידתם אין להם מקום בקהילה. לפי הצעתי צריכים עניני הדת להתנהל על ידי המעונינים בהם. התקציב של הקהילה יהיה אחיד ומוקדש לסיפוקם של כל הצרכים, ואילו אנשים דתיים בלבד ינהלו את העניינים של הדת. אלה שעושים עצמם שאינם מבינים את הדבר, פסקתי, אינם מתכוונים אלא להשתלט על הבלתי מאמינים, להשתלט על כל הקהילה.

לפי מהלך הוויכוח לא היה ברור לי עדיין שרק מיעוט יצביע בעד הצעתי. הכרתי את רוב המתנגדים בחייהם הפרטיים וידעתי את הנוהג שלהם שאינו נאמן למצוות. לא עלה על דעתי שיראו בהצעתי פגיעה בדת היהודית. הרי הרחקת אנשים, שאינם דתיים, מהשפעה על הנהלת ענייני דת עלולה רק לטהר את האוירה בבחירות ובהנהלת הענינים. לא הבינותי פשוט איך אפשר להתנגד לכך.

המתנגדים ניסחו את הצעתם כסעיף ב׳ של תפקידי הקהילה. היא תטפל בבעיות ההווי הדתי. ההצעה הזאת נתקבלה ברוב גדול. נדהמתי. התרגשותי גדלה כל כך, עד שקמתי ויצאתי מן האולם. אחרי הלכו כמאה איש.

נתאספנו באחד האולמים הצדדיים והתחלנו דנים במצב שנתהווה עם יציאתנו ההפגנתית. עוד אנו נמצאים באמצע הדיון, נפתחה הדלת ונכנס צ׳לנוב, נשיא הועידה. הוא פנה אלינו בנאום נרגש ודרש, שלא נפלג את הועידה. פחדו היה גדול. הרגענו אותו, שאין כוונתנו לפילוג. הוא נרגע ויצא. אלי לא פנה. לא דיבר אתי מטוב ועד רע עד סוף הועידה. גם לא שבתי וראיתיו. בראשית יולי, בעצם המאורעות — נסיון הבולשביקים להשתלט על הבירה — יצא ללונדון, כדי להשתתף במו״מ, שהביא להצהרת בלפור, ושם נפטר — לאחר מתן ההצהרה ההיסטורית.

כשיצא מאספתנו יצאו אתו גם רבים מתוך הנאספים. נשארנו כארבעים איש. החלטתנו היתה, שאנו מקבלים עלינו את הדין, אלא שלא נשתתף בגופים המבצעים שייבחרו בועידה. לא פגענו באחדות הועידה וההסתדרות, הועידה נגמרה בשלום ובהוד והדר כמו שנפתחה.

הודעתי בשם ארבעים חברים לאמור:

„הועידה דחתה הצעתם שהצרכים הדתיים ימסרו לרשותם של ועדים מיוחדים, שיבחרו על ידי חברי בתי התפילות. אנו בטוחים בטחון גמור, שהחלטה זו נוגדת לעיקרי התורה הציונית. הציונות היא תנועה מהפכנית בחיי העם היהודי. בתנאים הבלתי נורמליים של חיי־הגלות הדת כאילו בלעה את הלאומיות ואנחנו נהפכנו מעם בעל תכונה מדינית לקבוצה דתית. אולם בתהליך התחיה היהודי הולך הגורם הדתי ונדחף יותר ויותר על ידי הגורם הלאומי. הציונות, שהיא תוצאת תהליך זה, אינה צריכה להפריע לו, שהרי על ידי כך עשויה היא להינתק מיסודה. הציונות היא שמקימה אומה יהודית מדינית במקום קבוצה דתית לאומית. זהו טעמה העמוק של הציונות.

בשם ארבעים חברים הריני מודיע, שנילחם בתוך המפלגה בעד העיקרים האלה. אנו מאמינים אמונה שלמה, שעיקרים אלה סופם לנצח, כי החיים וגם חוק ההתפתחות של העם היהודי מדברים בעדם. איש מאתנו לא ישתתף בגופים ומבצעים של ההסתדרות הציונית, פרט לאלה שאינם מטפלים בעניני חיי עמנו ברוסיה. הגיעה השעה לבנין חיינו ברוסיה, והחלטות בדבר בעיותיהם צריכות להיות מוצאות אל הפועל. אנו משאירים לעצמנו את הזכות להילחם בעד העיקרים שקבענו בתחום בעיות אלו וגם להגן עליהם ברבים. אנו נשארים בתוך המחנה הציוני ונמלא את כל יתר החובות המוטלות על חבריה״.

45 חברים הצטרפו לחלק הראשון של ההודעה שקראתי ודחה את החלק השני. אותו הדבר הודיע נציגם של צעירי ציון.

לא נכנסתי לועד המרכזי ולשום ועדות, שנבחרו בועידה. חדלתי להשתתף ב„יברייסקאיא זיזן״. הקדשתי את כל מרצי לעבודתי ב„פטרוגראדר טאגבלאט״.

יצאתי מהועידה רצוץ ושבור. קשה היה לי, כמובן, לעזוב את ההנהלה בזמן מכריע לגורל התנועה והעם. ביציאה פגש בי אלייניקוב ורצה לנחמני ומשכני עם עוד חברים וחברות, ובתוכם מי שהיתה אחר כך מזכירתו של יפה, מראשי הדיפלומטים של ברית המועצות, לטיול לאיים במפרץ על יד פטרוגראד. נצטרפתי אליהם וחזרתי בשעות הבוקר המאוחרות.

התחלתי עבודתי ב„פטרוגראדר טאגבלאט", שעריכתו עברה לאחר זמן מה לידי.

ד"ר מארק וישניצר

תקופת פטרבורג

מה יהיה עלי? כיצד יתרקם עתידי? מה עלי לעשות אחרי תום שרות הצבא שלי? שאלות אלו הטרידו אותי קשה בחדשי הקיץ של שנת 1907 בעיר לבוב, שם עבדתי בגדוד אוסטרי כמתנדב. בקיץ שנת 1907 הופיע בברלין ספרי „אוניברסיטת גטינגן והתפתחות הדעות הליברליות ברוסיה ברבע הראשון של המאה ה־19". רוב הספר דן בראשית תולדות הדקבריסטים ובעסקן הליברלי והסופר המדיני ניקולאי איוואנוביץ טורגנייב, חבר חברה חשאית, שבה היו הדקבריסטים לעתיד מתיעצים על תקונים במצב המדיני, החברתי והכלכלי של רוסיה. טורגנייב הדגיש את שחרור האכרים הרוסים. בספר עיבדתי את החומר שנתפרסם בדפוס על התקופה.

אולם נשאר ארכיון של טורגנייב: מכתבים, יומנים, תזכירים וכדומה. הארכיון עבר לרשות האקדמיה למדעים בפטרבורג, כפי שכבר נודע לי בשנת 1905 בפריז, והחלטתי ללכת, אחרי שרותי בצבא, לפטרבורג ולעסוק שם במחקר היסטורי על אותו טורגנייב והדקבריסטים. ביהודי בן חוץ לארץ הוצרכתי לרשיון מיוחד מאת מיניסטר הפנים לשנה בפירוש לשם מחקר מדעי. חשבתי, שהנסיך הגדול ניקולאי מיכיילוביץ שניהלתי אתו חליפת מכתבים בעניני מדע, יסייע לי לכך.

באוקטובר שנת 1907 שוחררתי מן הצבא. אחרי כן עשיתי זמן מה בבית הורי בברודי ומשם עברתי לרובנה בוולין. מרובנה כתבתי מכתב לנסיך הגדול וקבלתי תשובה בטלגרף: „בוא לפטרבורג, אעשה בשבילך הכל". הקהל ברובנה, קרובי וידידי, התפלאו מאוד לתשובה המהירה והנוחה של הנסיך הגדול. ומיד יצאתי לפטרבורג, כמדומני בראשית נובמבר שנת 1907. התחילה אחת התקופות היפות והפוריות והמעניינות ביותר בחיי, תקופת פטרבורג, שהקיפה כמעט 7 שנים, מסתיו 1907 עד קיץ 1914.

בפטרבורג שכרתי דירה בוואסליבסקי אוסטרוב, שנחשבה לשכונה האוניברסיטאית. שם היו האוניברסיטה, האקדמיה למדעים ומוסדות מדעיים אחרים. גרתי בפנסיון אצל אשה רוסית־גרמנית באלטית, אלמנה, וישבתי שם עד לנשואי בקיץ 1912.

אחד מבקורי הראשונים היה כמובן אצל הנסיך הגדול ניקולאי מיכיילוביץ. הוא קבל אותי בסבר פנים יפות. הוא היה גבה קומה, גדול וחזק, בעל חיוך מעורר דיבה, פשטני בהתנהגותו, גלוי לב בשיחתו. ידעתי שהוא ליברל. בני המושל של קאוקאז מיכאל ניקולאייביץ היו מפורסמים כליברלים, ויתר בני רומאנוב הסתכלו בהם בחשד. ניקולאי מיכיילוביץ היה בעל דרגה צבאית גבוהה, אבל עיקר פעולתו היה מחקר דברי הימים. הוא היה יושב ראש החברה ההיסטורית הקיסרית, וכן החברה הגיאוגראפית הקיסרית. הוא עבד ביחד עם ההיסטוריון הגנרל שילדר מחבר תולדות אלכסנדר הראשון קיסר רוסיה. ניקולאי מיכיילוביץ עצמו חיבר כמה מחקרים היסטוריים, בתוכם תולדות אלכסנדר הראשון (1912).

ניקולאי מיכיילוביץ היה אדם משכיל ומעורב עם הבריות. הוא הכיר מקרוב אנשי מדע וספרות באירופה המערבית. הוא היה אדם אירופי, ללא משפטים קדומים, חפשי וסובלן, שונא הריאקציה. הוא חיוה דעה על הכוון הימני של המדיניות הרוסית בימים ההם ולא הסתיר את דעותיו הליברליות לפני, היהודי בן חוץ לארץ. הוא לא היה נלהב מבחירת האוקטובריסט חומיאקוב ליושב ראש הדומה השלישית.

שוחחנו על מחקרים היסטוריים. הוא הודה לי אישית על תרגום המסה שלו על פיודור קוזמיץ. קיימת בין ההיסטוריונים דעה, שאלכסנדר הראשון לא מת בשנת 1825, אלא הובא מטאגאנרוג לסיביריה ושם חי פרוש מן העולם בשם פיודור קוזמיץ. על כך כתב ניקולאי מיכיילוביץ מסה ברוסית ואני תרגמתי אותה לגרמנית והיא הופיעה בקובץ למלאות 70 שנה לפרופסור תיאודור שימאן, שהיה מרצה לדברי ימי רוסיה באוניברסיטה של ברלין. הייתי תלמידו של שימאן ומכיון שידעתי שניקולאי מיכיילוביץ מעריך את עבודתו המדעית של שימאן, פניתי אליו בשנת 1907 בבקשה שישתתף בקובץ.

הפשטות האנושית של השיחה עשתה עלי רושם עז, ממש כמכתבים שהייתי מקבל ממנו לפני הפגישה בארמון. בימים ההם היו אישים רמי־מעלה וטרודים כותבים עדיין מכתבים בידיהם. יש לי עד היום אחד מן המכתבים ההם ואני שומר אותו כזכרון של אדם, שעזר לי הרבה במסלול חיי. כל בקור אצלו בשנות 1907—1914 גרם לי הנאה.

פרצה מלחמת 1914. הייתי קצין בצבא אוסטריה—הונגריה. נפסק מגעי עם הנסיך הגדול. אחרי כן בשנת 1917 באה המהפכה. ניקולאי מיכיילוביץ ראה את המהפכה מראש. הוא הזהיר את ניקולאי השני מפני שערורית ראספוטין ומפני משטר המיניסטרים שלו. אבל חזר מעשה המהפכה הצרפתית. גם לואי ה־16 הוזהר בשעתו. המהפכה החריפה. הבולשביקים גברו. ניקולאי מיכיילוביץ נאסר ביחד עם אחיו סרגיי מיכיילוביץ. אחרי כן שמעתי בלונדון בשנת 1919 בחוג ידידים רוסים ספור זוועה על הוצאת ניקולאי מיכיילוביץ להורג במצודת פיוטר ופאוול.

אחד הבקורים הראשונים שלי בפטרבורג היה אצל אלכסנדר סרגייביץ לאפו־דאנילבסקי, ההיסטוריון וחבר האקדמיה למדעים, שהכרתי אותו בשנת 1905 בברלין. הוא היה אחד האישים המעניינים והמקוריים ביותר בעולם המדעי הרוסי בראשית המאה ה־20. באקדמיה היה נציג ההיסטוריה במחלקה ההיסטורית־פילולוגית, יורשו של החוקר הידוע קוניץ. הדבר היה כרוך בעבודה חשובה של מתן דין וחשבון על מחקרים היסטוריים והערכתם אם הם ראויים להתפרסם בכתבי האקדמיה. דבר זה דרש הרבה זמן וטרחה. בחוות הדעת של לאפו־דאנילבסקי השקיע הרבה בקיאות. מחוץ לאקדמיה לא ידוע על כך הרבה. אבל המומחים הכירו את עבודתו היוצרת. חוץ מזה קרא הרצאות באוניברסיטה. זוכר אני את המחזור על המיתודולוגיה בדברים הימים. בגרמניה העסיק נושא זה כמעט כל פקולטה גדולה. בימים ההם נוצרה ספרות גדולה בענין זה. זכורים השמות של ריקרט או וינדל־באנד. ברוסיה היה לאפו־דאנילבסקי המומחה למקצוע זה. ספרו בשיטת דברי הימים על פי הרצאותיו היה עמוק ורב־גוני ודלה את הבעיות. כאן נתגלתה הבקיאות העצומה של המלומד הצנוע בשאלות פילוסופיה והיסטוריה. מימי לא ראיתי אדם צנוע ממנו. הוא היה תמיד שקט ומסויג, ללא גאוה, כאילו עומד מן הצד, אבל אומר כבוד, מותח בקורת, יודע להסתכל ולהעריך ספרים ומאורעות.

היתה לו ידיעה אנציקלופדית רצינית מדעית עמוקה ומצפון מדעי בקורתי. הוא נזהר שלא לחוות דעה על בעיה שלא שלט בה בשלמות. אחת ממעלותיו היתה השתיקה, כראוי לאיש מדע אוביקטיבי אמיתי. לא כאן המקום להגדיר את ההשגים המדעיים של לאפו־דאנילבסקי וגם אין אני מומחה לכך. יכול אני רק למסור את הרושם שלי במשך שבע שנות מגורי בפטרבורג. קראתי חלק מכתביו, אולם בעיקר הוקסמתי מאישיותו. זוכר אני כיצד חיווה דעתו על מחבר בזהירות ובחיוך ונמנע מחריפות אישית.

בכל יום ששי בערב היה מקבל בחדר עבודתו חברים, ידידים, תלמידים, מלומדים מערי השדה ומחוץ לארץ. היו באים בלי להודיע מראש. ידוע היה, שבערב זה נפגשים אצלו. מספר הבאים היה משתנה. פעם באו יותר, פעם באו פחות, ויש שבאו מועטים מאוד. אהבתי ערבים כאלה מפני שאפשר היה לדבר אתו בפרטות. בקרתי אותו לעתים תכופות ובילתי את הזמן בהנאה ובתועלת. מי לא פגשתי באותם הערבים בדירתו בבית האקדמיה על שפת הנהר? היסטוריונים רוסים רבים, זקנים וצעירים, יוריסטם, פלוסופם. לאחר זמן, כשעסקתי בעבודה מדעית יהודית, לא היה לי זמן לבקר אותו לעתים קרובות, אבל את המגע אתו לא ניתקתי לעולם.

בתחילת ימי מגורי בפטרבורג עזר לי לאפו־דאנילבסקי לקבל רשיון לעבוד בארכיון האקדמיה. עסקתי בחשק רב במחקר הארכיון של טורגנייב. תוצאות עבודתי היו שני חבורים בכתב העת ההיסטורי „מינובשיה גודי" (השנים שחלפו) בשם „שנות ניקולאי טורגנייב בגטינגן", וכן „הרוזן שטיין וניקולאי טורגנייב". על ידי מאמרים אלה נודע שמי בין ההיסטוריונים הרוסים ונפתחו לפני שערי יתר כתבי העת ופרסמתי בהם מסות ומאמרי בקורת על ספרים והיסטוריה. בין היתר פרסמתי מאמרים בירחון „רוסקאיה מיסל" (המחשבה הרוסית) בעריכת פיוטר סטרובה. נעשיתי בן בית בעולם המדעי הספרותי הרוסי. ביחוד נהניתי כשפרסם העתון הליברלי הרוסי הגדול „רוסקיה וודומוסטי" הערכה שלי על ספרו של וורנר זומבארט על היהודים בחיי הכלכלה.

חידה היא בעיני כיצד התחלתי לכתוב רוסית. באתי לפטרבורג במטען קטן מאוד של ידיעת השפה הרוסית. מימי לא בקרתי בבית ספר רוסי ולא למדתי דקדוק וספרות וסגנון של השפה הרוסית. התחלתי לדבר רוסית לפי השמיעה והתחלתי לכתוב מתוך הסתמכות על ידידים ועורכים.

במקצוע דברי ימי רוסיה, שעניין אותי בימים ההם — תנועות מדיניות וסוציאליות ברוסיה ברבע הראשון של המאה ה־19 — פרסם בימים ההם כמה ספרים חשובים וואסילי איוואנוביץ סמייווסקי, בן למעלה מ־60 בשעה שהכרתי אותו. הוא היה קרוב לחוג המדינאים והסופרים השמאליים הקיצוניים של הירחון „רוסקויה בוגאטסטבו", לחבורת מיאקוטין, קורולנקו, גורנפלד.

את סמייווסקי הכרתי על ידי תיאודור שימן. מבחינה מדינית היו מנוגדים זה לזה מן הקצה אל הקצה, אבל כחוקרים היסטוריים העריכו זה את זה. סמייווסקי עסק אותה שעה בספרו על הדקבריסטים וכך היה לנו נושא משותף. ביליתי הרבה שעות בחדר עבודתו ונהניתי הרבה מן השיחות עם המלומד והסופר חם המזג. הוא היה טפוס רוסי ממשי, אדמוני ובעל זקנקן לבן. הוא היה אוהב קצת יי"ש. תמיד ראיתי את הבקבוק עומד ליד ארון קטן ליד שולחן הכתיבה. זוכר אני את אשתו, מטרוניתה רוסית משכילה, עירנית, אף היא שְמאלית קיצונית, רוסיה

טפוסית מכניסה אורחים. סמייווסקי גר לא רחוק ממני והייתי מבקרו לעתים תכופות. על ידיו באו לי היחסים עם כתבי העת ההיסטוריים.

נפגשתי גם עם כמה היסטוריונים רוסים אחרים משום שנתכוונתי להשיג קתדרה באוניברסיטה של פטרבורג, תכנית שלא הצליחה. אני מזכיר כאן את איוואן מיכיילוביץ גרווס, ההיסטוריון של ימי הביניים; מיכאיל איוואנוביץ רוסטוצב, מומחה לדברי ימי העולם העתיק, שמילא לאחר זמן תפקיד ניכר במדע ההיסטורי באמריקה: ניקולאי איוואנוביץ קאריייב, פרופסור לדברי ימי הזמן החדש; סרגיי פנדורוביץ פלאטונוב, מומחה לדברי ימי רוסיה. בפניהם עמדתי בבחינות.

עלי להזכיר עוד לחוד את האקדמיקן אלכסיי שאחמאטוב, החוקר המקורי של רשומות רוסיות מימי הביניים. נפגשתי אתו לעתים קרובות ושוחחנו בבעיות דברי ימי רוסיה בימי הביניים. ימים רבים העסיק אותי נושא, שעורר אותי אליו לאפר־דאנילבסקי — דרכי המסחר מאירופה המערבית לאירופה המזרחית בימי הביניים. דבר זה צריך היה להיות עבודת חיי. הנושא שבה את לבי יותר מאשר תקופת הדקבריסטים. מבחינת תולדות התרבות ותולדות הכלכלה משך אותי מחקר דרכי המסחר בימי הביניים יותר מאשר התקופה המצומצמת של הדקבריסטים בדברי ימי רוסיה, שכבר עובדה על ידי כמה היסטוריונים רוסים. נגשתי לעבודה זו בפטרבורג כמה פעמים, התעמקתי בספרות ושוחחתי על הבעיות עם לאפר־דאנילבסקי. כאן נתגלה מבטו הרחב על תופעות היסטוריות. בהיותי בשנת 1913 בפרייבורג הכרתי את ההיסטוריון הידוע של הכלכלה אוטו פון־בלוב ושוחחתי אתו על העבודה. בפרייבורג למדתי את המחקרים הגרמנים על דברי ימי המסחר בימי הביניים. ספר של ההיסטוריון הבאזלי ברטולד על נושא זה עשה עלי רושם חזק.

אולם בינתיים קמו נסיבות חדשות ונתעוררו ענינים חדשים — העבודה בחברה היהודית ההיסטורית־האטנוגרפית, באנציקלופדיה היהודית־רוסית ובמפעלים יהודיים אחרים, והם ניתקו אותי מעבודתי על דרכי המסחר. חדשים אחדים לפני מלחמת העולם הראשונה, החלטתי לעשות נסיון רציני. נסעתי לווילנה כדי ללמוד שם את החומר בארכיון המרכזי. שם מצאתי חומר עצום על יריד לובלין במאה ה־15 וה־16. בלובלין נפגש העולם המסחרי של אירופה המערבית עם סוחרי אירופה המזרחית. סוחרים יהודים מילאו תפקיד רב. ביליתי את השבועות האחרונים שלפני המלחמה בווילנה והעתקתי כמה תעודות. הדבר היה אחרי ההתנקשות בסאראייבו ב־28 ביוני 1914. עבדתי בשקידה בווילנה השקטה הרדומה ולא עלתה על דעתי, שפתאום תפרוץ מלחמת עולם, שתהיה אתחלתא לשרשרת של מהפכות, זוועות, רדיפות, מלחמת עולם שניה איומה והשמדת ששה מיליון יהודים.

ביום בהיר אחד קבלתי מברק מאת אשתי מהארצבורג, שליוותה שמה את אמה, אם לא כדאי שאבוא אליה. הבינותי שמתרחש משהו בעולם הגדול. יצאתי מיד מוילנה וכשהתקרבתי לגבול גרמניה ראיתי, שקרונות המשא חוזרים ריקם לרוסיה ושבתחנות שורר שקט. הבינותי עוד יותר שמשהו מתחולל. כעבור שבוע פרצה המלחמה. נפסקה עבודתי המדעית על הנושא: „ירידי לובלין ותפקיד היהודים". ההעתקים מן הארכיון הוילנאי עדיין שמורים אצלי, אבל העבודה לא נמשכה עד היום.

אולם נחזור לתקופת פטרבורג. דברתי עד כה על מכירי וידידי הרוסים, האריים, אולם היו לי שם עוד יותר ידידים וחברים יהודים. פטרבורג קרבה אותי

שוב למקור היהדות, לחכמת ישראל. אם נסיתי לחדש משהו בחיי היהודים, הרי זה תודות לשנות מגורי בפטרבורג, שעיצבו את תכנית חיי היהודית.

אזכיר כאן פרשה בעבודתי היהודית המדעית מסוף תקופתי בפטרבורג, משנת 1914, ובה היה תפקיד חשוב שוב ללאפו־דאנילבסקי.

הדבר היה כמדומני ביום ששי אחד בחורף 1913. לאפו־דאנילבסקי סיפר לי שמנהל הארכיון הממלכתי של מיניסטריון החוץ ס. גוריאינוב מסר לו על תעודות עבריות בארכיון ושאל אם אין לו חוקר מדעי, שיוכל לחקור אותן. והוא שאל אם אני מוכן לכך. עניתי שברצון אראה את החומר. בסוף ינואר 1913 קבלתי מכתב מאת המנהל גוריאינוב:

מארק לבוביץ הנכבד,

בין התעודות בארכיון הפטרבורגי הראשי, שעכשיו נערך תיאור שיטתי של החומר שבו, נמצאות תעודות אחדות בעברית. מכיון שהאקדמיקן א. ס. לאפו־דאנילבסקי סיפר על עבודותיך במקצוע הלשון העברית, הנני מתכבד לבקשך לבוא לארכיון ולקרוא את התעודות הנ"ל.

בבקשה וכו'
ס. גוריאינוב

בארכיון מצאתי חבילת מכתבים כתובים בדיו אדומה. אלה היו חוזרים מאת פראנקיסטים באופנבאך משנת 1880 לעשרים וארבע קהילות בוולין, בפודוליה ובאוקראינה. המכתבים נעכבו על ידי השלטון המקומי ונשלחו לפטרבורג. תרגמתי טופס אחד לרוסית ופרסמתי את המקור ביחד עם התרגום והערות בצרוף פתיחה היסטורית ב„כתבי האקדמיה הקיסרית למדעים" בשנת 1914 בכותרת „חוזר הפרנקיסטים משנת 1800".

לפי הנוהג צריכים היו שני חברי האקדמיה להציע עבודה כזאת לפרסום. את מאמרי הציעו ההיסטוריון לאפו־דאנילבסקי ופאוול קוקובצב, המזרחן הידוע המומחה לעברית. קוקובצב השקיע הרבה זמן כדי לבדוק את התרגום הרוסי. ביליתי אתו כמה ערבים בדירת הרווק שלו ובדקנו את התרגום ואת הליקוטים שהובאו בחוזר. קוקובצב היה קפדן גדול.

מאז שאפתי לעסוק במחקר במקצוע דברי ימי ישראל. עוד בימי למודי בגמנסיה התעמקתי בספרי המופת של חכמת ישראל בגרמניה — גרץ, גייגר, לוי, הרצפלד ועוד. החלטתי ללמוד בבית מדרש לרבנים כדי להשתלם בתלמוד ובפוסקים ובספרות ימי־הביניים ובשפות השמיות. התכוננתי לכך שנה שלמה ונתקבלתי לבית המדרש לרבנים בווינה בשנת 1903, אבל אחרי זמן מה עברתי לדברי ימי עולם, עבדתי במקצועות שונים בדברי ימי הביניים והעת החדשה באוניברסיטה של וינה ואחרי כן נתמחיתי בברלין במקצוע דברי ימי רוסיה. אבל מעולם לא חדלתי מלהתעניין בדברי ימי ישראל וספרותו.

כשבאתי לפטרבורג בקרתי אצל שמעון דובנוב. הכרתי אותו מספריו וממאמריו ב„ווסחוד". ספרו בדברי ימי היהודים, שפרסם על סמך הספר הגרמני של בק ובראן, היה מקובל מאוד על הנוער. בשנת 1900—1901 קראתי עם מוטיה לבונטין וחברים אחרים בעיון בספר זה. אנחנו הצעירים הערצנו את דובנוב כמורנו בדברי הימים. באתי אליו לדירתו הצנועה וספרתי לו על מחקרי באוניברסיטה ועל תכניתי בפטרבורג. הוא התחיל לשדל אותי לעסוק בדברי ימי ישראל.

„שובה אל המקור. דברי ימי ישראל זקוקים לבונים ולעובדים, תתקבל בברכה בחוגנו". דובנוב התכוון לחברה ההיסטורית־האתנוגראפית שעמדה להווסד ולרבעון „ייווריייסקאיא סטארינא" (קדמוניות היהודים) שתכנן. הוא חפש עוזרים לכתיבת דברי ימי היהודים באירופה המזרחית.

בשנים הראשונות של המאה ה־20 התחילה כתיבת ההיסטוריה להתפתח התפתחות רבה עד שהגיעה לרמה גבוהה. עבודת המחקר שנים שלפני מלחמת העולם הראשונה 4ת19—1918 הניחה את היסוד, שעליה נבנה בנין רחב ידים ומסועף בשנים הבאות.

בדי להבין את המהות והמשמעות של אותה העבודה עלי להעריך כאן את ההשגים המדעיים במקצוע כתיבת דברי ימי ישראל במאה ה־19 עד סף המאה ה־20. הנני משתמש לשם זה במאמר שכתבתי בשביל הירחון „צוקונפט" מינואר שנת 1931 למלאות 70 שנה לשמעון דובנוב. החוברת היא עכשו יקרת המציאות. לפיכך אני מוסר כאן חלקים מאותו מאמר בהשמטות ובשנויים.

כתיבת דברי ימי יהדות אירופה המזרחית התחילה רק בשנות הששים של המאה ה־19. רק באותן השנים קמו יהודים כותבי דברי ימי יהודי רוסיה ופולין. האופי של ההיסטוריוגרפיה היהודית של אירופה המזרחית היה מראשיתו שונה מזו של אירופה המערבית. קודם כל קמו שיטות חדשות של מחקר מדעי בדברי הימים. האופי הסוציאולוגי ניכר יותר ויותר. חדלו לראות את דברי ימי ישראל כתהליך של השתלשלות רוחנית גרידא. אולם לא רק השיטה עיקר כאן. עצם החומר ההיסטורי היה שונה מאשר באירופה המערבית. באירופה המזרחית נתקלו בחומר רב במקורות, שגילה את ההרכב הכלכלי של ההמון היהודי, את הצדדים החברתיים בתולדות הקהילות וארגוני קהילות, ועדי מדינת ליטא או ועדי ארצות. נמצאו פנקסים של קהילות בחברות, וביחוד של חברות בעלי מלאכה. בארכיונים העירוניים נמצאו אלפי תעודות על מחלוקות בין העיריות וסוחרים יהודים. נתגלה פנקס ועד ליטא משנות 1623—1764, תעודת רבה חשיבות הזורעת אור על ארגון יהודי ליטא. כתיבת דברי ימי היהודים באירופה המזרחית שהסתמכה על חמר כזה הוצרכה להקיף את כל חיי העם, את האינטרסים הכלכליים ואת ההרכב החברתי שלו.

עבודה רבתי זאת של גלוי מקורות חדשים ואסיפתם כרוכה בשמעון דובנוב. בשנת 1892 חיבר קונטרס בעברית „נחפשה ונחקורה" (נדפס באוסף „פרדס" א', אודיסה תרנ"ב) הכולל תמצית חבור רוסי ובשניהם הוא פונה אל הקהל היהודי הרחב ברוסיה ללקוט חומר היסטורי ולאסוף „אבנים לבנין דברי ימי היהודים בפולין וברוסיה".

החוברת הרוסית מתחילה במבוא תכניתי על ערך מדע ההיסטוריה. אין ההכרה הלאומית יכולה להתפרנס אלא על ידי התרחבות מתקדמת של מדע דברי ימי ישראל. ומכיון שהתפתחות היהדות תלויה בהתפתחות חקר דברי ימי ישראל, עליה לתפוס את המקום החשוב ביותר בבנין חכמת ישראל. כל יתר ענפי חכמת ישראל, כגון בלשנות, ספרות, פילוסופיה וכו' הם מדעי עזר לדברי הימים. אחרי כן עובר דובנוב לתפקידו העיקרי — להראות את מהלך ההתפתחות של חקר דברי ימי ישראל מימי יום־טוב ליפמן צונץ, המלומד היהודי הגדול בגרמניה, חוקר דברי ימי הרוח היהודי בימי הביניים. אולם צונץ לא היה חד־צדדי. לתכניתו נכנסה גם כן חקירת הסטאטיסטיקה היהודית. ומצונץ מתחילה כתיבת דברי ימי ישראל בזמן החדש. דובנוב מסכם מה שנתחדש בארצות אירופה המערבית במקצוע

דברי ימי ישראל ומוצא שההישגים הם ניכרים. נעשתה עבודה רבה ויהודי אירופה המערבית יכולים להתגאות בה.

ודובנוב שואל: מה מצב כתיבת דברי הימים אצלנו, יהודי רוסיה ופולין? הרי מספרנו גדול פי שלושה ממספר אחינו באירופה המערבית, והרי אנו מקוים, שבקרוב נגיע בהישגינו הרוחניים לרמתם?

מה הם דברי ימי ישראל ברוסיה? שואל דובנוב. מתי התחילו? מה הן התקופות שאפשר להבחין בהן? והוא עונה על כל השאלות בדיוק. הוא סבור, שתולדות היהודים בפולין וברוסיה מתחילות בקירוב בשנת אלף לספירה. הוא מציע את חלוקת התקופות שלו שבה נקט אחרי כן בספרי ההיסטוריה שלו. אחרי כן הוא נותן סקירת בקורת על הנסיונות במקצוע כתיבת דברי ימי יהודי רוסיה. הוא מתחיל בעסקן ובמלומד הפולני טאדאוש צ'אצקי, שחי בסוף המאה ה־18 ובראשית המאה ה־19. צ'אצקי כתב ספר קטן על דברי ימי היהודים בפולין, שערכו נשתמר במידת מה עד היום. אחרי כן כתבו פולנים, ליטאים, רוסים, אוקראינים ויהודים ספרים ומחקרים שונים. דובנוב שוהה על אחדים מהם ונותן הערכה קצרה על מקומם בכתיבת דברי ימי היהודים. בסוף הסיכום הוא דן במחקרים ההיסטוריים של סרגיי ברשאדסקי, שמחקרו ברוסית „יהודי ליטא" עשה רושם רב כשהופיע בשנת 1883 והוא חשוב עד היום לדברי ימי היהודים באירופה המזרחית. גם ברשאדסקי כמו צ'אצקי לא היה יהודי. ברשאדסקי היה פרופסור לתולדות המשפט. מורו היה פרופסור לאונטיוביץ שגם הוא לא היה יהודי ועסק בחקר דברי ימי ישראל, והוא הפנה אותו לבעיה זו. ברשאדסקי היה בן כומר אוקראיני ומוצאו ממשפחת קוזאקים, ויתכן שאבות אבותיו השתתפו ברצח יהודים. הוא גדל בסביבה עוינת ליהודים והוא עצמו היה אנטישמי. אבל תוך חקירותיו בחיי היהודים בעבר בפולין ובליטא, נחלשו דעותיו האנטישמיות, הוא התחיל להסתכל ביהודים ללא משוא פנים והפך לאוהב ישראל.

בשנת 1807 הופיע ספרו של צ'אצקי. בשנת 1883 הופיע המחקר של ברשאדסקי. בתקופה שבין שני הכתבים הללו נכתב לא מעט על העבר של יהודי פולין, רוסיה וליטא, אבל לא היה ערך מדעי רב למחקרים אלה. גם הספרים המועטים של חכמי היהודים במקצוע זה היו חלשים. לפי דובנוב יש להסביר את הדבר בחוסר הכנות מדעיות מתאימות למחקר היסטורי רציני. רק ברשאדסקי התחיל לחקור בארכיונים וגילה חומר רב, שעליו אפשר היה לבנות מחקר היסטורי. דובנוב הביע את בטחונו שברשאדסקי יצליח לעשות עוד יותר, ואמנם כתב ברשאדסקי אחרי כן כמה מחקרים היסטוריים חשובים. אולם דובנוב אמר בצדק, שהמחקרים הארכיוניים של ברשאדסקי לא יביאו אותנו לידי מחקר היסטורי מקיף של העבר היהודי באירופה המזרחית. גם במחקר מקביל במקורות בעברית ובאידיש לא נצליח למצוא תמונה מלאה של החיים התרבותיים, החברתיים והכלכליים. לפיכך, אמר דובנוב, יש לאסוף חומר גם בארכיונים וגם ברחוב היהודי. וזאת היא תעודת כלל ישראל, משום שידיעת דברי ימי היהודים חשובה לקיום עם ישראל.

הוא פונה בדברים חוצבים להבות אש, ממש כנואם עממי, שיאספו חומר. בקהילות ובחברות מתגוללים פנקסים, ספרי תקנות ותעודות אחרות ההולכים לאבוד. יש לאסוף אותם או להעתיק אותם. בספרי הרבנים, בספרי החסידים, בקינות ובסליחות, באגדות ובמעשיות, במצבות ובשירי עם, בכל מקום יש חומר היסטורי

ויש לאסוף ולעבד אותו. דובנוב מציע תכנית עבודה שיטתית. הוא יודע, שאין זה יכול להיות תפקיד של יחידים. יש להקים מוסד, חברה היסטורית, שתקח עליה עבודה אחראית ומורכבת זאת. הוא דורש לייסד חברה לדברי ימי יהודי רוסיה ומציע תכנית מפורטת של החברה, הצריכה לפרסם כתב עת, להוציא מקורות, להקים ועדות, ליצור ארכיון ומוזיאון וכדומה. והוא כותב בין יתר הדברים:

„גדול עוננו מנשוא, חטא חאנו נגד ההיסטוריה כבר באה העת לחננה ולקומם שרידי חורבותיה, עת לחונן את עפרה ולקבץ אבניה, אבני קודש, המושלכות בראש כל חוצות. עת לעורר ישנים, לאסוף נדחים, להחיות את העצמות היבשות. עלינו לזכור כי „העצמות האלה כל בית ישראל המה", כל קבוץ הדורות אשר היו לפנינו, אשר הנחילו לנו את צלמם וצביונם, את מדותיהם, את הנהגותיהם ודעותיהם — את כל עצמיותנו כמות שהיא. עלינו החובה לפתור את השאלה הגדולה: מה היינו? למען נוכל לדעת בשכל ברור ועל פי הנסיון מה אנחנו בהיה ולאן אנחנו הולכים בעתיד".

החוברת של דובנוב השפיעה כעובדה היסטורית. בשנים ההן התחילה בחוג משכילים יהודים בפטרבורג כמין תנועה רוחנית. החוג הקיף עורכי דין יהודים, וותיקים וצעירים, שלאחר זמן מלאו תפקיד רב בעצם דברי היהודים ברוסיה. ביניהם היו מקסים ווינאוור, הנריך סלויזברג, דוד לוין. מן הוותיקים נצטרפו לחבורה מיכאל קולישר, עמנואל בנק, מיכאל מיש, מהדיר קובץ חוקי הצארים על היהודים. בראש החבורה עמד היוריסט היהודי הרוסי הידוע אלכסנדר פאסובר. היו נפגשים בכל יום א' ודנים מה לעשות למען היהדות הרוסית. הוצע לאסוף חומר על המצב הזכויותי של יהודי רוסיה.

ווינאוור ספר לאחר 17 שנה, שביום א' אחד בנובמבר 1891, בשעת הפסקה, קם אחד מן החבורה וואסילי ברמן, הוציא מכיסו את החוברת של דובנוב, ספר לחברים את התוכן ודרש להקים חברה היסטורית־אתנוגראפית לפי תכניתו של דובנוב. ווינאוור מספר, שהרעיון נתקבל בהתלהבות והחבורה נגשה לענין במרץ נעורים והרחיבה את הרעיון. ביום א' הבא נתכנסו בהדרו של ווינאוור והוחלט להקים 11 וועדות. אחת עסקה בדברי הימים, שניה במשפט, שלישית בהגירה וכו'.

הועדה ההיסטורית בראשותו של ווינאוור עמדה בראש כל העבודה, שהרי דובנוב הדגיש בחוברת שלו, שמחקר דברי הימים הוא העיקר בכל בנין חכמת ישראל. הועדה ההיסטורית עבדה כמעט 14 שנה ליד חברת „מפיצי השכלה" בפטרבורג, שהיתה בימים ההם הארגון התרבותי היהודי היחיד שנתקיים ברשיון הממשלה.

הועדה ההיסטורית עסקה ביחוד בבדיקת מאות ספרים שיש בהם תעודות היסטוריות ובליקוט הידיעות על היהודים. הידיעות עובדו ב„רגסטים" וסודרו לפי הזמן. בשנת 1901 הודפס החלק הראשון של הרגסטים. שני כרכים נוספים נתפרסמו בשנות 1910, 1913. ברשאדסקי והפילוסוף הרוסי אוהב האדם ולאדימיר סולוביוב התעניינו מאוד בעבודת הועדה. ברשאדסקי מסר לרשות הועדה העתק התעודות שמצא בארכיונים. אולם הועדה ההיסטורית אספה גם חומר היסטורי ממקורות אחרים, קודם כל מפנקסים. הפנקס החשוב ביותר היה פנקס ועד ליטא, שנשתמר העתק ממנו בגרודנו, אחת מחמש הקהילות הראשיות של ליטא, והעתק נמסר לרשות הועדה ההיסטוריוגראפית.

בועדה ההיסטורית נערכו הרצאות על נושאים שונים. כאן הרצו המלומד הידוע אברהם אליהו הרכבי, ד"ר י. ל. קצנלסון (בוקי בן יגלי), מכיאל קולישר,

יוליוס ברוצקוס וגם סופרים ומלומדים רוסים, כגון ולאדימיר סולוביוב, פרופסור פוגודין, ולאדימיר סטאסוב (שפרסם ביחד עם הברון דוד גינצבורג „עיטורים יהודים", חומר חשוב לחקר האמנות היהודית בימי הביניים). הועדה ההיסטורית נהפכה למרכז רוחני יהודי בפטרבורג.

ווינאוור תאר את עבודת הועדה בחבור בשם „כיצד עסקנו בדברי הימים" (1908). האסיפה האחרונה של הועדה היתה ב־8 בינואר שנת 1905. היה זה זמן שמועות והשערות על מאורעות מדיניים המתרחשים לבוא. כבר התחילה מערבולת המהפכה. ווינאוור כותב: „היינו מגדירים את תפקידנו בדברים אלה: בשעת שקט ושלום יש ללמוד ולעבוד עבודה מדעית, ובשעת מלחמה יש להחזיק את העמדות באותם הכוחות, שלפני כן עסקו בעבודת שלום".

הגיעה שעת מלחמה. יהודי רוסיה עמדו לפני התפקיד להלחם לזכויות שוות, כל חברי הועדה ההיסטורית, ווינאוור בראשם, יצאו למערכה. בשנות הסערה לא היה פנאי לעבודה מדעית שקטה, להתעסקות בתעודות עתיקות, צריך היה לעשות היסטוריה ולא לכתוב היסטוריה. אולם המצב לא נמשך הרבה. המהפכה דוכאה. באוקטובר שנת 1905 שתת דם יהודי במאות ערים ועיירות. כל שנת 1906 נלחמה רוסיה הצעירה והחפשית בכוחות החושך, ובשנת 1907 נצחה הריאקציה. בשנת 1908 עסקו הלוחמים המדיניים היהודיים שוב בדברי ימי ישראל.

בנובמבר שנת 1908 נוסדה בפטרבורג החברה ההיסטורית־האתנוגראפית היהודית. המייסדים היו חברי הועדה ההיסטורית־האתנוגראפית ובראשם ווינאוור, שמעון דובנוב ואחרים. הארכיון והפרסומים של הועדה עברו לרשות החברה. בסוף השנה הראשונה לקיומה היו לחברה 350 חברים בפטרבורג ובערים אחרות ברוסיה.

נשיא החברה היה מקסים ווינאוור, המוח של יהודי רוסיה, אחד מטובי הנואמים בדומה, בקי בספרות ההיסטורית, וקודם כל יושב ראש מצויין. היה תענוג להשתתף בישיבה בראשותו. הוא הבין להחיות כל ישיבה ולעשות אותה מענינת גם כשהיה מדובר על ענינים טכניים. ומה גם כשהיה מסכם הרצאות בחברה ההיסטורית. כאן הערצנו תמיד את המוח המשפטי החריף, את דקות הנתוח של דעות המרצה והערות המתווכחים והכשרון לסכם את המסקנות החשובות ביותר. עד היום לא שכחתי אותם ערבים. תמיד אזכור בתענוג את העבודה המשותפת עם מקסים ווינאוור.

סגן ראשון ויושב ראש היה דובנוב. סגן שני היה הזקן שבחבורה מיכאל קולישר, אישיות רבת חן, בעל השכלה מגוונת. מחקריו על אתנוגרפיה ואנטרופולוגיה היו מפורסמים מחוץ לרוסיה וגם באמריקה. הוא עסק בחקר קדמוניות, בדברי ימי כלכלה ובפסיכולוגיה של העמים. הרצאותיו על היהודים באוקראינה במאה ה־17, על יחסי השלטון המוסקוואי במאות ה־17 וה־18 בשאלת היהודים ועל חקיקת הצארים היו תמיד מענינות. הוא הפנה תשומת לב לגורמים כלכליים ולסטטיסטיקה של האוכלוסיה בדברי ימי היהודים.

מלומד מסוג אחר היה סאלוויאן גולדשטיין, אדם צנוע ובלתי מפורסם בקהל. גם הוא היה כמו ווינאוור מפולין, יהודי ורשאי שלמד בפטרבורג במכון הטכנולוגי לשם פרנסה, ובעת ובעונה אחת במכון הקיסרי לארכיאולוגיה מתוך אהבת המקצוע. הוא סיים את המכון, ואף על פי שהיה יהודי נעשה חבר המכון ועוזרו הקבוע. מראהו היה ככומר פולני, היה חי חיי נזיר. דירתו היתה מלאה ספרים עתיקים בפולנית, בלאטינית, בליטאית וכדומה. כל אהבתו היתה נתונה לספרים. הוא קיבל על עצמו לעבד את הארכיון של ברשאדסקי. הוא היה שומר הארכיון של חברתנו.

חבר אחר של הועד היה אלכסנדר ברוידו, היסטוריון, מנהל מחלקה חשובה בספריה הקיסרית הפומבית בפטרבורג, מחלקת הספרות הרוסית. היו לו יחסים לכל החוגים מימין ומשמאל, הוא יכול להשיג חומר חשוב על שאלות העומדות על הפרק, על חקירות סנטורים רוסים, על סיבות הפרעות. ברוידו היה גם קצין הקשר בין יהודי רוסיה והמערב. הוא הודיע לחברת העזרה של יהודי גרמניה בברלין ולחוגים יהודים בפריז ובלונדון על המאורעות ברוסיה, משום שלא הכל אפשר היה לכתוב בעתונות. ברוידו היה אישיות בעלת הבנה רבה, סגולות דיפלומטיות וחבר נאמן.

לא אוכל לשכוח גם את האתנוגראף שלנו ליב שטרנברג, בעל לב יהודי חם. בהיותו סטודנט השתתף בעבודת האגוד המהפכני „נארודניה וולייה" ונשלח לגלות לסאחאלין. שם עסק כגולים אחרים בשפת הילידים ונעשה מומחה למקצוע זה וקבל רשות לשוב לפטרבורג ושם עבד באקדמיה למדעים. אצלנו עסק בבעיות האתנוגראפיה היהודית. אחרי כן כשיצא דובנוב מפטרבורג היה הוא נשיא החברה ההיסטורית־האתנוגראפית.

דמות מקורית היה ליאפולוד סב, אדם בעל כשרון רב, השכלה מגוונת ובקיאות בדברי ימי האמנות. הוא היה אחד מעורכי הספר הגדול בשלושה כרכים שהוציאה החברה. אחרי כן, כשהיגר לחוץ לארץ, עיבד ביחד עם אשתי רחל ואתי את התכנית לכתבי העת האמנותיים „ריון" בעברית ו„מילגרוים" באידיש, שהופיעו בברלין, הראשון בעריכת ברוך קרופניק (קרוא), אשתי ואני והשני בעריכת משה קליינמן ז"ל, אשתי ואני.

אם אינני טועה היתה הועדה מורכבת מ־12 חברים. עלי עוד להזכיר את יולי הסן, מחבר כמה עבודות חשובות בתולדות יהודי רוסיה על סמך חומר ארכיוני רב. חבר פעיל היה גם ארקאדי גורנפלד, המבקר הידוע בירחון „רוסקויה בוגאטסטבו". צריך גם להזכיר את מיכאל סירקין. שניהם עבדו בעריכת הרגסטים. זכור גם משה טריווס, עסקן ופובליציסט, עוזר של „ווסחוד" (כתב בחתימת „שמי"). הוא חיבר ספר על היהודים בצבא הרוסי בחתימת „אוסוב".

הייתי החבר הצעיר שבועדה ואני חייב תודה לחברי הותיקים, וביחוד ברבעונו חוץ מכותבי ההיסטוריה ברוסיה גם שלשה חוקרים מגליציה: את משה בעריכתו הם אוצר ההיסטוריוגראפיה היהודית ברוסיה. דובנוב משך לעבודה ברבעונו חוץ מכותבי ההיסטריה ברוסיה גם שלשה חוקרים מגליציה: את משה שור, מאיר בלבן וי. שיפר. אני הייתי השדכן. כתבתי לבלבן ולשיפר ובקשתים לכתוב ברבעון. דובנוב עבד בשקידה רבה. יום שהופיעה בו חוברת היה בשבילו חג. פעם אחת הוצרך להפסיק את העבודה ולצאת לפינלנד לזמן מה לנוח. זוכר אני את הדאגה, שבה מסר את עריכת החוברת השוטפת לסב, ליולי הסן ולי, כאילו אמר: „לאט לכם לנער".

א. ליטאי ז"ל

ה"יריד" הספרותי־העברי הגדול במוסקבה

בעשרים השנים, שקדמו למלחמת־העולם הראשונה (1914 — 1918), שהתחילה ביולי תרע"ד, היו לכנסת־ישראל שברוסיה שני מרכזים ספרותיים עבריים חשובים: ווארשה ואודיסה. בווארשה היו לנו: "הצפירה", "אחיאסף" ו"תושיה" — עם נ. סוקולוב, י. ל. פרץ, ד. פרישמאן ובן־אביגדור בראשם, ובאודיסה היו לנו מנדלי מוכר ספרים, אחד־העם, משה ליב לילינבלום, ח. נ. ביאליק, י. ח. רבניצקי, א. ל. לוינסקי, ד"ר י. קלוזנר, א. דרויאנוב, מ. אוסישקין, "השלוח" ו"מוריה" (אחר כך "דביר"). אמת, גם בווילנה התחיל להתהוות כעין מרכז ספרותי, אבל כשם שהופעת "הזמן" (בעריכת בן־ציון כץ) זמן־מה בפטרבורג (ואף קודם לכן — "המליץ") וישיבתם של קצת סופרים וחוקרים עבריים חשובים (בוקי־בן־יגלי, א. הרכבי, י. ל. גורדון, ש. דובנוב, שאול טשרניחובסקי) לא עשו עיר זו למרכז ספרותי־עברי, כך לא נעשתה מרכז כזה גם ווילנה העברית, שהיתה לפנים גם עיר של תורה והשכלה וזכתה לשם "ירושלים דליטא", אף על פי ש"הזמן" היומי היה יוצא שם לאור ומסביבו נתרכזו קצת סופרים עבריים ובראשם ש. ל. ציטרון וי. א. טריבוש.

כך היה מצב הענינים בשנת תרע"ד. לאחר שהתחילה המלחמה הגדולה, והערים ווארשה ווילנה היו קרובות לספר ונעשו ערי־בסיס מן הבחינה הצבאית והאיסטרטגית, ופעמים אחדות התקרבו אליהן צבאות הגרמנים, — נעשה בהן קיומם של העתונים העבריים כמעט אי־אפשרי: כי העתונים העבריים היו ניזונים מכל הגולה ולא רק מיהודי הערים הנ"ל, ומשלוח הגליונות לערים שמחוצה להן היה קשה מאד בשל שיבוש הדרכים, יוקר הנייר ושאר מכשירי הדפוס, ועל כולן — גזירות הצנזורה הצבאית ותואנותיה, שהיתה מבקשת תמיד. וכך פסקו העתונים העבריים בווילנה ובווארשה כבר זמן רב לפני כיבושן בידי הגרמנים, ואף קודם שהשלטון הצבאי הרוסי גזר על הלשון והאות העבריות. וספרים עבריים היו יוצאים לאור בכלל במספר קטן. כי כבר לפני המלחמה עשו "תושיה" ו"צנטראל" שותפות ביניהן, ומאז נעשה להן "הריוח" עיקר, וריוח היו מכניסים רק ספרי־לימוד מכל המינים, ולפיכך נצטמצמה כל פעולתם רק בהדפסת ספרי לימוד. נשארה איפוא אז, בשנת תרע"ה, רק אודיסה עם "השלוח" שלה ("העולם" פסק מיד לאחר התחלת המלחמה) ועם "מוריה". אבל "מוריה", אף על פי שלא נסתלקה לגמרי מהוצאת ספרים עבריים על פי שיטתה המיוחדת לה ("מוריה" ושיטתה קובעות ענין לעצמן, וחשוב היה, שיסופר לדור — בשביל תולדות המו"לות העברית ברוסיה עד מלחמת העולם הראשונה — על כל הגדולות, שעשתה לטובת הספרות העברית, וכיצד היתה עושה אותן), הרי בעצם גם היא היתה עוסקת בהוצאת ספרי־לימוד (אמת, משובחים מאד), שהביקוש להם היה גדול, וגם הריוח שהיו מכניסים (ביחוד לאחר שהתחילו להעלות את המחירים אף על ההוצאות

הישנות) היה גדול. ואף אותם הספרים („כנסת", „רשומות" ו„כתבי־שופמאן"), ש„מוריה" עסקה אז בהדפסתם, לא יכלה, מבלי קשיים מצד הצנזורה, להוציא אותם מבית הדפוס. וגם „השלוח" יצא לאור בשלום, בהשגחת הצנזורה הצבאית, רק עד ינואר 1915. מתחילת שנה זו נמתח על „השלוח" גזר־דין קשה מצד הצנזורה: היא אמרה להפסיקו, ורק בהשתדלות מרובה עלה בידי המערכת לבטל במקצת את גזר־הדין: המערכת קיבלה על עצמה להמציא תרגום שלם ברוסית של כל המאמרים (חוץ מן הספרות היפה), שיהיו נדפסים ב„השלוח". אבל תקנה זו היתה רק לשעה קלה: לאחר שיצאו שלש החוברות הראשונות שהיו כשרות בתכלית הכשרות, לא הסכימה הצנזורה לשיטת־התרגום — והפסיקה את „השלוח" כשלשה חדשים לפני שנתפרסמה הגזירה הכללית לאסור את הלשון העברית ואת הכתב העברי בכל השטח שנכנס בתחום המשטר הצבאי: פולין, ליטא, בסאראביה, רוסיה הלבנה, ווהלין, דרום רוסיה — כללו של דבר כל הגלילות, שכללו את „תחום המושב", שבו הותרה ישיבה ליהודים. לאחר שנתפרסמה פקודתו זו של המצביא העליון, הנסיך הגדול ניקולי ניקולאביץ (דודו של אבי־הצאר) ביוני תרע"ה, נפסק גם העתון היחידי באידיש, „אונזער לעבען", שהיה עוד יוצא לאור באודיסה בעריכת ש. הוכברג. איסור זה גרם לידי כך, שבכל הערים, שהיו בהן עד אז בתי־דפוס עבריים, כמעט שפסקה העבודה, ובתי־הדפוס בברדיטשב (עיר שישבה בקירוב מקום לחזית המלחמה הגליצאית ונחשבה כעיר היושבת על הספר) אף נסגרו לגמרי.

כל הידים רפו ושום איש, עסקן או שתדלן, לא נכנס בעובי הקורה להעביר את רעת הגזירה, או להמתיק קצת את חומר דינה. כי אכן „גברו הדינין": המצביא העליון היה אדם רגזן וצורר ישראל בכח האנטישמיות, שהיתה מסורת במשפחת הצארים הרוסיים. בחכמת ההצבאה והפיקוד והאיסטרטגיה לא היה כחו גדול, ובענינים אלו הי הלו ליועץ ראש המיפקדה שלו, הגנרל יאנושקביץ, שיותר משהיה מצביא בעל־כשרון היה צורר ישראל, ולכל הכשלונות של הצבא הרוסי, בכל החזיתות, מצא הסבר אחד: הריגול מצד היהודים. כי על כן חזית־המלחמה בפולין ובגאליציה ובפלכי הים הבאלטי היתה ב„תחום המושב", ז. א. בפלכים, שהיו מאוכלסים ביהודים, וההגיון שלו אמר, שעתה הגיעה שעת־הכושר ליהודים המשועבדים ברוסיה לגבות את חובם מן המשטר הצאריסטי. הליבראלים הרוסיים, הכשרים שבהם, שבסתר אהליהם נרגנו על הגילויים האנטישמיים של המיפקדה הראשית, תמכו במצביא הראשי בדרך כלל רק מפני שהיה ידוע כמתנגד חריף לצאר ולפמליא שלו, שנטו אחרי גרמניה, והליבראלים היו סבורים, שרק אדם תקיף כנסיך הגדול יהיה בו הכח להראות את ידו החזקה לאנשי הפמליא של הצאר, וכמו כן לכמה גנרלים (כגון סוחומלינוב, מיניסטר ההגנה, והגנרל רנגקאמפ, ממוצא גרמני, המצביא בחזית המערבית־הצפונית, על גבול פרוסיה, שהיו חשודים על אהדה לגרמנים ואף על הכשלת הצבא הרוסי — בזדון, או לכל־הפחות בשגגה העולה זדון. ולסוף, בספטמבר 1915, סילק הצאר מן הפיקוד הראשי את הנסיך הגדול (העביר אותו כמצביא לחזית קאווקאז, וכאן היה הירי׳ב הצבא הטורקי) והעמיד את עצמו בראש הפיקוד, ולראש המיפקדה הראשית שלו מינה את הגנרל אלכסיוב. עתה שככה קצת חמת האנטישמיות במיפקדה הראשית, אולם לבטל גזירות על היהודים ולקבל את אישורו של הצאר עצמו לביטולן, — עד כדי כך לא הגיע אלכסיוב. וגם הליבראלים הגויים, שהיו ביחסי ידידות עם

אלכסיוב, לא ראו אפשרות לעצמם להטריד אותו ב„דברים של מה בכך" מעין הגזירה על הלשון העברית. והליבראלים בעלי־ההשפעה, ובכלל זה אף ליבראל־אמת כמיליוקוב, אולי לא חשו כלל בעומק הכאב והעלבון, שאיסור הלשון גרם ליהודים.

ורק אדם אחד, יחיד בכל מדינת רוסיה, לא נואש לגמרי אף בשעה קשה זו מן הרעיון להקים ניר כל־שהוא ללשון העברית ולספרותה, הלא הוא ר' בן־ציון כץ, מייסדו של „הזמן" השבועי, החדשי והיומי (פטרבורג—ווילנה). הוא אזר את כל כחותיו להלחם בכל המכשולים, ועמלו לא עלה בתוהו. מתחילה התחיל להוציא לאור בפטרבורג קונטרסים בשמות שונים, שאחד מצירופיהם היתה המלה „העם". כץ התכוון להוציא קונטרס לשבוע ולהערים אפוא על הגזרה שנגזרה על העתונות העברית בכל צורותיה. אבל תנאי הצנזורה הקשים הפסיקו גם את הקונטרסים, לאחר שיצא השלישי מהם. אלא שבמוחו של כץ נצנץ רעיון, שהגזרה חלה רק על גלילות כל החזית הצבאית, וגליל מוסקבה לא הוכלל בחזית המלחמה. וכאן יאמר משהו לשבחם של השלטונות הצאריסטיים, שלא נהגו בשרירות־לב על פי הכלל ו„לא יוכל לדין עם שתקיף ממנו", אע"פ שביחס ליהודים, וביחוד במוסקבה, הרי המצב היה ש„אין דין ואין דיין". שלטונות מוסקבה לא נתעלמו מן העובדה, שגליל מוסקבה לא הוכלל בגזרה, כמו כן לא חקרו לדעת, איך יוצא הדבר אל הפועל, שכן במוסקבה לא הורשו יהודים סתם לדור, כי להלכה היתה תשובה גם לפקפוקם, אילו היה מתעורר: יהודים בעלי השכלה אקדמית, וכן סוחרים ממדרגה ראשונה (בעבור הזכות להימנות עם סוחר ממדרגה ראשונה היו משלמים כאלף רובל — בין יהודים ובין לא יהודים), היו רשאים לדור במוסקבה. כללו של דבר: בסוף הקיץ שנת תרע"ו קבל כץ רשיון להוציא במוסקבה שבועון עברי בשם „העם" — והוא מסר את הרשיון למרכז הציוני הרוסי. וכאן אנו מגיעים לתקופת מוסקבה כמרכז עברי, היא היא שהולילה את ה„יריד" הספרותי העברי הגדול בשנת תרע"ז—תרע"ח.

קהלת מוסקבה

מוסקבה, מוחה ולבה של ארץ רוסיה, היתה במדת־מה גדולה במעלה אף מפטרבורג, עיר המלוכה. במוסקבה היתה קיימת שלשלת־קבלה מסויימת, מסורת מדורות רבים, ואף השלטונות העריצים, עושי־דברו של ניקולאי השני, שמפאת כשרונותיו (יותר נכון: חוסר כשרונות) לא היה ראוי כלל למשול על מדינה עצומה כרוסיה, אי אפשר היה להם לשחרר את עצמם מהשפעתה של מסורת זו. מוסקבה היתה מרכזה של הליבראליות הרוסית — המדעית והתרבותית; עתוני מוסקבה, דוגמת עתוני עיר־הבירה, היו נהנים מכמה הנחות אף בימי שלטונה החמור של הצנזורה הצבאית. ואולם לא רק הנחות אלו, ולא רק שלשלת־הקבלה ומסורת־הדורות, שכחן כאמור היה יפה במוסקבה, הן שגרמו לכך ש„העם" יצא לאור דווקא במוסקבה, ולא בעיר אחרת בגליל מוסקבה, שתנאי החיים שם, מבחינת המזון והדירה וזכות הישיבה, היו יותר נוחים מאשר במוסקבה. הגורם העיקרי לכך היה אחר — מציאותם של עסקנים צבוריים יהודיים מפורסמים בעיר זו.

מוסקבה כמעט שנתרוקנה מכל אוכלוסיה היהודיים בשנת תר"ן. נשארו בה שרידים יחידים מגדולי בעלי־המסחר היהודים, שעליהם לא חלה גזרת הגרוש

של אותה שנה. אליהם יש לצרף גם את בעלי השכלה אקדמית, שגם הם היתה להם זכות ישיבה בעיר זו. אלא שמספרם של שני סוגים אלה ביחד היה קטן — כמה אלפים. אבל פרצופם הרוחני היה לגמרי אחר, בהשוואה לעשירים ולאינטלי־גנציה שבאודיסה. מוסקבה היתה קרובה לליטא — שהיתה מקום תורה והשכלה עברית. גם במוסקבה היתה חזקה ההתבוללות במערכות היהודים, שהגיעה עד לידי שמד. הרי, למשל, כמה שמות: במערכת העתון הליבראלי החשוב ביותר ברוסיה „רוסקיה וויהומוס", השתתפו כמה יהודים: הרצנשטיין, שנבחר לדומה הרוסית (משומד) ונרצח בידי „המאה השחורה"; דיוניאו רשקלובסקי; בסוף ימיו נתקרב קצת ליהודים, ומערכת „העולם" בלונדון, שדיוניאו דר בה כסופרו של העתון, ניסתה למשכו להשתתף במאמריו, שניתרגמו כמובן מרוסית, ודנו על נושאים כגון אינקוויזיציה, אבל נתפרסמו רק שני מאמרים; בשנת 1926, בהשפעת האדריכל מינור, נכדו של הרב הרשמי מינור במוסקבה, מורהו של טולסטוי לעברית, ביקר דיוניאו בארץ ישראל, אבל נתקיים בו: „כל באיה, — של ההתבוללות — לא ישיבון"; יולוס, נבחר גם לדומה; זוזדיץ (ריטנשטרן); לוריא (לאחר המהפכה הבולשוויסטית נצטרף אליה והיה ידוע בשם לארין) ועוד ועוד. והרי גרשנזון אחד מגדולי חוקרי הנפש הסלאווית, שנעשה גם מטיח לסלאווי־אנופילית (אחיו, רופא ילדים באודיסה, כתב לו על ביאליק וכשיצאו שירי ביאליק בתרגום ז'בוטינסקי, קרא בהם — ונתפעל, ובאמצעות כמה משוררים רוסיים, שהיו חובבי יהודים, כגון תיאודור סולוגוב, חודאסיוויץ, נודע הדבר לחוגי ה„ראזסבט", שבימי מלחמת העולם הראשונה יצא לאור במוסקבה, והם פנו אליו, שיכתוב משהו ליובלו של ביאליק, במלאת 25 שנה מיום שנדפס שירו הראשון, וג. נענה וכתב מאמר יפה כיד כשרונו הגדול. וביאליק בהיותו במוסקבה ביקר אצלו — ושניהם עשו רושם טוב זה על זה. ג. לא המיר את דתו, אבל היה בחינת מומר־הלב: אשתו היתה רוסיה, ובשעת ביקורו של ביאליק השתתפה גם היא בשיחה, כשצלב־זהב גדול קישט את חזה). ואת בנו של רפאל גוץ הזכרתי כבר. אבל, כאמור, מפני קרבתה של מוסקבה לליטא היו רובם של האינטליגנטים היהודים מיוצאי ליטא, שבילדותם ובנערותם למדו בחדרים ובישיבות ובבתי מדרש, ואף לאחר שפרשו מבית המדרש הישן היו רבים מהם עדיין מבוסמים מריח התורה, והם היו מושפעים מן הגדולים שבמוסקבה, כגון הרב מזא"ה, למדן גדול ובעל השכלה אקדמית במקצוע המשפט, וד"ר יחיאל צ'לנוב, וכדומה.

אלא שלאחר שנת תר"ן לא היה מקום להתפשטות השפעתה של היהדות. כי לאחר הגירוש החמירו הגזרות במידה שעשו את מוסקבה לעיר סגורה בהחלט לפני יהודים (חוץ מן הסוגים הנ"ל; והסוחרים ממדרגה א', מאלה שלא ישבו במוסקבה עד תר"ן, היו רשאים לדור במוסקבה רק 3 חדשים במשך שנה, וכל יום ששהו במוסקבה, היה מצטרף לחשבון). כי השליט בגליל מוסקבה היה מבני משפחתו של הצאר ניקולאי השני, הנסיך הגדול סרגייאוויץ, רשע־עריץ בכלל וצורר־ישראל בפרט, ובפני שרירות־לבו לא עמדו החוקים גם ביחס לרוסים ממש, ואין צריך לומר ביחס ליהודים. כי הצאר ניקולאי חשש להתגרות בו, ולא פקד עליו שום עוונות ופשעים, ואין צריך לומר — כשלונות ושגגות (הוא נרצח בשנת 1904 בידי הס"רים; וחוץ מאנשי הריאקציה, חבריו ומשפיעיו, שמחו להרצחו גם הרוסים, שאמרו: כך נאה לו לכלב זה. בשל חומרות אלו לא הועיל במוסקבה גם השוחד:

השלטונות, שבידם להעלים עין מיהודי הבא ליום או יומיים, פחדו לקבל שוחד, כי ביחס ליהודי היה להם חשש מוצדק, שלא יועיל להם כל כופר ביום עברה, ויהודי חסר זכות־ישיבה, שהיה לו הכרח לעבור דרך מוסקבה וללון בה אף לילה אחד, היה לן באחת מן התחנות המרכזיות של מסילות־הברזל, באולם המזנון, תוך אכילת־מה ושתיית־מה, כאילו הוא מחכה לרכבת שלו.

כך היה המצב עד מלחמת העולם הראשונה. לאחר שעברו לידי הגרמנים הערים וורשה, לודז׳, ווילנה וביאליסטוק, ועוד כמה ערים גדולות מערי „תחום המושב״ של היהודים, נהרו פליטים יהודים, אמידים ועשירים, בעלי תעשיה ואנשי מסחר, לערים הרוסיות שמחוץ ל„תחום המושב״. ואם לפני סתם פליטים מבני שאר האומות נפתחו לרווחה גם שערי פטרבורג ומוסקבה, הרי לפני הפליטים היהודים נפתחו שערי מוסקבה (לפטרבורג לא שאפו פליטי היהודים, כי היא היתה רחוקה ממוסקבה 800 קילומטר, ומסילות הברזל היו משובשות ומלבד זה היתה מוסקבה מרכז התעשיה והמסחר, והיו לה עסקים עם בעלי התעשיה והמסחר היהודים שבפולין) כמלוא חודה של מחט, ויהודים אלו קבלו את הזכות — בתור פליטי מלחמה — לישב במוסקבה ישיבת־ארעי עד יעבור זעם. קצת מגדולי הסוחרים ובעלי התעשיה היהודים, שהשתקעו במוסקבה, נתעשרו בזמן המלחמה עושר־רב — במוסקבה היו מונים למיליונות. ומכולם נתפרסמו ביותר — מפני שהשתמשו בעשרם גם להקים ניר לספרות העברית — שלשה, שהם בעצם שנים: א) בית זלאטופולסקי־פרסיץ וב) אברהם שטיבל.

עמודי התווך של המרכז הספרותי החדש

הלל זלאטופולסקי. שם זה הייתי מוצא לפרקים חתום על מאמרים בעתונים „המליץ״ ו„הצפירה״. מכתלי דבריו ניכר היה, שהוא בן־תורה ועוסק בישובו של עולם, ובמאמריו היה דן בשאלות־יום שונות, לא בדרך סופר פיבליציסטי, שאומנותו בכך, וביחוד בשאלות ציוניות. אחר־כך הייתי שומע שם זה נזכר בחוגי העסקנים הציוניים באודיסה. ושיחה אחת, שנושאה הראשי היה הלל זלאטופולסקי, נשתמרה בזכרוני באופן מיוחד. הדבר היה בסתיו שנת תרס״ז (סוף 1906). „השלוח״, שמינואר 1904 התחיל לצאת לאור על ידי מערכת „הצופה״ בוורשה, נפסק יחד עם „הצופה״ באביב 1905. אחר־כך התחילה תקופת המַהפכה הראשונה ברוסיה, שקיפחה גם את קיומם של „הצפירה״ ו„הזמן״. והנה בתחילת שנת תרס״ז התחילו לדבר באודיסה על חידושו של „השלוח״. נכנס בעובי הקורה בענין זה מ. אוסישקין, שבשנת תרס״ו השתקע באודיסה, כדי לעמוד בראש הועד לחובבי־ציון, שתחת שלטו הרשמי עסק אוסישקין גם בהפצת הציונות ובפעולות ציוניות. ומפני שבאותן השנים לא היה נהוג, שעסקנים צבוריים, בעלי־שיעור קומה, יקבלו משכורת, הועמד אוסישקין בראש חברת־בטוח ואחר־כך בראש בנק בינוני. עיקר הקושי בענין חידושו של „השלוח״ היה — מילוי הגרעון הכספי, שכפי ששיערו אז היה הכרחי. והנה באחד מלילי־שבת, שהיינו רגילים להוועד בביתו של אחד־העם, ספר אחד־העם, שבימים אלו התייעץ עמו אוסישקין בענין חידוש „השלוח״. הוא השתדל ומצא נדבן, המתחייב למלא את הגרעון האפשרי עד סך 3000 רובל.

והנדבן הוא הלל זלאטופולסקי מקיוב, שיש לו שם עסקי־סוכר (מלך הסוכר בקיוב היה הגוי הרוזן בובריגסקי; אחריו באו בעלי בתי־החרושת הגדולים לסוכר בית ברודסקי, בית זייצב, יהודי חרד, שאלפי משפחות יהודיות נתפרנסו מעסקיו, והפנר). „השלוח" נתחדש, ואת 2000 המנויים, שהיו דרושים לשם קיומו, סיפקה האוכלוסיה היהודית הגדולה שברוסיה רבתי (כללה את פולין וליטא ובסאראביה), ובקופת „השלוח" לא היה גרעון.

אחר־כך ראיתי מרחוק את זלאטופולסקי באודיסה, בועידת חובבי־ציון בחורף תרע"ב. במסיבה בליל־שבת, שבה השתתפו כ־300 חברים, נבחר ז. ליושב ראש, ואז נודע לי מהלצותיו ומחידודיו, כנהוג במסיבות־חברים מעין זו, שז. מיטיב לדבר עברית, יודע לבדח את הקהל, ובכלל עושה רושם של איש נעים. ופעם שלישית שמעתי את שמו בחורף תרע"ז במשרד הועד לישוב ארץ־ישראל, שעבדתי בו כאחד המזכירים במחיצה אחת עם הסופר מ. בן־אליעזר ז"ל.

באחד הימים בישר לנו מ. אוסישקין בשורה זו: זלאטופולסקי, שישב אז כבר במוסקבה, מודיע לו, שהחליט להכניס 300 אלף רובל (לפי שער־החליפין היו 10—11 רובל הליטרא שטרלינג האנגלית) ליסד קרן לשם הוצאת ספרים עבריים („התחיה"), והוא מקוה, שגם שאר העסקנים הלאומיים שבמוסקבה מן העשירים (יצחק ניידיץ היה תושב מוסקבה מלפני המלחמה; זלמן אפשטיין מחולמי — עשיר גדול, למדן, חסיד־חב"ד, אדם נחמד; אברהם פודליישווסקי מווארשה — עסקן התרבות העברית, אמיד; יצחק לייב גולדברג מווילנה — עסקן ציוני ועשיר — כל אלו נשתקעו במוסקבה כפליטי־מלחמה) יכניסו סכומים הגונים, וקרן ספרותית זו תיעשה למקור־ברכה לספרות העברית. יתר על כן: זלאטופולסקי הודיע לאוסישקין, שכמעט מחצית הסכום שהתחייב עליו, כבר הכניס במזומנים. עלינו — על בן־אליעזר ועלי — עשתה הידיעה רושם גדול: זה כבר היינו מתפללים בשיחותינו לקרן כזו, שתוכל לפרנס לכל־הפחות בצמצום את הסופרים העבריים, כדי שיוכלו לעסוק במלאכתם בקביעות. ובשעות־הפנאי שלנו, מחוץ למשרד, היינו הוגים בענין הגשמת־החלום על פריחתה של הספרות העברית, והיינו פורטים את המקצועות ואף שמות ספרים ידועים בלועזית, שכל אחד מאתנו היה מתפלל כל ימיו לראותם בעברית.

ואם אנו שמחנו על הידיעה על בשורת הגאולה של הספרות העברית, הצטער עליה אוסישקין: קנאה אכלה אותו על שסכומים עצומים כאלה ינתנו לטובת צרכי הספרות העברית (שגם בעיניו היתה חשובה מאד) ולא לטובת ישוב ארץ ישראל. כי בנין הארץ ותחייתה החמרית היו חשובים בעיני אוסישקין במדה כזו, שיש לדחות מפניהם אף עניני הספרות העברית.

בינתיים נודע לנו, שזלאטופולסקי פנה לביאליק וקראהו לבוא למוסקבה ולעמוד בראש „התחיה". ולתכלית זו רוצה ז. לקנות מביאליק ומשותפו י. ח. רבניצקי את „מוריה" בסכום 150 אלף רובל, והוא מציע לבעלי „מוריה" עוד כמה הנחות שונות בחינת הטלת־מלאי לכיסם של תלמידי־חכמים והבטחת קיומם ופרנסתם לעתיד לבוא. ואכן נסע ביאליק למוסקבה. ומכל זה למדנו, שיש לנו עסק עם מפעל ספרותי הגון ורציני. לימי חג הפסח שב ביאליק ממוסקבה, ונודע הדבר, שהוא לא קבל את הצעת זלאטופולסקי. אז התחיל משא ומתן בין „התחיה" ובין א. דרויאנוב, שהוא יעמוד בראשה, וכשבא דרויאנוב לביתו לחג הפסח תרע"ז, כמעט שהיה הדבר גמור ומוחלט, שהוא קבל על עצמו תפקיד זה. אלא שאחרי

חג־הפסח נודע לנו, שגם דרויאנוב נסתלק מן „התחיה", זו שזמן־מה אחר־כך, בועידת הציונים בפטרבורג (אז פטרוגראד) באביב תרע"ז, הודיע זלאטופולסקי בפומבי, שהקרן של ה„תחיה" הגיעה כבר למיליון רובל. „התחיה" ניהלה משא־ומתן גם עם הד"ר יוסף קלוזנר, שהציעו לפניו מקצוע אחד — המקצוע של „חכמת ישראל". ד"ר קלוזנר היה כבר מוכן לנסוע למוסקבה, ואף כרטיס־נסיעה כבר קנה, אלא שחלה מחלה קשה, שנמשכה כמעט כל הקיץ תרע"ז. ומכיוון שאוסישקין החליט לחדש את „השלוח" (הדבר היה לאחר מהפכת פברואר 1917, כשבטלו הגזירות, ובמארס ניתן שווי־זכויות ליהודי רוסיה) ממאי 1917, נתבטלה גם נסיעתו של קלוזנר למוסקבה.

כבר בחורף תרע"ז, כשאוסישקין קיבל את הידיעה על התייסדות „התחיה", וביחוד לאחר הצעת זלאטופולסקי לביאליק ולדרויאנוב ולקלוזנר לעבור למוסקבה, וד"ר גליקסון כבר ערך שם את „העם" השבועי, ומ. בן־אליעזר עבר גם הוא למוסקבה לערוך את ה„שתילים" (ירחון לנוער מיסודה של „אמנות"), ומ. קליינמאן ואני הוזמנו על ידי גליקסון לבוא לעבוד במערכת „העם" היומי, — התרעם אוסישקין על אנשי מוסקבה — והתרעומת היתה מגעת לפעמים עד לידי התרגזות — על שמוסקבה מרוקנת את אודיסה ואומרת להיבנות מחורבנה. ומפני שבתחילת תרע"ז, כלומר באותו פרק הזמן, שהמרכז העברי במוסקבה התחיל להתהוות שם, כשבית זלאטופולסקי־פרסיץ עשה לו כבר עושר עצום, שהה אוסישקין במוסקבה כששה חדשים ועמד על טיבם של העסקנים המוסקבאים, — הרי לפעמים לא היה יכול לשלוט ברוחו והיה מתאר לפנינו בדברים קשים את הסביבה המוסקבאית, והיה חש לנו עתידות מראש, שנתחרט על שאנו עוזבים את אודיסה, מפני שסופו של דבר יהיה, שהמרכז העברי באודיסה אמנם יחרב, אבל מוסקבה לא תמלא מחורבנה של אודיסה העברית, ונמצאנו „קרחים מכאן וקרחים מכאן". ולא רק על דרך המליצה, אלא גם בלשון בני אדם פשוטה היה אוסישקין מפתה אותנו, שלא „נהיה אצים להעשיר" — אלא נשאר באודיסה. ואת חטאי אני מזכיר, שאנו — בן־אליעזר ואני — האשמנו את אוסישקין בסובייקטיביות יתרה וגם באַגואיזמוס צבורי. כלומר, שהוא מתנגד לעזיבת ביאליק ודרויאנוב וקלוזנר וקליינמאן את אודיסה, כדי שלא יתייתם — שלא ישאר יחידי כעסקן לאומי־עברי באודיסה, ולנסיעת בן־אליעזר ושלי למוסקבה הוא מתנגד, כדי שלא תיפגם העבודה במשרד הועד לישוב ארץ־ישראל, שכן יבואו במקומנו אנשים חדשים לעבוד, וזמן רב יעבור עד שיתמחו בעבודתם. ובאמת היה קשה למצוא עובדים „יודעי כתב ולשון" (עברית ורוסית על בוריין), שיתאימו לצרכי העבודה.

בית זלאטופולסקי־פרסיץ

האריות שבחבורת העסקנים הצבוריים במוסקבה, בתחום התרבות העברית, היו הלל זלאטופולסקי ובתו שושנה פרסיץ (בעלה, יוסף פרסיץ, יהודי חרד, למדן ובעל השכלה אקאדמית בתורת המשפט, היה מסור בעיקר להנהלת העסקים העצומים של הבית הזה, ובהיותו תלמודי גדול התמסר לפעולה בחברה להחייאת המשפט העברי, בחינת „מחר יבנה בית המקדש" — תיווסד המדינה היהודית

בארץ ישראל, ויש צורך להכין את החומר; על יחסו לפעולה התרבותית של הבית היה רגיל בפיו: אני מכניס — ואשתי מוציאה). על ז. בתקופת קיוב כתבתי למעלה. במוסקבה נחשב ז. כאחד מן העשירים־האדירים שבין היהודים.

בזמן שבתי במוסקבה, כשהייתי עובר ברחובות אילינקה (המרכז המסחרי של מוסקבה, וממילא של כל רוסיה), ורואה את שלטי בתי המסחר והתעשיה של גדולי מוסקבה מן הגויים — טראֶטיאקוב, ריאבושינסקי, צ'טוורטאקוב, קונשין (את החוילה שלו קנתה ש. פרסיץ במיליון רובל), מורוזוב, סמירנוב, קונובאלוב ואחרים, פחות מפורסמים, היה מאליו עולה במחשבתי גם שמו של זלאטופולסקי.

בין השמות הרוסיים הנזכרים למעלה היו כמה, שעשרם והונם עלו לכל הדעות על עשרו של ז., אף לדעת אלו, שהיו אומדים אותו בעשרות מיליוני רובל. אבל כולם, העשירים־האדירים הרוסיים, היו בעצם רק „בעלי מלאכה אחת", כלומר: היה להם בעיקרו של דבר רק מקצוע אחד של תעשיה או מסחר, שבו אחזו ובו עסקו, ואותו פיתחו והרחיבו — בית־חרושת גדול־אנפין לאריגי־צמר או לאריגי כיתן, בית־חרושת לתעשיית מתכת, וכיוצא בזה. ודאי, שגם אלה היו קונים אחוזות־קרקע ושטרי־ערך, אבל רק בדרך־אגב. אחוזה — כדי לבנות בה גם חוילה נהדרה, שתשמש קייטנה למשפחה, שתתקרב קצת אל הטבע להתייחד עמו, לטפל בגידול ירקות ובדיג דגים בחכה וברשת וכדומה. אבל כאמור, בעיקרו של דבר היה לכל אחד מקצועו המיוחד. ומשכים לו ה„גביר" הרוסי למשרדו או לבית־החרושת, מפקח עליו, מגלה את מומיו ושוקד על תקנתם; שוהה הוא לו מקצת היום במשרדו או בבית־חרשתו (באילינקה, למשל, היו המשרדים של „גדולים" אלו נפתחים בשעה 10 לפני הצהרים ונסגרים בשעה 3 אחר הצהרים — ובשעות אלו היו נעשים עסקים במאות מיליוני רובל), הכל לפי הצורך בשעה זו, ואחר כך היה נפנה לביתו. היה פנוי לעסקנות צבורית ומדינית, אם היתה לו נטיה לכך (והטובים שבהם, כגון קונובאלוב, סמירנוב, ריאבושינסקי, היו באמת עסקנים מדיניים חרוצים, והשנים הראשונים זכו לכתר מיניסטרים, והיו דוקא מן המעולים שבמיניסטרים בתקופה שלאחר מהפכת פברואר 1917), או לספרות (מורוזוב תמך בסכומים עצומים בהוצאת הספרים „Znanie" של גורקי, שהיה ידוע כנוטה לשמאל הקיצוני), או לאמנות (טרטיאקוב, שאוסף התמונות שלו — הגאליריה של ט. — היה מפורסם בכל העולם). כמובן, במקצת מהם נתקיים מעין מה שנאמר: „וכסף הרביתי להם, וזהב עשו לבעל" — בשעות־הפנאי שלהם היו מתמסרים גם לקלפים וליין ולנשים, כי „הנפש הרוסית" היתה ידועה ברחבותה. כללו של דבר: היו להם שעות־פנאי, והן היו קודש „למשכן" וגם „לעגל".

מה שאין כן הלל זלאטופולסקי. בעל כשרונות שלא מן הרגילים, ורבים היו קוראים לו גאון פינאנסי, תלמיד־חכם, אוהב ספר, מוקיר רבנן, ספוג רוח החסידות החב"דית, עסקן ציוני, שלא היה בחינת „עכבר השוכב על דינרים" אלא הוציא מיליוני רובלים לצרכי התרבות העברית, — הוא לא זכה למה שזכו הגבירים הגויים: היה תמיד טרוד בעסקים. כשהייתי מהרהר בענין זה — הייתי נזכר את הפסוק: „שאנן מואב מנעוריו ושוקט הוא אל שמריו, ולא הֵרִיק מכלי אל כלי, ובגולה לא הלך; על כן עמד טעמו בו וריחו לא נמר" — זהו ההבדל בין שם ליפת. וראיה לדבר: כשהללו, הגויים הגבירים־האדירים, הלכו בגולה ונתפזרו בכל בירות־העולם קיפחו את אשנותם וא תשלוות־נפשם, ולחליפות והתמורות שבמצבם היו פחות מוכנים מן היהודים, שבמשך אלפיים שנות

הגלות נתחסנו להסתגל לכל מיני מצבים. וכבר רמז על כך מנדלי בסיפורו „שם ויפת בעגלה".

בימי שהותי במוסקבה היו לבית זלאטופולסקי־פרסיץ עסקים רבים; וכלפי עסקי ענק אלו היה כחגב בית־הדפוס הגדול, שבעצם נוסד רק לשם הדפסת ספרים עבריים (הוצאת „אמנות") ו„העם", שבראשו עמדה שושנה פרסיץ. כדי להעריך את חשיבות הענין הזה יש לזכור, שב„מוסקבה הקדושה", כאמור למעלה, אסור היה עד 31 למארס 1917 ליהודי ללון אף לילה אחד — ובתנאים אלו הוצרכו להשיג אותיות עבריות וסדרים עבריים (וגם השיגו מכונה רוטאציונית בשביל „העם", מתוך הנחה, שיצטרכו להדפיס עשרות אלפי גליונות ולהמציאם בהשכמת הבוקר לסוכנות הראשית של סובורין — בעל „הנובויה וורמיה", העתון האנטישמי ביותר ברוסיה, שבתקופת המהפכה התמתן קצת). עסקי־ענק אלו הצריכו יגיעה מרובה מצד ה. ז. וחתנו יוסף פרסיץ, והלל ז., איש הבדיחה היהודית־העברית הנאה, בנוח עליו הרוח, היה מתלוצץ על עצמו: מכל ה„טאראראם" („מהומה של עשירות") הזה חוסכים איך שהוא לצרכי־שבת... וכמובן, שעסקי־חול אלו גזלו את רוב זמנו הפנוי ולפיכך קבע את יום־השבת לעסקי־שמים — לרבנים הרבים בין הפליטים ול„ישיבות" (בעיר בוהורודסק, במרחק 40 קילומטר ממוסקבה, היתה „ישיבה" חשובה, שהועברה מליטא). ועסקי־שמים אלו, שדעת החרדים היתה נוחה מהם, השאירו לז. רק מעט זמן לעסקי התרבות העברית. והרי פרט קטן, שיפיץ אור־יקרות על נקודה חשובה זו: ד"ר גליקסון, עורך „העם", שנהפך לעתון יומי, היה שואף לשוחח קצת עם מייסדי העתון, והארי שבחבורה היה ז. אבל קשה היה לז. למצוא שעה פנויה לכך, ופעם אמר לגליקסון: הנה באוגוסט (1917) אקח לי חופשה קצת ואלך לנוח בקרים, ואז תבוא אלי לשנים־שלשה ימים ושם נדבר ארוכות וקצרות על כל עניני הציונות והתרבות העברית, ובכלל זה גם על „העם". אלא שז. לא הצליח לצאת לחופשתו. הדרכים היו בכלל משובשות, ובאה מרידת הגנרל קורנילוב ושיבשה אותם עוד יותר...

מנשה אלטמן ז"ל

בלטה בשנות 1917 — 1920

מחבר הכרוניקה החשובה הזאת היה מן המעולים שבמורים־המחנכים העבריים באוקריינה. רבי מנשה אלטמן ז"ל (ר"ח אדר תרל"ו, הייסין, פודוליה — ב' תמוז תרצ"ד, תל־אביב) היה אהוב ונערץ ע"י כל תלמידיו. זכיתי בנעורי ללמוד מפיו זמן קצר תנ"ך ותלמוד, ועד היום עומד בזכרון־נפשי טעמם של המורה ודרכי הוראתו וחנוכו. דרום רוסיה היה אז עתיר־נכסים יהודיים לאומיים במובן בוחות־אדם, מוסדות ומפעלים צבוריים, ובכל זאת לא ניטשטשה בתוכם דמותו של ר' מנשה ופעלו. בדור ההוא כבר התחיל דועך נרה של ה„מלמדות", והמורה עלה על הבמה בערים ובעיירות של אוקריינה. הוא שסיפק את דרישות התקופה החדשה, שהביאה שם לקיבוץ היהודי עליה חמרית, תרבותית וחברתית. כמה מן המורים לא הסתפקו בכתר ההוראה בלבד וצרפו אליו גם את כתר העסקנות הצבורית. מנשה אלטמן היה ביניהם.

זוכרני אותו כאברך צעיר בין הבאים לבלטה, עיר ואם בישראל, בסוף המאה שעברה. לעלם הזה, הרך והענוג, הביישן והאציל בכל הליכותיו — ההשתקעות בבאלטה היתה לו, כמו לרבים אחרים, הצטרפות למרכז של השכלה עברית וכללית ולחיי־צבור מודרניים. מנשה אלטמן התפרסם בעירנו במהרה בידיעותיו העמוקות ובמדותיו התרומיות. אחרי שאבי ר' ברוך שוואַרץ ע"ה יצא מבלטה נעשה ר' מנשה, שיצק מים על ידיו במשך כמה שנים, לעמוד־התווך של החוגים הלאומיים־הציוניים בעיר. וזאת לדעת: בלטה, אף כי לא היתה אלא אחת מתריסר הערים המחוזיות שבפלך פודוליה, יצאו לה מוניטין ברחבי הפלך כולו והם הגיעו גם לפלכים הסמוכים ווהלין וקיוב, חרסון ובסרביה. אין תימה איפוא שר' מנשה הוזמן להורות גם במקומות אחרים ואמנם עשה שנים אחדות בעיר פרוסקורוב; אבל רוב השנים — עד שעבר לאודיסה בשנת תר"פ — ישב בבאלטה ולימד וחינך, בני־נעורים ומבוגרים כאחד, וחשף את אור הלאומיות בסביבה הקרובה והרחוקה ורכש נפשות לציון, אף העלה בהרבה את סידרי החיים הצבוריים בכלל. עם נפילת משטר־הצאר והקמת קהלה יהודית ועיריה דימוקראטית, נבחר

ליו"ר הקהלה וגם לסגן יו"ר העיריה במקום. בתיאור הרחב שלפנינו מבליע הוא בענוותנות בלתי רגילה את תפקידו האישי כנציג־הצבור, שסיכן את חייו יום יום בשנות־האימים תרע"ז—תר"פ והתנסה בעינויי נפש וגוף עד בלי די. מסירותו לאחיו הנענים ועדינות נפשו מבצבצות מכל חלקי התיאור הרחב.

חיבורו של אלטמן, הניתן בזה, מזכיר לנו את הספר המפורסם של נתן נטע האנובר „יוון־מצולה" על גזירות ת"ח—ת"ט. הוא מצטיין בכל המעלות של חיבור היסטורי מדעי, והרינו מוצאים בו הסברת רקע המאורעות, מסירת עובדות בתכלית הדיוק והפירוט עד כמה שהם אפשריים, תיאור ההמונים והאישים הפועלים והנפעלים, סגנון בהיר וקולע אל המטרה — סגנון עניני ובכל זאת לא פרטיכלי, כלל וכלל לא יבש כי אם ספוג רגשות עמוקים של זעמעל הרוצחים וצער ורחמים על האחים הטבוחים, שלהם הומה לבו בכל שורה ושורה. ספרו של האנובר והחיבור, הקטן ממנו בהרבה, של אלטמן מספרים שניהם על השחיטות באוקריינה, אלא שהראשון מקיף את הארץ כולה בעוד שהשני מוסר לנו את קורות עיר אחת — בלטה והסביבה, וזו נזכרת גם ב„יוון־מצולה". כמו האנובר כן גם אלטמן מתארים לא רק את הגזירות והשחיטות, אלא גם את הסדרים הפנימיים של הקהלה היהודית, ואת פעולותיה למען האוכלוסיה היהודית ואת יחסיה עם השכנים הנכרים והרשות המקומית.

כמעט שלוש מאות שנה עברו ממוראות ת"ח—ת"ט עד ההרג הרב בבלטה הכפול חמשה בשנות תרע"ז—תר"פ, אך בה בולט הדמיון ביניהם! אותה האוכלוסיה הרוצחת, אותה האכזריות של חיות טורפות, כמעט אותו המצב של חסרי־מגן ונטולי־ישע בקרב הישוב היהודי. ואם תמצי לומר — אותו המשולש: יהודים, ושני עמים, שני צדדים סביב להם, ואוי להם משניהם! כמובן הרקע אינו אחד. במאה השבע עשרה נתונים היהודים בצבת־דמים בין האוקריינים ובין הפולנים, במאה העשרים — בין האוקריינים ובין הרוסים־הבולשביקים. אך האמתלה למשמידי ישראל בעצם אחת היא: כמו בימי חמלינצקי כן בימי פטלורה טוענים האוקריינים ה„משעבדים", שהם נלחמים לעצמאות ולכן עליהם להשמיד את היהודים המעכבים כביכול את גאולת ה„שחרור". אותו דבר חזר שוב לנגד עינינו, בשנות המלחמה העולמית השניה, כשהתנפלו האוקריינים על היהודים בעזרת הנאצים הגרמניים והשמידו את רובם בטענה שהם נלחמים לשחרור מעולה של מוסקבה, של הקומוניסטים הרוסיים.

„הישרף יישרף היהודי!" זו היתה הסיסמה של שכנינו הצוררים בכל הזמנים. אך דומה שבמידת הסאדיזם של הזוועות, אשר בוצעו נגדנו ע"י עמים רבים בארצות רבות, באכזריותם הפראית הגיעו האוקריינים לאחד השיאים הגדולים ביותר בתולדות שפלותו של האדם. וחיבורו של מנשה אלטמן הוא תעודה היסטורית המאשרת את הדבר. בלטה לא על עצמה בלבד יצאה ללמד כי אם על עשרות ומאות מקומות־ישוב יהודי ברחבי אוקריינה בימים הנוראים ההם.

שלום בן־ברוך

העיר וערכה בשעתה

בלטה יושבת משני עברי הנהר קודמה; העבר הימני „הטורקי" יותר קטן, והעבר השמאלי „הפולני" יותר גדול וחשוב. היא אחת מערי המחוז החשובות בפלך פודוליה, גם

בכמותה וגם באיכותה ; בשנת 1897, ע"פ מפקד הממשלה, היו בה 23363 נפש ; כ־57 אחוז מהם היו יהודים ; בתקופה הנדונה, כפי שמשערים, עלה מספר יושביה למעלה משלשים אלף, והאחוז היהודי עלה, בלי ספק, גם הוא. בבלטה היו חנויות ומחסנים גדולים לסטונות מכל מיני סחורה : מכלות, ומנופקטורה ביחוד ; היא סיפקה את כל אלו לסביבה הגדולה והרחבה, כעיירות ככפרים ; מהצד השני צברה בלטה בסביבותיה את יתר התבואה והמציאה אותה לנמל האודסאי הסמוך, על מנת לשלחה לחוץ לארץ ע"פ הים השחור. היו בה גם בתי חרושת : לטבק, לעיבוד עורות, לסבון, לאטריות, לסוכריות, לכסאות אלון ; טחנות קיטור ובית תעשית שכר ; גם הרבה בעלי מלאכה היו בה. עדות היו בה — של מאמיני הישן — קצפים, עדה גדולה ועשירה, גרה כולה בשכונה מיוחדת ב„עבר הטורקי", פרבוסלבית, פולנית ויהודית ; אוקראינים היו מעט מאד בעיר. יותר מעשרים בתי כנסת היו בעיר מלבד בתי ספר למתחילים ובית ספר עירוני גבוה למתחילים. מטעם הממשלה היו בבלטה שתי גימנסיות : לבנים ולבנות, וביי"ס למסחר צבורי בן שמונה מחלקות. ליהודים היו : בי"ס עברי של הממשלה — ת"ת — בבנין גדול ונהדר בן שתי קומות, שנבנה מעזבונו של חשוך בנים אחד, זוסיא פיסרבסקי ; שני בתי ספר צבוריים על שמות פרטיים, אחד ציוני — לבנים, שנסגר ע"י מלשינות בשנה האחת עשרה. ואחד סוציאליסטי־בונדאי לבנות (בגטו שמשו האחרונות מאז־מעולם ניר חלק וקרקע עולם בשביל הסטרא אחרא משלהם ומשלנו ; שני בתי ספר פרטיים ; ספריה צבורית על שם יחיד, כמנהג ימי הצארים ; סניף חברת חובבי שפת עבר ; סניף חברת „מפיצי השכלה" ; „חברת עוזרי המסחר" גדולה, בית חולים עברי גדול ומצוין — עיר, בדרך כלל, מסודרת ומתוקנת. מעל כל אלו הדברים הממשיים הצטינה בלטה באינטליגנציה שלה בעלת ההכרה והמשקל, הפעילה והרבולוציונית מאד לשני זרמיה : הסוציאלית משמאל והלאומית־ציונית מימין. אלו ואלו היו מאורגנים יפה ועבדו במרץ ובמסירות וקשורים היו תמיד עם המרכזים המנהלים והסביבה. בלטה הדרומית, הסמוכה לאודסה, המרכז התרבותי הגדול בדרום רוסיה, היתה כאחותה הצעירה של ו, וכל חייה החברתיים והמדיניים של הבכירה השתקפו בה כבראי. בשנת 1905 הפגין הפרולטריון, כבכל הערים הגדולות ; ולאחר מתן הקונסטיטוציה, בי"ז לאוקטובר, חגגה גם בלטה ברוב פאר ופומביות ; ואחר פרעו פרעות ביהודים (ההגנה העצמית, שנסתדרה בעיקר ע"י הציונים, לא הרבתה להציל), וכל המופיעים בחגיגה נתבעו לדין ונשאו עונם. ההסתדרות הציונית בבלטה היתה מהראשונות בפלך. נתפרסמה בלטה בשעתה ע"י הירידים השנתיים הגדולים שהיו מתקימים בה, וע"י הפרעות בשנת השמונים ושתים למאה שעברה ובשנה החמשית למאתנו, כאמור. אגב לא מעט סבלה בלטה גם בימי גוזטה וז'ליזניאק במאה השבע עשרה. העיר נמצאת במרחק שבעה קילומטר מתחנת מסילת הברזל הדרומית־מערבית, המכונה על שמה.

אחרי המהפכה הפברוארית

אחרי מהפכת פברואר, 1917, פנתה אוקראינה הלאומית לצד אחד ; היסודות המרובים, ביחוד בערים, של הרוסים, ושאר הלאומים השוים שבתוכם, היו בעד רוסיה מאוחדת ובלתי נחלקת ; הקרע היה גם בצבא, אז יותר מכל בצבא, שחשב עצמו אז למלח ולמלך העולם, לחותך ומכריע בכל ; התעמולה הבולשביסטית, שבקשה לעקור את הכל כדי לברוא עולם חדיש שבחדיש, מצד שלישי ; כל אלו בלבלו את המוח של החייל הפשוט ושל האכר התמים והכניסו מעט־מעט נוון והפקרות בחיים, בפרט בצבא. החיילים המשוחררים, והמשתחררים מעצמם היו היסוד התוסס והשאור שבעיסה גם בכפר. חמש־שש שנות חיים בשדה קטל נהפכו להם לטבע שני ; הדם הפך למים, קמו עירובי תחומין שבין שלי ושלך ; החיים האזרחיים השלוים שעממו

אותם; עמל לא־אנוש עמלו כל העת; הקריבו את הכל, ושכר לא היה להם בכל זה; והעם היושב על הכלים נתמלא מחורבנם. שרירות הלב וחמדת הממון התגברו מיום ליום. מחיל המשמר העירוני התחילו חיילים בודדים מבקרים זעיר שם, זעיר שם בבתי העשירים והאמידים, ובכלל את היהודים, ותובעים בפה כסף ושויו; אמנם עדין בפה רך, בלי איומים מיוחדים, אבל בצהרים ובלי בושת ומורא כמעט. כנגד זה יראו הנתבעים להרגיז את החיילים ולהשיבם ריקם, או להתאונן עליהם באזני פקידיהם. העומדים על המשמר בקור חורף בלילות בלתי מלובשים כהוגן, ובמדה ידועה בלתי שבעים כל צרכם, היו נרגנים על הספסרים העושים חיל, הסרוחים על ערשותם מדושני עונג. „עד מתי נשא ונסבול, ובשביל מי?" היתה קימת כבר משמרת לילה, כביכול, של העירוניים, והיינו נפגשים עם החיילים במשמרותינו בלילה ומשוחחים אתם.

באמצע דצמבר לשנת 1917 התפרצו חיילים ומי שהיו חיילים והנלוים אליהם אל אוצר הי״ש של הממשלה, שהיה סגור ומסוגר כל שנות המלחמה מאימת השכרות ותוצאותיה, ובזזו את „הטיפה המרה" באין מכלים ומפריע; השמועה נפוצה מיד בכפרים הסמוכים, וערב רב נאספו ובאו ושללו, לא נעדרו ביניהם גם יהודים; מי ששדד, ומי שקנה משודד; השלטון הרופף היה חסר אונים לעצור בעד הרעה; יום, יומים והדבר התפתח במדה מבהילה. פתאום בלילה פרצה שם דליקה איומה. יש אומרים באשמת השוסים, שלא נזהרו, ואחרים אומרים, שזה היה מעשה השלטונות, או העיריה, שרצתה באופן כזה לשים קץ לשערוריה. להבה מבחילה, התפרצויות והתפוצצויות בכל פעם, ובולמוס השיכרות לא אמר הון. נשרפו, כפי שמשערים, אנשים רבים, ביחוד מן הכפרים שבסביבה.

ושמועות וחדשות לא פסקו; בנקיפת לב היו לוחשים איש לאיש מפה לאזן על מה שקרה בעיר הסמוכה, ועל המתרחש במרכזים הגדולים; על המתרגש, חלילה, לבוא על עם עני ודל ומחוסר מגן, ועל הרצח בדרך לעיירה פלונית, והשוד בעיר גופא אצל אלמוני; ובתחלת לילה, ובין השמשות, כמעט בראש חוצות, העמידו עוברים ושבים: „הידים למעלה!" ובאיום אקדוח הריקו את כיסו; וכהנה רבות אין קץ. הדרכים נעשו מסוכנות, ובעותי הלילה ודאגות היום תכפו ותקפו. הבולשביקים כבשו את אודסה (14.1.18), והתגברו הפרעות האגרריות בחבל.

הבולשביקים הראשונים

פתאום, בבוקר שבת אחת, באדר תרע״ח, 16.2.18, התפרצו הבולשביקים בחתף מתחנת בירזולה העירה. חבר נערים ופרחחים, בלי חתימת זקן; בראשם נערים מקומיים, בעיקר מן היהודים; ואילו מעם הארץ, מי שהיו מפורסמים כגנבים ופריצי אדם; באו במתי מעט, אבל ברעם וברעש; הרגו קציני צבא; אסרו את ראשי השלטון והתחילו מושלים בעיר. הנערים חלקו ביניהם את התפקידים והתיקים והטילו תיכף קונטריבוציה בסכום של חצי מיליון רובל על הבורגיואזיה בלי הבדל דת ולאום, כביכול. ההערכה נעשתה על ידי ועד עירוני, שנסדר לשם זה. הרכים שבנערכים מהרו להפדות, ומקשי לב ישבו וקוו להפחתה או לשנוי משטר; ה„חברים", מובן מאליו, לא הראו כל אות של ותרנות; נתנו ארכא לשעות מספר, לכל היותר „מעת־לעת", באימם על המאחרים בעונש מות. עם הנכרים התהלכו לאט ובזהירות ודרשו רק משנים־שלושה מהם. אגב נפתחו לפניהם כל שער ובריח, חנות ומחסן ולקחו מכל הבא בידם חנם אין כסף — שוד בצהרים. הימים היו להם למלאכה, והלילות — הוללות ועגבים. מי שהדבר לא נגע אל עצמו ואל כיסו רגז ושחק יחדו; דאגו רק לתוצאות: „מה יאמרו הגויים", או, יותר נכון, מה יעשו הגויים, אבל לעצם התופעה לא התיחס איש ברצינות ובאמון, שחבר

פרוע כזה של ריקים ופוחזים ונערים נבערים יוכל באיזה אופן שהוא ובזמן מן הזמנים להפך לשלטון וממשלה באמת. שאתם לא בעתה את מי שהוא, כמו שהרגיזה את כל קהל הנכרים, שראו בכל זה יד יהודים. לבנו אמר לנו, כי נקח מהם כפלים בכל הטאותינו ושבעתים גם בלי חטא ועוון בכלל. אחרי עשותם בעיר כשבועים, קבלו, כנראה, פקודה ממרכזם לפנות את החבל. עמדו ורוקנו בעיר כל מה שאפשר וכמה שאפשר אל מכוניות מטען וקרונות רגילים והלכו אל התחנה. הם עדיין יוצאים ונכנסים ואילו קצינים לבנים או אוקראינים ניסו לסדר משמר בעיר ומשכו לזה גם מן הגמנזיסטים; שנים מהאחרונים מזוינים נזדמנו במקרה לפני פלוגת בולשביקים והומתו ביריה; אחד מהם יהודי.

כניסת האוסטריים

בינתים נמכרה אוקראינה ע"י הבולשביקים לגרמניה־אוסטריה. שמענו שהם כבר נמצאים במסילת הברזל. אם יכנסו העירה לא ידענו. וכבר עברנו מיד ליד ומשרירות לשרירות, ויד כל בנו; ויש שאנו נשארים לאיזה יום, יומים ויותר ללא שלטון כלל, והחיים והרכוש אינם בטוחים עד מה; כשל כח הסבל לא רק לנו, עם בזוז ושסוי ומופקר כל הימים, נרעש ונפחד מפני כל; אפילו הנכרים הבטוחים וידם רב להם — גם הם בקשו את החיים והשלום, הסדר והבטחון. נאספו אל הדומה, לא לישיבה רשמית, אלא סתם עסקנים לדון על המצב ולבקש מוצא; הרוב נטה והחליט לשלוח משלחת לבירזולה ולבקש את הגרמנים לבוא ולמשול בנו; כמה שהיה בזה מן החרפה והעבדות — שברנו עול ממשלתנו הרוסית, ושמנו צוארינו בעול זרים — מוצא אחר לא נמצא. בינתים באו האוסטריים העירה (11.3). בעוד חודש וחצי הוקם ההטמן בקיוב כמושל אוקראינה מטעם השלטון האשכנזי שנשאר בתקפו ועל עמדו. כשמונה חדשים משלו האוסטריים במחננו. היה שקט ושלוה ביום ובלילה; אין פרץ וצוחה, פוצה פה ומצפצף. יש והיינו רואים פעם בפעם משלחת גדוד עם מכונות קלע ידיות ונשק אחר, השמה לדרך פעמיה; יודעי דבר היו מוסרים, שכפר פלוני מתקומם, והולגים הם להרגיעו במגת מרדות, כמו שכפר אלמוני נשרף תמול־שלשום עד היסוד בו; אבל אלינו לא יגש: אין שטן, ואין פגע רע. באחת מישיבות מועצת העיריה הציע בא כח השלטון, הסטרוסטה (הזקן), להביע רגשי אמון והכנעה למושל אוקראינה, סקורופאדסקי. הרוב הצביע בעד זה; הסוציאליסטים ורדיקל־ציוני אחד הצביעו נגד. לא היו ימים מועטים ונאסרו שלשה סוציאליסטים (שנים מהם יהודים), והציוני. נאסר גם יו"ר המועצה, אלא ששחררוהו תיכף. הם ישבו במשמר כחדשים וחצי — עד נפול ההטמן. שום השתדלויות לפני השלטון המקומי ובמרכזים לא הועילו. אמנם היחס בבית הסהר אליהם כל העת היה יותר מטוב.

מועצת הקהלה

בקיץ תרע"ח נבחרה מועצת הקהלה. כולה 35 חבר, ורוב יחסי קבלו בה הציונים — 14 מקום. באחד מערבי אב נאספו הנבחרים ורבים מאנשי העיר לפתיחה חגיגית. פתאום הפסיק פקיד המשטרה את הפותח (יוה"ר בועדת הבחירות), ודרש לדבר דוקא רוסית. אנחנו לא הסכמנו והתמרמרנו; רצנו אל הסטרוסטה וטענו: היתכן? והיכן האוטונומיה שלנו? והוא, דוקא בנמוס, התיר ולא התיר, שנתחיל ברוסית ונעבור לעברית, ליהודית, ושוב נחזור לרוסית. בקצור, נטרפה השעה, והפתיחה נדחתה מיום ג' למוצ"ש. הפעם עלה בידינו לסדר בחירות הועד

.פועל ; כל מפלגה הקריאה את הצהרתה בחגיגיות בלי כל שטן ומכשול ; אבל מכאן ואילך הפריעונו בכל פעם מהשתמש בשפותינו. אנחנו לא הסכמנו בשום אופן לוותר על עקרון זה ושלחנו שליח מיוחד לקיוב אל המיניסטריום. השליח מצא שם עוד שליחים כמוהו ממקומות אחרים, אבל שום דבר ברור ומוחלט, מלבד תהו ובהו, לא מצאו שם ; וכל־עומת שהלך כן חזר בלא כלום. מתחילה היינו מודיעים לסטרוסטה, כדרישתו, ע"ד ישיבותינו מראש ; אחר התחיל דורש, שיבוא היושב ראש בעצמו וסדר היום בידו לקבל רשיון. היו"ר היה מבלה שם לא פעם שעה ארוכה בעמדו בתור, עד שקבל את רשיונו ; אמנם בלי כל עכוב ; לאחר איזה זמן התחיל שולח אל סגנו, רשע עריץ, משרידי פקידי ניקולי, יש"ו. הלזה היה מרשה גם הוא, אמנם אחרי איזה עיון וישוב דעת, אבל בלי שאלות ; ופעם הציע שאלה ארסית ומפרישה : „במה אתם שם מתעסקים, בישיבותיכם ?" הם ידעו והרגישו, שגם הכפר וגם העיר אינם מרוצים מממשלת ההטמן, ושחותרים תחתיהם תחתירה. על כן חששו גם לצל של סכנה.

המועצה שלנו נולדה נפל. מכיון שלא היה לה שום יפוי־כוח להטלת מסים ; והקהל נתפנק ונתפקר ע"י הרבולוציה מלשום צוארו באיזה עול שהוא ושל מישהוא ברצונו הטוב ; הזקנים שבדורם ברובם לעגו למוסד, לתינוק בן יומו זה ; מי שהיו עסקנים מן המין הידוע והגרוע שמו לו מכשולים על כל צעד ; הסוציאליסטים (בונד קרי), אפילו חבריהם־בוחריהם שבמועצה, הודיעו מראש, שהם לא לעבוד נכנסו, אלא ל„הפר עבודה", „לשם אינפורמציה", לפי נוסחתם. מרחוק הריחו את קרבת הבולשביזם, שיהפכם למושלים בכפה ברחוב היהודים ולדנים יחידים בוויתרו על חיי השעה בשיתוף. המון העם התיחס בשויון נפש אל כל החזיון. למרות כל אלו התחילה המועצה נקלטת קמעא, קמעא בחיים, כובשת לה עמדה ומתאזרחת. בעיקר התחילו פונים אליה בצר ובצרה גם הפרט וגם הכלל ; נאסר מישהוא ; נשקפה סכנה לקהלה, — באו וצעקו : „הביאו עצה, עשו פעולה !" אבל נתקשינו בשאלת האמצעים. מכס הבשר, שבטל מאליו ונעשה לענינם הפרטי של השוחטים, ויש גם של הרבנים ; ו„חברא קדישא", המפורסמת בהנהגתה המצערת, ביחוד בעיירות, אל שני אלו החלטנו להזקק כדי להתיר קצת את ידינו היבשות אין כל. הזמנו את כל השוחטים ודרשנו מהם, שלא ישחטו בלי פתקא מועד הקהלה, בהבטיחנו אותם, שמשכורתם תהיה שלמה מאת הועד. ל„קצבים", מאידך גיסא, היה יותר נוח לבוא בדברים עם השוחטים באופן פרטי מאשר לקבל עליהם עול הצבור ותביעותיו היתרות. לשרותם נמצא שוחט זקן אחד, עבריין, שאמר להשתמש בהזדמנות זו ולהתמלא מחורבנם של חבריו השוחטים, וישחט ביד רמה למרות הזהרות המועצה, הכרזת הרבנים, ששחיטתו טרפה, וכל מיני איומים מצד המקופחים. תחת למצוא רווחים, הקימונו עלינו מזעזעים — השוחטים ונשותיהם, שלא נתנו לנו מנוח, בדרשם מאתנו — ובצדק — את פרנסתם, שהוצאנוה מידם. מצבנו ביחס אליהם היה מעציב ומגוחך כאחד. לא הצלחנו עם החיים, ופנינו אל המתים. הזמנו את גבאי „חברא קדישא" ; אמרנו להם, שעליהם למסור את המוסד למועצה, שהנה המוסד העירוני־היהודי העליון, המפקח על כל ענייני העיר ; הם יכולים להמשיך את עבודתם, כמומחים, בתור ועדה ליד המועצה. מי שהסכים נשפה רפה, ומי לא ; אבל מכאן התחלנו להשיג יניקה. „ברבות הטובה — רבו אוכליה". התחילו פונים אל הועד ואל הלשכה, אשר סדרנו אז ופתחנו, בכל נגע ובכל פגע ; רעבים וצמאים, ערומים ויחפים, חולים ואומללים, מרי לב וקשי רוח. אבל התמיכה והעזרה, שיכלנו לתת ושנתנו, היו כל כך זעירים ופחותים עד שאי אפשר לחשב את זה לפעולה עיקרית וחשובה שלנו. בעיקר עסקה מועצתנו בישיבותיה הכלליות — בהצהרות והפגנות ; בויכוחים הדדיים שבין הבריה ממפלגות שונות : „אחדות" מימין, בונד משמאל, ואנו, הציונים, במרכז ; במחאות נגד האכזריות ברומניה ונגד המיניסטר העברי ב„רדה" (מועצה) האוקראינית וכדומה, מה

שמשך תמיד לכל ישיבה המון רב מקצה. במשך הזמן יצרנו ועדות שונות; התחלנו לרכז את בתי הספר ומוסדות אחרים; באנו בדברים עם העיריה על אודות חובותיה לקהלה העברית; סדרנו על ידי ועדת בתי הספר חגיגה כללית לילדי העיר ברוב פאר ופומביות, בתרועה ובששון בט"ו בשבט. הלאומיים מן האוקראינים קנאו בנו ובעשרנו התרבותי ובעילותנו. היו ימים, שבעלי אגרופין מהעגלונים וכדומה היה באים אל הישיבה וצועקים: עניים אנחנו, פרנסתנו לקתה; ודרשו לתמכם בסכום מסויים במפגיע ובאיומים והיו מפריעים את הישיבה; אבל אנחנו התגברנו על מכשולים כאלה בכבוד וידענו להשקיט הפרעות ממין זה.

עם נפילת ההטמן, כשיצאו האשכנזים מאוקראינה לרגל המהפכה בארצם, נתרגש כל הקהל בעיר, לרבות האינטליגנציה הרוסית; ושמועות הבהילונו מכל צד, כי הנה כל הכפרים מסביב מתכוננים לעלות על העיר, ואין איש יודע, אם למלחמה יבואו, אם לשלום; והפחד נורא. באי־כוח האינטליגנציה הרוסית באו אל מועצתנו והציעו להסתדר יחד בכחות משותפים להגן על עצמנו מפני השודדים הפראים, המתרגשים לבוא עלינו. היו בינינו מי שאמרו להסכים להם, אבל הפקחים שבנו, שהעריכו את המצב, דחו את ההצעה ואמרו: אנחנו לא נכניס ראשנו בין הרים גדולים, רוסיה ואוקראינה, להכריע ביניהם. בתקופת השלום והשקט של שליטת הגרמנים התחילו חברי הקהלה הבורגנים נשמטים מתוך המועצה אחד, אחד ועזבים אותה ככלי אין חפץ בו; ואך יצא יצאו מגינינו ונשקפה סכנה לנו מצד הרוחות המנשבות מחדש, מהרו לשוב ולהחזיר לה את ערכה ולבקש בה משען־מה בצר. הם, הם שנטו לאחוד עם העיר נגד הכפר; והיסודות הדמוקרטים שבמועצה צדדו בזכות הכפר והכירו בתנועתו הלאומית. עם זה סדרנו לנו בחשאי הגנה עצמית לאומית כנגד מקרה של פרעות ביהודים. בצאת האשכנזים, עזבו לנו מעט נשק, אבל לא השתמשנו בו; הפעם מאין צורך, ובפעם אחרת מאין תועלת. הכפריים נכנסו העירה לכבוש את השלטון, אבל בשלום גמור ובלי שפיכות דמים, אם שהיו רבים מאד ומזוינים כולם, וכל אותו היום לא פסקה ירית אויר אף לרגע. בכל זאת, יצאנו הפעם בשלום. אחרי מהפכה זו ערכנו ישיבת המועצה והזמנו את הקומיסר האוקראיני, מורסט דמיריביץ' סיקורסקי, שהיה אסור בימי ההטמן, מכירנו הטוב, המנהל של ביה"ס למסחר המקומי, ובפומביות וחגיגה ברכנו את הממשלה האוקראינית החדשה הדמוקרטית ואותו כבא־כחה, והבענו את תקותנו, שאנחנו, עם מדוכא כל הימים, המבין את נפש העם האוקראיני, המדוכא תמיד גם הוא, נדע להיות עוזרים ותומכים זה לזה. הקומיסר ענה אף הוא בתודה ובברכה ובאותה התקוה. אבל לא יכול לעזור לנו בריבנו את „הקצבים", אף על פי שרצה, מאין חוק לטובתנו; ועד מהרה התחילו תוכפות הוה על הוה ויד איש ברעהו, והוא נהרג, והתחילו הפרעות, ולמועצתנו ביחד עם קהלתנו באה תקופה חדשה.

כשעברו הפרעות על ראשנו, ונשתברנו שברון גוף ונפש בחללים ופצועים, אלמנות ויתומים, שדודים והרוסים, ערומים ויחפים, רעבים וצמאים, וכל משא ומתן פסקו והחיים נשתתקו, התחילה הסביבה שולחת עגלות לחם ובגדים, קמח וכסף; אז יצרה המועצה ועדה משקית המקבלת ומחלקת את כל הצרכים האמורים לכל פושט יד. הקומץ לא השביע את הארי, וצריך היה ליצר אמצעים בעיר גופה; הכוס עברה על הסביבה גם היא; ומנותנת נהפכה לתובעת ומקבלת; המחסור והרעב גרמו למגפה של כל מיני מחלות; ולסוף התחילו גם הפורעים להשליך את כל יהבם על הקהילה העברית. היה מעשה, שגם האיספולקום (הועד הפועל של הבולשביקים) פנה בצר לו אל הקהלה לשם הלואה; ונדרשו סכומים עצומים ואיומים; אז נוצרה ועדה כספית גדולה מ„פני העיר" ומבעלי ההשפעה, ואז גם יצאה אל הפועל ההערכה העצמיתוהטלת המס בעיקר לטובת „עשו", מה שאי אפשר היה לסדר קודם לטובת „יעקב". סוף סוף כבשנו במדה מסויימת את העיריה על ידי מועצתה, ובעל כרחה, מאמציה המצומצמים גם הם, התחילה תורמת גם לצרכי מוסדות החסד והחנוך שלנו; האגף השמאלי, 11 חברים,

עזב את מועצת הקהלה, כשנכנסו הבולשביקים בפעם השנית, ולא שבו אליה יותר. המועצה שלנו שלחה ציר לועידת ב"כ הקהלות, שהיתה צריכה להתקיים ברוסטוב ע"נ דון, אלא שמאודסה לא יכל להמשיך דרכו.

הציונות ומוסדות החנוך

המפלגה הציונית תפסה מקום גדול בבלטה עוד מלפני המהפכה; עבדה יפה בעיר וקצת גב בסביבה; היתה מכניסה סכומים הגונים בערך לכל מוסדותינו הכספיים; עסקה לא מעט בעבודה תרבותית, לא רק במובן מפלגתי, אלא אף בשביל הרחבת ידיעת שפתנו ותרבותנו והפצת ספרותנו בין גדולים; היה לנו סניף ל„חובבי שפת עבר", ולפני אשורו של זה האחרון היינו קיימים בסתר בשם „דוברי עברית; יותר משתים עשרה שנה היה קיים אצלנו בי"ס ציוני על שם איש פרטי, באופן רשמי — בי"ס למתחילים, עם הכרעה ללמודים העבריים, שנלמדו בעברית. בראשית שנת תרע"ב הלשינו עליו התלמידים לפני הרשות וסגרוהו. השפעה ניכרת היתה לנו גם על ביה"ס לבנות, ממשלת השמאל; ביחוד אחרי המלחמה הגדולה, שערכנו נגדם בשנת 1910 באספותיהם השנתיות; עשינו את העיר כמרקחה. המלחמה המפורסמת שבאודסה לאחר איזה זמן אצל „המפיצים" עם ז'בוטינסקי בראש בדבר 2/5 של שעות ההוראה היתה מהדורה שניה לשלנו, אמנם במדה יותר גדולה, כגודל אודסה מבלטה. והיתה לנו ספריה ציונית: ספריה עברית — בעיקר לילדים; שעורי ערב לגדולים. השתתפנו כמעט בכל הועידות הארציות שלנו וגם בקונגרסים אחדים. עוד בהיות שינקין המנוח „רב מטעם" בבלטה, נסתדרה אגודה של צעירים, שלא יכלו לדור בכפיפה אחת עם הציונים בעלי הבתים, שחסו תחת כנפיו של רב עדתם; אחרי הפרעות בשנה החמישית חזרה ונתיסדה בשם „התחיה"; אחר קם גוף חדש, בעיקר של מתלמדים ויסדו את „קדימה". עבדו אצלנו אנשים נאמני רוח ומסורים, בני דעת ובעלי צורה. האולם היפה והמרכזי ביותר עם כמה לשכות וחדרים היה שלנו. נבחר ועד ציוני עירוני; בעיקר היינו ציונים כלליים; היה איזה סימן של צעירי ציון וזכר לפועלי ציון; היתה גם קבוצה של מזרחיים בשם „ירושלים". בעיקר עסקו ב„כבוש הקהלה". ביה"ס העברי של הממשלה עם מוריו לבושי שרד, המכופתרים נחושת קלל, השמחים תדיר למצוא חן בעיני הפקידות המפקחת ובעיני כל גוי קטן וגדול גם יחד בהתנכרותם לעצמותם והתרחקותם מבני עמם, — קן זר זה עבר לידי ההורים יהפך לבי"ס עברי לאומי עם תכנית עברית מסויימת מבלי להפחית את התכנית הכללית; נכנסו מורים אחדים משלנו, והם עמדו בראש. הכנסנו את השפה העברית וההיסטוריה לביה"ס למסחר; את האחרונה גם אל הגמנסיות; הגמנסיה הצבורית לבנות, שנפתחה אחרי המהפכה, אין צריך לומר שהשפה העברית וההיסטוריה נמנו שם בין שאר הלמודים. ועל כולם בחירות מבחירות שונות, מלחמותיהן ונצחונותיהן; אנחנו היינו בכל פעם מנצחים; הוצאו כרוזים, מודעות, מספרי רשימות והפיצונום; סדרנו אספות המוניות לוועידות מחוזיות, שלחנו חוזרים לסביבה; הכנסנו באי כח למוסדות שונים משלנו ומשלהם. גם בימי ההטמן לא רפתה העבודה. אבל באו הפרעות ואחריהן הבולשביקים, והציוניות ירדה אל סתר המדרגה לאין שעור יותר ממה שהיתה בימי ניקולי; ירדה, אבל לא פסקה.

משמרות לילה

כבר הזכרתי דרך אגב, שאנחנו, היהודים, וגם הנכרים בשכונותיהם, סדרנו לנו משמרת ליל פרטית לפי תור; רחוב, רחוב ומשמרו; גם רובים ניתנו לנו מטעם השלטון לשמור על עצמנו מפני הגנבים ופריצי אדם סתם. כשהיו כובשים הפורעים את העיר, היו מבטלים את

המשמרות האלו, שאם לא יזיקו להם — לא יועילו. היו, כמובן, משתמטים ועצלנים, ולעומתם היו גם זריזים וערים ומכירים בצורך הדבר, ועם התחלת המשמר בערבים ובשעת חלוף המשמרות בלילה היו נוצרים סכסוכים וקטטות ביניהם. הרובה, שהיו מטעינים לכל אחד, היה על פי רוב רק למען יראו וייראו, כי הנושאים ברובים לא ידעו, מה לעשות בנשק (וגם הוא עצמו היה מקולקל ומוחלד ולא צלח בחלקו הגדול), ופחדו להיות בבחינת הרי זה בא להרוג ונמצא נהרג ע"י הרובה עצמו; כל קול ורחש, הנשא מרחוב אחר, או מאחת החצרות, היה מזעזע לגבורים אלו את דם התמצית; ואם נשמעה איזו יריה ממרחק או רעש, פרחה נשמתם, והיו נושאים רגליהם ובורחים לבית המשמר, מי ברובהו, ומי שהיה משליך את הזין כדי להקל מעליו את הבריחה, וגם להיות פחות ניכר לעובר ושב ופחות אחראי לפני כל צרה שלא תבוא. נתקיים בנו „ורדף אותם קול עלה נדף".

חלוף משמר

המהפכה בגרמניה קראה את צבאה הביתה; החיילים ברחו בשמחה, אבל בסדר ובנמוס ובלי פראות; ההטמן נשאר בלי מגן ומשען והורד משאתו; השלטון המקומי התחיל נשמט אחד, אחד בסתר ובגלוי; האסירים הפוליטיים הוצאו לחפש על ידי הצבא הגרמני; הלב נקף והסס; לא ידענו, מה ילד יום; זה היה בימים האחרונים של חשון תרע"ט, בב"ז ובבקר נכנסו כל הכפריים מסביב, בעיקר ממושניאג, כלם מזויינים, העירה והכריזו על ממשלת פטליורה. אבל לשלום באו, מבלי געת באיש. סיקורסקי היה לקומיסר; סידר שלטון; הכפריים שבו קמעא, קמעא לביתם, והחיים החלו זורמים כדרכם. הקומיסר, שישב במאסר בימי ההטמן, התחיל עכשו נפרע משונאיו הפרטיים, האמתיים או המדומים, ונתן אותם במשמר. בכלל נעשה עכשו יותר קשה ויותר עצבני. כשהזמינה אותו מועצת הקהלה העברית לישיבתה הראשונה בתקופה זו וקדמה את הממשלה החדשה בברכה בפניו, הרי בתשובתו, בתוך שאר דבריו, גילה למוסר אזנינו, שאין אנו יודעים לשמור על ענינינו המיוחדים, כי מתערבים אנו בענינים זרים ומכניסים ראשנו בפוליטיקה לא־לנו, כי משלנו הכינו קשר להרגו, אלא שנודע לו בעוד מועד. זאת היתה ההאשמה הכללית הראשונה, שהאשימונו כולנו בבולשביזם. אנחנו השיבונו לו כהלכה, שאין לו כל רשות מוסרית, ואין צריך לומר משפטית, לעשות את קהלתנו כולה אחראית בעד אילו צעירים משלנו, ההולכים אחרי התנועה הבולשביסטית, בנגוד לאינטרסי עמם בכלל, יחד עם חבריהם המרובים שאינם יהודים; ואם הוא, השליט, אין לו שליטה באחיו האוקראינים להניאם מאחרי התנועה המזיקה וההורסת, אז מה כחנו לעצור בעד נערינו המתפרצים מפני השלטון?

באחד מחלופי השלטון באותו הפרק הדליקו פעם בלילה את בית הסוהר והוציאו את כל האסירים שם; ואחר שילחו באש גם את בית המשפט המחוזי כדי למחות את פשעיהם ועקבות משפטיהם. נקל לשער, איזה פחד פתאם עורר המאורע בלב כל מקיץ משנתו, וכמה דאגה מפני שחרור הפושעים השונים ואנשי הזרוע למיניהם.

עם מהפכה זו נסתדר בבלטה גדוד בשם „הגדוד האוקראיני הראשון בבלטה". הוא נטה לבולשביזם כרוח מפקדיו, ונערי יהודים היו באים שמה לעשות בתעמולה. גדוד זה לא נכנע למרכז הצבא האוקראיני, והקומיסר המחוזי, אוקראיני נלהב ופעיל מאז, שעמד בראש התנועה הלאומית במחוז, השתדל להעביר את הגדוד הזה למקום אחר ולא עלתה בידו. מה עשה? עמד ובאחד הלילות הביא פלוגת סיצ'יקים (כינוי לקוזאקים והיידמאקים) מבירזולה, בהנהלת האטמן סטופקביץ' והרגו את ראש הגדוד, ואת הקומנדיר דיאַטישין פצעו ופרקו את הגדוד על נשקו. אנו יהודי העיר חרדנו, אם כי ניסינו להרגיע את עצמנו, באמרנו: יכה יוסי את יוסי. כעבור שבוע שב דיאטישין הפצוע בראש חבורתו, גם היא בלילה, והרג את

סטופקביץ; וסיקורסקי, מכיון שהוקף בביתו ואין עוזר, המית עצמו ביריה. זה היה בה׳ לאדר א׳ תרע״ט. חיל אחז יושבי בלטה היהודים; הכל הרגישו, כי כלתה הרעה אלינו; במקרה היותר טוב הצטערו מאד על אבדן הקומיסר; „זה היה הגוי שלנו״. והעיר בידי הבולשביקים, כביכול.

ההרג הראשון

למחרת בצהרים התחילה ירית תותחים על העיר, שנמשכה שעות אחדות. לא ידענו, איך ואיפה להסתתר; על פי רוב נדחקו שכנים אחדים אל בית אחד, שמאחורי הרחוב, וירדו אל חדרי חדרים; משפסקו התותחים, ירדו אל המרתפים ועלו על העליות; למי שהיה מרתף גדול ועמוק ובלתי ניכר, היו נאספים שמה מכל הרחוב; שם זקן ונער, איש ואשה, עולל ויונק; את האחרונים היו מחניקים כמעט, שלא יוציאו הגה מפיהם ולא יגלו את מצפונם; היו כאלה שהסתתרו אצל נכרים מכירים; את החולים האנושים היו עוזבים לנפשם בלי כל פקוח; ויש שהוציאו את נפשם מאין ממציא להם מזור או לגימת מים; המסתתרים ישבו בחורין ובסדקין, לרוב בלי לחם ובלי מים. בחמש שעות לפנות ערב נכנס העירה האטמן סטופקביץ׳, אחי הנהרג, עם פלוגתו, קוזקים בשם „זפורוז׳סקה סטש״. התנפלו תכף אל הבתים אשר לפניהם והרגו, בעיקר צעירים; חטפו את הבחורים מזרועות הוריהם, הוציאום החוצה וירו בהם; ככה הוציאו את שני האחים משה וזאב בני זוסיא קפר, בני כ״ג וי״ט, מבית אביהם אל מגרש ריק, העמידום בשורה וירו בהם; הם נפלו, והרוצחים הלכו להם; אבל הם עוד חיו וזחלו ונכנסו אל אחד הבתים הקרובים; שם התהפכו במכאוביהם יום־יומים ומתו מפצעיהם; את האחים שלמה ויוסף הקמן בני כ״ד וט״ו הרגו על אביהם נחום בן מרדכי בן נ״ב, כנראה, מפני שרצה להגן על פרי בטנו; לנקניקיה אחת אספו חמשה צעירים והרגום שם; את דוד בן איזיק גלדשטין, בן ל״ד, הוציאו מביתו, מתחת יד אשתו ואביו הזקן, והרגוהו מאחורי הדלת והחזירים כרסמו את גופו; את זאב בן יוסף דובובי, בן כ״ג, ירו לעיני אביו ליד ביתו; והוא עצמו גם כן צעיר ובריא, ועזבוהו חי; כשנסה להגן על בנו, לבקש רחמים עליו, הזהירוהו, שיהרגו גם אותו; הסטודנט הצעיר אליעזר בן אברהם ברלדור, יחיד להוריו, שעמד בראש ההגנה העצמית (היא היתה רק להלכה ולא למעשה, כי מה כחה נגד צבא מסודר ומתותח?), נקרא בשם ונדרש מאת דודו הרופא ע״י נושא מסוה, והוציאוהו והרגוהו. נהרגו עשרים ושנים איש; היו גם כמה פצועים ומספר הגון של אנוסות; אחדים מהפורעים שפכו דם, ורבים שלחו ידם בבזה. התחילו הולמים בכשיל וכלפות ופותחים את החנויות ומוציאים מתוכן את כל הסחורות למיניהן אל אוטומובילים ועגלות ויובילו אל התחנה: בתים אחדים וחנויות הדליקו באש, והכבאים, כמובן, לא באו לכבות; וקוזקים אחרים התפזרו זוגות וחבורות על פני כל העיר והתחילו לבקר בבתים. דרשו ככף ונתנו להם; וכל מה שמצאו בארונות ובארגזים השונים לקחו להם. תכשיטים, בגדים, לבנים, נעלים ועוד. בבתים רבים לא מצאו איש ולקחו בעצמם מכל הבא לידם; אל הבזה נספחו רבים מהעירוניים ורוב השוטרים; השתמשו בשעת הכושר להתמלא מחרבנם של היהודים; לחרפתנו, שלחו ידם בבזה גם אילו יהודים. למחרת באו נכרים ונכריות מהכפרים מסביב בעגלות ובשקים ואספו את יתר הבז באין מפריע ומכלים דבר. ואנחנו עדיין, זה כעשרים שעה, נגשים ומעונים בחורינו, ואין מעז לצאת; והמעז — „חץ יעוף יומם״ וחלפנו. ככה יצא בתמימותו בבקר יצחק בן שמואל אימס, בן מ״א שנה, ממחבואו ואמר ללכת למצוא את משפחתו, שנפרד ממנה אתמול מתוך בהלה, ואחד הקוזקים ירה בו לעיני השמש, והוא נפל מת. כל בתי הנוצרים, לרבות גם של הסוציאליסטים היו מצוינים בצלבים או באיקונין, שלא יתנו המשחית לבוא פנימה; כנראה, הודיעו אותם מראש על

המכה והאות גם יחד. בתים שפסחו עליהם היו יוצאים מן הכלל ויקרי המציאות. גם כשהרגשנו במסתריגו שעבר זעם והרצח לא ישנה, לא נועזנו להפתח ולהראות חוצה ; מסביב שקט מוחלט בלתי פוסק כמעט, כאלו חזר העולם לתהו, ותמו החיים ; רק לעתים רחוקות נשמע איזה הגה מרעיד לב, יריה מחרידה נפש עד היסוד. כולם רוצים לדעת, מה גורלנו ומה יהי בסופנו, ואין אתנו יודע עד מה. רק לפנות ערב הודבקה מודעה בעיר בחתימת סטופקביץ', כי המלחמה נגמרה, והחיים חוזרים לשורה ; ומכיון שהעיר השתתפה ברצח אחיו האטמן וברצח הקומיסר, ועכשו ירתה בצבא, לכן הוא מטיל עליה קונטריבוציה בסכום של הצי מיליון רובל ; הכסף כולו יימסר לשתי משפחות הנרצחים ; ואם לא יכניסו לו את הכסף עד שתים למחרת אחרי הצהרים, יפתח באש תותח על העיר. עם התלות המודעה התחילו מן האמיצים ביותר להגיח מתוך חוריהם החוצה לראות אור, לשאוף אויר ולהבין שמועה ; אחרים שבו למעוניהם להתנער מעפרם, לרחוץ יד ופנים ולחלץ גופם ; התחילו מרתיחים כוס חמין ומשיגים פת לחם להשיב נפש, מישרים גב על פני משכב, למי שנשאר עוד זכר מזה ; ואלו מסדרים את שרידי כלי ביתם, שמצאום שבורים ופרוקים, הפוכים ומפוזרים מבית ומחוץ לכל עבר ; ומי שחבשו לפצועיהם, או שהובילו אותם לבית החולים ; ובעלי הקרבנות סדרו את חלליהם ויבכום בשבר לב ורוח ; ומי שהלכו לבקש את נדחיהם (כי בהחפזם להחבא, היו משפחות שנפזרו זה בכה וזה בכה) ; ויש שמצאום שלמים, ואחרים מצאום פצועים וגם הרוגים ; ומי שבאו־מהרו אל חוליהם העזובים ומצאום גוססים, או שהיו כבר בלי רוח חיים, והזוכים הספיקו עוד לגהות מהם מזור ולהשיבם לחיים ; הלילה, ליל שבת, עבר עלינו בדרך כלל לשינה עמוקה. מובן, שאיש לא פשט את בגדיו ; לא כל כך מפני הבטחון, כמו מפני עיפות נוראה ושברון גוף ונפש עצום. בכל אופן לא הארכנו בשינה ; הקדמנו לקום כדי להודע על דבר המצב.

התיחלו מרצים ומפיסים את האטמן : העיר ענייה, והשעה דחוקה, ואיך אפשר במשך איזה שעתים לאסוף חצי מיליון רובל ; שיפחית את הסכום ויאריך את הזמן ; הוא נעתר לבסוף לשלש מאות אלף והוסיף עוד שני ימים בשביל להשיג את הסכום. נתפיסנו, כביכול. עברנו ממצב מלחמה ושלטון צבאי למצב רגיל ושלטון אזרחי. גם את שלש מאות אלף אי אפשר היה להשיג, ואפילו במשך יומים, בשום אופן, אבל לאשרנו, לא הוציאה עצמה העיריה והעיר מן הדרישה, ופנו אל ראש הגנזך, זבנדסקי, יהי שמו לברכה, והוא הלוה את הסכום מאוצר הממשלה ; סיכן בעצמו ועשה שלא ברשות, בערבות עשירי העיר ועסקניה, כמובן. התחילו נכנסות מהעיירות הקרובות מסביב עגלות לחם וקמח, בגדים וקצת כסף, אבל אין הקומץ משביע ; הרעב והמחסור גדלו עד לאין ערך ; חוץ ממה ששדדו ופסקו החיים וכל משא ומתן לגמרי ; נסגרו החנויות, ואפסה הפרנסה ; נתרבו המחלות מהצטננות במחבואים, מבהלה, מחוסר מזון, לבוש וכתונת, מצפיפות והדבקות ומזלזול בתנאי היגיינה וסניטריה ; כשנתקבלו צרכי אכל, היו מתנפלים עליהם כזאבי ערב ובקולות וצווחות, בבכיות ותחנונים ; כל דאלים חוטף, ונשים וילדים וזקנים וחולים מעוררים רחמים, עיניהם כלות ונפשם מתמוגגת, אבל אין רחמים בצרה, וכל אחד דואג רק לנפשו וביתו ; כמה שהרבו בסדרנים ובעוזרים ובהשגחה מעולה ובכל מיני תחבולות, היה ללא הועיל, — אנשים נהפכו לנמרים ולגוראים גם מהם ; ברגעי מספר אזל הלחם, איננו. נוסדה ועדה משקית ליד מועצת הקהלה, המקבלת ומחלקת צרכי אוכל ובגדים ; ועדה כספית לבקש אמצעים בעיר גופא כדי לספק את הצורך הגדול. ביום א' ניתנה פקודה לקבור את החללים. כל העיר נאספה לבית הקברות ; הבכיות בקעו רקיעים ; צלמו את ההרוגים ; בתוכם גם נשים, ואחת מופלגת בזקנה ; צורתם נשתנתה ונשחתה מהמיתות המשונות ומהתנוונות במשך שלש יממות, שהיו מוטלים בלי קבורה, עד שקשה היה להכיר רבים ; חפרו שוח ארוך וסדרו בו את כל המתים, „קבר אחים", ויכסום

בעפר וחסל. אמרנו: כבר יצאנו ידי חובתנו; על לבנו לא עלה, שתקום פעמים צרה ויותר.

התחילו העניים הממושכים והיסורים שאין להם קץ. קומנדנט העיר נתמנה אחד קמינסקי. „גוי" עז פנים ועוול לא יודע בושת; נפש שפלה. וכ„הוה על הוה" הופיע פתאום, כמו שקרא לעצמו, חוקר דין צבאי, סלידצ'י, בלשונם. זה האחרון היה פשוט בכבודו ובעצמו שודד בצהרים. הוא היה מבקר כל העת בבתי העשירים והאמידים ומקצר מאד במשא ומתן. „אתה בולשביק!" היה מרעים בקולו אל פלוני. הלז מתנצל, מצטדק, מתחנן, — אך לשוא: „פתן חרש יאטם אזנו"; „הואל־נא אל השטב" (מנהלת הצבא), היה המשך דבריו. הוסה, אדוני, רחם־נא, מה ראית על ככה? היו מתפרצים כל בני הבית בבכי מר; „עליך לתת חמשת אלפים רובל". הלז פדה נפשו ממות וקבל מאת האדון תעודת כשרות. הבליעל פנה והלך אל שני ואל שלישי וקבץ על יד. מדי לילה בלילה נהרג מי שהוא, אחד או שנים; נאנסו נשים; נשדדו או נאסרו. הקומנדנט דרש מאת היהודים לפתוח את חנויותיהם, ומי שפתחו בעצמם, — באו הקוזקים וגזלו סחורה ושסו את הפדיון, באיימם ביריה על כל מתנגד. פתאום נפלה הברה, שאחד הקוזקים נפצע; אם הדבר היה נכון, הרי ודאי בקטטה עם חבריו בדבר חלוקת הבזה ביניהם; קם הקומנדנט והטיל קונטריבוציה חדשה על העיר בסכום של חמשים אלף רובל, בעלילה, ששני יהודים צעירים פצעו את הקוזק לשם פרובוקציה, ולכן על העיר לתמך את הפצוע בסכום האמור; התביעה הזאת נתפרסמה במודעות בעיר ונשנתה בעל פה על ידיו בפומבי בישיבת המועצה העירונית. את הקונטריבוציה, כמובן, מוכרחים היו לשלם. היו חנויות גדולות של מנופקטורה, שבעליהן נסו לעיר אחרת „עד יעבור זעם"; והוא דרש, גם כן מעל במת המועצה, שיפתחו לו את החנויות; שם, כפי שמסרו לו, נמצאים כלי זין, מכונות יריה; ארבעים מכונות יריה הסתירו היהודים כביכול בחנות אלמונית; ואם לא ימסרום לו, ואם לא יפתחו לפניו את החנויות, יקח את קוזקיו וילך ויפתחן בזרוע. כהנה וכהנה עלילות נמבזות ושקרים גלויים העז הרשע להוציא עלינו בכל ישיבה; ואנחנו היהודים, חברים ואורחים, התרגזנו עד תהום נפשנו.

מספר ההרוגים הלך ורב. באחד הלילות נאסר איש כבן ארבעים ומעלה, בן משפחה, שהיתה מפורסמת בעשרה לפנים; ביחד עם המאסר חפשו ושדדו כל מה שמצאו: כסף, תכשיטים ועוד; „אתה בולשביק", „אתה קומוניסט", — אלו הכנויים הם המכשירים והמתירים כל מעשי תועבה ונבלה ומפקירים דמיו (תרתי משמע) של האומלל שנפל לידם. בשטב הכו אותו כל הלילה ברצח ושברו את ידו ושתים מצלעותיו, בדרשם מאתו להודות, שהוא בולשביק; ולשם התעללות הלעיטוהו כל הלילה לחם והגמיאוהו תה מתוך מכות אכזריות; בבוקר קם רעש בעיר, אשתו עוררה את כל החוגים הצבוריים מן הנכרים, ואחרי רב השתדלות מצד האחרונים פטרוהו באמתלא, שנאסר בטעות. מפה לאוזן מסרו, ששלמו עשרת אלפים רובל כפר נפש. הרבה זמן שכב אחר זה בבית החולים העברי עד שנתרפא משבריו ומכותיו. ומעשי שוד לא פסקו בעיר כל אותם הימים. לסוף, אחרי שנים שלשה שבועות, עזבו הקוזקים את העיר והלכו אל התחנה; שארה הפקידות האזרחית; את הקומנדנט וחוקר הדין ריככו ע"י שוחד, והחיים נעשו פחות או יותר אפשריים. אז אספנו את הצעירים והצעירות, חלקנו ביניהם את העיר לרחובותיה ונתנו משאלים בידם, שילכו ויאספו וירשמו את כל החומר הפוגרומי. שערנו וחשבנו, שכבר הגיעה השעה למתוח קו ולעשות את „הסך הכל"; בינתים באות מסביב, מקרוב ומרחוק, בשורות ושמועות רעות ע"ד רצח ושוד, הרס ואבדן, הקורים את אחינו באשר הם שם, — כלה לשארית ישראל. הועדה החוקרת התחילה בעבודתה, ולא הספיקה לגמרה, עד שפרץ פוגרום שני גדול מן הראשון ונורא ממנו הרבה.

החרג השני

ביום רביעי אחד, במלאת ארבעה שבועות ליום הזעם, בעצם היום, י״ב באדר ב׳, נשמעו לפתע פתאום יריות נמרצות מתוך רובים ומקלעים, הולכות בלי הפסק וקרבות אל העיר מצד מערב. הכל התחילו רצים מבוהלים ודחופים ומסתתרים בבית הראשון אשר לפניהם. מכל משפחה לא נמצאו כמעט שנים יחד, וכל אחד דואג ומצר לשלו. קשה היה להאמין בכל זאת, שעוד פעם ״יעלה הכורת עלינו״. הדבר לא נמשך הרבה, ובעוד שעה נודע, שדיאַטישין וגדודו כבשו את העיר. השטב הפטליורי הספיק להמלט. למחרת פירסם הכובש מודעה בעיר, שכל איש מבן שמונה עשרה ועד ארבעים מתגייסים ומזדיינים, וכל המשתמט יומת. היינו בטוחים, שאסון חדש הולך ומתרגש עלינו. רבים נספחו אליו ברצון ועוד יותר מאונס ומפחד; יש שחשבו באמת, כשנצא חוץ כלנו, נצליח לגרש את הפטליוריים כלה מגבולנו; אבל הרוב השתמט בכל זאת. אספסוף זה, בלתי מאומן כהוגן ובלתי מסודר כלל, הלך בערב לכבוש את התחנה, עמדת הקוזקים. שם פתחו לקראתו ולקראת העיר אש תותח באכזריות חימה; גבורינו נפוצו עד מהרה לכל רוח, ואנחנו היינו שוב ״התרנגול למיתה״. התותחים עבדו שעות אחדות; בלילה נכנסו העירה בעברה וזעם וחרון אף נוראים, בהנהלת אטמן חדש. כל הלילה שחטו, פצעו, אנסו ושדדו; הפעם הטעינו בעגלות רהיטים, כרים וכסתות, פסנתרים; בית דפוס אחד גזלו על מכונותיו ומכשיריו השונים והובילוהו באשר הובילוהו; מה שלא יכלו, או לא רצו, לקחת, שברו ונפצו ורמסו ברגליהם; גם הפעם שלחו בתים באש. מספר ההרוגים היה כארבעים.

בליל כניסתם זה, בעידן רתחא, הביאו הקוזקים, בתוך שאר קרבנות, מורה עני אחד אל המגרש לפני האטמן. המורה התחיל מפיל תחנתו לפני האחרון: אטמן נכבד! מה רוצים קוזקיך ממני? אני — לא בורגני אני ולא בולשביק, מורה עני אני. — לך לנפשך, קרא. — הן יבואו שוב אחרים אלי ויהרגוני, ואיך אלך עכשו יחידי לביתי, הלא בנפשי הוא? — כתב לו פתקא וחתם, שאיש לא יגע בו לרעה, ושני קוזקים ציוה עליו ללוותו הביתה.

בבוקר התחילו בקורים רשמיים וחפושים; חזרו מבית לבית לבקש נשק (פרשה שנתחדשה עכשו). היו נכנסים בחבורה משלשה עד חמשה קוזקים, מזויינים מכף רגל ועד ראש; חרבות שלופות בידיהם, ורובים על גביהם, ומתניהם חגורים מחרזות של פצצות, — מלאכי משחית. למראיהם עצמם לא לב אחד נתפקע. ראשיהם היו על פי רוב מגולחים, רק במקום תפילין היו משאירים בלורית קטנה או גדולה, שקראו לה ״דג מלוח״; מסורת קדושה היא בידם מאבות אבותיהם ההיידמקים; ועל ראשיהם מגבעות שער עם כפות־זנבות אדומות וארוכות; כל המרבה באודם הזנב ואורכו הרי זה משובח; היו גדודים שונים בעלי סמנים אחרים, כגון מכנסים כחולים ועוד; אך על פי רוב היו היהודים קוראים להם ״הכובעים האדומים״, או ״הכיפות האדומות״. כל אנשי הבית, לרבות תינוקות, היו מצווים להרים ידיהם למעלה; כל דבריהם היו בחריקת שן ובשצף קצף; התחילו ממשמשים בכל כרס ובכל חיק לגלות נשק; גם אצל תינוק ואשה; ואם מצאו כסף או שוה כסף היו לוקחים להם; ביחוד אהבו שעונים, גם תערים; אחר צוו לפתח כל ארון וארגז ומגרה והיו מחפשים כלי זין גם בהם ובמטות, וכל חפץ שמצאו בו ערך, גזלו; לסוף התחילו דורשים כסף ולא מעט; את הזכרים שמצאו בבית היו מזמינים ללכת אתם; פרושו של דבר היה מחוור לכל; אתה בולשביק! היו הוממים את קרבנם; בחוץ היו יורים אותו, או מתיזים את ראשו; אעפ״כ היו פודים את עצמם רבים בכסף. כל הלילה עלעו דם ורוו קצת. היו ביניהם גם יותר רכים. בכלל עבדו לפי תכנית: כך וכך הרוגים; כך וכך ימי שוד; אחר זה התירו רק רצח ושוד ארעיים. בבקור אחד כזה לא יצאו ידי חובתם; קבוצה יצאה, קבוצה נכנסה במשך כל היום כולו; ובעיקר ״צונחין ככלב — הב,

הב !" היו יוצאים ונכנסים כל היום כעניים בימי פורים. ואנחנו יושבים בבתינו, או בחורינו, סגורים ומסוגרים, אין יוצא ואין בא (מלבד מלאכי החבלה הנכנסים ויוצאים בכל פעם בעל כרחנו), מי בלי לחם, ומי בלי מים, ונפשנו בכף ; ובכל מקום הושלך הס ; וסביב ברחובות רשעים יתהלכון, רגלים ופרשים ; מפסיקות את הדממה יריות מפעם לפעם, צווחות נשים וילדים, המתפרצות פתאום מאחד העברים, בהאמינם להציל בתחבולה כזאת את הלקוחים למות מתוך חבורתם, וגם מבלי האמינם ; הקולות והרעשים האלה, כמו במשור, מנסרים את לבנו ונפשנו ; ועל פי רוב יושבים במחבואים קבוצים שלמים, בם זקן ויונג, חולה וכואב, ונחנקים מחוסר אויר ורוח צח ; וכך עבר יום ומשנהו, ואין אומר השב.

בשבת בבוקר ההין שלמה בן ליפא דכטיאר (שוחט), בן ס"א שנה, ללכת להתפלל ונהרג, בשובו לביתו, ברחוב. באותו בוקר נזדמנו עסקנים אחדים לטכס עצה בדבר סדור משלחת לשלטון ; פתאום מתדפקים בדלת. הזקן שבהם והאמיץ אמר : אני אלך לפתוח להם, אולי יחוסו על שיבתי. פתח ונפל לידם, והם לקחוהו החוצה וירוהו. זה היה צבי בן חיים אובידור, בן 54 שנה, עסקן בחברת עוזרי המסחר, פעיל בועדות התומכות בנגועי הפרעות.

סוף־סוף עזבו הפורעים את העיר וחזרו למנוחתם — אל התחנה ; הפקידות האזרחית שבה לתפקידה. היינו כחרש הנשבר, כצל עובר ; יראנו לעבור את הרחוב ; קמינסקי הנהיג חדשה הפעם ; היה מזמין אל לשכתו בכל פעם בורגני אחד ופוסק עמו בכך וכך. ליד התחנה גרו כשלשים משפחה, ומי שלא הספיק להמלט נהרג ; וכל הישוב העברי שם נהרס ; בכפרים מסביב נהרגו כל היהודים על ידי תושבי הכפר עצמם ; ובדרכים, מי שיצא נהרג, ועצמותיו לא באו לקבר ישראל ; ופרעות מתחוללות ועוברות בכל העיירות מסביב. אחרי הפרעות הראשונות קבלנו תמיכה מן הסביבה ; אחר כך התחלנו תומכים בעיירות הלוקות ; עכשו שוב נהפכנו מנותנים למקבלים, וכך הדבר חוזר חלילה. יצאה משלחת של אינטליגנציה מן הנכרים אל התחנה לרכך את לבות הברזל של השלטונות ולשנות קצת את יחסם והנהגתם בעיר, וללא הועיל. ביום הששי קבלנו רשיון לקבר את החללים. שוב נאספו אלפי עושי חסד אחרון. הפעם לא צלמנו את ההרוגים, לא מצאנו עוז בנו ובטחון נפש. נכרה קבר־אחים חדש, פי שנים בגדלו מן הראשון ; יללת גיהנום מסביב ; המיתות היו עכשו משונות באכזריותן יותר מהקודמות ; התחילו מסדרים את המתים בקברם, וההמון הלך ונפרץ, הלך ופחת ; לא היה בדבר יותר משום חדוש, כל אחד היה מדוכא עד תהום נפשו ומבוהל כתינוק רך ; נשארנו עוד שנים, אני ואחד מגבאי חברא קדישא, מלבד המקברים, שמהרו לסדר ולגמר ולהחפז גם הם לביתם ; איזה רוח נשא את שנינו פתאום הביתה ; הלכנו עם נפש בכף ארחות עקלקלות מבלי חדול מהביט כל העת לצדדין ; שממון וריקנות מסביב ; עובר איזה נכרי או נכרית ; וזה היה ביום בהיר אחרי הצהרים. אך יצא יצאנו מבית הקברות, וקבוצת פרשים מזויינים הופיעה בדהרות אבירים, ובחמה שפוכה אל המקברים העלובים קראו : „מה לכם פה ? הידים למעלה ! השיבו הזין ; תנו כסף". בנס ופלא נצלו ממות, הודות למראם הדל וידיהם הנקשות והמלוכלכות מעבודה. רק לרגעים אחרו לבוא מן התחנה ; הם חשבו למצוא שם קהל, להבהילם ולנצלם מכל אשר אתם. אבל פטור בלא כלום אי אפשר ; משם פנו כחץ מקשת העירה, בקרו בתים אחדים ודרשו כסף והרגו ; במקרה היו הפעם דוקא בבתי עניים ; העשירים ישבו סגורים ומסוגרים, והרוצחים עשו, כנראה, את מעשיהם על רגל אחת ובחשאי ומיהרו לשוב אל התחנה. בבית אחד מצאו רק זוג זקנים מופלגים, עניים אין כל ויהרגום — משה בן צבי אודסקי, בן ע"ו שנה, ואשתו מרים, בת ע"א ; היא היתה עסקנית ידועה ונכבדה מן הטפוס הישן, התמים והמובחר. עשרה אנשים הספיקו להרוג באותו ערב שבת בין השמשות ; הפרעות האלה, השניות, כמעט שלא נגמרו, אלא שהלכו ונמשכו כל אותו הזמן, קצת ברפיון. נורא היה

המות, והחיים נוראים שבעים ושבעה; הכל רעדו; הכל היו מדברים בלחש במשך חדשים ארוכים; הולכים אט; נבהלים לקול עצמם, ולדפיקת רגליהם פרחה נשמתם; חדשים שלמים וכן רבים ישנו אנשים לבושים בבגדיהם, נכונים לצרה שתבוא; בתי הספר היו סגורים, והחנויות ברובן עמדו על מסגר; כל תנועה מעיר לעיר פסקה, אין יוצא ואין בא. אלו, שהספיקו בימי המלחמה והספקולציה הגדולה לעשות חיל ורכוש גדול, התפרנסו מן המזומנים; ואשר לא זכו, רעבו ללחם וקפאו בקור; כל היום היו מתאספים מאסף מעשה בני שכונה ורחוב אחד אגודות, אגודות, יושבים ועוסקים בפטפוט ושיחה בטלה; כל אחד היה מספר: „בדידי הוה עובדא כך וכך"... „החרב היתה מונחת כבר על צווארי"; „אצלי שדדו זה וזה"; „אני נפדיתי בכך וכך"; והדברים ארוכים אין קץ; רבים מוסרים ממקורות שונים על פרעות ומעשי רצח במקומות פלוני, אלמוני ופלמוני; ואחדים מביעים השערות וסברות, נחושים ונבואות בעניני פוליטיקה; והיה כזה יום מחר ומחרתים; ושבועות וחדשים שלמים דומים זה לזה, ואין טעם ועניין בחיים. ואף לרגע קט אין איש שוכח ומסיח דעתו ממלאך המות עם אלפי עיניו ורבבות תחבולותיו, המקיפות מכל צד; הנה אנחנו יושבים ומשיחים, וכדור פתאום יפגעני בגבי או בראשי, רגע יותז ראשי מעלי, — הרגשה כזאת קננה בלב כל אחד, ורעיון מעין זה ניקר בכל המחות. עם הנטות צללי ערב התחילו נשמטים אחד אחד, איש למעונו ולחורו, סגרו את עצמם ונעלו עד הבוקר. בת צחוק לא נראתה על פני איש; פנים נבהלים לכל ומשונים כפני יוצאים מדעתם; וכמה באמת יצאו מדעתם מצער תופת של אבוד בנים יחידים ומאבחת חרב. אבות אל בנים לא פנו בצחוק חבה ורצון מלב מיואש ורפיון נפש ומהכירם בבטול ישותם ואפסות ערכם הם, לא פחות מרך ועלוב זה, הבוטח בהם ואומר למצוא משען בם.

איום ונורא היה „המשחק בחתול ועכבר", המסודר, כמו מראש ובכוונה, בין שני המחנות הצוררים, ואנחנו באמצע. היום גרשו הבולשביקים את הפטליוריים, ומחר האחרונים את הראשונים; וכל גרוש הבולשביקים נחשב לכבושם של אלו, וכל היהודים נחשבו על מחנה הבולשביקים, ובכן נשאו עוון זרים ושלמו בנפש וברכוש, בכבודם ובטחונם והיו כעפר לדוש מטעם הרשות וגם בלי טעם. ביחידות ועל דעת עצמו, עשה בהם כל חיל כרצונו ביום ובלילה, ואין מציל ואין פודה.

ביום בהיר אחד נכנסו החיים לכאורה למסלולם, עברה שמועה פתאום כי בא העירה האטמן מלינובסקי; הוא עבר על פני העיר במרכבה עם ראש המשטרה ודרש את „הקהלה" העברית (כך היו משתמשים במקום מועצת הקהלה; וגם הנכרים היו גורסים אובשצ'ינה במקום סובט־אובשצ'ינה). ציפור חדשה וזמירתה המיוחדת. השמועה עברה במעוף הברק, ועד מהרה נאספו אל בית הבנק להלואה וחסכון, בית מרכזי, מחברי „הקהלה" ורבים מן העיר. סוף־סוף בא יחידי, בלי חיילים, ולא הרגשנו כל סבה לפגע רע, על כן היה הפחד לחצאין. הוא התחיל להעליל, שבחורינו כולם בולשביקים; ואם לא נשתדל להשפיע עליהם ולתקנם, מרה תהי אחריתנו; „הן שמעתם מה שעשינו בטפליק על אשר נתנו ידם לבולשביקים, — גרשנום כולם אל הנהר, ואת אשר לא שחטנו טיבענו, לא השארנו שריד, ובכן דעו לכם מה לעשות". ראשון השיב לו הרב מטעם לאמר: מבטיחים אנו אותך, אטמן נכבד, בכל הקדוש, שאין בתוכנו בולשביקים, ושאנחנו כלנו נאמנים ומסורים לשלטון הקיים בלי כל מחשבת מעל ובגד. אחריו ענה חלקו יו"ר „הקהלה": אמנם, אטמן נכבד, ישנם מבינינו בולשביקים, אבל מעטים הם ואינם תחת אפיטרופסותנו; כל הקהל העברי הוא נגד התנועה הזאת ורוחה, הבאה להרוס את מצבו הכלכלי ואת קדושת תרבותו, אבל קצרי אונים אנו מהשפיע עליהם לשנות את רוחם, כמו שגם אתם, האוקראינים הלאומיים, אין בכחכם להכריח את הבולשביקים שיקרבכם לשנות את דעתם ולחדל ממעשיהם. אחרי הדברים והאמת האלה התחיל האטמן מדבר אחרת ומראה את תלבושתו הגדולה ואדלתו ומבקש אריג

אדום להזניב את כובעו. אנחנו נרבענו; הבטחנו לו אריג אדום למכנסים ומין אחר לחליפה; והרב נסע אתו אל בית הספר העברי של הממשלה ונתן לו את המפה האדומה, הגדולה והרחבה, שעל גבי השלחן; והכל שב על מקומו בשלום.

הבנק השלישי

פטלירוה התחיל נסוג אחור על פני כל החזית. הלחץ מצד הבולשביקים היה רציני יותר מדאי מהתנגד לו. הם, המטלירדיים, הלכו לגליציה, והמעבר היה להם דרך בלטה. המטה הראשי לכל גדודיו ואגפיו המרובים והשונים, לשמותיהם המשונים והמוזרים, לרגליהם ופרשיהם, עם שריהם ומפקדיהם, סגניהם ושלישיהם, מלאו את עירנו מפה לפה וסבבוה מעברים. מה שאמר לנו מלינובסקי סודו, שמענו הפעם מפי תזמורת שלמה; הם לא פנו עכשו אל העיר והעיריה, אלא שלחו ישר והזמינו את יו"ר „הקהלה" אל בית הבנק הנ"ל והטילו את כל מחסוריהם עליה. הם נכנסו ב'ב' בניסן לפנות ערב; וכרגע נסגרו כל היהודים בבתיהם וירדו איש אל חורו. באותו ערב מוכרח היה היו"ר לבוא למקום הנ"ל ולקבל את הזמנותיהם. ברחוב, מלבד חיילים מזוינים, המתופקים בדלתות הנעולות ובתריסים המוגפים ומשחרים איש, איש לטרף, אין כל נפש חיה. אל הבנק נזדמנו גם ראש העיר וחבר העיריה, שנזכרו לברכה קודם; הוזמנו גם יו"ר המנהלה של הזמסטווה וחברו בהנהלה וגם חבר העיריה היהודי אהרן פרינגל. עד שעה מאוחרת בלילה ישבנו על המדוכה, והנגישים באים זה אחר זה לעשרות בשם פלוגות שונות ואצים ודורשים רק מהקהלה העברית; כך וכך פודים מספוא וכך וכך פודים שבולת שועל וחציר בשביל סוסיהם; כך וכך פודים לחם, בשר, נקניקים, בשר חזיר, כך וכך בקבוקי יין; כך וכך זוגות מגפים; עוד זה עומד ודורש ומזמין בשם גדוד פלוני, וזה בא ותובע בשם מחלקה אלמונית; והכל באופן תכוף ובלי כל דחוי. נוביקוב וטנציורה השתדלו בכל עוז להשפיע על חיתו טרף אלו, באמרם להם, שהם אינם הראשונים בדרישותיהם, ושעברי בבר על העיר „בזוזי בתר בזוזי", ושהדלות נוראה, ואם היה מי שהוא עשיר ובעל יכולת שלא נשדד, ברח למקום אחר; והם כפתן חרש אטמו אזן; ובלחישה אמרו להם: מה לכם ולנו? ומה לכם פה בכלל, הן אנחנו פונים אל הקהלה העברית. והדרישות הולכות ורבות, הולכות ועוצמות מאד. אנחנו רשמנו הכל והבטחנו להמציא לבוקר כיד יכלתנו; הרבה עזרו לנו הנכרים בהשגת דברים שונים ובהמצאתם ובשתפם את העיריה ומוסדות עירוניים אחרים בהוצאות מסויימות.

בשעה מאוחרת בלילה, שבנו איש לביתו. השכמנו עם שחר והלכנו שוב אל „משרדנו" לנצח על המלאכה. בבוקר נראו בכל זאת אילו אנשים ברחוב; הרושם היה, שבאו אחר הרכוש ולא אחר הנפש. גם אל הבנק נאספו מהעסקנים והצעירים בשביל לעזור ולתמוך; שוב התחיל ה„עדיון" הגדול ו„השפע" הרב; למזמינים חדשים אין מספר ואין גבול להזמנות; ולא רק בשם המפקדים ובשביל הכלל — כל גוי קטן התעלל בנו בלי בושת ומורא כלל; פרש אחד, למשל, נכנס ושוליא הנפחא אחריו (נער עברי); „הקהלה! קרא בחוצפה, שלמי בעד הפרסות" (שהנפח סמר פרסות ברזל לעקבי סוסו). שני קוזקים אחרים באו ודרשו כובעי שער כאלה וכאלה, כי שלהם כבר ישנו ובלו; אחרים דרשו אריג אדום לכובעיהם וכו'.

בסכום עצום וברוב עמל עלה בידנו להשיג את האריג הדרוש. היום עבר במדה יחודה בשלום, אבל בערב לפני כן היו הריגות. יתר עליהן מעשי שוד ומעשי אונס; אמנם כל זה היה, כפי הנראה, לא באופן רשמי, אלא לפי היזמה הפרטית של בעלי המעשה. אם ביום נועז מי שהוא להוציא ראשו או קצה חטמו חוצה, להציץ מן החרכים, עכשו מתה העיר, גוע אדם ואין; הגל נפנו לעליות ולמרתפים. גם הלילה הביא קרבנות ומעשי חמס,

אבל בתור מקרים, ולא על פי שיטה. בתכניתם בא, כנראה שנוי; תחת להמית ולהרעיש עליהם את כל העולם כולו, מוטב לרושש; ולא בדרך שוד וחתף, המטיל גם הוא כתם חרפה על הממשלה וצבאה, אלא בדרישה ותביעה מאת הקהלה. דרך משא ומתן בין היוצאים למלחמה לבין היושבים על הכלים; והעני ממילא חשוב כמת, וגם גרוע ממנו. בוקר שני. רבים העידו, שהלילה השחיזו הפראים את חרבותיהם. שוב הלכנו אל בית הבנק להשיב לשואלינו דבר בעניני מחיה וכלכלה. אם יבוא הקץ לתלאה הזאת, לא ידענו; ידענו רק, שכשל כבר כח הסבל שלנו; כח הגוף וכח הנפש, ואין צריך לומר כח אמצעינו הכספיים; הרגשנו, כי עוד מעט ונרבץ תחת משאנו, ולא נוסיף קום; כי העריצים אף לא חשבו לאמר די לדרישותיהם, והמשיכו כעלוקות למוץ את דם המציתנו ושארית לשדנו; רץ אחר רץ ומגיד לקראת מגיד בא והזמנתו אתו ודרישתו בפיו; ואנחנו נותנים לחם, בשר, נקניקים, שומן חזיר ויין; ובשביל הסוסים ובשביל פלוגה שניה, שלישית ועשירית ויותר ויותר, כי אין קץ להן ולהמוניהן. כעבור איזו שעות, התחיל מורגש איזה רפיון בכח הדרישה והפחתה במרבית הדורשים; כנראה, התחילו חלקים מהם עושים דרכם הלאה; ובכלל הרגישו את קרבת האויב. המשכנו את עבודתנו בערך עד מחצית היום. פתאם נשמעו יריות של תותחים, בליסטראות ורובים הולכות וקרבות יותר ויותר. אלו התחילו נסים ונמלטים, מי ברגל, ומי ברכיבה, כל עוד רוחם בם. בהחפזם הספיקו להרוג יהודים, שנפגשו להם בדרכם; ככה תפשו והרגו את שמשון בן מרדכי חזין, בן י"ט שנה, שעשה אתנו כל אותם הימים בכל מיני שליחות וסיוע. אנחנו, מובן, שמחנו באותה שעה לאי־דם. נכנסו הבולשביקים, ואנחנו שאפנו רוח לרוחה; כמיהתנו לחיי שעה לא רצתה אז לדעת חשבונות של חיי עולם ותוצאות רחוקות. אמרו, שהבולשביקים מהר להכנס לפני מועדם, בדעתם את הסכנה המרחפת על העיר. מעניין, שבין הפטליוריים נתקלנו הפעם ביהודי אחד, שהתפאר וספר, כמה יהודים כבר הרג בעצם ידיו. בעונה זו נהרגו כעשרה יהודים.

הבולשביקים השניים

הבולשביקים עמדו הפעם כארבעה חדשים; אמנם לא בלי זעזועים. נסתדר שלטון פחות או יותר; במקום הגדיים, שהביאו לנו בפעם הראשונה, ראינו עכשו תיישים; החיים שבו למסלולם; אין סכנת נפשות ושודדי לילה חדלו. אמנם התעללו קצת בבורגנים, בהכריחם אותם (וגם את היהודים בכלל, לנקות את הרחוב בשבת, הוציאום לשם זה מבית הכנסת בשעת תפלתם (דכוא אל ואדם יחדו); נצלום במקצת ויותר, אבל אין בכל אלו משום נטילת נשמה וגזלה כללית ומתמדת; לעומת זה שויון גמור ומוחלט בין יהודי לשאינו יהודי; כמה מאחינו תפשו משרות וגם השובות בכל מוסדות הממשלה; זה פתר במדה מסוימת את מצבנו הכלכלי, הנהרס, אמנם, מצד אחר; וכמה נעם זה לפרט והביא קורת רוח לכלל אחרי עבדות ושפלות וחסר ערך אדם במשך 1850 שנה באילו, אולי, הפסקות זמניות ומקומיות; רוח החיה באיספולקום היה בחור צעיר מקומי, כורך ספרים עני, בן אשה אלמנה; איש מפותח בעל כשרונות ופנים ממלל רברבן; הוא היה קודם פועל ציון, יודע עברית; עכשו כאילו לא התעניין ביהדות ובלאומיות וציונות לא לרעה ולא לטובה. אף על פי כן לא סבלנו את קיצוניותם והפרזתם, חוצפתם וקשי ידם. גם הפעם לא האמנו בקיומם הארוך. את הדומה, בתור מוסד עירוני, בטלו; אבל את הקהלה העברית, בתי הספר שלנו ועד מוסדות צבוריים ומפלגתיים עזבו הפעם במנוחה; לא הספיקו לשים אליהם לב. אחרי הפסח קבלנו רשיון מאת השלטון לערוך הספד פומבי בבית הקברות לחללי הפרעות של אדר א', אדר ב' וניסן. שלשה קברות אחים עמדו לזועה ולחרדת עולם בבית הקברות ש"בעבר הפולני", וכמתכונתם בזה ש"בעבר הטורקי". איש לא שיער ולא פלל,

שהספד זה מוקדם עדיין, ושנכונים לנו בקרוב שפטים יותר קשים ויותר נוראים מאלו שנעשו בנו עד עכשו. הרבנים גזרו תענית, ו„הקהלה" סדרה תהלוכה בדגלים שחורים מן העיר דרך בתי התפלה, במקום שנערכה הזכרה ברב עם, אל „בית מועד לכל חי". כל העיר באה לחלק לקדושים את הכבוד האחרון; ומי שהאמין לסתום בזה פי לשטן ולשים קץ לאכזריות תעלוליו, שלא ישנו עוד. הופיעו נואמים מכל המפלגות וההסתדרויות ומכל מיני ארגונים. מימין הדגישו את הלאומיות והאנטישמיות; הובעה כפירה גם במשטר הבולשבי, שאינו לא קרוב לנו ולא גואל, ושבכוונה מצדו או שלא בכוונה נסבול אנחנו גם במובן הכלכלי וגם במובן התרבותי; עלינו לשוב לביתנו ההיסטורי; משמאל הכריזו, שכל האסון הבא עלינו הוא מידי הקונטר־רבולוציה; הרבולוציה היא „המשיח בן דוד" שלנו, ועלינו רק לחזק ולבסס את המשטר הקיים. הקולות מסביב של קרובי החללים והגלווים עליהם עלו עד השמים. הטקס נגמר, הקהל נתפזר, והעולם חזר למנהגו.

בסביבה התהלכו כנופיות שונות כל העת. היותר מפורסמת היתה זו של ווילנק. בבוא כנופיה לאחד המקומות, היו הבולשביקים נסים ונמלטים. גם בבלטה היה השלטון רופף ורופס לרגלי שומעות וידיעות כאלה. בלילה אחד הוציאו את הקומיסר הצבאי טומסון מביתו והרגוהו מחוץ לעיר, ולא נודע, מי ומי עשו את הדבר. נפוצה שמועה, שגבריל־אק (בנדיט ידוע מן הכפרים הסמוכים) מתכונן להתנפל על העיר ולפרוע בה פרעות. היהודים טכסו עצה לשחדו בממון; היתה ישיבת „הקהלה"; דברו על אודות הגנה עצמית„ על ארגון האינטליגנציה הרוסית לשם השפעה על הפורעים, על אספת כספים. הבולשביקים התכוננו לעזוב את העיר מפני ווילנק; הצעירים כידרו מיליציה עירונית ובקשו נשק מאת הבולשביקים; והללו נמנעו מלתת, פן יתאחדו הצעירים היהודים עם הקונטר־רבולוציה.

„הפולק הווזנסנסקי"

ביום בהיר אחד נכנס לבלטה „הגדוד הווזנסנסקי", לעשות דרכו הלאה. מרחוק הריחו והתחילו מרננים אחריו, שמקטני אמונה הוא, ושאין לתת בו בטחון מרובה; רעדה אחזתנו; התחלנו דופקים על פתחי „נטורי קרתא" מצד השלטון, ואין דבר ברור ומלה מרגעת; „הקהלה" התקינה עצמה לדורון, והאיספולקום ידע מזה ולא כיהה בה. הגדוד לא עשה פרעות רגילות, אבל גם לא סדרים מיוחדים. העיר היתה נרעשת ונפחדת ובמבוכה גדולה; היהודים יראו כדרכם, למרות מה שחלקו לחיילים ולמפקדיהם טבק ומיני תרגימא; מוסדות הממשלה לא מצאו ידיהם; האורחים, האדומים כביכול, נברו בכל מקום וחפשו, יהודים ביחוד, במוסדות; גם אותו הזריז והממולח, הנביא של השלטון המקומי, שקל למטרפסיה מיגייהו; הוא נכה להתחמק ונפל לידם, והם הכוהו לעיני השמש, ורק בנס נצל מידם. בכפרים התהלכו שמועות, שפורעים פרעות בעיר, ובאו אכרים ואכרות בעגלות ובשקים לשלל שלל ולבוז בו. לאשרנו עזב הגדוד את העיר בעוד ימים מספר, ואנחנו שבנו למנוחות.

אחרי מאורע זה הזמינה נשיאות „הקהלה" לאספה את כל נושאי משרה ממשלתית מן היהודים; נסינו להשפיע עליהם, שיתפטרו, ביחוד, ממשרות אחראיות, ולא יכנסו כל כך בעובי הקורה הממשלתית; בזה ימעיטו להרגיז את האנטישמיים ויצילו, אולי, את עצמם ואת עמם מפרעות, וגם לבולשביות יועילו בזה הרבה, אם תועלתה הם מבקשים; רבוי היהודים שבתנועה ושליד הממשלה נותן בה טעם לפגם בשביל הנכרים, באמרם, שזאת ממשלה יהודית ובשביל היהודים, ומשום זה הם נהפכים לה לרועץ; לולא זאת אפשר שהיו נותנים ידם לתנועה ונספחים עליה. הבולשביקים שבין הפקידים טענו: להפך, עלינו להיות פעילים, לבנות את הממשלה החדשה ולשאת בכל קשי העול למען נוכל להשתמש

אחר נצטוה הגמור בכל זכויותיה; אין לנו להסגר אחור מפני הנסוגים מאתרי ההפגנה ומובדי האנר; עלינו לדרך אותם, ולהלחם בסנדות השתגרים עד בתם, ולו גם יעלה לנו הדבר ביוקר גדול ובכמי קרבנות הכוב, הבלתי מפלגתי נטה, במובן בעדעת אשרינו, אבל גם "לבי" הלך אחרי הפגנה והמשכורת, כי אכף עליו פחד נפ הטה התלוי בם אספתנו לא הביאה לשום תוצאות.

בעננה ע"י נבאש ונפרד גרינגויך ומחזהו מעל הבולשביקים באודסה ונהפך למתנגדם; הם יצאו על פני מסלת הרזל הדרומים מערבית וירבו לשפוך דם והורגים כמים באכזריות רצח במקומות שונים; פלוגה אחת מהם בהנהלת הבונים קוזקוב העמידו את הרכבת שהלכה מבלטה לאודסה בתחנת איבנובקה, והוציאו משם את כל היהודים, בלי יוצא מהכלל, יותר מששים נפש סדרום בשורה וימיתום מיתות שונות ומשונות; זה היה בכ"א באייר תרע"ט. שם נהרגו בלטאים אחדים, בתוכם צבי בן אפרים הכהן טוסטנזקי, צעיר כבן שלשים, מביר "ההלה", איש זהב; הוא הלך לאודסה על מנת לעלות לא"י, אם אפשר, צעיר אחד בלטאי שהצא להורג עם כל היהודים הצלים להנצל על ידי זה שגם בפנין נגם בשם משפחתו, ע"פ תעודתו, ניפתו הרוצחים להאמין כי פולני הוא, בבקיר; נהוא מסר אלו פכשים מאשר קבה שם. גם ו. וייגשטין, מי שהיה בראש הבולשביקים הראשונים ותפש משרת ראש המשטרה אצל השונים, החליט אחרי תעלולין של הגדוד הוונגסנסקי להתחמק לאודסה (פה הכירוהו יותר מדאי, כמקומו); הוא קבל מאת הקהלה סכום בסף להוצאותיו, באמרו, שהוא נוסע להשתדל בפני המרכז לחזק את השלטון המקומי (אנחנו נדעני, שזהו "אך דבר שפתים", אך לא יכולנו להשיב פניו). ונסע ג"כ באותה הרכבת ונגרש, הוא היה בבן שלשים. אמרו עליו, שהתנצר בימי ניקולי; אבל היה איש טוב ואוהב עמו, למרות קלות דעתו; בהשפעתו קבלנו רשיון להספד הפומבי שערכנו בבית הקברות; ובנוכחותו (הוא היה אחראי בעד הסדר) דברנו חפשים ולא נשאנו פנים גם למשטר הקיים; רחמיו על אחיו גברו על מפלגתיותו, והוא לא הפריע לנו בשעת מעשה ועבר על זה בשתיקה גם לאחר מעשה. גל שני של פורצים מאנשי המחנה הרג ההגדים בתחנת ונסנסנסק; שם נפל שודד הקומיסר לעבודה הבלטאי, שהשתתף לפני יום־ נועדים באספת התעמולה, שערכנו מפקידי הממשלה להגיאים מפקידותם. אחרי איבנובקה ערב קוזקוב מבחוים, באנגיב, קריבוזב, והולובנבסק.

הנוודדים

בעתות הסוחה (בביכול) הקצונת, שבין פרעות לפרעות, שאיש לא האמין בקיומן ובהמשכן, השתמשו רבים, בשביל שנוי מקום והתפזרו לקצות ולמרחקים. העשירים הלכו למקום שאנו מכירים אותם, כדי להפטר מתביעותיהם של "עקב ועשו" גם יחד. רבים ראו לעצמם את בלטה במקום מוכן לפורענות וילכו לכל אשר ישאם הרוח; ומי שהמחסור ומצוקת הרעב אכפו עליהם, הלכו אל העיירות מסביב, שלא הפיק עדיין המשחית לנגוע בהן, ושאפשר היה עוד לאכול שם פת לחם חסד להשקיט תגרת קיבה, אשה ובנים. לרוב הלכו ברגל, בלי פרוטה בכיס ובלי פת לחם בצרור, ובאימות מות בלב, וטף ונשים ברגליהם. חבורות חבורות שלמות; נסתבו אל תחנת בירזולה, שעוד לא נגעה בה הרעה ושנראתה בטוחה, מפני ששם הין הכבה פועלי רכבת המתנגדים לפרעות; הפועלים הגנו באמת על העיירה, אבל בתחנה גופה, וברכבות העוברות שם עשו הפטליוריים מעשים, המקפיאים את דם שומעיהם. (בעקר נמשכו רבים, רבים לאודסה, העיר הברוכה והבטוחה. לאורך מסלת הברזל השתרכו אומללים אלו ימים שבועות, וגם חדשים (מובן, שלא אותם עצמם, אלא שרבים נסתלקו, בעיפם ובהתואשם להגיע למחוז חפצם, ואחרים נספחו בדרך מן המקומות

הסמוכים); ולא אחד אבד בדרך בשלג ובקור, בגשם ובבוץ, ברעב ובצמא, בחרב ובדבר. ויש שחרב הפרעות השיגה את הפליטים במקום שנמלטו לשם וחזרו שוב לבלטה, אם לא פגעה בם החרב; ואחרים טעמו את הנכר וחוסר הנוחיות שם וקראו: „אשרי יושבי ביתך!" מוטב לי למות, ההרג על מטתי, בתוך ד' אמותי, בין מכירי, ולא בין זרים, מופקר ככלב נדח; ככה נדדו וטולטלו מתוך סבל ולבטים איומים; נרדפים כחיות טרף מפני המת הציידים, וביני לביני „נפזרו עצמינו לפי שאול". בתקופת מנוח זו נתעוררו אילו מהמתלמדים, ומי שיש לו נטיה לדברי ספרות, לאסוף את כל החומר של הפרעות ולהוציא קובץ בשלוש לשונות, כרגיל בגלות. הכל נעשה ונערך במושב ועדה איניציאטיבית והוכן לדפוס; אלא שהוצאות הדפוס היו מרובות בערך, ועד שהספיקו להשיגן, נטרפה השעה ע"י מכה חדשה ונוראה מכל הקודמות יחד, אשר באתנו ואשר לא מהרנו להרפא ממנה, — אלו הן הפרעות של זבולוטני. הועדה נתפזרה; אחד מחבריה הפעילים ביותר בעניין, אליהו בן משה כהן, כבן עשרים, נהרג; והחומר התגולל אחר זה ללא הופכין. רק אחרי מסבות וגלגולים מרובים, בימי הבולשביקים השלישיים והאחרונים, נמסר החלק המעשי, כמו ששמעתי, לאידגעזקאם (אידשער געזעלשאפטלכער קאמטעט — הועד הצבורי היהודי) שבאודסה.

זבולוטני

באותו הכפר הסמוך לבלטה, שממנו יצא דיאטישין הבולשביק והאדום, היה עוד גוי שני, שחור שבשחורים, שד משחת, ושמו זבולוטני, מי שהיה מורה עממי. זאב ערבות זה קם עכשו לנהל את תנועת הפרעות במחוזנו בשם „הכפר", בהשתתפות עם העיר ויד ביד עם ממשלת פטליורה, שנמלטה, עם בוא הבולשביקים, לגליציה, אבל היו לה, כנראה, כל העת סוכנים נאמנים ומוסרים בכל הארץ ומסירות תכופות ותדירות ע"ד המצב שהלכו מהכא להתם ומהתם להכא. כשניתן פתאם האות, נערכו מחדש, אחרי הפסקה של ארבעה חדשים, שורה שלמה של פרעות ע"פ תכנית ו„תקציב" חדשים ומחודשים, מבלי לחשוב את ההתפרצויות החלקיות, שלא פסקו כל העת בכל הסביבה, וששמשו כעין הכנות נסיוניות להתקפה האחרונה המכרעת. כאן מקום להזכיר, שאחרי הפרעות הראשונות והשניות התחילו עסקנינו לסדר מעין ועד של האינטליגנציה הרוסית, כמרי המקום וסתם בעלי בתים חשובים ופקידים שונים, בשביל להשפיע על מהלך הרוחות בעיר במובן היחס שבין הנכרים ליהודים, לפשט את העקמומית שבלב בימי השלום, ובעת רעה לעמוד בפרץ ולהניא את הפורעים ממעשיהם, או לרככם כמה שאפשר. כל מי שהיה לו גוי מכיר ניסה להשפיע עליו בנדון זה, שיתן ידו להסתדרות זו. קשה היה לזווגם כקריעת ים־סוף; נקראה אספה ושניה; מי שבא בראשונה לא בא בשניה; וכשבא, היה כמי שכופאו שד. בעיר גדולה כבלטה לא נמצאו אף שנים שלשה נכרים כאלה, אף איש שינקף לטובת העניין אפילו באצבע קטנה. כשנשתלטו הבולשביקים, פסק הצורך בועד כזה; ולעומת זה התחדדה השנאה בתקופה זו עד לאין ערך. מעניין, שבכל העוני והמחסור, הסבל והרעב, — כמה כספים וצרכי אכל ולבוש, שנאספו בשבילנו ובשביל ספוק צרכי עוכרינו במשך יותר משנה, לא היה אף מקרה אחד, שמי שהוא מהנכרים, בין בעיר ובין בכפר, יגדב מה שהוא בכסף, בלחם או באיזה דבר להחיות נפש אומללים. כולם גזרו חרם על בית יעקב, מי בכח ומי בפעל, ושחתו כל רגש של רחמים בלבם.

ועדיין לא עלה על דעתנו כי מלאך המות עומד אחר כתלנו, וחרבו שלופה בידו. יום אחד, השמש התחילה שוקעת, וכל אחד עדיין טרוד בעסקיו; מי בחנותו, מי בשוק, ומי שיצא את העיר; פתאום — יריות מכל צד. מאין? כנגד מי? הבטנו בעד החלונות: אנשים רצים מבוהלים כל עוד נפשם בם לבתיהם ולחוריהם, או אל הבתים הראשונים של

מכיריהם; ומי שנמצא בבית חברו לא הרהיב לצאת לבקש את ביתו תחת כדורי מות. מחברי ישיבתנו באולם הציוני נמלט אחד, שני, אבל רובנו לא ההין ונשאר על מקומו. הירידות תכפו ותקפו וקרבו יותר ויותר; חלונות הבית מופנים לרחוב; החצר גדולה, ובית גדול ועשיר במרכזה, והוא ימשוך את הפורעים אליו ראשון; גריו בטח עזבוהו — הפקירוהו וילכו להתחבא בבתי עניים שכניהם, ואנחנו כאן; התחלנו מתלבטים ומתחבטים לכל עבר ופנה; אי מקלט? אי מסתר? עליה? מרתף? — ואין; בביתו הסתגל כל אחד לצרותיו ולתחבולותיו; חפשנו מפלט וטפסנו על הקירות ממש, כאותו עכבר, הנופל למלכודתו ומטפס בלי הרף נבהל ופועם על סורג הפח, אולי ימצא מוצא; עם חשכה החלקנו חרש אחד, אחד מתוך אולמנו ונכנסנו אל בית קטן אחד ישן, שעמד בירכתי החצר; הירידות מתקרבות ומתחזקות, ואנחנו כשני מנינים, הרוב בחורים צעירים — נתח טוב ושמן בשביל הרוצחים; בודקים בעצבנות נוראה כל דלת וחלון! לאן הוא מוציא, לאן הוא מוביל; פה חצר, כאן גינה, שם חצר סמוכה, הלאה הרחוב; אם יכנסו הטורפים מפה, אולי ננסה לקפץ שמה, אולי נשמט, אולי ננצל. ככה התרוצצנו כל הלילה הארוך בהרהורים ומחשבות מאין פוגת לנו. ביחד עם זה אכלתנו הדאגה למשפחותינו, הנמצאות אי שם באותו המצב, אם לא בגרוע ממנו; ואולי כבר קבלו את גזר דינם; ונוספה גם הדאגה לדאגתם הם, החושבים, כי אנו כבר השיבונו את רוחנו לאל. ככה נפלגו הפעם רוב משפחות העיר; זה בכה, וזה בכה. אנחנו יוצאים מדעתנו; עוד מעט ונפול בידי מענים, טורפי אדם באכזריות רצח; ומחמדינו אינם? ככה עבר עלינו ליל זוועות וצלמות. רק עם שחר ודמדומי בוקר הורגש שינוי ברוחות, וירידות מענה נשמעו מצד שני; קול ענות גבורה הלך ונשגה, ולבנו הגיד לנו, שזהו מצד „פודינו ומצילינו", לכל הפחות, לשעה; במצבים כאלו אין האיש דואג ליותר משעה, מיום; מסתפק במעוטא דמעוטא; אנחנו, מובן, לא החצפנו עוד לצאת מפתח הבית; האמנו ולא האמנו, אלא שהלב נרגע במקצת; ורק עם אור בוקר, ב„כי טוב", התחלנו יוצאים החצרה; משם אחד, אחד הוצה; וכשנתחוור הכל כהלכה, בפגשנו ממכירינו האמיצים והזריזים יותר, נפנינו איש לביתו ולמפלתו. לרוב מצאו איש את אחיו בשלום, כי לא הספיקו הפורעים לעשות הרבה, מלבד הריגות מספר; איש לרעהו ספר את לילו ונוראותיו; איש לא סמך על „הקנה הרצוץ" והנד — השלטון הסוביטי; בערב ברחו ובבוקר הבריחו ובערב שני יכולים הם שוב לברוח, — ואין לנו על מי להשען. זאת היתה החזרה שלפני ההצגה של זבולוטני. הבולשביקים אסרו אילו מן האינטליגנציה הרוסית בעיר, שנחשדו השתתפות עם הרשע; היהודים באו בהמון אל האיספולקום ובקשוהו לשחררם; ביחוד בקשו בעד רופא אחד, שנאסר גם הוא. רופא זה נהרג סוף סוף, ע"י הבולשביקים השלישיים בתור קונטר־רבולוציונר, בוברקו שמו.

הרג רביעי

כעבור יומים, ז' במנחם אב, נכנס זבולוטני שנית בכח עצום וישחטו כמאתים איש; ארבעה ימים לא יצאו אנשים ממחבואיהם; התעטפו ברעב, ולשונם דבקה לחכם בצמא. אעפ"י שלא היתה לנו ידיעה ברורה על הנעשה בחוצות העיר ובבתיה, בכל זאת השערתנו קרובה למציאות; כל רחוב מנה מספר קרבנות; שמענו את הירידות באנשים, ואנקות חללים חדרו לתוך מסתרינו; הפעם לא היה גבול לעברת זעמם; כמה שמצאו בבית חטבו והתיזו ראש ולא השאירו שריד, ביחוד לזכרים; זקן ונער טבחו; אל המון הכפריים נספחו עכשו הרבה מן העירונים, בתוכם אינטליגנטים ומתלמדים לא מעט והם הם אשר גילו את בתי הנוצרים, המסתירים בתוכם יהודים, הוציאום והכריעום לטבח; ונוצרים אחרים, על יסוד זה, יראו להחזיק את הנסתרים ודרשו מהם בעצם התבערה לעזוב את

בתיהם; אלו יצאו, והמחבלים רדפו אחריהם והמיתום; מעשה כזה היה עם יו"ר הדומה, שבקש ודרש מאת היהודים, שמצאו מקלט בביתו, לעזוב את הבית. הפעם התפרצו גם אל בית החולים העברי והוציאו את כל היהודים המתחבאים שם ויהרגום; לא נגעו רק ברופאים ובבתיהם, ע"פ פקודה מראש; לא הועיל כל הון בימי עברה אלה; היו מקבלים את הכסף, ולו גם סכום עצום, ואחר זה הרגו; אל אחד המרתפים המלא אדם השליכו פצצה. אלא שלא התפוצצה במקרה; במשפחות רבות נהרגו שתים, שלש, ויש גם ארבע, נפשות; בבית אחד היה דייר נוצרי, וכמה שהתחנן בעד בני הבית לא הועיל; גם כסף נתנו להם, והם הרגו שלשה באותו הבית: את הזקן אהרן יצחק בן מאיר לנדוי (התיזו את ראשו בסיף, וראשו אבד ולא נמצא), משה מילגרם, כבן ארבעים, וחותנו זאב רוזנברג; משלחת רופאים הלכה אל זבולוטני ביום השני או השלישי לפרעות ובקשתהו לשים קץ לשעוריה, ולא נעתר להם. ימים מספר לפני המאורע נזדמנתי לביתו של העורך־דין הנוצרי לבצ'ינסקי, שונא ישראל ארור; שפתיו מלאו זעם, ולשונו כאש אוכלת על הבולשביקים־היהודים והיהודים הבולשביקים, ותוצאות דבריו היו: יהיה טבח, טבח נורא יהיה בקרוב; הכפר מתכונן. דבריו מלמדים על דבר משא ומתן מוקדם בין העיר והכפר בענין כניסתו, התנפלותו ושחיטתו של זבולוטני. העיר מלאה חלל, שהתגוללו נגד השמש בימי אב הלוהטים, והכלבים והחזירים גרמו, כרסמו וסחבו ואין מחריד; בני המשפחה לא העזו להגיח ממקום סתרם ולהכניס את מתם הביתה; במשך ארבעה, חמשה ימים העלו סרחון עד שהנוצרים והרופאים התחילו דורשים מזבולוטני לפנות את החללים, שלא יביאו לידי מגפה בצחנתם; אז אספו הפורעים עצמם את המתגוללים ברחובות ויעלום בעגלות אל בית העלמין וישליכום אל גל אחד. הצחוק. הוא לדבר במצב כזה ע"ד מקרי שוד ומעשי אונס. „אדם חזק מברזל", אם לא אחזנו השבץ, ואם לא יצאנו מדעתנו; כל יום נדמה לנו לשנה, לנצח בתוך מחבואינו. לסוף, ביום הרביעי אחר הצהרים, התחילו פעמוני כנסיתם לצלצל; זה היה המועד, האות המותנה למלאכי התופת להרפות ידם ולהשיב חרבם לנדנה. מעט, מעט התחלנו להרגיש בדבר; אחר נוכחנו כי כן והאמנו, שאפשר לשוב איש לביתו, להשיב נפש ולהחיות רוח.

ביום החמישי יצאה פקודה לקבר את החללים; את העבודה מלאו, מלבד חברי חברא קדישא, שלא הספיקו, מתנדבים מהקרובים ומכל אשר ידבנו לבו; הקהל הרחב נשאר בביתו, ולא היו שם באי כח משום מוסד; בלי „הקהל", בלי בכי ומספד ובלי חלוקת כבוד לקדושים העלובים; השיבו אותם לעפרם כי אזלת יד, ופסה רוח באנוש, וכל אחד הרגיש, כי אין מה לבכות למתים; הרבה יותר יש מה לספד ולבכות להולכים הנשארים, התלויים ועומדים בין החיים ובין המתים. הרבה מן החללים הובלו לקבורה בלי ראש, או בלי אבר אחר, מעוכים וכרותים עד אין להכיר; הפעם אי אפשר היה, כשל כה הסבל, לחפור שוחה כל כך ארוכה, שתכיל את כל שורת החללים בסדר, וישליכום זה על זה ויכסום עפר; מלבד מי שקרביהם הכירום ומצאום וקברום באופן פרטי בקבר מיוחד.

התחלנו לצאת לאויר העולם מבוישים ונזופים, כמנודים למקום ולבריות. התבישנו בפני עצמנו ואיש בפני רעהו ובפני אנשי ביתו. כצללים התהלכנו, בלי רוח חיים; בכל רגע הזדעזענו ונרתענו; יראנו להמצא בחוץ; לעת הצרך עברנו מבית לבית וישבנו פנימה ליתר בטחון; כשגבי לא היה מופנה לקיר מגן, היה נדמה לי, במשך ימים רבים לאחר המאורע, שכדורים אין מספר עפים בו בלי הרף ושמים אותו ככברה. הפורעים הכפריים שבו על עקבם, והעירוניים שטפו ידיהם ואמרו: לא פעלנו און. מענין, שביחד עם הכפריים נעלמו הרבה מהאינטליגנטים מתוך העיר ולא שבו אלא אחד, אחד לאחר ימים רשבועות; ביניהם מורים, אותו עורך דין הנזכר למעלה ואחרים; וגם בלתי חשודים חמקו ואולי מפני הבושה. בכל המקרים שעברו היו באים הבולשביקים ומגרשים את הפורעים; עכשיו יצאו להם מעצמם אחרי שמלאו ספקם, והללו באו לאחר מכאן; אך אוי

ואבוי לביאתם; לא להשתקע באו, אלא להתכונן לדרכם הרחוקה, כנראה; גדולה היתה המכה יותר מדאי; והם החליטו לשוב למוסקבה. אחרי שחיטת זבולוטני פסקו הכפרים ע"פ הסכם כללי מהכניס העירה מכל צרכי אכל וממכר דבר ליהודים כדי להמיתם ברעב; מובן, שלא כולם עשו זאת לרצונם; רבים, מתוך איום ופקוח הפורעים, ענו אמן בעל כרחם.

תקופת פטליורה השניה

בעיר התחילו מופיעים פקידים צבאיים גליציאיים, עדינים ולבושי הדר, מנומסים; התאכסנו בבתים פרטיים; הסבירו פנים לאדוני הבית; בעיקר התעניגו בדבר המפלגות הנמצאות בין היהודים שבעירנו; לקחו לבם פועלי ציון, בונד; ציונים כלליים היו בשבילם יותר מדי ימניים; „אנחנו סוציאליסטים", היו אומרים, „ואנחנו חושבים לעבוד יד ביד, שכם אחד עם הסוציאליסטים משלכם". „בושם" זה לקח אתו פטליורה הפעם מגליציה, כנראה, גם כדי להשפיע קצת על גסותם וחמיותם של הערלים שלנו, להפיג קמעא את קשי אכזריותם; גם לפייס על ידי אנשים רכים ונקיים אלו את היהודים, הפוגשים כל קוזק וכל הידמק בסמור שערת בשר ופריחת נשמה ממש. בכלל אמר מלאך אכזרי זה לעשות עתה מלוכה בשלום, ולא בשפיכות דם; נכנסו אילו גדודי צבא, לכאורה לשלום; אעפ"כ נברו החיילים בחנויות ובשוקים; היו מעשי חמס קלים; יהודי בעל עגלה אחד, שגזלו ממנו את רכושו זה בימי הרעם, הכירו עכשו אצל נכרי כפרי, שבא העירה בסוסים ועגלה גזולים; נבהל היהודי אל המשטרה והתאונן ודרש את שלו, ויתנוהו במאסר (מזה, ועוד יותר מהבא אחר זה, בולט למדי, שזבולוטני במעשיו היה אחד המלאכים, שנשלח ע"י פטליורה לפנות דרך לפניו); אחד מנחשלי הבולשביקים, לפי דברי השלטונות, או יהודי פשוט, נהרג ע"י חילים והתגולל בחוץ, ואין קובר מחמת יראה, בא הגבאי של חברא קדישא, שלמה בן אפרים זיבוליק, בן חמשים וארבע שנה, יהודי נלהב וישר דרך, לפנותו לבית העולם ולהביאו לקבר ישראל, ירו בו חיילים עוברים, ונפל חלל; ועוד אסונות מספר קרו כיוצאים מן הכלל; כסוף פורענות, ולא תחלתה. ובכל זאת היינו כלפני ערפל כבד ולא ידענו, מה נעשה מחוץ לד' אמותינו, ומה יהיה אתנו בעוד שעה קלה; אין קטיגור נעשה סניגור, — חוק חרות הוא בנפש עמוק; מקצת מן המקצת הרגיעו אלו הגליציאים; ורבים אמרו להפך: צריך מאד להזהר בדברים בפניהם; הם באו בפה רך להוציא את אשר בלבנו ונטיות רוחנו, וידעו אחר זה, מה לעשות בנו; „גם כי יחנן קולו, אל תאמן בו, כי שבע תועבות בלבו"; ביחוד, כששתו ידם עם רשע. ומה שהרגיז את תמצית דמנו ואישר את החשד ההמוני הוא זה, כי גם זבולוטני היה פה כל העת עם משרתיו עושי רצונו; הוא נכנס בבת אחת עם גדודים אלו, או סמוך להם מלפניהם או מלאחריהם; למראית עין היה כמו בצל, אבל השלטון ידע להעריך את כל מעשה תקפו וגבורתו ופרשת גדולתו ושם אותו כחותם על יד ימינו. הדבר בולט כל כך, שאינו זקוק להוכחות כלל. יהודים שהכירוהו שוחחו אתו, והוא אתם; הוא דרש בכל פעם, שיבואו אליו חברי הקהלה, ביחוד היו"ר; זה שפרנס ביד נדיבה את הגדודים המרובים הנסוגים לפני הפסח; היו אילו מן העיר שהלכו אליו, והוא התפאר לפניהם, שאינו שונא ישראל כל עיקר ושתמיד היו לו עסקים עם יהודים; ומה שקרה לפני כשבועים זה היה שגגה; הוא לא כיון לזה ואף לא לדומה לזה כלל, אלא שהעם אשר ברגליו, ביחוד העירוניים, התפרצו ועשו מה שעשו על דעת עצמם. והיטב חרה לו על זה, ובקש כסף, והיו כאלה שנטו לתת לו, ואפשר שגם נתנו לו; ושוב בקש ושוב דרש, שיביאו לו את יו"ר „הקהלה". אחרי הדברים והאמת האלה לך והאמן לשלטון החדש החנף, שידו האחת חמוצת דם יהודים הם ותוסס, והשניה מכוסה כסיה מבהיקה בלבנוניתה. פתאום התחילו מזמרים מפה לאוזן בלחישה ובסודי סודות, ש„בעבר הטורקי", בביתו של פלוני, ישנו איזה שר גדול ונכבד, ג'כ גליצאי; ושהוא

הזמין אליו את הרב וגלה לו את תפקידו, שהוא חוקר דין גבוה, ושהוא אוסף את החומר של הפרעות, ושהדבר דורש העלם והסתר כדי, שלא להפחיד מצד אחד את הסובלים, ולא יהינו לגלות את כל נגעי לבבם וצערם ועלבונם שגרמו להם; ומצד שני שלא להבהיל את הפושעים ומהרו להמלט; ושיש לו רשות לאסור את הגדול שבגדולים מן השלטונות, אפילו את המיניסטר; ושאפשר לגלות לפניו את הכל מבלי כל מורא; ושהרב ישלח אליו כל איש אשר לו קובלנה, ואשר סבל מה שהוא ממי שהוא מגדול ועד קטן. כל אחד חשב: הלא דבר הוא! אולי זה מטעם אירופה; צריך ללכת אליו למסור את זבולוטני; למה תתהלך חית טרף זו חפשית? אחרים יראו מפני תוצאות; שלישיים לא האמינו בכל הענין: אולי כל זה פרובוקציה, חכה לצוד בה תמימים ו„פתי יאמין". אדם חידה זה נשכח עד מהרה וחדל לעניין איש; אנחנו היינו יותר מדאי מדוכאים מטפל ושחק במעשי נערות כאלו ומהכניס נפשנו בנסיונות מסופקים; ומי שהיו אצלו מן השכנים ומהסקרנים ביותר, דבר אתם, כמו שספרו, בהרבה רוך ונמוס ובכל כך השתתפות בגורל היהודים, והיה פותח פה לאלם ומעודד: דבר, ספר, הכל כאשר לכל, אל תירא ואל תערץ. בדרך כלל היתה זו תרמית כלפי אירופה וכלפי היהודים; וחשבו, מי שרוצים שירמו אותם, שבאמת עושים כאן איזה דבר טוב ומתקנים המעוות.

עברו שבועים בערך, והנה בערב אחד עבר קול במחנה, שחברי „הקהלה" נדרשים לבוא אל הקלוב. נתאספה אספה גדולה, אבל ברובה מקרית; לא כל מי שצריך היה להיות בא; והרבה באו סתם מתוך סקרנות; אמנם בא סגן המיניסטר לענייני פנים של ממשלת פטליורה ואתו „סויטה" (פמליא) שלמה של פקידים מפקידים שונים, כולם פאר והדר, רוך ונמוס ונעימות; כולם דברו אוקראינית צחה ויפה. התחילו הנאומים; שורה שלמה של נואמים הופיעו מצדם, ולסוף נאם סגן המיניסטר עצמו. סכום כל דבריהם היה כזה: „מה דהוה הוה, מן הכא נחיל חשבנא". כל הפרעות והמעשים הנוראים והמגונים, שנעשו עד עכשו, היו שגיאה עצומה ואיומה וגרמו נזק לא יימנה לממשלה. הממשלה נוכחה סוף־סוף, שאין נאמנים לנו ומועילים מן היהודים, ואחזה בכל האמצעים הדרושים לעצור מהיום והלאה בעד שרירות לב ההמונים והצבא והתפרצויותיהם המסוכנות. „לא אוסיף עוד", כמו שמבטיח תינוק לאביו שחרו מוסר. הרבה דברו גם כלפי הצבור העירוני הרוסי כללי, המתנגד לאוקראינה עצמאית ולאוקראיניזציה; הבטיחו לצבור זה חופש וזכויות רחבות, ובלבד שיתן יד לעבודה משותפת. באו התשובות. רוסי אחד בודימוביץ ענה ראשונה. דיבר חריפות, כמעט בחוצפה, נגד כל התנועה האוקראינית, הבאה לדכא כל רוח בדם ואש, בשוביניות הנפרזת שלה; שבכלל אין שום צורך בפרור הממלכה הרוסית הגדולה וכן הלאה. דבריו עוררו רוגז עצום; השיבו לו בטון חדש ובאיום כלפי שונאי אוקראינה; הוא התחיל אחר זה להתנצל קצת ולהתרכך. אחר דברי „גוי עז פנים" דבר יעקב הקטן — יו"ר „ההקלה" העברית. מי עוד כעמנו המדוכא קבל את ממשלת אוקראינה, המתעוררת לתחיה, בברכה ובכל החן וההוקרה מאז ומראש; חשבנו באמת, כי נהיה מועילים ותומכים לאום ללאום; ואוקראינה שילמה לנו מה ששלמה. מעכשו מבטיח לנו כבוד המיניסטר את החיים והשלום בשם הממלכה המתחדשת; ולא היתה לנו רשות לפקפק בכל הדברים, שנאמרו הערב מפי השלטון העליון, לולא עמדו העובדות, שורה שלמה של מעשי חמס, מצד החיל החדש ומצד השלטון המקומי, וטפחו על פנינו; למשל: מעשה בבעל עגלה וכו'; מעשה בחייל פלוני וכו', ומעשה וכו'; וכל הדברים האלה הולכים ונשנים לעינינו זה שבועים. אחר דבר בא כח העתונות, יעקב סירוטה (נהרג אחר שבעה חדשים, בעלות טיוטיוניק, איש זקן, מזרחי, עשוי לבלי חת. הוא סיפר בדמעות, איך נהרג באותו היום במרכז העיר ולעיני השמש שלמה זיבליק הצדיק ויקר הרוח, בבואו לגמול את החסד האחרון לאחד החללים, המוטל זה ימים למאכל לכלבים. על העובדה הזאת שאל המיניסטר בפרוטרוט ורשם בפנקסו. בזה נסתיים הערב, ואנחנו הלכנו איש לביתו.

פטליורה בבלטה

לא נכבשה אוקראינה בדם ואש, ואמרו לקחת אותה הפעם בדברים. אחרי המיניסטר בא גם פטליורה בכבודו ובעצמו; אמנם ביאתם היתה לא רק לעשות רושם, אלא גם לקבל רושם; לדעת עד כמה יש להם על מי ועל מה לסמוך; ובעיקר דפק אותם הלחץ מצד דניקין. זה האחרון התחל כובש את המדינה ומתקרב אל גבולנו; פטליורה הלך ונסוג אחור מפניו (הן הוא תרגל כל העת לחילו רק להלחם עם נשים וילדים, חולים וזקנים); ובלטה נתמלאה גדודים אוקראינים שונים; כולם קריעה ובליה. יחפים למחצה ולגמרי, דלים ורשים; האוצרות העצומים ששדדו מהיהודים הלכו לאבדון. כאן התרכזה שארית כחותיו, והוא בא לפקדם ולדעת מה מדת יכלתם וגבורת ידם; אמרו, שאצלנו תהיה תגרה מכרעת בין שני הצרים.

הדבר היה בסוף אלול בבוקר אחד. נאספו אל העיריה ואל המגרש אשר לפניה המון רב ובאי כח הנכרים והיהודים, מלבד השלטון המקומי; שם במגרש הסתדרו גם אילו גדודי צבא עלובים; קבלת הפנים היתה בחוץ, כאילו על רגל אחת; וסמל היה בדבר: „עדיין בן זומא מבחוץ!" אין פנאי ואין שלוות בטחון. המושל דיבר. „גוי" בעל גוף איתן ובשר, עבה קצת לפי קומתו, הפחותה משהו מבינונית; פנים מלאים ערמה ומרוכזים הפעם מאד, מה שמעיד על מתיחות עצבים נפרזה; מדבר בעוז ובמרץ; בעיקר על האויבים משני הצדדים; „אבל אנחנו די חזקים להתגבר על אלו ואלו; ואנחנו נגזור בלי רחם על ימין ועל שמאל". נסער היה מאד.

נאמו וברכו ובקשו באי כח שונים; בשם היהודים דיבר הרב מטעם; הבטיח בדבר ידידותנו ומסירותנו אליו ואל ממשלתו; ובקש יהס טוב, מגן ושמירה מצד הממשלה אלינו. לבו לא היה פנוי כלל לבלבול מח זה; אחרי החגיגה נפרד בברכה ובתודה; נפנה אל החיל, פקדו „אחת, שתים" — ויסע. וגם החיל התחיל יוצא ברובו מן העיר.

כעבור יומים בערך, ביום א' דרה"ש תר"פ, נכנס חיל דניקין העירה. הפטליוריים פנו לו דרך בלי התנגדות אצלנו, הבורגנות הגדולה והפעוטה שמחה וקדמה את בואם בתוף ובכנור. הם באו וסדרו את השלטון; היה שקט ושלום וחיים פחות או יותר נורמליים (בתקופה זו עזבתי את בלטה; הדברים הבאים נכתבו מפי השמועה ועל פי הקש). הם עשו אצלנו כחמשה חדשים. בשביעי לפברואר שבו הבולשביקים שלישית והשליכו את המתנדבים הלאה. מבלטה יצאו המתנדבים בשלום, כשם שנכנסו בשלום; אבל במקומות רבים, בקריבואוזר, למשל, ערכו תופת ליהודים במשך שלשים יום, שהרגיז שמים וארץ ונצח, שביישו את כל מה שעשו הפטליוריים בכל העת ובכל המקומות. גם פה לא בצדקתם יצאו בשלום, אלא איזה גדוד גליצאי אמר להגן על העיר ולא נתן לעשות דבר רע לאיש.

הרג חמשי

הכפר פוסצל הסמוך לבלטה נכנס בו רוח מרד. החיפל על התחנה ושדד את הסחורות שברכבות, הרג חילים אדומים ולקח מהם שבי; סבב את השלטון בכחש, כשזה שלח שמה גדוד מייסרים, והוסיף לפרוע פרעות. אז עלו הבולשביקים על הכפר וישימוהו לחרם: שרפו מאה וארבעים בתים ולקחו מאתים איש בשבי, מלבד הרג ואבדן. מה עשו הפוסצלים? הלכו והביאו את טיוטיוניק מאנגיוב ויעלו על בלטה בעם כבד. רק כשני חדשים עברו ביום כניסתם של הבולשביקים ושוב היו לפלטה. הדבר היה בד' באייר (22.4). מהגה טיוטיוניק כידר ופיצץ את העיר במשך שעות אחדות, והיהודים מלאו זועות, יצאו מדעתם; לסוף נכנס העירה ושילח באש כשתי מאות בתים, בתוכם ארבעה בתי תפלה; נשרף מרכז העיר וכבודה, הדרה ועשרה, ו„רחוב הרפש" כולו, הנשען לרוחב הראשי, „הרחוב המסחרי הגדול". בתכנית שלו,

כנראה, לא היה לא רצח ולא שוד, אע"פ שהיו מעשים משני המינים גם יחד, אלא כמקרים בודדים; נהרגו יותר מעשרה יהודים. אומרים גם הפעם שהגיצאים לא נתנו לפרוע. בעות המות, בהשתערו על העיר בתותחים, בכניסתו בכבודו והמונו העצום (כשמונה מאות רוכבים מלבד רגלים), ולסוף בהוצת לב העיר באש, והאחרונה התפרצה לכל עבר, וחברת המכבים לא תרים יד, כמצווה עליה, — כל אלו שווים אולי לא פחות, ואפשר גם יותר, מנטילת נשמה ושילוח בן־רגע לעולם האמת. מענין, כשהתחילה האש להתקרב לשכונת הנכרים, מיד באו המכבים וישימו קץ לדלקה. טיוטיוניק הטיל קונטריבוציה על העיר בסכום של מיליון רובל, אלא שלא הספיק לקבלה. והבולשביקים גרשוהו מתוך העיר. הוא אמנם התגבר ויכבש שוב את העיר מיד הבולשביקים; אבל נמלט שנית מפני השמועה, שקטובסקי יצא לקראתו; והמועצות שבו למקומן ולמשפטן.

בימי הריב והמחסור הנוראים ושרירות הלב המתפרצת לבלי חוק נהרסה ונשדדה מחיצת הקרשים שמסביב לבית העלמין הישן שבעיר בפקודת המנהל (יהודי) של הקומונאוטדיל (המשק העירוני), כדי להשתמש בחומר לצרכים יותר חשובים, לפי דעתו; ממנו ראו וכן עשו הנכרים שבשכונת בית הקברות החדש והרסו וגנבו את המחיצה ואת כל מצבות העץ לשם חומר הסקה, שנתיקר מאד באותה תקופה ע"י הלאמת כל היערות והחרמתם; ומכיון שנפרצה המחיצה, באו פריצי גויים קטנים וכל זד ובליעל ויהרסו גם את מצבות האבן להכעיס את היהודים ולהתעלל בם. כשבקרתי, לפני עזבי את ארץ הזידונים, בשנת תרפ"ה, את בלטה ובית קברותיה, מצאתי במקום קברות האחים גלי לבנים וערמות עפר, ואין מתעורר ושם לב לזה בעיר גדולה ומרובת יהודים כזאת. בלילה אחד פרצו בלתי ידועים אל הקלוז הסברני; הוציאו את ספרי התורה מארון הקודש ויפרשום על פני הרצפה וירמסום ברגל בוז, ואת המפות והפרכות בזזו; בבוקר הודיעו לשלטון, אבל עקבות השעוריה לא נתגלו. את בית הכנסת הגדול שבעיר החליט הפרוליטריון העברי, כמו בערים רבות (מחליטים בני בליעל אחדים, וכל ההמון הרב עונה אמן מחמת יראה) להפכו לקלוב, ואת ספרי התורה הוציאו הקומוניסטים היהודים משם בחרוף וגדוף, בבוז ובחלול.

את כל החומר המרובה והמגוון הזה הריתי והגיתי כשמטת שנים בחובי; העליתיו על הגליון רק מפי הזכרון, מאין כל חומר שבכתב תחת ידי, מלבד „מגלת הטבח", לרוזנטל שהשתמשתי בה בהתנפלות טיוטיוניק מכיון שכבר לא הייתי או בבלטה; כתבתי רחוק ממקום המעשה, ולא היתה לי אפשרות להשתמש בסיועם של אנשים חיים; ולכן איני מקבל עלי אחריות בעד פרטים קטנים ובלתי חשובים בנוגע לדיקנותם; והוא הדין בדבר התאריכים. תיתי ליה לחברי ב. שוחטמן, שעזר לי בהרבה בענין זה, תודות לזכרונו הנפלא.

שמשון דוב ירושלמי

ועדות ועידות הרבנים ברוסיה

כבר עברו כארבעים וחמש שנה מאותו „כינוס היהודים" על יד „ועדת הרבנים" בפטרבורג — לפי תוארו הרשמי, שניתן לו ע"י הממשלה הרוסית בנשיאותו של פ. א. סטוליפין (שנרצח בקיוב ע"י הסטודנט היהודי בוגרוב בשעת ההצגה החגיגית בתיאטרון המקומי בספטמבר 1911 בנוכחותו של הצאר ניקולי והפמליא שלו).

כינוס זה, שקדמו לו הרבה ועידות רבנים בשטחי „תחום המושב" ופולין הקונגרסאית, שעוררו התעניינות רבה וגם תקוות מופרזות בחוגי היהדות המסורתית, ריכז בתוכו משמנה וסלתה של יהדות רוסיה, גדולי רבניה וצדיקיה ומחשובי עסקניה הצבוריים המובהקים והמפורסמים ביותר.

לכותב הטורים האלה עמדה הזכות ללוות לכינוס זה את אביו, הגאון המפורסם רבי משה נחום ירושלימסקי זצ"ל (1855—1914), אב"ד דק"ק קיעלץ, שנבחר כאחד מחמשת נציגי יהדות פולין הקונגרסאית לועידה זו, בנסיעתו לפטרבורג, ולעמוד קרוב לעבודת הכינוס כמזכיר נציגות יהודי פולין.

הואיל ומחוץ לרבה של צ'רניגוב, מר יצחק שניאורסון (אחיו של הפרופיסור פישל שניאורסון) הגר כיום בפריז, שהוא ה י ח י ד י מבין חברי הועידה, שנשאר עוד בחיים, הנני השריד האחרון מבין אלה שעמדו קרוב לעבודת הועידה, נעניתי ברצון להזמנת מערכת „העבר", לפרסם מקצת מן החומר ומתוך זכרונותי על הכינוס הזה.

אכן, חושבני, שמן הראוי לא להסתפק בחומר השייך לכינוס זה בלבד, אלא כדאי לסקור, בקצרה, ברבעון המוקדש לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה, גם את ה„ועדות הרבניות" ברוסיה, שקדמו לכינוס אחרון זה.

„הועדה הרבנית" שמשה כמוסד הרשמי של הממשלה הרוסית לצרכי בירור השאלות הדתיות של יהודי רוסיה משנת 1848.

תפקידה היה (בהתאם לתוספת לסעיף החוק מס' 1336 כרך 9): א') דיון והחלטה ביחס לשאלות ודעות הנוגעות לחוקים ומנהגים של דת ישראל ולפעולות רבניה; ב') בירור עניני חופה וקדושין, במקרים של חוסר בהירות בחוק, וכן, במקרים של הגשת התנגדות להחלטות בלתי נכונות של רבני המקום; ג') מילוי יתר התפקידים בנוגע לענינים שיכנסו בסמכות „הועדה", כאשר שר הפנים ימצא לנכון למסרם לדיונה.

לפי התקנות, שעובדו ע"י הממשלה, נבחרו על ידי יהודי „תחום המושב" 32 מועמדים, שמתוכם אישר שר־הפנים כחברי הועדה ששה חברים ונוסף לכך, חבר שביעי, כיו"ר. אולם לשתי הועדות הראשונות, אושרו רק 4 ו־5 חברים.

אף על פי, שבהתאם לחוק על „הועדה הרבנית", שהוצא בשנת 1848 „יש להקים על יד הדפרטמנט לעניני דתות שעל יד משרד הפנים ועדת־רבנים קבועה",

הרי למעשה נקראה הועדה לישיבותיה, רק מזמן לזמן. שינוי נוהל זה בא „לפי פקודת הקיסר משנת 1852".

הועדה הראשונה נקראה בחודש יוני 1858 ודנה ב־10 ענינים. חבריה היו: הסוחר ברנשטיין מאודיסה, הרב ד. אורשנסקי מפולטבה, הרב שמעון מרקל מבירז (פלך קובנה) והד"ר צירלזון.

הועדה השניה התכנסה בחדשי מרס־מאי 1857 ודנה ב־16 ענינים וחבריה היו: רבה של ריגה, הד"ר לפילוסופיה נוימן (יו"ר), הסוחר גורוביץ מאודיסה, הסוחר יקותיאל זיסל רפופורט ממינסק, הסוחר צ'לינוב מקרמנצ'וג פלך פולטבה והרב יעקב בריט מוילנה.

הועדה השלישית התכנסה ביום 18 בנובמבר 1861 והמשיכה בישיבותיה עד ל־13 במרס 1862 וביררה 10 ענינים. חבריה היו: הד"ר נוימן מריגה (יו"ר), הסוחר י. א. לנדוי מקיוב, המלומד הצנזור הרמן ברץ מקישינוב, הרב אברהם מדיבסקי מחורול (פ' פולטבה), הסוחר י.ז. רפופורט ממינסק. מחוץ לנבחרים הג"ל כנציגי היהודים ב„תחום־המושב" סופחו לועדה זו: בפקודת הקיסר, י. ע. גינצבורג מפטרבורג (שקיבל אחר־כך את התואר „ברון") ומטעם המיניסטריון להשכלת העם, „היהודים המלומדים" מגליל פטרבורג י. זילברלינג ומגליל וילנה הסופר ש. י. פין, במיוחד לסייע בקביעת תכנית הלמודים לבתי־הספר היהודיים. נוסף לכך השתתף בועדה זו מטעם המיניסטריון לעניני פנים גם „היהודי המלומד" מ. ברלין.

הועדה הרביעית נתכנסה בשנת 1879 ובמשך ישיבותיה, בחדשים פברואר ומרס, דנה ב־8 שאלות. בתור יו"ר שלה מונה הרב הראשי למושבות היהודיות בפלך חרסון ג. פ. בלומנפלד וכחבריה: החוקר הידוע א. א. הרכבי, הרוקח צבי שפירא מקובנה, פקיד המועצה העירונית זלמן ליוביץ מגרודנה, הסוחר מאיר לוין מפינסק, הברון הורץ גינצבורג מפטרבורג ומר י. קופמן מאודיסה.

הועדה החמישית התחילה בפעולתה ביום 19 לנובמבר 1893, נמשכה עד ליום 28 בינואר 1894 ודנה ב־27 ענינים. בתור יו"ר שמש רבה של קובנה רבי צבי הירש רבינוביץ (בנו של הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור), שתואר באופן רשמי כ„המגיד של בית הכנסת הראשי" בוילנה, וכחבריה: רבה של ביאליסטוק, רבי שמואל מוהיליבר; המלומד הרמן ברץ מקיוב, ר' אוריה הלל מיליקובסקי ממוהילב, הסוחר יעקב גוטסמן מזיטומיר, הסוחר שמואל שמחוביץ ממינסק והרב מטעם אברהם קוטלובקר מקישינוב.

הועדה הששית היתה גם האחרונה וקיימה את ישיבותיה מיום 2 למרס ועד 4 לאפריל 1910. כיו"ר שלה מונה הרב יהודה ליב צירלסון מקישינוב, וכחבריה: רבי חיים סולובייצ'יק, רבה של בריסק דליטא; רבי חיים עוזר גרודזנסקי, מרבני וילנה; האדמו"ר רבי שלום דוב שניאורסון מליובביץ; רבי שמואל פולינקובסקי, רב באודיסה; רבי מנחם חן, רבה של ניז'ין; והעו"ד משה מזור מקיוב. לתורגמן של הועדה מונה היהודי המלומד שעל יד הדפרטמנט לעניני דתות הד"ר מ. ל. קרפס, לשעבר רב מטעם באודיסה. חברי „הועדה הרבנית" הזאת מונו גם כחברים של „כינוס היהודים" שעל יד הועדה הרבנית, שנפתח גם כן ביום 2 למרס והמשיך בישיבותיו עד ליום 4 באפריל 1910.

סיכומים על פעולות 6 הועדות

תקצר היריעה, כמובן, להכיל פרטי הדיונים של הועדות שהתקיימו בתקופה של למעלה מיובל שנים (1852 — 1910) ולכן נזכיר, בסקירה זו, בקצרה, את ההחלטות החשובות בלבד.

ע"פ החלטות שלש הועדות הראשונות נקבע, שאין להפריע את הדפסתם המלאה של כל ספרי המדרשים, האגדה, חומשים וסדרי תפילה ופירושיהם, שיש לאסור את ביצוע הטכסים הדתיים ע"י אנשים חילוניים, ללא השתתפות רבנים או סגניהם, שמן הראוי לקבוע צנז מסוים של השכלה כללית למועמדים למשרות רבנים וסגניהם. נקבע שאין כל איסור דתי ללימוד תורה ע"י נשים, שאין מצד הדת שום עיכוב להקים — מחוץ לחדרים, בתי אולפנא וישיבות — גם בתי־ספר, שילמדו בהם השכלה כללית במדה מספקת. כן נקבע, שאין לשנות את הנוסחא הקבועה של תפילת „כל נדרי". נקבעו גם סדרי קבורה, מנהגי בתי כנסיות ובתי תפילה. הובעה הדרישה בדבר הטבת מצבם החומרי של משרתי הדת היהודית והשוואתם למצב כהני יתר הדתות שברוסיה. הועדות קבעו שאין מקום להקמת קונסיסטוריות דתיות ישראליות. לעומת זה, יש לשמור על קיומם של בתי־הדין הדתיים הישראליים.

הועדה הרבנית הרביעית (שהתקיימה בשנת 1879) עמדה על כך, שבירור עניני קידושין וגיטין יש להשאיר בטיפולם של בתי־הדין הרבניים המקומיים ובמקרים של ערעורים יש להעביר את העניינים לברור „הועדה הרבנית". ועדה זו עמדה גם על הצורך של קביעת נוסחא אחידה לשבועה של עדים יהודים. כן קבעה, כי חרם דרבנו גרשום בדבר נשואי יותר מאשה אחת יש לו תוקף ביחס לכל יהדי רוסיה. אותה הועדה קבעה גם, שבגידת האשה או המרת דתה וכן מקרה של השתגעות מהוות סיבה מספקת לאפשר לבעלה — בהיתר של מאה רבנים — לשאת אשה אחרת. לעומת זאת, אין האשה יכולה להשתחרר מנשואיה אלא ע"י גט שניתן לה מבעלה, ברצונו הטוב.

מבין ההחלטות שנתקבלו ב„ועדה הרבנית" החמישית כדאי לציין קביעת הסדר, שבעניני גטין התובע הולך אחרי הנתבעת. במקרה שהאשה נשלחה לסיביר, רשאי בעלה לקחת אשה אחרת. לעומת זה במקרה הפוך, האשה נשארת בעיגונה עד לחזרת הבעל והיא מותרת לאחר, רק עפ"י גט שניתן לה על ידו, מתוך רצונו הטוב. בעניני חליצה — נתקבלה החלטה לטובת היבמה והיא שבמקרה של סירוב לחלוץ, חייב היבם לפרנסה. אותה הועדה קבעה גם כן, שיש להכיר ב„מורי־הוראה" כרבנים ועם זה הסכימה להטיל על מועמדים חדשים לרבנות את החובה של צנז מסוים בידיעת הלשון הרוסית.

באותה הועדה עמדה לדיון גם שאלת ההיתר להדפסת „השולחן־ערוך" שהצנזורה תבעה להכניס בו הגבלות מסוימות. הועדה קבעה, שאין להכניס שום שינויים ויש להשאיר את הנוסחאות כפי שנדפסו עד כה, באישור הצנזורה. לעומת זה, הסכימה שיש להרשות לצנזורה להוציא מתוך ספרי הקודש ביטויים או נוסחאות שיש בהם משום עלבון לנצרות או לדתות אחרות ובתנאי, שתורשה הדפסת הספרים אחרי ההשמטות הללו. כן ציינה הועדה, שמבחינה דתית אין כל התנגדות, שבראש כל טופס של „השולחן ערוך" תדפס בעברית הערה, שתקבע את המשמעות הנכונה של הנאמר בו ביחס לנצרות. הובעה גם המשאלה בדבר הרחבת שעות הלמודים לדת ישראל בבתי ספר העממיים הכלליים והשגחת הרבנים על הלמודים האלה.

פעולת הועדה הששית האחרונה עמדה בקשר אמיץ עם פעולת „כינוס היהודים" שעל יד הועדה הרבנית וידובר עליה להלן.

הרכב „כינוס היהודים" על יד „ועדת הרבנים" בפטרבורג

הברון דוד בן הורץ גינצבורג, יועץ־המדינה — יושב־ראש
הרב ר' חנוך ב"ר משה איגס, מטיף דבית הכנסת בוילנה.
הרב ר' חיים ליב איטקין, אלכסנדריה (פלך חרסון)
הרב ר' יצחק ב"ר שמחה ביק, מוהילוב (פלך פודוליה)
יועץ המסחר לב ב"ר ישראל ברודסקי, קיוב (חרשתן הסוכר הידוע)
מר מנחם בן אליעזר בורשטיין, רב מטעם ביקטרינוסלב
הרב רבי יששכר דוב גרובערט, בנדין (פ' פיוטרקוב)
הרב ר' יוסף היילפרין, אודיסה
ישראל ב"ר משה חורונזיצקי, סוחר בשבלי (פ' קובנה)
הרב ר' אברהם ב"ר מיכאל חיימוביץ, אלכסנדרובסק (פ' יקטרינוסלב)
הרב ר' אליעזר בר' פייביל חריף זסלב (פ' והלין)
המהנדס ולדימיר טיומקין, הרב מטעם ביליסווטגרד פ' חרסון, העסקן הציוני הידוע.
הרב ר' מלכיאל צבי טננבוים, לומזה
הרב ר' משה נחום ירושלימסקי, קועלץ
הרב ר' מאיר שמחה הכהן כץ, דווינסק (פ' ויטבסק)
הרב ר' מרדכי יוסף לינר, רדזין (פ' שדלץ)
מר חיים יעקב לנדוי, סוחר, מוהילוב (בילורוסיה)
הרב ר' אליעזר משה מדיובסקי, חורול (פ' פולטבה)
הרב ר' שמריהו ליב מדליה, ויטבסק
האדמו"ר רבי יצחק זליג מורגנשטרן, סוקולוב (פ' שדלץ)
הרב ר' יעקב ב"ר ישעיהו מזא"ה, רבה של מוסקבה
הרב ר' מנחם בן יחזקאל מרכוס, יבפטוריה (קרים)
העו"ד היינריך סליוזברג, פטרבורג
ליאון בן ישעיהו ספיר, סוחר, ויניצה (פ' פודוליה)
לזר בן שלמה פוליאקוב, יועץ־סתרים, מוסקבה
הרב ר' אליהו ב"ר אהרן פיינשטיין, פרוזשני (פ' גרודנה)
ד"ר פיליפ פרלמן, היהודי המלומד של קרים, סימפרופול
מר קלמן פרנקל, סוחר, אוסטראה (פ' והלין)
מר משה בן אהרן קליגמן, סוחר, קישינוב
הרב ר' אליעזר־יוסף ב"ר יהודה צבי רבינוביץ, מינסק
הרב ר' יצחק רבינוביץ, פוניביז (פ' קובנה)
הרב ר' יצחק יואל ב"ר דוד רפאלוביץ, קרמנצוג (פ' פולטבה)
הרב ר' יצחק כ"ר זלמן שניאורסון, רב מטעם בצ'רניגוב
האדמו"ר רבי שמריהו נח שניאורסון, הרבי של בוברויסק (פ' מינסק)

חברי הועדה הרבנית והכינוס:

הרב ר' יהודה ליב משה צירלסון, קישינוב, יושב ראש הועדה
הרב ר' חיים עוזר ב"ר דוד גרודזנסקי, רב בוילנה

הרב ר' מנחם ב"ר דוד צבי חן, רבה של צ'רניגוב
העו"ד משה בן ר' שאול מזור, קיוב
הרב ר' חיים סולובייצ'יק, בריסק דליטא
הרב שמואל פולינקובסקי, אודיסה
האדמו"ר רבי שלום דוב שניאורסון מליובביץ
נציגו של הדפרטמנט לעניני דתות ע"י המיניסטריון לעניני פנים מ. ל. קרפס.

כינוס היהודים ע"י הועדה הרבנית הורכב בצורה זו:

מתחום המושב: מהפלכים: בסרביה, גרודנה, והלין, ויטבסק, וילנה, חרסון, טבריה (קרים), צ'רניגוב, יקטרינוסלב, מוהילוב, מינסק, פודוליה, פולטבה וקובנה — שני צירים מכל פלך;

מן הערים הגדולות: אודיסה, מוסקבה, פטרבורג וקיוב — 2 צירים מכל עיר;

מפולין הקונגרסאית: — 5 צירים. נציג הדפרטמנט לעניני דתות ע"י המיניסטריון לעניני פנים — הד"ר מ. ל. קרפס.

„הועדה הרבנית" ששית דנה בענינים אלה: בשאלות קידושין וגטין סמכה את ידיה על ההחלטות שנתקבלו בועדה החמישית (שהתקיימה מ־19 לנובמבר ועד 28 לינואר 1894) וקבעה, שחופות וקידושין וכן גירושין, שנערכו מחוץ למדינה, יש להם תוקף גם ברוסיה. כן קבעה סדר להעברת בתי־קברות שלמים, או, בחלקם, למקומות חדשים; קבעה סדרי התשלומים בעד הקבורה; עיבדה סדר לקריאת התושבים ל„עליה" לתורה, לבעלי־קריאה בתורה ולחזנים.

בענינים בעלי אופי כללי באה למסקנות דלהלן: ילדים שלא באו בבריתו של אברהם אבינו לא יירשמו בספרי הנולדים היהודיים; אבל לפי דיני ישראל אין לחייב יהודים למסירת עדות בשבועה בענינים אזרחיים, אבל אם חוק המדינה מחייב זאת, עליהם למלא אחרי הוראות החוק; יהודי, שמוסר עדות ב„הן־צדק" אחראי לעדותו זו כאילו נמסרה בשבועה. ביחס ל„שבועה" הנמסרת על ידי המגויסים לצבא הובעה המשאלה, שהנוסחה ליהודים תותאם לנוסחה הכללית ושיוצא ממנה המשפט המעליב „ולא לפי מחשבה אחרת השמורה בלבי". כן דרשה הועדה לשנות — בשביל היהודים — בנוסחת השבועה במקום „אני מנשק את הצלב" ל„אני מנשק את התנ"ך".

הואיל ובחוקי ישראל אין חובה להקרא רק בשם יהודי ומשום כך מותר להשתמש בכל השמות הרצויים, בין שהם יהודיים או לא, קבעה הועדה, שבכדי למנוע אי־הבנות והשמוש בשמות שיש בהם לעג, להוציא אוסף שיכלול את כל השמות שהיהודים משתמשים בהם, ולא להכניס בו את השמות המלעיבים והמסורסים ומכאן ולהבא מותר יהיה להשתמש רק בשמות לפי האוסף הנ"ל והאורתוגרפיה המדויקת שבו. עריכת האוסף נמסרה לראש הועדה — הרב י. ל. צירלסון מקישינוב.

יתר השאלות שיש להן ערך כללי, כגון ארגון החיים הדתיים מבחינה דתית ומשקית, שאלת הרבנות, ניהול ספרי הלידה וכו' הובאו לדיון משותף עם „כינוס היהודים" שנערך אותה שעה בפטרבורג ושחברי „הועדה הרבנית" התפקדו בו כחברים בעלי זכויות שוות.

„כינוס היהודים" שעל־יד „הועדה הרבנית" הששית

ביום 17 לפברואר 1910 אושר ע"י שר־הפנים „סדר היום" דלקמן:

בשביל כל המדינה:

1. בשאלת הרבנות:

א) שאלת צנז הלמודים לרבנים וסגניהם;

ב) בדבר שנוי שטת הבחירות של הרבנים;

ג) בדבר קביעת מקורות קיום לרבנים־מטעם ולרבנים הדתיים מהכנסות ה„קורובקה" או מקורות אחרים;

ד) קביעת היחס שבין הרבנים־מטעם והרבנים הדתיים ומתן בסיס חוקי לאחרונים;

ה) ייסוד קופת־תגמולין בשביל הרבנים וסגניהם והקמת מוסד לעזרה־הדדית.

2. בשאלת השבועה:

א) קביעת סדרי הבאת יהודים לשבועה לשם העמקת קדושת השבועה בעיני התושבים היהודיים;

ב) שנוי נוסח השבועה היהודית והתאמתו לנוסח הקבוע לנוצרים.

3. בשאלת ספרי־הלידה:

א) קביעת אופן רשימת ילדי ישראל שלא באו בבריתו של אברהם אבינו;

ב) קביעת סדר עריכת ספרי הנולדים וסדרי הוצאת תעודות־לידה;

ג) שנוי נוסחת ספר הנולדים בשביל היהודים ומציאת דרך יותר נאותה לרשום מדויק בספרי המטריקציה על ידי תוספת שם האב והאם גם של הורי הנולד ועל ידי שמירת העתקי תעודות הלידה במשרדי הרבנים;

ד) דיון בדבר מסירת ניהול ספרי־הלידה לרבנים־מטעם, הרבנים הדתיים או מסירת ניהול הספרים לפקידים האזרחיים של הערים או לרשמים מיוחדים־ובדבר הוצאת תעודת־לידה בכמות בלתי מוגבלת והטלת חובה על ההורים או באי־כוחם, תוך איום להטלת עונש, להודיע לרבנים על כל המקרים הטעונים רישום בספרי הנולדים והמתים.

4. בשאלות נשואין, גטין ועניני משפחה:

א) סדרי נשואין בין יהודים וקראים;

ב) עניני הבאים בברית אירושין, ללא נשואין, על זכויות הילדים שנולדו לאלה, שאלת הגיטין של הורים כאלה;

ג) על אמצעים שיש לנקוט למלחמה בנשואים השאיים אצל היהודים ועל הצורך בביטולם, שאלת קידושין מחדש בין אלה שלא נרשמו בספרי הנשואין;

ד) קביעת נוסחת האישור לגיטין והכרעה ביחס לשמות המשפחה של המגורשים;

ה) שאלת הגיטין בין איש ואשתו שאינה שפויה בדעתה;

ו) קביעת עונש על ביגמיה והטלת חובה על הרבנים לציין את הנשואין בתעודות־המסע או הנהגת פנקסים־מיוחדים לנשואים, שרק על פיהם אפשר לקבוע המצב ביחס לנשואין;

ז) הסדר בענין „חליצה", קביעת המנהגים ובירור אם אפשר לשנותם, התרת יבום לגיס־רוק שברצונו לעשות זאת;

ח) שאלת הגט במקרה אם אחד מבני הזוג קבל עליו את הדת הנוצרית;

ט) דיון בעניני היתר מאה רבנים במקרה של בגידה או בריחה של אחד הנשואים. בעניני עגונות שנעזבו מבעליהן ובשאלת סדור גט בין חשוכי־בנים כשהבעל נוטה למות.

5. על הריאורגניזציה בהנהלה הדתית והמשקית:

א) דיון בדבר איחוד ההנהלה הדתית והמשקית, תוך עיבוד תקנון מפורט על הסמכות;

ב) ביטול משרת „המלומד" שעל יד ההנהלה הדתית, תוך התחשבות שתפקיד זה ממלא הרב, ודיון בענין שחרור חברי ההנהלה הזאת מניהול המטריקציה של התושבים;

ג) שנוי התנאי שלפיו אסור לפתוח בית תפלה חדש אם אין בו מאה מתפללים.

6. על מוסדות צדקה וחסד:

א) דיון בדבר מיזוג כל מוסדות הצדקה ובתוכם גם „חברה־קדישא" בהנהלות הדתיות של הקהלות;

ב) בדבר מסירת הנהלת „חברה קדישא" לרבנים המקומיים. לעומת זה, חוו כמה ועידות רבנים את דעתן, שיש להוציא זאת מסמכות הרבנים במקומות שהדבר נמצא בידם;

7. על „הועדות הרבניות":

א) דיון בצורך לכינוס „הועדה הרבנית" לעתים יותר קרובות תוך הגדלת מספר חבריה והרחבת סמכותה וקביעת חלק ממנה כמוסד קבוע להכרעה בענינים בעלי ערך בלתי עקרוני כדוגמת הקונסיסטוריות ליתר הדתות וקביעת סדר פרסום החלטותיו והוראותיו;

ב) עיבוד הנוהל לשיפוט הרבני בשביל היהודים.

8. על ההשכלה הדתית והחינוך היהודי:

א) דיון בדבר ייסוד מוסד חנוכי מיוחד להכנת רבנים, קורסים דתיים וסמינריונים;

ב) דיון בתנאי העבודה של ה„מלמדים" בחדרים, קביעת דרגת השכלתם והטלת הפיקוח על הלימוד בחדרים על רבני המקום, תוך הרחבת תכנית הלימודים שלהם. הנהגת לימוד השפה הרוסית והשכלה כללית בחדרים;

ג) דיון בדבר לימוד חובה של תורת משה בבתי־הספר הכלליים. קביעת האנשים המתאימים ללמוד תורת הדת ועיבוד תכנית הלימודים.

9. על מס הכשר והנרות:

א) דיון בצורך לבטל את שיטת גביית מס הבשר והנהגת מס־עצמי אישי לצרכי הצדקה ויתר הצרכים של היהודים;

ב) דיון בדבר ביטול מס הנרות;

ג) שינוי שטת המכירה של בשר כשר, תוך מסירת הפיקוח על כך בידי ועדה רבנית עירונית. קביעה שכל שוחט בשר כשר זקוק לרשיון מאת הרב המקומי.

10. שאלות שונות הנוגעות לחיי הדת היהודית:

א) דיון בדבר ביטול מנהג „קידוש לבנה" מחוץ לכתלי בתי הכנסיות והתפלה;

ב) דיון בטכס המלוה את החזרת מומר למקורו — ליהדות;

ג) דיון בדבר איסור לרבנים שיש להם תואר רופא להשתמש בשתי הכהונות;

ד) דיון בדבר מתן חוקיות לבני ישראל שנולדו לפני הנשואין על ידי התאמת תוקף החוק 1441, ספר 10, חלק 1 מאוסף החוקים.

ביחס לפולניה הקונגרסאית:

1. בדבר שנויים בניהול עניני היהודים:

א) דיון בדבר שינוי חוק הבחירות למשרות צבוריות בועדי הקהלות;

ב) הרחבת החוק בדבר ניהול עניני היהודים הקיים במדינה גם על פולניה הקונגרסאית, תוך צירוף להרכב „הועדה הרבנית" גם נציגי התושבים היהודיים שבפולניה הקונגרסאית מתוך אנשים בעלי השכלה דתית;

ג) הקמת — לשם ניהול עניני היהודים — „ועד רבני לחבל של הויסלה" ועדים רבניים לכל פלך ופלך לשם בירור הסכסוכים שחלו בשעת בחירת רבנים ולמינוי רבנים במקומות שהקהלות נמנעות מלבחרן.

2. בשאלת הרבנות:

לדרוש מאת המועמדים לרבנות תעודות על ידיעת חוקי התורה והיהדות.

3. אמצעים בעניני חנוך הנוער היהודי:

א) בדבר מתן זכות הוראה של חוקי הדת היהודית רק לאנשים המומלצים ע"י הרבנים;

ב) בדבר עיצוב דמות החנוך בחדרי ישראל לפי רוח התורה, תוך הוראת למודי חול במסגרת ההוראה והחלטת חובה על הרבנים להכין ולהוציא ספרי למוד עבור בתי־החינוך האלה ומתן אישור למועמדים למלמדים בהדרים על כושרם הדתי והמוסרי.

4. בעניני גיטין וקידושין:

א) בדבר בטול החוק האוסר על אשה גרושה מבעלה, להכנס בברית נשואין חדשה, לפני תום עשרה חדשים לגירושיה מבעלה הקודם.

5. שאלות שונות:

א) בדבר הטלת חובה על כל הקהלות להפריש 5% מהכנסותיהן להחזקת „תלמוד־תורה" או ישיבה בעיר הפלך שלהן;

ב) בדבר איסור הכנסה בברית הדת הנוצרית יהודים לפני התבגרותם בלי הסכמת ההורים או האפיטרופסים שלהם;

ג) בדבר הכנסת סדר ביחס להכנסות מ„עליות" לתורה.

הדיונים מסביב ל„סדר היום" שהובא לעיל נמשכו מיום 2 למרס ועד ל־4 באפריל 1910 ב־3 ועדות ובישיבות הפלנום ואלה הן ההחלטות העקריות שנתקבלו:

1) יש לדרוש מהרבנים ידיעות בדת ישראל ובתורתה, במדה שתספקנה לעמדתם כראשי העדה בשטח הדת. על הרב גם לדעת את השפה הרוסית לפי המסגרת שנקבעה בשביל רבני פולניה. מחוץ לרב, הנבחר לתקופה של חמש שנים, יכולה הקהלה לבחור גם סגנים (מורי־הוראה), הפטורים מהצגת תעודות על ידיעותיהם בלשון הרוסית. רישום הנולדים והנפטרים ויתר עניני המטריקציה ימלאו חברי „ועדת הרבנים" או אנשי דת אחרים, באישור הרב הראשי;

2) בנוסח השבועה ליהודים יש להוציא את המלים: „ולא לפי מחשבה אחרת השמורה בלבי";

3) כמועמדים לחברי „הועדה הרבנית" יכולים להיות רק רבנים שיבחרו מקרבם לא 7 כי אם 11 חברים, ומיניסטריון הפנים, לאחר אישורם, מחויב להזמינם לישיבות אחת לשלש שנים (הובעה המשאלה שהממשלה תכנס במדת הצורך כינוסים של נציגי כל התושבים היהודים שבמדינה);

4) אין הכינוס רואה צורך לייסד בשעה זו מוסד עליון ללמוד תורת הדת היהודית;

5) להגדיל את מספר שעות־הלימוד של לימודי־קודש בבתי „תלמוד־תורה" וכן המקצועות היהודיים בהתאם לתכנית (החוקה) משנת 1844; לשחרר את מורי המקצועות היהודיים בבתי „תלמוד־תורה", בתי־ספר עממים יהודיים, ובבתי־הספר התיכונים היהודיים וכדומה מחובת התמחות מקצועית של מורים ללמודים כלליים; להטיל כלימוד חובה את תורת הדת הישראלית, להתיר למלמדים בחדרים (אמנם ללא חיוב מוחלט) לימוד מקצועות כלליים ב„חדריהם";

6) ניהול בתי־חינוך ובתי מחסה וצדקה יש לרכז בהנהלה הצבורית המשקית של הקהלה. את המועצה הצבורית המשקית צריך להרכיב מנציגים נבחרים מטעם מתפללי בתי הכנסיות והתפילה ויתר היהודים הגרים באותו מקום לא פחות משלש שנים והרשומים ברשימות הקהלה המועצה בוחרת מקרבה הנהלה בת 5 עד 18 איש;

7) מס הבשר אינו מתבטל והוא חל על כל היהודים ללא יוצא מן הכלל וניהולו נמסר בידי ההנהלה המשקית הנבחרת של הקהלה, שעליה להתאימו לצרכיה השונים ורק לפי הוראות החוק בנדון זה, שטרם הוגשמו בחיים הן ביחס להרחבתו, או צמצומו;

8) את „מס־הנרות" יש לראות ביסודו כמעמסה על מיצרך דתי וכבלתי מוצדק וזאת בגלל זה, שהיהודים נושאים בעול כל המסים והארנוניות הכלליים אבל, קשה ברגע זה להחליט באופן סופי על בטולו;

9) ניהול ספרי המטריקציה יש להשאיר בידי הרבנים. ילדים שלא הוכנסו בבריתו של אברהם אבינו אין לרשום בספרי הנולדים של יהודים. פסקי־דין בעניני מתן אישור חוקי ללידות בלי נישואין, תוקף או אי־תוקף לטכסי־נשואין וכן קביעת מעמד משפחתי וחוקי לילדים שנולדו במסיבות כאלה, עד כמה שהם נוגעים ליהודים יש להודיע לרבנים, לשם ציון פסקי־הדין בספרי המטריקציה היהודית;

10) זכות ההצבעה בבחירות חברי הקהלות בפולניה תנתן לכל תושבי העיר ששלמו איזה מס שהוא לצרכי הקהלה מבלי להתחשב בגודל התשלום ששולם. בוורשה ובלודז תנתן זכות בחירה לכל משלמי מס הקהלה מ־3 רובל לשנה ולמעלה;

11) לשם חזרה לדת ישראל של יהודים שהמירו את דתם וברצונם לחזור, אין לסדר שום טכסים ויש להסתפק בהודעת החוזר הנמסרת לרב העדה;

12) סכסוכים בעניני נשואין וגטין אינם טעונים הוראות מיוחדות מצד הממשלה לשיטת בירורם, הואיל ובחוקי דת ישראל נקבעו הדברים בצורה הברורה ביותר.

כל ההחלטות שנתקבלו ב„כינוס היהודים" הותאמו למסקנות „הועדות הרבניות" מתוך הבנה מרובה.

כידוע, „טחנות" הביורוקרטיה הרוסית „טחנו" תמיד לאט לאט. כל החומר הרב של ה„כינוס" הזה ו„הועדה הרבנית" הששית הצטברו יחד עם החלטות עשרות הכינוסים והועידות שהתקיימו בכל „תחום המושב" שברוסיה ופולניה הקונגרסאית וציפו לגאולה עד שפרצה מלחמת־העולם הראשונה, שהביאה לחורבנה של רוסיה הצארית, לפורענות שלאחרי החורבן ולהשמדת הצבור היהודי המאורגן במדינה זו, ושמה קץ לעמל הרב שהושקע בענין זה על ידי גדולי ישראל שברוסיה.

תל־אביב, י' באב, תשי"ד.

יושבים (מימין לשמאל)

1) הרב יוסף היילפרין (חבר הרבנות באודיסה), 2) יועץ־הסתרים שמואל סוליאקוב (מוסקבה), 3) נציג מיניסטריון הפנים פלטונינקוב, 4) הברון דוד גינצבורג, יו"ר הכינוס (פטרבורג), 5) נציג מיניסטריון הפנים ממונטוב, 6) הרב יעקב מזא"ה (רבה של מוסקבה), 7) הרב יהודה ליב צירלסון (רבה של קישינוב), יו"ר הועדה הרבנית, 8) הרב שמואל פולין־קובסקי (חבר הרבנות באודיסה), 9) הרב חיים ליב איטקין (רבה של אלכסנדריה, פ' חרסון) 10) הרב יצחק רבינוביץ (רבה של סוניבין פ' קובנה), 11) הרב חיים עוזר גרודזנסקי (רבה של וילנה), 12) הרב יצחק כיק (רבה של מוהילוב פ' סודוליה), 13) הרב יצחק יואל רפאלוביץ רבה של קרמנצוג פ' פולטבה.

עומדים (מימין לשמאל)

1) המהנדס זאב טיומקין (רב מטעם ביליסוטוגרד), 2) העו"ד ה. סליוזברג (פטרבורג), 3) ו־4) עובדי המשרד, 5) העורך־דין משה מאזור (קיוב), 6) מר מנחם ברונשטיין (רב מטעם ביקטרינוסלב), 7) הרב מנחם חן (רבה של ניזין), 8) הרב יצחק שניאורסון (רב מטעם בטשרניגוב), 9) מר קלמן פרנקל (אוסטראה פ' וחלין), 10) מר ליאון ספיר (וויניצה, פ' סודוליה), 11) הרב אליעזר משה מדיובסקי (רבה של חורול, פ' פולטבה, 12) הרב משה נחום ירושלימסקי (רבה של קילץ, פולין), 13) מר משה צבי גרויבארט (בנו של הרב מכנדזין, פ' סיוטרקוב, 14) מר שמשון דוב ירושלימסקי (בנו של הרב מקילץ).

יושבים (משמאל לימין)

1) הרב אליעזר משה מדיובסקי (רבה של חורול, פ' פולטבה), 2) הרב מנחם חן (רבה של ניז'ין, פ' טשרניגוב), 3) הרב יהודה ליב צירלסון (רבה של קישינוב, יו"ר הועדה הרבנית), 4) הרב משה נחום ירושלימסקי (רבה של קילן, פולין) 5) הרב יצחק יעקב רבינוביץ (רבה של פוניביז', פ. קובנה), 6) הרב חיים עוזר גרודזנסקי (רבה של וילנה), 7) ד"ר פילים פרלמן, רב מטעם בסימפרופול (קרים), 8) הרב יעקב מזא"ה (רבה של מוסקבה), 9) הרב מאיר שמחה כץ (רבה של דווינסק, פ. ויטבסק).

עומדים (משמאל לימין)

10) מר ליאון ספיר (וויניצה, פ' פודוליה 11) המהנדס זאב טיומקין (רב מטעם בילים־ווטגדד, פ. חרסון), (בלי מספר) מר משה צבי גרויבארט (בנו של הרב מבנדין, פ. פיוטרקוב), 12) הרב שמואל פולינקובסקי (חבר הרבנות באודיסה), 13) העו"ד ה. ב. סליוזברג (פטרבורג), 14) הרב יצחק שניאורסון (רב מטעם בטשרניגוב), 15) מר שמשון דוב ירושל מסקי (בנו של הרב מקילן), 16) הרב מנחם מארקוס (רבה של יבפטוריה, קרים), 17) מר יהודה סולדוכה (סופר "הזמן" בפטרבורג), 18) ר' חיים יעקב לנדא (מוהילוב ע"נ דניפר), 19) הרב יוסף היילפרין (חבר הרבנות באודיסה).

מאת יצחק מאור

הליברלים הרוסים במאה ה־19 ושאלת היהודים

1. „המחאה הספרותית"

הריפורמות הכלליות של „הצאר הגואל" אלכסנדר השני בראשית מלכותו ומגמתו לעודד את מיזוגם של היהודים עם העם הרוסי, על ידי הקלות מסויימות במצבם האזרחי והמשפטי, במיוחד של האינטליגנציה והשכבות העליונות, עוררו תקוות רבות בקרב חוגי המשכילים היהודים, שהאמנסיפציה המלאה ליהודי רוסיה קרובה לבוא. ביחוד האמינו ביסודות ההומאניים והליברליים של האינטליגנציה הרוסית ואנשי הרוח הרוסיים וציפו לעזרה פעילה מצדם. העתונות, שקודם לכן היתה כבולה במלחציים, עמדה בבת אחת על מדרגה של התפתחות מהירה, תודות להקלות, שחלו בתנאי הצנזורה. בפובליציסטיקה הרוסית השתררה רוח ליברלית והומאנית, ודברי שיטנה ולעג כלפי היהודי, שהיו רגילים עד כה, נחשבו בדרך כלל באותם הימים ל„טעם רע".

כראיה ודוגמה לשינוי היחס אל היהודים מצד הציבוריות הרוסית הבליטו במיוחד את „המחאה הספרותית", שהופיעה במאסף „רוסקי ויאסטניק" מס. 18 משנת 1858 בדבר הפגיעה בכבודם של שני עתונאים יהודים. וכה היתה השתלשלות העניין:

בעתון הפטרבורגי „אילוסטרציה" נדפס מאמר שיטנה, כתוב בידי העיתונאי הרוסי שפילבסקי, על „הז'ידים שברוסיה המערבית". בתגובה על כך יצאו כנגדו שני משכילים יהודים, העיתונאים צ'אצקין והורוביץ במאספים „רוסקי ויאסטניק" ו„אתיניי". עורך העיתון „אילוסטרציה" ולאדימיר זוטוב התקצף מאד על „חוצפתם" של שני היהודים ופירסם בעיתונו מאמר מלא דברי נאצה וגידופים כלפיהם. בין השאר כינה אותם בלעג ובבוז — „רבי צ'אצקין" ו„רבי הורוביץ". מעשה זה של העתון ועורכו עורר התמרמרות רבה בקרב הסופרים והעיתונאים הרוסים, ובתגובה על כך נתפרסמה „המחאה הספרותית", ועליה חתומים מאה וארבעים סופרים ועסקנים ציבוריים מפורסמים. 1) בין החתומים היו: טורגנייב, צ'רנישבסקי, המשורר האוקראיני טאראס שבצ'נקו ועוד אנשים מסוג זה. הראשון בחתומים היה ה„סלאביאנופיל" המפורסם, ואחר כך מראשי האנטישמיים ברוסיה, איוואן אקסאקוב.

בקרב האיטליגנציה היהודית העריכו את ה„מחאה" כמפנה יסודי ביחסה של הציבוריות הרוסית אל היהודים. אך לאמיתו של דבר היתה הפרזה רבה בהערכה זו, שכן הסופרים הרוסים לא תבעו למעשה את עלבונם של היהודים. בגילוי הדעת שלהם לא נגעו כלל בשאלת היהודים, ואף לא הזכירו את מוצאם

---

1) Ю. Гессен и С. Лозинский, Антисемитизм в Росии. Еврейская Энциклопедия 2, стр. 735; М. Г. Моргулис, Вопросы еврейской жизни, С. Петербург 1889 стр. 519 сл.

הלאומי של שני העיתונאים שפגעו בכבודם. אלא עיקר מחאתם היה על העלבון שהלעיבו בסופרים, והמוחים יצאו חוצץ להגן על כבודה של הספרות הרוסית. ויש רגלים לדבר, שבגלל הסיבה הזאת גם נאספו חתימות מרובות ושונות כל כך. דעה זו עוד מתחזקת על ידי העובדה, שבראש החתימות התנוססה חתימתו של ה„סלאביאנופיל" איוואן סרגייביץ' אקסאקוב, שהופיע זמן קצר אחרי כן בראש המסיתים והמשטינים על היהודים ועל היהדות בעתונות הרוסית. ה„אידיליה" הזאת בין המשכילים היהודם ובין האינטליגנציה הרוסית לא האריכה ימים, ובשנות השישים והשבעים גבר הלך־הרוח האנטי־יהודי בקרב הציבוריות הרוסית באופן ניכר. בשנת 1869 הופיע כתב־הפלסתר בשפה הרוסית „ספר הקהל" כתוב בידי המומר להכעיס והמלשין יעקב בראפמאן. ספר זה נעשה עד מהרה מעין „שולחן ערוך" לכל שונאי ישראל ברוסיה, וממנו ינקו הצוררים למיניהם בציבוריות, בעתונות ובחוגי הממשלה. בשנת 1876 נתפרסם כתב־שיטנה נוסף על היהדות, מ„יצירתו" של הכומר הקתולי לשעבר היפוליט ליוטוסטאנסקי על הנושא: „על השתמשות היהודים בדם נוצרים". ברגש זה הודח בשעתו מכהונתו על התנהגותו הבלתי מוסרית, אך הדבר כלל לא הפריע בעדו להתקבל בכבוד גדול בחיק הכנסיה הרוסית־הפראבוסלאבית וכסטודנט מן המנין באקאדמיה הדתית שבמוסקבה. להש־למת התיאור נוסיף עוד את הפוגרום באודיסה, שהתחולל בימי חג הפסח 1871 ואת משפט עלילת הדם בקוטאיס שבקאוקז (1879).

אכן, „המחאה הספרותית" לא העידה כלל על שינוי יסודי ביחסו של הציבור הרוסי אל היהודים, ובשנות ה־60 וה־70 „היתה רוח אחרת מסביב", במובן הרע של המלה, וידידים אמיתיים של העם היהודי בקרב האינטליגנציה הרוסית כבר נעשו נדירים.

2. קטרוגי העתונות הליברלית על היהודים

בסוף שנות השבעים גברה ההסתה האנטי־יהודית בעתונות הרוסית. קיטרגו לא רק העתונים הימניים והריאקציוניים, אלא גם הרדיקליים והליברליים — כל אחד מטעמים שלו ובסיגנון שלו: היהודים חותרים, כביכול, תחת יסודות המלוכה, והנוער היהודי ממלא את שורות אירגוני המהפכנים; היהודים מנצלים את האיכר הרוסי; היהודים אינם מקיימים את חובותיהם כלפי המדינה, משתמטים מעבודת הצבא וכו'. אך מבחינה נפשית נפגע ביותר הציבור היהודי המשכיל מהרוח הרעה נגד היהודים, שהשתררה גם בעתונות הרוסית הליברלית. הדים מהלך־רוח זה אנו מוצאים בעתונות היהודית־הרוסית חדשים מספר עוד לפני פרוץ „הסופות בנגב", כלומר, הפרעות בדרום־רוסיה באביב 1881. ביטוי נמרץ לכך נותן בירחון „ווסחוד" העסקן הציבורי היהודי והסופר מ. מרגלית. 2) הוא מציין, כי אותם נציגי הציבוריות הרוסית, המדברים גבוהה גבוהה בשם האידיאלים הנעלים והנאצלים של האנושות, מטיפים ללא הפוגה בכל יום תמיד לאהבת אדם, תובעים במפגיע, בכל נפשם ובכל מאודם את עלבונם של כל העשוקים מידי עושקיהם, בין אם המדובר הוא באומות הסלאביות, הסובלות מעול התורכים ובין באיכר הרוסי

---

2) М. Моргулис, Еврейский вопрос в его онованияхъ и частностях. Восход 1881,1.

המדוכא. — אותם הנציגים של מפלגות שונות ואינטרסים שונים משנים לפתע את טעמם, כשהדיבור נסב על היהודים. „פשוט מפליא הדבר, כיצד יכולים אותם המנגנונים המחשבתיים לשקול דברים דומים באופן הפוך לגמרי, אף כי תנאי הדברים שווים, אפילו כמעט זהים. אולם חידה זו נפתרה בתכלית הפשטות: לגבי היהודים תמיד פועל אצלם המשפט הקדום, שנשתרש עמוק בקרבם. והוא שמערפל כל כושר של חשיבה נכונה ומעמיד אותו במצב של ראי עקום, שכל דבר משתקף בו בצורה מסולפת".

בהמשך דבריו קובע מרגלית עובדה מעציבה, שכל הבנה אנושית וכל גישה ליברלית לבעיות חברתיות נעלמות פתאום, כשהדבר נוגע ליהודים. ולא רק חוגי הימין, אלא אף הליברלים הרוסים רואים את שורש השאלה היהודית ב„יצר הניצול" של היהודים, המניע ודוחף אותם לעשוק, לחמוס ולקפח את האוכלוסיה הרוסית העמלה. שנאת העם הרוסי אל היהודים היא, איפוא, לדעת הליברלים, כלבלית בעיקרה. ועוד פסול ופגם מצאו הליברלים ביהודים — הסולידריות המפורסמת שלהם, שהיא „משפחתית" כמעט. ואילו אותה תכונה עצמה (סולידריות), מעיר המחבר, נזכרת לשבח, כשהמדובר הוא באיכרים הרוסים, באשר להם נחוץ הדבר כאויר לנשימה, כדי להתגונן מפני פגיעות וקיפוחים, מה שאין כן לגבי היהודים: שם אין הליברלים רואים צורך בהתגוננות. „ואין לומר, כי הליברלים הרוסים מחוסרי הגיון הם: במקום שנחוץ, עת המדובר הוא באינטרסים שלהם, שם המנגנונים המחשבתיים מתאמצים ופועלים באורח נורמלי; אבל במקום שלא נחוץ, כשהדבר נוגע לאינטרסים זרים, שם כושר המחשבה נחלש משום מה, והמנגנון פועל באופן בלתי נורמלי לחלוטין".

מרגלית מאשים את הליברלים בחוסר כל רצון להתעמק בשאלת היהודים ובפחדנות בפני אמירת האמת. הם נוקטים דרך של צביעות ומראים פנים לכאן ולכאן. ובסיכום מצדיקים הם את שנאת היהודים בעצם עובדת קיומה. הם טוענים, כי היהודים עצמם צריכים להסיר את השנאה אליהם, ואז תיפתר שאלתם.

באותו הקובץ של „ווסחוד" מתאמץ עורך הירחון אדולף לנדאו („סקירה פנימית") להתגונן בפני טענת העתונות הרוסית, שהיהודים משתתפים בממדים רחבים ובפעילות מיוחדת בתעמולה הסוציאליסטית. המחבר מבקש לסתור את הדעה, האומרת שיש קשר אורגני בין היהדות ובין הסוציאליזם. 3) אולם טענה זו לא היתה מונופולין דוקא של העתונות הריאקציונית. גם הליברלים לא בחלו באמצעי זה, כדי להצדיק את שנאת ישראל ולחפות על חוסר נכונות מצדם להלחם בה. למשל, העתון הליברלי „גולוס" מתריע על שני „חטאים" של יהודי רוסיה: השתמטותם מעבודת הצבא והשתתפותם בתעמולה הפוליטית ה„שגעונית". 4)

3. „בלשכת הפרוקורור" או חלומו של משכיל יהודי

כדי לחזק את טענותיו ונימוקיו נגד האשמת היהודים בתעמולה סוציאליסטית, מסתמך עורך ה„ווסחוד" אדולף לנדאו על דברי מחבר רוסי אחד (החותם בראשי תבות — נ. ט.), שנכתבו על אותו הנושא ונדפסו בצורה של תיאור

3) Восход 1881, 1, стр. 108 № 111, А. Л. Внутреннее обозрение.
4) Восход 1881, 3, стр. 78 сл. Внутреннее обозрение.

בלטריסטי בירחון הליברלי „ויאסטניק ייברופי". 5) שם הסיפור — „בלשכת הפרוקורור", וצורתו — דו־שיח בין תובע כללי לבין יהודי זקן, בעל עסקים ואמיד למדי, שבא לבקש רשות לראיון עם בנו יחידו, היושב כלוא במצודה, על השתתפותו בתנועה המהפכנית. הפרוקורור מציג לאב שאלות כלליות בדבר סיבות הצטרפותם של צעירים יהודים אל הסוציאליסטים, והזקן משיב.

הסיפור עורר בשעתו התעניינות רבה בציבור. שמו של המחבר לא נתגלה, אך שמועה התהלכה, כי הסיפור איננו בדוי, אלא הדברים נכתבו ממש בידי תובע כללי, שתיאר מעשה שהיה. לפי תוכן הדברים נראה, שהמחבר היה אדם בעל נטיות ליברליות וחדר לעמקה של השאלה היהודית, אף כי לא היה משוחרר ממשפטים קדומים מסויימים לגבי היהודים, כגון: רדיפת בצע, ניצול הזולת וכד'. תכונות וגילויים אלה שייכים, לדעת המחבר, לטבעו הלאומי של העם היהודי.

התובע הכללי מבקש מאת היהודי הזקן, שיסביר לו, למה כה רב מספר הצעירים היהודים בין התעמלנים הפוליטיים. הן תאוות הבצע של היהודים ידועה לכל ומפורסמת כאמת ישנה־נושנה. אבל המהפכנים היהודים, שהם על פי רוב ובעיקר בני עשירים, בניהם של סוחרים ותעשיינים, — מטיפים נגד הקפיטל, נגד הקנין הפרטי ונגד בעלי ההון. נוסף על כך הם עוד נותנים את כספם שלהם לצרכי התעמולה. והרי היהודים שבקרב הקפיטליסטים, הסוחרים והתעשיינים רבים הם מאד, עד אין ספור. נמצא איפוא, שמהפכנים אלה נלחמים באבותיהם, באחיהם, במשפחותיהם. היכן היא, אם כן, הסולידריות היהודית המהוללה ואחדותם הידועה והמפורסמת, שמרבים כל כך לדבר עליה בקרב הנוצרים?

בעל „הסקירה הפנימית" ב„ווסחוד" א. ל. (הוא עורך הירחון אדולף לנדאו) בהביאו את הדברים האלה מעיר, כי החוגים הרוסיים, אף המשכילים שבהם, אינם יכולים להשתחרר עדיין מן הצירוף של היהדות עם מושגים, כגון: תאוות בצע, תגרנות, ניצול וכד'. אחר כך הוא מצטט גם את תשובתו של היהודי הזקן, שתכנה הוא זה:

כן, נכון הדבר: הבן קם על אביו. ומדוע? — כי בגימנסיה ואחרי כן גם באוניברסיטה הוא נגמל לחלוטין מלהאמין באמונת אבותיו, איננו מתפלל עוד בתפילותיהם, אבל איננו מאמין גם באמונה „שלכם" ואינו מתפלל בתפילותיכם אתם. מבית אביו ואורח חייו הוא התרחק, הכול זר ולזרא לו. אבל עם זאת הוא איננו יכול לצאת מכל אלה, — כי לאן ילך? לחבריו יש מולדת, עם משלהם, שבית הספר אינו מפריד ביניהם. יתר על כן, בית הספר והלימודים עוד מהדקים את קשרי חבריו עם משפחותם, עמם ומולדתם; ואילו את הצעיר היהודי מפריד בית הספר הרוסי ממשפחתו, מחברתו, ששם חי, התחנך וגדל, — ותמורת זאת אינו נותן לו שום דבר אחר. עם גמר חוק לימודיו בבית הספר נמצא הצעיר היהודי עומד על פרשת דרכים: לסביבתו הקודמת הוא אינו יכול עוד לחזור, וגם הדרך לזרים חסומה בפניו. אבל לחיות הוא צריך וגם חפץ. אולם לחיות באין מטרה, בלי תכלית כלשהי אינו יכול: הוא צעיר, מזגו חם, הוא נבון, ובמוחו מחשבה סוערת. והוא מחפש, מחפש במוחו, מחפש בלבו ואינו מוצא. זר הוא לכול, זר בין בני עמו וזר בין הנוצרים. ומתוך קפוחו שלו הוא מגיע במחשבתו לקיפוחם של אחרים, לקיפוח כל המקופחים עלי אדמות. מכאן הוא בא לכלל מסקנה, שעליו

---

5) Н. Т., Въ камере прокурора. Вестникъ Европы, декабрь 1880. Восход 1881,2, стр. 75—87. А. Л. Внутреннее обезрение.

לתקן את המעוות, לצאת חוצץ נגד סדרי־רשע אלה ולתבוע את עלבונו הוא ואת עלבונם של כל עלובי החיים, אך לבדו הן לא יוכל לבצע משימה כזו, על כן הוא הולך אליהם, אל הסוציאליסטים. ומדוע דוקא אל הסוציאליסטים? — כי שם הוא כמו בביתו, שם לא יבוזו לו באשר הוא יהודי, מכיוון שהסוציאליסטים אינם מבדילים בין העמים, בעיניהם הכול שווים.שם גם הוא שווה בין שווים. יתר על כן, הוא אף עולה על אחרים, כי הוא מבין יותר, פעיל יותר. שם איננו נרדף עוד. על כן הולכים אל הסוציאליסטים. ולא קשה להם הדבר כלל וכלל. יהודי צעיר כזה, כי יצטרף למהפכנים, אינו בא בסתירה עם עמו ומולדתו, שהרי אין לו עם ואין לו מולדת. כי מיהו עמו? אלה היהודים העניים והאביונים, הקרועים ובלויים, העובדים ועמלים יום תמים, כדי להשיג את לחם חוקם, — עמהם אין לו כל דבר משותף. אולי הוא מרחם עליהם. ואילו את הסוחרים, התגרים, בעלי העסקים, המלווים בריבית ושאר רודפי בצע — להם הוא בז ובשאיפותיהם הוא מזלזל. והמולדת? היכן היא מולדתו של היהודי? הלא בכל מקום מביטים עליו כעל זר.

ועל שאלתו של איש־שיחו הרוסי, אולי עוד תשוב ארץ־ישראל להיות מולדתם של היהודים, וזהו הפתרון? — משיב היהודי: ארץ־ישראל חדלה זה מכבר להיות להם מולדת. היא רק זכר יקר של העבר, אך את העבר אין להחזיר, ועל היהודים לבקש להם, איפוא, מולדת בכל מקום ישיבתם, עליהם להיות: פולנים, גרמנים, אנגלים ורוסים בני דת משה — זהו הפתרון היחידי.

אגב, אמצעי זה של פתרון שאלת היהודים היה, כידוע, קרוב מאד ללבם של המשכילים היהודים מחוגי „ווסחוד". להההפך ל„רוסים בני דת משה" — היה חלומם ומשאת נפשם. ועורך ה„ווסחוד" בסכמו את סקירתו נאחז בפתרון זה ומעיר, שאם רק ייפגשו היהודים ברצון טוב וכן מצד הציבור הרוסי, יוכלו להגשים בקלות את החלום מזה, כלומר, להיות לרוסים בני דת משה. וכן הוא מסיים את דבריו: „לכך יש לנו, תודה לאל, דוגמאות חיות, כגון: צרפת, אנגליה, הולנד, אמריקה ועוד".

הדברים האלה הופיעו בקובץ פברואר 1881 של הירחון. אולם תוך כדי ה„חלומות" הללו של המשבילים היהודים המתבוללים נתפוצצה הפצצה של אנשי האירגון המהפכני „נארודנאיה וולייה" (אנדריי ז'ליאבוב, סופיה פ־ובסקאיה ועוד) על תעלת ייקאטרינה שבפטרבורג ביום 1 במרס 1881, ונרצח הצאר אלכסנדר השני. ב־13 לחודש מרס באו נציגי הקהילה היהודית בפטרבורג, לפי ידיעת „ווסחוד" „להשתחוות בפני גופתו של הצאר, שנאסף אל אלהיו, והניחו זר דפנה עטור כפות תמרים ושושנים, — עשוי כסף". 6) וכעבור חודש ימים, ב־15 באפריל 1881 פרץ הפוגרום בייליסאבטגראד, ששימש פתיחה לנחשול הפרעות בדרום־רוסיה, הן „הסופות בנגב"...

4. העתונות הרוסית הליברלית ופרעות שנות השמונים

מה היתה תגובתה של העתונות הרוסית הליברלית על הפוגרומים, שפרצו לאחר רצח אלכסנדר השני, בראשית ימי מלכותו של אלכסנדר השלישי? העסקן הציבורי היהודי ג. ב. סליוזברג מספר בזכרונותיו, כי עם פרוץ הפוגרומים היתה העתונות הליברלית נתונה במבוכה. הפרעות כאילו הוציאוה ממסלולה, ודברי

6) Восход 1881, 3.

קיטרוג וסניגוריה שימשו בה בערבוביה. עם זאת היתה ההגנה חלשה לרוב, והמלחמה באנטישמיות — בלתי מספקת. 7) העתונות הצוררת הרעילה ממש את האוירה הציבורית. הסיגנון של גידופים וחרפות כלפי היהודים, שאותו נקטה העתונות האנטישמית, „התאזרח" בציבוריות הרוסית עד כדי כך, שאף עתונים ליברליים לא תמיד בחלו בו. למשל, העתון „אודסקי ליסטוק", בעל הכיוון הליברלי, שאמנם גינה בדרך כלל את הפוגרומים, לא נמנע בכל זאת מלהתקיף בגסות ובסיגנון אנטישמי מובהק את העתון „זאריה" ולגדף את „המערכת היהודית" שלו. ואת המו"ל של „זאריה", את המלומד היהודי והסופר הידוע מיכאל קולישר כינה בשם גנאי „הז'יד המצורע". ובל זה בגלל איזה סיכסוך פעוט בדיני ממונות בין שני העתונים. אכן, מה רב היה המרחק בין הלך־רוח זה ובין „המחאה הספרותית", שהופיעה על סף שנות השישים, שאותה הזכרנו לעיל. אז התקוממו סופרים רוסיים (וביניהם אף ה„סלאביאנופיל" אקסאקוב) נגד כינוי של לעג, כגון — „רבי צ'אצקין" ו„רבי הורוביץ". ואילו כעת „התקדם" עתון רוסי ליברלי עד כדי הכינוי „יהודי מצורע". השבועון „ווסחוד" בהגיבו על התקפה גסה זו ושאל: „אל הז'ידים צריך להתייחס ב„ליברליות" רק עד אז, כשאחד מהם יפגע באינטרסים הפרטיים שלכם?" 8)

בירחון „ווסחוד" מתווכח העורך אדולף לנדאו, בעל „הסקירה הפנימית", עם איוואן אקסאקוב, הטוען כי ה„קולאק" (התקיף, בעל הגוף בכפר הרוסי) אינו מגיע לקרסוליו של היהודי במובן ה„ניצול". לשם חיזוק טענותיו נגד ה„סלאביאנופיל" האנטישמי מסתמך א. ל. על דברי הסופר ב. לנסקי (ב. אונגיר־סקי) מתוך מאמרו „היהודי והקולאק", שנתפרסם בירחון הליברלי „דיאלו". 9) לנסקי־אונגירסקי מתאר את העוני הנורא של היהודים ואת מצבם הירוד, הנובע מחוסר זכויות אזרחיות אלמנטריות. המחבר מגיע לכלל מסקנה, שה„קולאק" הוא גרוע הרבה יותר מן „היהודי־האכספלואטאטור", שכן היהודי אינו מכניס דמו־רליזציה בקרב העם הרוסי באותה מידה, שעושה זאת ה„קולאק". היהודי מנצל, כדי לשבור רעבונו, ואילו ה„קולאק" — מתוך רדיפת בצע. הערכה רב־צדדית, נכונה וצודקת של ההווי היהודי — אומר הסופר — „תסיר מעל היהודי חלק ניכר מאחריותו האישית לפעולת הניצול שלו". בהמשך דבריו קובע לנסקי, כי „היהודים מהווים דוגמה מאלפת לכך, כיצד אומה שלמה, בעלת מעלות טובות וסגולות להתחברות סוציאלית ולחיי חברה שלווים, יכולה להפך לעדת חמסנים עלובה ומזיקה בהשפעה ממושכת של פוליטיקה בלתי מוצלחת".

ועורך הירחון היהודי־הרוסי, מרוצה, כפי הנראה, מדברי „סניגוריה" אלה של הליברל הרוסי, שכן הוא מציין, כי „המאמר הנהדר" של ב. לנסקי מאלף הוא עד למאד...

העתון הליברלי „גולוס", שהיה בלתי יציב ביותר בעמדתו לגבי שאלת היהודים, דן הרבה בענין הפרעות הן במאמרים והן בכתבות מן המקומות, יש שהעתון בא לברך, כביכול, ונמצא לבסוף מקלל. למשל, הכתב החארקובי של

---

7) Г. Б. Слизберг, Дела минувшихъ дней, записки русского еврея. Париж 1933, Том 1, стр. 107.

8) Недельная Хроника Восхода 1882 № 28. Отголоски печати.

9) Восход 1881, 8. А. Л., Внутреннее обозрение.

„גולוס" מגנה, אמנם, את הפוגרומים ואת שנאת ישראל בכלל ומשווה אותה לאמונת־ההבל במכשפות, שדים ומזיקים, והוא דורש את ביטולם של החוקים והפקודות, המגבילים את זכויות היהודים; אבל הסנגוריה שלו הופכת למעשה לקטיגוריה, בגלל האופן שבו הוא מלמד „זכות" על היהודים. הוא אינו סותר את הדעה הרווחת, כי „היהודים הם גזע מושחת"; אלא שהוא טוען, כי החוקים הם אשר השחיתו את ההמון היהודי במשך מאות בשנים, אנשים משוללי זכויות — הוא אומר — אינם יכולים להיות אזרחים טובים, ורק שיווי זכויות יעשה את היהודים לאנשים מועילים בחברה. אז יתפורר ה„קהל" שלהם, והם יהיו באמת רוסים בני דת משה, כפי שאיפתם, לפיכך צריך לפתוח בפני היהודים את הפלכים הפנימיים של רוסיה הגדולה ועל ידי כך לשחרר את „תחום המושב" מעודף האוכלוסיה היהודית, המדכאה במרצה וברוח היזמה שלה את האוכלוסיה המקומית. 10)

אכן, ליברל רוסי אחד רואה את האומה היהודית כ„עדת חמסנים", והשני מקבל, ללא היסוס, את הדעה, כי היהודים הם „גזע מושחת". דומה, שעל „סניגוריה" מעין זו היו צריכים יהודים בעלי רגש כבוד עצמי להשיב ב„תפילה" הידועה — „ישמרני אלהים מידידי"... אך לא כן, כנראה, היו סבורים המשכילים מחוגי „ווסחוד", אשר בהביאם את דברי הכתבה ב„גולוס" הביעו את התפעלותם מן הגישה „הבלתי משוחדת והמפוכחת" לגבי שאלת היהודים, שגילה העתון, כשם שהם היללו קודם לכן את „מאמרו הנהדר" של ב. לנסקי.

אולם הגישה „הבלתי משוחדת והמפוכחת" של העתון הליברלי לא העריכה ימים, ומהסניגוריה המפוקפקת שלו עבר עד מהרה לקטגוריה מפורשת, שאינה משתמעת עוד לשתי פנים. באחד ממאמריו הראשיים מגלה „גולוס" (מס. 168 משנת 1882) ומונה שלשה „חטאים" עיקריים של היהודים, ואלה הם: התבדלות לאומית, ניצול האוכלוסיה הלא־יהודית ועקיפת החוק. העתונות היהודית־הרוסית הגיבה על התקפה „ליברלית" זו בחריפות. 11)

5. הסופר הליברלי מ. ל. פסקובסקי על הפרעות ועל האנטישמיות

אולם הפעם לא נשארו העתונאים היהודים בודדים לגמרי במחאתם. המאמר הראשי הנ"ל של „גולוס" עורר תגובה חריפה גם מצד הפובליציסטן הרוסי הליברלי מ. ל. פסקובסקי, שחתם בפסבדונים „רוסקי", כלומר — רוסי וכן בראשי תבות מ. ל. באותיות לטיניות 12) הסופר מתקיף את העתון „גולוס" על הסנוותו ועל תנודותיו התמידיות לגבי שאלת היהודים. לפני הפוגרום ם, אומר פסקובסקי, הירבה עתון זה להטיף נגד היהודים, אבל עם פרוץ הפרעות התעורר בו, כביכול, המצפון, והוא שינה את טעמו לזמן מה. כעת הוא חזר לסורו וכאילו מתבייש בחולשתו כלפי היהודים, שגילה ברבים. „גולוס" דורש לשים לב גם אל „הצד השני של שאלת היהודים", שנשאר בצל, בגלל „המאורעות המעציבים" והוא — אשמתם

---

10) Недельная Хроника Восхода 1882 № 7.

11) Разсвет 1882 № 23, Русский Еврей 1882 № 26; Недельная Хреника Восхода 1882 № 26.

12) М. Л. Песковский (Руский), Письмо редактору по поводу статьи «Голоса» Недельная Хроника Восхода 1882 № 26; (М. Л.), Открытое письмо Недельная Хроника Восхода 1882 № 28.

של היהודים עצמם, המתבטאת בהתבדלותם הלאומית בעקיפת החוק, בהשתמטות מעבודת הצבא ומשאר חובות אזרחיות. כל אלה הן האשמות־שוא, אומר פסקובסקי, האשמות החוזרות ונשנות על דפי העתונות האנטישמית. והמקטרגים כלל אינם נותנים דעתם על כך, שאי־אפשר לדרוש מאת אזרחים לקיים חובות, כששוללים מהם את זכויותיהם. ואשר לטענה נגד התבדלות, — אומר הסופר — הרי אף אילו רצו היהודים לקבל את עצתו של „גולוס" ולצאת מהתבדלותם, הלא יהיו נאלצים „לעקוף את החוקים", המטילים עליהם את ההתבדלות מאונס... פסקובסקי מאשים קשות את העתון הליברלי באמרו, שמבחינת ההסתה נגד היהודים הוא עולה כמעט על העתונות האנטישמית. הסופר עוד מציין, שמכל העתונות רק הירחון „ויאסטניק ייברופי" החזיק בכבוד בעמדתו העקיבה לגבי שאלת היהודים, ואילו שאר העתונים הליברליים החליפו עשרת מונים את מחלצותיהם.

בהמשך דבריו קובל פסקובסקי על כך, שחלה ירידה מבהילה בקרב האינטליגנציה הרוסית. היא נבחנה בשאלת היהודים ולא עמדה במבחן. כאן גילתה, שפנתה עורף לאידיאות הליברליות, שלהן הטיפה עוד לפני זמן לא רב. הסופר מסתמך על המכתב הגלוי אל איוואן אקסאקוב, שאשה יהודיה מחוגי המשכילים פירסמה בעתון „גולוס". מכתב זה הועתק אחר כך בעתונות היהודית־הרוסית. 13)

בעלת המכתב הגלוי מזכירה לאיוואן סרגייאביץ' אקסאקוב את ידידותו אל אביה המנוח, שהיה מורה בבית־ספר מטעם הממשלה לילדי ישראל בקישיניוב. היה זה בשנת 1848. אקסאקוב היה בימים ההם פקיד במיניסטריון הפנים והיה מבקר תכופות אצל אביה. בשיחות ריעים הביע א. ס. אקסאקוב לא אחת את דעתו על כך, שיש צורך רב להקל על מצבם של היהודים. עם זאת הבטיח לאביה, שיעשה מצדו הכול מה שיש ביכולתו, כדי לעזור „ליהודים שלו". לפני מותו מסר האב לבתו צרור מכתבים מאת אקסאקוב באמרו: „אם יגיעו זמנים קשים, תפני אל הטוב באנשים, אל איוואן סרגייאביץ'".

והבת, ששמרה על צרור המכתבים מאת אקסאקוב, מודיעה לו בפומבי, כי בהתאם לצוואת אביה היא פונה כעת אליו...

מה קרה לאקסאקוב? — שואל פסקובסקי. איכה נשתנה האיש? אז הוא היה פקיד במיניסטריון, אדם עובד, הסר למשמעתם של הממונים עליו. והיה לו קשה, בודאי. על כן גם הוא השתתף בצערו של הזולת. ואילו כעת הוא מנהל בנק גדול במוסקבה ובעל העתון „רוס", והקהל שלו — סוחרי מוסקבה. לא, אקסאקוב איננו עוד „הטוב באנשים". הוא יצא מסוג „האנשים הטובים".

בשנת 1883 נמצא גל הפוגרומים בירידה, אף כי פה ושם עוד היו התפרצויות אנטי־יהודיות. פסקובסקי פירסם אז מאמר בשם — „קול איש רוסי בדבר הפוגרומים" 14) במאמרו זה הוא מטיח דברים קשים כלפי אקסאקוב ושאר הסופרים האנטישמים ומתעכב במיוחד על ההסתה נגד היהודים, המתנהלת בבתי הספר בין הנוער הלומד על ידי המורים והמחנכים. הוא מעיר, כי שנאת היהודים מלווה בורות גסה וגם ניזונה ממנה. והמקטרגים על היהודים שוכחים, כי הבא לדון על היהודים צריך לדעת את לשונם, תולדותיהם, דתם, שירתם, מידותיהם ומנהגיהם ובכלל את כל הצד הרוחני של היהדות. ובפנותו אל המשכילים הרוסים,

---

13) Недельная Хроника Восхода 1882 № 27.

14) М. Л. Песковский (Русский), Голось русского по поводу погромов. Недельная Хроника Восхода 1883 № 39.

אל המורים ואל הכוהנים, שואל המחבר: „לאן נעלמה אהבתכם הנוצרית אל הזולת. במה היא מתבטאת?" והוא מסיים את מאמרו בקריאה: „ישפטכם אלהים, הנוצרים!"

6. הסופר הראדיקאלי ס. נ. יוז'אקוב על שאלת היהודים ועל האנטישמיות

על הלך־הרוח בין חוגי הקוראים של העתונות הליברלית באותם הימים מעיד מכתב אנונימי אחד (על החתום — „קורא"), שנתקבל במערכת הירחון „דיאלו". 15) ה„קורא" מתרעם על המערכת וטוען, כי לחנם היא מלמדת סניגוריה על ה„ז'ידים". הלא במשך שנים זעק „דיאלו" נגד מנצלי העמל האנושי. ואילו ה„ז'יד" הוא „אכספלואטאטור" כפול ומכופל. והנה, כשרק נגעו בנוגעות הכסתות של „המפלצת" הזאת וקצת „מעכו" אותה, שכח העתון את עברו ואת מיליוני הפועלים, שנסחטו על ידי ה„ז'ידים", שמצצו את לשד עצמותיהם, והתיצב לימין ה„ז'יד" המנצל. ב„מעיכת" היהודים רואה ה„קורא" את הדרך, שבה יגיעו גם „אל השלבים הנוספים של המין הזה" (כלומר, למנצלים — המעתיק). המכתב מסיים בשבח לגבי יוז'אקוב, אשר הביע בירחון „אוטצ,סטווניה זאפיסקי" „תפיסה הרבה יותר מפוכחת בענין זה".

על השקפתו של יוז'אקוב בשאלת היהודים, שנזכרה במכתב זה, נייחד את הדיבור להלן. כאן נביא את תוכן תשובתה של מערכת הירחון „דיאלו" על טענות ה„קורא".

המערכה העירה, כי היא רואה במכתב הנ"ל הבעת דעה לא רק של קורא אחד, אלא של כיוון שלם, המצדיק מעשי אלימות כלפי היהודים. על כן „אי־אפשר לעבור על כך בשתיקה". במשטר החברתי הנוכחי — נאמר הלאה בתשובה — כל אדם הוא „מנצל" במידה מסויימת. ואם הקורא האנונימי ירצה להיות עקיב, „עליו מן ההכרח לפזר קודם כל את הנוצות מן הכסת שלו עצמו". הניצול חדר לכל תאי החברה החדישה. אילו היה ה„קורא" מבין את הדבר, לא היה, כמובן, יוצא חוצץ „במסע נצחון" נגד הכסתות והכרים של אותם הרוכלים, התגרים הזעירים, שכירי יום, בעלי מלאכה, אומנים ופועלים, הסובלים בעצמם מהניצול. אמנם, ה„קורא" יכול לטעון, כי ברצונו להגיע גם „לשלבים נוספים". אבל אם כך יטען, „מדוע, איפוא, לא יתחיל ישר מהמנצלים ולא מהמנוצלים? עת סובורין (בעל העתון הריאקציוני והאנטישמי „נובויה ורמיא" — המעתיק) ואקסאקוב שיסו את האספסוף ביהודים, ידעו את אשר הם עושים, ואילו אתה, הקורא, כשיצאת חוצץ נגד הכסתות, — לא ידעת מה אתה עושה".

בהמשך תשובתה מוסיפה המערכת, כי היא אינה רואה בתנועה האנטי־יהודית כל יסוד של רעיון סוציאלי. שכן תחת מלחמה בניצול באים כאן חמס ואלימות פוליטית: הגזע השליט החל להכות באומה קטנה, שהיא מוכה ולחוצה אל הקיר בלוא הכי. כל מי שמטיף לדיכוי השוויון והחרות לגבי אומות אחרות, — מסיימת המערכת, — שולח בזאת יד בחרויותיו ובזכויותיו של עמו הוא.

אכן, הפעם היו אלה דברים הראויים לכתב־עת ראדיקאלי. וכתב אותם עורך הירחון ניקולאי שלגונוב במדור „סקירה פנימית".

---

15) Недельная Хроника Восхода 1882 № 38.

האוירה האנטישמית, שהשתררה בציבור הרוסי באותם הימים, לא פסחה גם על ירחון ראדיקאלי רציני כמו „אוטצ'סטווניה זאפיסקי" (רשימות המולדת) של הסופר המפורסם סאלטיקוב־שצ'דרין (אגב הוא עצמו כתב אחר כך מאמר מזהיר בזכות היהודים). אף ירחון זה נגרר אחרי הנימה הכללית האנטי־יהודית, תמהון מיוחד עורר מאמר אחד, שנדפס שם, מאמר מלא שיטנה והתקפות גסות נגד היהודים, בכותרת — „איכר על מאורעות היום" (הכוונה לפוגרומים — המעתיק). 16) הירחון מביע, אמנם, בלשון נקיה את צערו על „התיגרות והשערוריות" שפרצו, אך בעצם ה„תנועה" הוא רואה גם תועלת, כי היא תשים סוף־סוף קץ לדמורליזציה השוררת ברוסיה...

העתונים היהודים הביעו דעה, שבעל המאמר איננו כלל איכר „מיסכן ומנוצל", אלא קבלן רוסי, שמצא לו הזדמנות לעשות „חשבון צדק" עם מתחריו היהודיים. בהריפות ובתוקף הגיב על הופעה אנטי־יהודית זו של הירחון הליברלי הסופר היהודי גרשון בן גרשון (גריגורי ליפשיץ) במאמרו „גם אתה, ברוטום?!" 17).

מערכת הירחון, כנראה, הבינה, שהיא הגדישה את הסאה, וכעבור זמן מה ביקשה לתקן את המעוות בהדפיסה את מאמרו של ס. נ. יוז'אקוב — "שאלת היהודים ברוסיה". 18) העתונות היהודית־הרוסית, אף כי לא הסכימה לחלק גדול ממסקנותיו של המחבר, ראתה בכל זאת במאמר זה נסיון רציני לחדור לשאלת היהודים לעמקה ולגלות את הסיבות האובייקטיביות של הפרעות. גם שמו של המחבר הוסיף ערך מיוחד וחשיבות למאמר.

אגב, יש רגלים לדבר, שמחבר מאמר השיטנה „איכר על מאורעות היום" אינו אלא ס. נ. יוז'אקוב בכבודו ובעצמו. 19) והעתונים היהודים טעו, איפוא, בחשבם שאותו כתב איזה קבלן רוסי. במאמרו השני — „שאלת היהודים ברוסיה", שעליו חתם יוז'אקוב בשמו המלא, ניסה, אם כן, לתקן במקצת את הרושם הרע של מאמרו הקודם, האנונימי, אך לא הצליח ביותר...

סרגיי ניקולאייביץ' יוז'אקוב (1849—1910) היה מפורסם בזמנו כפובליציסטן ליברלי עממי. בשנות השבעים התקרב לחוגי המהפכנים ה„נארודניקים", ואף כי לא עסק בעצמו בתעמולה מהפכנית, נתן ידו לתנועה. בשנת 1878 נאשם במתן תמיכה למהפכנים והוגלה לסיביר, מקום שם נמצא בגרוש עד שנת 1882. יוז'אקוב השתתף בשורה של ירחונים ועתונים ליברליים. בשנים 1898—1906 יצאה בעריכתו „האנציקלופדיה הגדולה", בת 22 כרכים בהוצאת החברה „פרוסווש'ניה".

יוז'אקוב מכריז במאמרו הנ"ל, כי הוא איננו שונא ישראל ולא אוהב ישראל, אלא ניגש לחקור את שאלת היהודים מבחינה אובייקטיבית לגמרי. את החוקים,

---

16) Отечественные Записки 1882, 3.
Разсвет 1882 №14; Русский Еврей 1882 № 17.

17) Гершон Бен Гершон, «И ты Брут?» Русский Еврей 1882 № 17.

18) С. Южаков, Еврейский вопросъ въ России. Отечественныя Записки 1882,5.
Недельная Хроника Восхода 1882 № 24; Разсвет 1882 № 23.

19) Из Архива П. Б. Аксельрода, Берлин 1924, стр. 32.

המגבילים את זכויות היהודים, הוא רואה במזיקים מבחינה רוסית כללית ודורש את ביטולם הגמור ומתן שוויון זכויות ליהודים. את סיבות התנועה האנטי־יהודית אינו רואה באיזה ניצול יהודי מיוחד, אלא בתנאים הכלליים של התהליך הכלכלי, המתרחש ברוסיה. וכן הוא אומר: „בהתאם לכל הכללים של מדע הכלכלה מתרושש הרוב של האוכלוסיה, והמיעוט מתעשר. תהליך זה מתהווה ברוסיה כולה. אלא בפלכים של „רוסיה הגדולה" העם נבוך ואינו יודע לגלות את הסיבות; לעומת זאת ב„רוסיה הקטנה" (אוקראינה) בולטת הסיבה לעין מאליה, בגלל צירוף הנסיבות. המיעוט המתעשר הוא היהודים, והרוב המתרושש — הנוצרים. העם רואה זאת, וטבעי הדבר, שביהודים הוא מגלה את סיבת התרוששותו. תהליך זה היה בתנאים הנוכחיים בלתי נמנע גם אילולא היו שם יהודים: הרוב היה מתרושש והמיעוט — מתעשר. אבל את זאת העם אינו יודע. אך הוא יודע היטב וחש בכל עת ובכל שעה את התרוששותו המקבילה להתעשרותו של היהודי. מובן, אם כן, שבעיניו אשם היהודי באסונו. אך לאמיתו של דבר היהודי רק השתמש בתנאים, שלא הוא יצר אותם. ואם היהודי לא היה מנצל את התנאים, היה, ללא ספק, מישהו אחר משתמש בהם, באשר לא יכול היה שלא להשתמש בהם".

יוז'אקוב סבור, איפוא, כי „השאלה היהודית היא לפי מהותה שאלה כלכלית, והיא נכללת כחלק בלתי נפרד בבעיה הכלכלית הכלל־רוסית". הוא, אמנם, מצדיק את רצונם של אוהבי ישראל לבטל את כל הגבלות הזכויות של היהודים. הוא גם בעצמו מצטרף לדרישה זו, אבל עם זאת הוא מתנגד לדעה האומרת, כי שנאת העם הרוסי אל היהודים מקורה בדיכוים ובהגבלת זכויותיהם. שכן „שנאה אל המדוכא היא חזיון בלתי נורמלי, ובממדים רחבים — אפילו בלתי אפשרי".

נימוקו זה של יוז'אקוב הוא טיפוסי לתפיסה הרציונליסטית הקיצונית, המתעלמת לחלוטין מן הגורמים הפסיכולוגיים של ההמון.

בהמשך דבריו מתקיף המחבר בחריפות את האנטישמיים ומציין שורה של סגולות ומעלות טובות של היהודי העממי הפשוט, ויועץ לשונאי ישראל ללמוד ממנו. הוא טוען, כי שיטת ההגבלות של זכויות היהודים רק מגבירה את התבדלותם המזיקה. היהודים צברו אוצר של סגולות מוסריות, שבתנאי הסתגרותם נעשה אבן שאין לו הופכין. בתנאים אלה מעלותיו הסוציאליות של היהודי הפשוט הן בעוכריו, שהרי הן רק מגבירות את רגשי הזרות והאיבה אליו מצד האוכלוסיה הנוצרית. על ידי מתן זכויות שוות ליהודים יעזרו להם לצאת מהתבדלותם והסתגרותם, ואז יוכלו להיות לברכה לחברה ולמדינה.

הציבוריות היהודית קיבלה את מאמרו של יוז'אקוב בדרך כלל ברצון, אבל מן הצד השני מתחה עליו ביקורת. לא נתקבלה הנחתו, שאת סיבת הפרעות צריך לחפש אך ורק בתהליך הכלכלי שבמדינה. בצדק ציינו המבקרים, כי באזורי הפוג־רומים מספר היהודים ש„התעשרו" הוא כאין וכאפס כלפי ה„מתעשרים" מקרב האוכלוסיה הנוצרית. וכן בין הנגזלים והמוכים במהומות האנטי־יהודיות מהווים היהודים האמידים חלק קטן מאד, פחות מאחד מני אלף. לרוב סבלו היהודים העניים ודלת העם, שאין כדוגמתם בקרב האוכלוסיה הרוסית. כלום לא ראו הפורעים והחמסנים, שהם גוזלים מאת העני את תרמילו? האם לא ידעו, שהם מרוששים המון, שהוא לאין ערוך יותר עני מהם, שהם משמידים סחבות של אביונים עמלים וגוזלים פרוטות של קבצנים? למה, איפוא, לא התקוממו ה„מתרוששים" נגד ה„מתעשרים" מבני עמם הם, אם היתה זאת התפרצות הנובעת מסיבות כלכליות?

שגיאתו העיקרית של יוז'אקוב, כתב השבועון „ווסחוד", היא שהוא מתעלם לחלוטין כי המצב האזרחי והמשפטי של היהודים כגורם לפרעות. האספסוף היה משוכנע, כי דם היהודים הוא הפקר, כי „מותר להכותם, כי יש צו להכיתם".20).

ה„ראזסויאט", שהיה קרוב לחוגי חובבי ציון, העיר, כי המחבר, שכה מודאג מתהליך ההתרוששות בקרב האיכרים הרוסים, אינו רואה כלל, שתהליך זה פוגע בהמוני היהודים בצורה הרבה יותר קשה. וכן נראה בעליל, שיוז'אקוב אינו מכיר לחלוטין את היהדות, את ספרותה החדשה, את שאיפותיה, ואיננו מצוי אצל עניניה ומצבה. מכאן גם נובע יחסו של זילזול גמור לגבי ההגירה היהודית, שהוא חושב אותה לבלתי אפשרית. 21).

אכן, יוז'אקוב לא היה שונא ישראל; כך מעיד הוא על עצמו, וגם היהודים המשכילים בני דורו מאשרים זאת. 22) אבל למרות השתדלותו לדון בשאלת היהודים באופן אובייקטיבי, לא השכיל הסופר להשתחרר מהשפעת הדעה, שהיתה רווחת אז, כי הפרעות פרצו בגלל „האכספלואטאציה היהודית", שלפי דעתו לא היתה, אמנם, מיוחדת יהודית, אלא חלק מן הניצול הכללי. אך בגישתו זו לא הרגיע הסופר הליברלי את הרוחות בציבור הרוסי, אלא בלא יודעים נתן סעד ל„סוציאליזם של הכסילים", כפי ביטויו של אוגוסט בבל. לא לחנם זכה, איפוא, יוז'אקוב לשבח מפי ה„קורא" האנונימי של הירחון „דיאלו" במכתבו למערכת, שאותו הבאנו לעיל.

יוז'אקוב גם לא גילה כל הבנה לצד הלאומי של השאלה היהודית. ברם במובן זה לא נבדל בהרבה מהמשכילים היהודים מחוגי „ווסחוד". אלה הדגישו רק את היסוד האזרחי והמשפטי של השאלה, אך היו רחוקים מלעורר את הבעיה הלאומית.

עמדתו של יוז'אקוב ללאומיות היהודית, כמו שהיתה, כן נשארה שלילית גם אחרי כן. 23) במאמריו, שכתב על שאלת היהודים בשנת 1903, לא ראה כל הבדל עקרוני בין הלאומיות של העמים השליטים, המדכאים ומשעבדי סאומות חלשות, לבין הלאומיות של האומות המשועבדות השואפות לשחרור לאומי מעול משעבדיהם. „ללאומיות — הוא אומר — יש הגיון משלה. וכל מי שברצונו לשרת את ענין האמת, המצפון והעקרונות, צריך להזהר בתכלית הזהירות מכל מגע עם הלאומיות ועם ההגיון שלה". בהמשך דבריו קורא יוז'אקוב את היהודים להאמין בניצחון הקידמה, הצדק והיושר ומדבר על לבם, שיוותרו על „הדרכים המיוחדות" שלהם. דבריו אלה מצאו, אמנם, נתיב אל לבותיהם של אנשי „ווסחוד".

7. סאלטיקוב-שצ'דרין על שאלת היהודים וגורל ישראל

הזכרנו לעיל במאמר מוסגר את תגובתו של הסופר הרוסי המפורסם, הסטי־ריקן מ. סאלטיקוב־שצ'דרין על הפוגרומים. רושם חזק והד רב עורר אז מאמרו

---

20) Недельная Хроника Восхода 1882 № 24.

21) Разсвет 1882 № 23.

22) Недельная Хроника Восхода 1882 № 24.

Русское Богатство 1903, 9.

23) Русское Богатство 1903, 9. Базин Еврейский вопросъ в освещении К. Каутскаго и С. И. Южакова. С Петербург 1906.

המעמיק והמזהיר „רוחות יולי", שנדפס בירחון „אוטצ'סטווניה זאפיסקי" בחוברת אבגוסט 1882. מאמר זה נכלל אחר כך באוסף כתביו במהדורה משנת 1906 24) מן הראוי לציין כאן, שאף סאלטיקוב שתק זמן ממושך למדי ונמנע מלהגיב על הפרעות. ויש עדות לכך, שאת „רוחות יולי" שלו הוא כתב רק לאחר שהסופר יוסף סורקין פנה אליו באופן אישי והאשים אותו באדישות לגורל היהודים ובהתחמקות מהבעת דעתו המגנה את הפוגרומים. 25) דרך אגב, במקום אחר כבר הזכרנו, שסורקין פנה באותו הענין גם לטורגנייב, אך ללא הצלחה. 26).

בדברים נמרצים מביע המחבר את משפטו על הפוגרומים. הוא מאשים קשות ודן לכף חובה את ה„יודופובים" למיניהם על הסתתם הפרועה והבלתי מרוסנת נגד היהודים. המאמר נתקבל בשעתו בקצף ארסי ובחימה שפוכה על ידי העתונות האנטישמית, שהאשימה את הסופר ב„משחק אהבים" עם היהודים. להלן כמה קטעים מן המאמר:

„ההיסטוריה מימיה לא רשמה על דפיה שאלה קשה יותר, זרה יותר לתכונה האנושית וכאובה יותר, מאשר שאלת היהודים. דברי ימיה של האנושות הם, בדרך כלל, מארטירולוגיה בלתי פוסקת, אך עם זאת גם זריחת־אור אין־סופית. בתחום המארטירולוגיה תופסת האומה היהודית את המקום הראשון, אולם בתחום האור היא עומדת מן הצד, כאילו אין האספקלריה בתאורה של ההיסטוריה נוגעת לה כל עיקר. אין סיפור קורע לב יותר, מאשר הסיפור על עינוי בלתי פוסק זה של אדם בידי אדם. אפילו ההיסטוריה, המוצאת לסטיות הסתומות ביותר מן האור אל החושך תיקון מתאים במשך מהלך המאורעות, — אף היא בבארה את הסיפור הכאוב הזה עומדת במבוכה וחסרת אונים".

בקוים בולטים ובביטויים נמרצים ביותר מתאר סאלטיקוב את הטרגדיה ההיסטורית של האומה הישראלית ואומר:

„כשאני מעלה על דעתי את המצב, שנוצר על ידי הדמויות והאנקות של האגדה הקדמונית, הרודפת את היהודי מדור דור ובכל אתר ואתר, — נדמה לי באמת, שדעתי נטרפת עלי. דומה, כי מאחורי האגדה הזאת פעורה תהום רבה מלאה זפת רותחת, ובתוך התהום גוסס ללא תוחלת המון בני אדם, שנלקח מהם הכול, אפילו הזכות על המוות".

אין אומה בעולם, ממשיך הסופר, שנהגו בה אי־צדק אכזרי ומשוע כזה, כפי שנהגו ביהודים. עוד בעבר הלא רחוק היו קציני צבא עליזים משתעשעים ברכבם על גבי יהודים כעל סוסים או ברתמם אותם לכיכרות: ערכו עליהם ציד, שיסו בהם כלבים כביחתו יער. וכלום כבר צלל העבר הזה לתהום הנשיה? לא, הוא רק פשט צורה ולבש צורה, ובתכנו לא נשתנה. רדיפת היהודים והשיסוי בהם הועמקו

---

24) М. С., «Юльское Веяние». Отечественныя Записки 1882, 8.

М. Е. Салтыков, Недоконченныя беседы. Полное собрание сочинений. С. Петербург 1906. Том 6-ой, стр. 282—288.

25) А. Е. Кауфман, Друзья и враги — евреев. С. Петербургъ стр. 45.

26) ראה מאמרנו „טורגנייב ויחסו לפרעות שנות השמונים", „העבר" חוברת ב'.

והורחבו בהווה כמעט יותר מאשר בכל זמן שהוא. „ודיו לו לאדם, אפילו לאמיץ ביותר, לראות עצמו יהודי רק בחלום, כדי שיתחיל להתהפך באימה ופחד ולקלל תוך אין־אונים את הגורל".

שום אדם בעולם לא יוכל לתאר את עצמו במצב זה של גסיסה בלתי פוסקת; והלא היהודים נולדים בה ולמענה. מוכתם בא היהודי לעולם. מוכתם הוא גוסס בחיים, ומוכתם הוא מת, או יותר נכון, הוא איננו מת, אלא רואה את עצמו גם אחרי המוות, כשחותם טבוע עליו לעולם ועד, בגופם של בניו ובני בניו. לכן „אין מוצא מן הזפת הרותחת, אין סיכויים אחרים, מאשר חריקת שיניים. — — — יעשה היהודי מה שיעשה, — לעולם יישאר מוכתם. הופך הוא לנוצרי — הריהו משומד; נשאר ביהדותו — הריהו כלב מצורע. כלום אפשר לתאר אכזריות חסרת לב יותר וחסרת מצפון יותר?"

אחרי כל אלה — ממשיך סאלטיקוב — יש להתפלא, שהיהודים עודם חיים. ורק החוק הכללי שלש שמירה עצמית, כנראה, פועל בקרבם, באשר אומה, שפעם הגיעה להכרה שהיא אומה, לעולם לא תשלח יד בנפשה.

הננו רואים, איפוא, כי בתוך הטרגדיה היהודית ההיסטורית מגלה סאלטיקוב־שצ'דרין בראייתו החדה והבוחנת את הכוח הלאומי המפעם בקרב היהודות ומציל אותה מכליה. שעה שרוב הסופרים הליברליים בני זמנו ראו בגורם הלאומי היהודי פגם גדול מבחינת תפיסתם האנושית־„אוניברסלית", ראה בו סאלטיקוב דוקא חזיון חיובי הראוי לכבוד ולהערכה. גם בדבר קביעת הסיבות לשנאת ישראל הוא נבדל מרוב הליברלים בני דורו. סאלטיקוב איננו מדבר כלל על הניצול היהודי המפורסם, שהיה שגור בפי כול — ריאקציונרים, ליברלים וסוציאליסטים. יתר על כן, הוא מאשים את הציבוריות הרוסית, שהיא רואה רק את תחבולותיהם ומעשי הערמה של „ספסרים יהודים, קבלנים, מוזגים ומלווים בריבית", בהטילה על האומה כולה את האחריות למעשי יחידים. אבל הציבוריות הרוסית, הוא אומר, אינה מכירה כלל את המוני העמלים היהודים, שהם רוב רובה של האומה היהודית, ואין לרוסים מושג כלשהו על חייהם הקשים מנשוא.

הניתוח המעמיק של הטרגדיה ההיסטורית היהודית, כפי שעשה אותו סאלטיקוב, מזכיר לנו בהרבה את מחקרו הפסיכו־סוציולוגי של בן דורו היהודי ליאון פינסקר, בעל ה„אבטואמנסיפציה". אלא שחסרה כאן המסקנה בדבר הפתרון הטריטוריאלי של שאלת היהודים, שאליו הגיע גם בן דורו האחר שלו, הנוצרי דניאל מורדובצב. 27) ובמה רואה סאלטיקוב את המוצא מן המצב הטרגי של היהדות? — „לדעת?" — הוא אומר. „זהו מה שדרוש קודם כול". הכרת היהודים וידיעת מצבם לאמיתו — זה יביא גם לשינוי היחס אליהם. הידיעה תעורר, ללא ספק, את הרגש האנושי, שבו מתמזגות התכונות של צדק, ההכרה של אחוה ואהבה.

סאלטיקוב־שצ'דרין כטופר־אמן מביע עוד את צערו על כך, שהספרות הרוסית עדיין לא נתנה תיאור נאמן של העולם היהודי, והוא מפנה את הקורא אל „הסיפור הנחמד של הגברת אליזה אורז'שקו — „שמשון הגיבור" ואומר: „כל מי שרוצה לדעת, כמה חביבות נושאת בחובה היהדות המעונה, ואיזה

27) וראה מאמרנו, „חזונו הציוני־המדיני של דניאל מורדובצב", בספר השנה „שיבת ציון" תשי"א—תשי"ב.

טרגדיה איומה רובצת על קיומה — יפנה אל הסיפור הזה, אשר בכל מלה שבו מפעמת אמת".

8. גריגורי מאצ'טט הבלטריסטן הרוסי בתארו טיפוס יהודי

דוגמה טיפוסית ליצירה ספרותית „פילושמית" יכול לשמש סיפורו של הבלטריסטן הרוסי גריגורי מאצ'טט „ז'יד", — שהופיע בשנות השמונים28).

בהקדמה לסיפור מעיר המחבר, כי אין בדעתו לצאת על ידי סיפורו הקטן להגנת האומה היהודית, שכן הוא סבור, כי אין היא זקוקה להגנה. לעם היהודי יש הסטוריה משלו, שאת ערכה העולמי לא יוכל להכחיש אף הנלהב ביותר שבשונאי ישראל. יהודים גדולים הרתו את שמותיהם בתולדות התרבות וההשכלה בקוים בל יימחו, המזהירים באור מבריק. כמו כל עם אחר, נושאים אף היהודים יחד עם הטוב גם את הרע, אבל הרע איננו חלק ממהותם, אלא רק פרי תנאי חייהם וקיומם הקשה.

גיבור הסיפור, דוד גורווייס, בן חייט יהודי עמל ועני, מתואר ברוח נוצרית של הקרבה עצמית, מסירות נפש למען הזולת ואהבת האויב. בהיותו התלמיד הראשון בכיתתו בגמנסיה — היהודי היחידי בכל הכיתה של תלמידים נוצרים — התחבב דוד גם על חבריו וגם על מוריו. המורה למתימטיקה, קפדן מטבעו, נוקם ונוטר, אומר להכשיל את הכיתה כולה במבחן, על מעשה קונדס של התלמידים, שפגעו בכבודו. בצר לָה פונה הכיתה אל ה„ז'יד" ומבקשת ממנו, שיצילנה מצרה. דוד גורווייס, שהיה מבאי ביתו של המורה (הוא נתן שיעורי־עזר לבניו), גונב את הנושא למבחן ומגלה אותו לחבריו. כולם עומדים במבחן ב„טוב מאד", רק דוד גורווייס נכשל, כי פתר בכוונה תחילה את השאלה בדרך בלתי נכונה, כדי להעניש את עצמו על החטא שחטא... בזאת ביקש ה„ז'יד" לצאת ידי חובת חבריו וגם לבוא על ענשו, על אשר השתמש לרעה באמון מורהו. כתוצאה מזה הוצא דוד בחרפה מבית־הספר.

אחרי כן אנו פוגשים אותו כסטודנט בפקולטה לרפואה וכעבור שנים מספר כרופא, שהתנדב יחד עם רבים מהמשכילים הרוסים למלחמת השחרור של הסרבים — „האחים הסלאבים" נגד תורכיה. בכל מקום נאמן גורווייס למהותו ולדרכו. תחילה הוא מגלה, כמובן, פחדנות בשדה הקטל (על הפחדנות ה„מסורתית" של היהודי לא יכול היה לוותר גם הסופר הליברלי...), אך עד מהרה הוא מתרגל להמצא בסכנת חיים בכל יום תמיד, ומתוך מסירותו לפצועים ולחובתו כרופא הוא מסכן את נפשו, בעוד אשר עוזריו הנוצרים בורחים מן המערכה ועוזבים אותו לנפשו.

בעת מילוי תפקידו נפצע גורווייס מכדור תורכי. בשובו לביתו ברוסיה נכנס לשרת כרופא אצל ה„זמסטבו" כרופא עממי בערי השדה ובכפרים), ומתגלה כמומחה חשוב במקצועו, אוהב אדם, ללא הבדל דת וגזע, ושונא בצע. ויהי היום ובשובו הביתה מביקור חולים, שעה שפרץ פוגרום בעיירה, מצא גורווייס את דירתו הרוסה כליל ואת בני ביתו — ללא קורת גג, עומדים בחוץ ורעדים מאימה ופחד,

---

28 Г. Мачтет, «Жид» издательство «Пучина», Ленинград 1929. Восход 1881, 1, стр.108—111, А. Л. Внутреннее обозрение.

נתונים בסכנת מוות. בינתיים קמה בהלה בין הפורעים, מפני המשטרה המתקרבת, ואחד מן הבריונים בחפזו לנוס נפל מן הקומה השניה. דוד גורווייס חש מיד לעזרתו וחובש את פצעיו.... ההמון הפרוע, גברים ונשים, שעתה זה הרסו והחריבו את ביתו והיו מוכנים גם לרצחו נפש, אותו ואת בני משפחתו, — עומדים נדהמים, מבויישים ומוכי חרטה, לאור גודל רוחו ורוחב לבו של הרופא היהודי. אשה רוסיה זקנה מתוך ההמון פורצת בקריאת הערצה והתפעלות: אבא רחימאי, את אויבו האכזרי הוא מרפא!...״

מפיו של דוד גורווייס פורצת זעקת שבר ויאוש: ״לא, שקר הדבר! אינני אביכם, אני ״ז׳יד!...״

יש בתיאור זה ובמגמת הסיפור כולו משום תשובה לכל אלה, לרבות הליברלים והסוציאליסטים, שדרשו מאת היהודים, שישנו את טעמם ויתקרבו אל העם הרוסי, — ואז ישתנה ממילא לטובה גם היחס אליהם. היהודי גורווייס עשה במובן זה את הכול, אף למעלה מיכולתו ומטבעו של אדם רגיל, ואף על פי כן היה ונשאר אותו ה״ז׳יד״ בעיני הגויים. אולם גם המחבר עצמו, המתאר את גיבורו תוך אהדה והערצה, אינו יכול למנוע עצמו מלהציגו בצורה מגוכחת: גורווייס תמיד מעורר צחוק אצל הבריות, אמנם, לא צחוק של לעג והתעללות, אלא של טוב־לב, כביכול. הוא מרושל בהליכותיו ובתלבושו, בגדיו תמיד לא מכופתרים כראוי. אכן הסופר ה״פילישתי״ משלם את המס לדרך התיאור המסורתי של טיפוס יהודי בספרות הרוסית.

ב. גנקין

היהודים במקצוע המשפט ברוסיה הצארית

השנויים שחלו בבנין בתי־הדין ובסדרי הדיון ואגוד נציגי הפרקליטות בצורת חבר עורכי־דין מושבעים בימי אלכסנדר השני בשנת 1864 קסמו גם לצעירים היהודים המתלמדים, ותחת אשר מקודם התענינו רק בחכמת הרפואה התחילו מתענינים גם בפקולטות למשפט. היוריסטים היהודים הראשונים היו בין החלוצים שהגשימו את תקנות אלכסנדר השני בשדה המשפט, ואלה מהם שגמרו את הפקולטות למשפט בסוף שנות השישים כבר ספגו לתוכם את כל העיקרים של הסדרים החדשים, ובהכשרתם ובידיעותיהם המדעיות גם עלו בהרבה על אחרים. אין תימה שהחלוצים האלה, שעדיין לא נתקלו בגזירות ובמכשולים מצד הממשלה, תפסו עד מהרה בעיר הבירה פטרבורג מקומות חשובים בפקידות המיניסטריון למשפטים. כך, לדוגמא, המזכיר הראשי של הדיפרטמנט הקסציוני הפלילי בסינט היהודי ג. י. טרכטנברג, בנו של רופא יהודי מז'יטומיר. בפקידות מיניסטריון זה עבד ע. פ. בנק, שנתמנה אח"כ סגן יו"ר של בית המשפט המסחרי בפטרבורג. עמדה גבוהה במיניסטריון תפס א. ב. דומשבסקי, אחד מגדולי המומחים במשפט האזרחי הרוסי של אותו הזמן: מתחילה השתתף בהגשמת הריפורמות של בתי המשפט ואח"כ נתמנה מזכיר ראשי של הדיפרטמנט הקסציוני האזרחי בסינט וגם עורך „המודיע המשפטי", כלי מבטאו הראשון של המיניסטריון למשפטים. נזכיר גם את מ. ו. אוסטרוגורסקי (חבר הדומה הרוסית הראשונה) שהיה בשרות המיניס־טריון ונתפרסם בין גדולי אנשי המדע גם בחו"ל ע"י ספריו בתורת המלוכה ובעיקר על המשטר הקונסטיטוציוני באמריקה הצפונית ובאנגליה. בתור מקרים יוצאי דופן נציין גם את שני היהודים ששרותם במיניסטריון זה התחיל באותה התקופה ושנמשך גם בימי הריאקציה השחורה נגד היהודים: 1) האחד הוא י. מ. גלפרין יליד ווילנה, שגמר את הפקולטה למשפטים במוסקבה בשנת 1869 ומאז עבד בפקידות המיניסטריון למשפטים עד שנת 1912, בהיותו כבר חבר המועצה של המיניסטריון; 2) השני הוא י. ל. טייטל, שלמד ג"כ באוניברסיטה המוסקבאית ונספח לשרות מיניסטריון זה בשנת 1877. זמן־רב היה חוקר־דין ע"י בית המשפט המחוזי בעיר סאמארה ובשנת 1904 נתמנה שופט של בית המשפט המחוזי בסא־ראטוב, ובמשרתו זו נשאר עד שנת 1913.

אותה תקופה כבר נגה מאודיסה אורו של הצעיר היהודי המלומד אליהו אורשנסקי, שקנה לו שם בין הגדולים במאמריו המצויינים בשדה המשפט. הוא מת באביב ימיו בהיותו רק בן 29 (נולד בשנת 1846 ומת בשנת 1875). הפרופסור מורומצ'יב, מי שהיה היו"ר של הדומה הראשונה ברוסיה, כתב: „מאמריו של א. ג. אורשנסקי נמנים את המשובחים ביותר מספרות היורידית הרוסית", ושבחים כאלה כתב עליו גם הפרופ' המפורסם ברוסיה ג. פ. שרשניביטש. א. אורשנסקי היה יליד יקטרינוסלב, בילדותו למד ב„חדר" והגה בתלמוד עד גיל 15. הוא גמר את הפקולטה למשפטים באודיסה בשנת 1868 בהצטיינות, והאוניברסיטה גם הציעה לו שימיר את דתו ויתכונן לקתדרה, אך הוא סרב.

באודיסה כבר נתפרסם שמו של עוה"ד אוקס ושם התחיל מעגל חייו גם עוה"ד א. נ. פססובר, שמשם עבר לפטרבורג. פססובר זה היה חניך האוניברסיטה המוסקבאית ובהיותו עוד סטודנט למשפטים הצטיין בכשרונותיו הגדולים. בגמרו את למודיו הציעה לו האוניברסיטה שיתכונן לפרופסורה במשפט המלוכה ולשם זה גם נסע לאנגליה להשתלם בלמודיו, אך בחזרו לרוסיה כבר נסגרו בפני היהודים השערים האקדימאיים. אז נכנס לשרות המיניסטריון למשפטים ונתמנה סגן התובע־הכללי עליד בית המשפט המחוזי בעיר ולאדימיר, אך הוא עזב את משרתו כשהרגיש שבתורת יהודי קשה יהיה לו להתקדם במשרתו. אז נסע לאודיסה ונרשם שם באגודת עורכי הדין. אח"כ עבר לעיר הבירה ושם תפס אחד המקומות הראשונים כעורך־דין.

באודיסא התחיל גם פרסומו של עוה"ד מנשה מרגלית, יליד ברדיטשוב, עסקן יהודי וחוקר המשפט התלמודי. בין היוריסטים היהודים בקיוב הצטיין ג. מ. ברץ כעורך־דין וסופר. הוא היה יליד דובנא ובשנת 1859 גמר את בית המדרש לרבנים בז'יטומיר. בשנת 1869, מתוך התלהבות מהריפורמה המשפטית, גמר גם את הפקולטה המשפטית על־יד האוניברסיטה הקיובית. הוא היה מלומד גדול בספרות העברית והסלבית ונתפרסם במחקריו על תולדות המשפט הרוסי וכן גם על השפעתם של המקורות העבריים על הספרות הרוסית העתיקה. (אגב, כדי להתרחק מטעות, נעיר כאן שאין לערבב ברץ זה (בשם גרמן מרקוביטש) עם ברץ אחר (בשם סימיון מואיסיביטש) מאודיסה. האחרון היה כלכלן ידוע ומומחה גדול לבנקאות ודיני שטרות, שמלבד מאמריו הרבים בעניני ממונות וכלכלה פרסם בשנת 1893 ספר גדול וחשוב תחת השם „דיני שטרות" ובשנת 1896 גם את ספרו: „בעיות התקונים בדיני שטרות ברוסיה").

בקיוב התפרסם באופן מיוחד שמו של עוה"ד הקרימינליסטון מ. א. קופרניק, שהצטיין בכשרונותיו הגדולים במקצועו: הוא היה נואם מצויין ובעל כח המצאה, עד שכחו זה נעשה נושא לאגדות. קופרניק היה מומר לתיאבון, אך נשאר נאמן לעמו בכל לבו. הוא הגן על יהודי קוטאיס מעלילת הדם, הופיע נגד הפורעים בקישינוב, בהומל ועוד. כן גם התפרסם אז בקיוב עוה"ד א. ס. גולדנוויזר, שיצאו לו מוניטין גם ע"י עבודתו הספרותית במקצועו.

מכל זה אנו למדים שאחרי הריפורמה המשפטית של אלכסנדר השני ואחרי שהממשלה הרוסית התחילה להראות ליהודים פנים שוחקות התחילו היהודים מתעניינים במדע המשפט, ברוסיה ובמשך זמן קצר הספיקו לגלות במקצוע ידיעות גדולות ויעילות מרובה להלכה ולמעשה. הזכרנו כאן, כאמור, רק שמות לדוגמא, הואיל ובתקופה הזאת כבר היו בין היהודים עורכי־דין בעלי תריסין במוסקבה, בווילנא ובמינסק וכולם השפיעו השפעה מרובה על התפתחות המשפט הרוסי במובן המדעי וביחוד על הגשמתו למעשה במובן הצדק והאמת.

אך ימי האביב לא נמשכו זמן רב, ובה בשעה שצעירי היהודים ברוסיה כבר ספגו לתוכם את רוח ההשכלה והשתוקקו לגימנסיות ולאוניברסיטאות והיהודים טפחו תקוות טובות לשינוי מצבם החומרי ולשויון זכויות עם יתר האזרחים, קפץ עליהם פתאום רוגזו של הקיסר החדש, אלכסנדר השלישי, שעלה בשנת 1881 על כסא המלוכה במקום אביו אלכסנדר השני שנרצח.

כבר בסוף ימי מלכותו של אלכסנדר השני התחילו היהודים מרגישים בנטיה אנטי־יהודית שהתחילה תוססת בין פקידי השלטון, אך לנטיה הזאת לא היתה עוד התגלמות מוחשית, ובפרט שבראש הממשלה עמד הגראף לוריס־מליקוב שהיו לו

מבטים משלו והלך לשיטתו. בזמן ההוא התגברה פעילות המהפכנים ברוסיה והיו נסיונות של התנקשות בחיי אלכסנדר השני, מה שהביא את הגראף לוריס־מליקוב לידי דעה, שהמוצא היחידי מהמצב הוא החלפת אופי השלטון הריאקציוני בזרם ליברלי חדש.

מיניסטר הפנים הראשון שמונה ע"י אלכסנדר השלישי בשנת 1881 היה הגראף הצורר נ. ג. איגנאטיב. אחרי שהזמין פעמיים נציגים יהודים, כדי לברר את „סיבת השנאה הקיימת נגד היהודים מצד האוכלוסיה הרוסית" העושה בהם פרעות, פירסם את „התקנות הזמניות" מהשלישי במאי שנת 1882 שסתמו את הגולל על תקוות היהודים בחומר וברוח. „התקנות הזמניות" האלו שהתקיימו עד המהפכה הגדול של שנת 1917, שמו מחנק על צוארי היהודים: חסמו בפניהם הרבה מקורות פרנסה, נשלו הרבה משפחות ממקומות מושבן ושנקו את נשמות הילדים והמבוגרים ששאפו לבתי־ספר תיכוניים וגבוהים.

באותה תקופה פתחה העתונות השחורה בהתקפה על עורכי הדין היהודים וגוללה עליהם כל מיני אשמות. התעמולה הזאת השפיעה בעיקר על בתי המשפט בערי השדה, שהתחילו להניח מכשולים על דרכם של המועמדים היהודים בבואם לקבל את התואר של עורכי־דין מושבעים. בתואר הזה היתה קשורה זכותו של עוה"ד להופיע במשפטים אזרחיים בפני בתי־הדין. באופן פורמלי, לפי חוקת עורכי הדין, על המועמד להיות בעל השכלה משפטית גבוהה ומנוסה במקצוע ע"י התמחות במשך חמש שנים על־יד בית משפט או אצל איזה עורך־דין. אך בחוקה הזאת יש גם סעיף, המרשה למועצה שעל־יד בתי המשפט לסרב לקבלת המועמד על יסוד הערכה מוסרית, מבלי לתת למועמד כל באורים לסירובה. כך התחילו למעשה ההגבלות הראשונות בשביל עורכי־הדין היהודים. כאן המקום לציין פרט אחד בפרשת ההגשמה של „התקנות הזמניות". התקנות האלו לא הוצאו בתור חוק ולא עברו דרך „המועצה הממלכתית", המוסד המחוקק ברוסיה שבימים ההם, ומשום זה עלתה בידי היהודים ההשתדלות לבקר את נכונותן ויעילותן של תקנות האלו. הבקורת הזאת נמסרה לועדה מיוחדת בראשותו של הגראף פאלין. הועדה היתה אוביקטיבית ובלתי מושפעת מצד שונאי היהודים והיו כבר סכויים להמתקת הגזירות הרעות האלו, אך פתאום יצאה פקודה מאת אלכסנדר השלישי לחסל את ועדת פאלין ולמסור את עניני היהודים לידי המיניסטריונים המתאימים, כדי להבריא את הענפים האלה מ„ההשפעות המזיקות" של היהודים. כך התחילו המיניסטרים הנאמנים להתאמץ ולשקוד על ההבראה, ובנובמבר שנת 1889 פורסמה גם נובילא, שבאה בתור הערה לסעיף 380 מחוקת בתי המשפט, לאמור: בשנת 1889 יצאה פקודת הרוממות שקבלת בלתי־נוצרים לחבר עורכי־דין מושבעים תלויה אך ורק באשורו של שר המשפטים". במשך חמש עשרה שנה רצופות, החל משנת 1889, לא נתקבל שום יהודי לתוך חבר המושבעים, ועורכי־הדין היהודים נשארו סגנים בלי כל זכויות לנהל משמם משפטים אזרחיים. שנה שנה היו יהודים שוקדים על המדע המשפטי, גומרים פקולטות למשפט ונרשמים בתור סגנים בתקוה לקבל סוף־סוף את התואר המבוקש, אך לשוא. לא הועילו למסכנים האלה לא חכמה, לא מדע, לא פרסומת ולא פרוטקציות. לתואר הזה לא זכו אפילו הסגנים היהודים שיצאו להם מוניטין בספרות היורידית, כמו וינבר, גרוזנברג, סליוזברג וכו'. רק בשנות 1904—1905, כשצנצנה בראשונה קרן אורה של „תנועת השחרור" ברוסיה, עלתה בידי מספר מסוים של סגנים יהודים להתאשר „בקפיצה" בתור מושבעים — רובם בעיר הבירה, כמו, לדוגמא, וינבר, סליוזברג, גרוזנברג, קולישר.

גולדשטין, שפטל וכו', ומיעוטם בפנים הארץ. אחרי ההפסקה הקצרה הזאת שוב חזר המצב לקדמותו, והיהודים היו שוב נשארים בסגנותם. בשנת 1912 קבע הסינט הרוסי בהשפעת שר המשפטים שצ'יגלוביטוב, שגם קבלת יהודים לסגנים ולויה באשורו של שר המשפטים, וכך נפסקה לחלוטין קבלת עורכי־דין יהודים חדשים אפילו בתור סגנים.

עלינו לציין שמצב הסגנים היהודים, המשוללים כל זכויות לנהל משפטים אזרחיים בבתי הדין, היה בכל רע ורבים מהם סבלו רעב, עד שהיו מתיאשים מהמקצוע: מהם היו עוברים לפקידות, מהם היו עוסקים בסרסרות ואחרים היו יוצאים לשמד.

בתנאים האמורים מובן מאליו שמספר עורכי הדין המושבעים היהודים ברוסיה הצארית היה קטן מאוד, אך המיעוט הזה התבלט באיכותו־במומחיותו ובעמדתו המכובדת בחברה, בחינת „קב ונקי". עורכי־הדין היהודים היו חביבים ומקובלים על לקוחותיהם, שברובם היו רוסים, ועוד יותר על חבריהם עורכי־הדין הרוסים. אשר למדע המשפט, הרי טובים המאמרים בירחונים המשפטיים היו עפ"י הרוב פרי מחקרם של עורכי הדין היהודים ואפילו של סגנים יהודים. וינבר גם היה פעיל מאוד בחברה היורידית שעל־יד האוניברסיטה הפטרבורגית ומשנת 1904 ואילך נהל את המדור האזרחי בירחון המפורסם „ידיעות המשפט" שגם הסינטורים התחשבו בו.

גם ברוסיה, כמו בארצות אחרות, היתה תרופה בדוקה בשביל יהודי להשתוות בזכויותיו עם יתר אזרחי הארץ ע"י המרת הדת. בפקידות המיניסטריון למשפטים, כמו גם של מיניסטריונים אחרים, היו יהודים מומרים שתפסו שם משרות הגונות, אך היהדות הרוסית לא חבבה את המומרים, ואפילו את הגדולים שבהם, וגם המומרים היו משתדלים להסתיר את מוצאם ולהתרחק מהיהודים. אולם היו מקרים שגם אחרי המרת הדת היה המומר נשאר בתוך עמו ואורח חייו לא היה משתנה אף פורתא, ובפרט כשהיה מקבל את הדת הפרוטסטנטיות, שאינה מטילה עליו חובות דת מיוחדות, כמו בקור בכנסיה, ודויים וכיוצא בזה. כאלה עפ"י הרוב היו עורכי־הדין המומרים וגם פרופסורים אחדים, עד כמה, כמובן, שלא הפסיקו את יחסיהם הלבביים עם היהודים.

כבר היתה לנו ההזדמנות לציין שהמיניסטריון להשכלה הזדרז לבעוט ביהודים עוד בסוף שנת השבעים והשתמט למנות יהודים בתור מרצים במכללות, על אף כשרונותיהם המיוחדים וידיעותיהם הגדולות במקצוע. דבר זה לא הקהה את כשרונות היהודים ורבי מהיו המקרים שהאוניברסיטאות היו מציעות לצעירים יהודים שימירו את דתם, כדי להתכונן לקתדרה (כך קרה לגרוזנברג, לגולדשטין ועוד), אך היהודים היו כמעט תמיד עומדים בנסיון ולא אבו להמיר את דתם. ברם היו גם מקרים של גרוי ופתיון, הגם שלא תמיד היו הדברים גלויים לכל, והצבור הרחב חשב אותם ל„גויים" מבטן ומלידה. נציין כאן מקרים אחדים, שהיו ידועים לכל.

1) גסן ו. מ. (ולאדימיר מטויאביטש). נולד בשנת 1868, גמר באודיסה את הפקולטה למשפטים ב־1896. המיר את דתו ונתמנה מרצה במשפט האדמיניס־טרטיבי ע"י האוניברסיטה הפטרבורגית ואח"כ פרופ' גם במכללות אחרות בעיר הבירה. הוא היה מלומד גדול ומרצה מצויין וגם חיבר הרבה ספרי למוד וספרי עיון. היה אחד ממיסדי הז'ורנל „משפט", שהיה מקובל מאוד על יודעי דת ודין ברוסיה. היה ציר בדומה השניה מטעם המפלגה הקדטית.

2) בין עורכי ה„משפט" ומיסדיו היה גם גסן י. ו. (יוסף ולאדימירוביטש) — מחבר ספרים מצויינים במדע המשפט. הוא היה בשרות המיניסטריון למשפטים ואח"כ עו"ד מושבע בפטרבורג. הוא לא זכה לקתדרא בגלל השקפותיו הפוליטיות וגם היה זמן ידוע בגלות. גם הוא היה ציר בדומה השניה מטעם המפלגה הקדטית.

ג) גרצנשטין מ. ו. (מיכאל יעקבליוטש), זה שהיה חבר הדומה הראשונה מטעם המפלגה הקדטית, נרצח ע"י קנאי המשטר הריאקציוני בגלל השקפותיו הליברליות בשאלה האגררית. הוא נולד בשנת 1859, גמר באודיסה את הפקולטה למשפטים, המיר את דתו, השתלם בתורת הסטטיסטיקה, כתב ספרים, אך זכה להתקבל לאוניברסיטה המוסקבאית בתור מרצה לסטטיסטיקה רק בשנת 1903 ולפרופסור ע"י האינסטיטוט החקלאי במוסקבה בשנת 1904.

4) פרופ' פרגמנט מ. י. (מיכאל יעקבליביטש). נולד בקרים בשנת 1866, גמר באודיסה את הפקולטה למשפטים בשנת 1890, גילה ידיעות עמוקות במשפט האזרחי, המיר את דתו ונתמנה פרופ' למשפט האזרחי ע"י האוניברסיטה בדורפט (יורייב) ובשנת 1906 עבר לאוניברסיטה הפטרבורגית. הוא היה מהמלומדים במקצועו ומרצה מצויין. נבחר לציר הדומה הממלכתית (השלישית) מטעם המפלגה הקדטית מעיר אודיסה.

קראתי בשם אלה המלומדים היהודים המומרים שבשעתם היו גם צירי הדומה הממלכתית וכל בר־בי רב ברוסיה שמע עליהם וידע שהם מזרע היהודים. אלה הם הנגלות, אבל היו גם נסתרות, ועל מקרה אחד כדאי לספר.

ברוסיה היה נודע לשם ולתהלה הפרופ' שרשניביץ' ג. פ. (גבריל פליק־סוביץ), ציביליסטון מפורסם. הוא היה פרופ' למשפט האזרחי ע"י האוניברסיטה בקאזאן משנת 1895. ספריו: „המשפט האזרחי", „המשפט המסחרי", „הפילוסופיה המשפטית" וכו' משכו את לב כל הסטודנטים ברוסיה, תודות לפשטות ההרצאות ובהירותן וביחוד בגלל סגנונו העסיסי שמשך את הלב. הסטודנטים ידעו שהפרופ' שרשניביץ' הוא ממוצא פולני. לפני זמן־מה נפגשתי עם שופט־השלום שלנו מר ורשאי ונתגלגלה השיחה על הפרופ' הזה, ונדהמתי לשמוע ממנו ששרשניביץ' היה ממוצא יהודי ושלשופט הנכבד היתה גם ההזדמנות להיפגש פה בארץ עם אחת מקרובותיו של הפרופסור.

דוד אטינגר

אומן העיר

זכרונות

השנה מלאו 300 שנה להתבצרותה של העיר הזאת בשנת 1654 לקראת התקפת ההידמקים מגייסות חמלניצקי וגונטה. במלחמה הזאת נטלו חלק רב אלפי יהודים, שנמלטו והתאספו אל תוך אומן מכל כפרי הסביבה וגם מישובים מרוחקים למצוא סתר מפני הרב האויב. אלפי יהודים התרכזו לעמוד על נפשם בעיר נצורה זאת ולתמוך בפולנים הנוטים להם חסד. ידועים שמות של יהודים גבורי חיל שנשארו לזכרון בעוז רוחם וגבורתם בקרבות אומן, כמו שפרנסקי, שרגורודסקי, מנקר ועוד. רבות נכתב על העיר הזאת בספרי היסטוריה ואנציקלופדיות, נתחברו תפילות וקינות לזכר הקרבנות, נקבעו ימי צומות וקריאת מגילת תענית ביום ה' בתמוז, יום הרג רב, על חורבן העיר. הפרעות ביהודים חזרו ונשנו לתקופות שונות, עד למלחמת האזרחים לפני 30 שנה, והאחרון הכביד — היטלר שעשה כליה גמורה.

רצוני להעלות על הכתב זכרונות מימי שלום בעיר הזאת, על דמותה ועל פרשת חיי אחינו שם בדורות המעטים לפני המהפכה הבולשביסטית, במשך שנות השמונים עד תחילת המאה החדשה.

זאת היא עיר מכורתי, בה גדלתי במיטב שנות נעורי. חיי אחינו התרקמו והתפתחו שם בימים ההם בצבעים בולטים ועסיסיים. אומן היתה מאז ומתמיד אחת מערי אוקריינה המפורטמות ברוב עשרם של יבולי קרקעותיה ותנובת פירותיה המשובחים, וכל צרכי־מחיה שהיתה אוקריינה מספקת לרחבי רוסיה הרחוקים. לאלפי קילומטרים מסביב לאומן משתרעות אחוזות פוריות ואדמות דשנות, אשר בעליהן הרוזנים, מאדירי הפולנים והרוסים, בחרו לשכון בארמנותיהם בערי הפלך הבירה, ותמיד היו זקוקים למתווכים בעניניהם הכספיים, ולסוחרים במכירת סחורותיהם; ובזה היה משלח ידם של היהודים. ההסבכים הגדולים בין בעלי האחוזות או בתי החרושת ובין הסוחרים בעלי הכספים היו נגמרים על פי רוב בקיוב עיר הפלך, בחדשי פברואר־מרס, שנקראו זמני קונטרקטים, ואז היו נוסעים רוב הסוחרים לקיוב לפגישות עם ה„פריצ־ם". והעונה הזאת היתה קובעת את השוק. גם שדכנים היו מנצלים את בקוריהם של בעלי הון בעונת ה„קונטרקטים" בקיוב לשם תיווך בעניני שדוכים בין הורי התנים ובין הורי בנות שהגיעו לפרקן. עד ראשית שנות התשעים טרם היה חיבור מסילת הברזל לאומן; והיו נוסעים בעגלות או במזחלות בימי החורף עד שדה־לבן (בילוצרקוב) דרך עשר שעות, ומשם ברכבת לקיוב, וכל נסיעה נחשבה למעשה רב. עם פתיחת הקשר ברכבות נעשו הנסיעות כמובן רגילות ונוחות יותר; בכ"ז עוד במשך שנים נחשבו נסיעות, כשהאיש יצא מביתו לדרך רחוקה, אפילו בתוך הארץ, למאורע בחיי המשפחה.

העיר משתרעת ויורדת ממערב למזרח ולצפון. בחלקה הגבוה היתה נקראת העיר החדשה; שם כבר היו בשנות השמונים רחובות סלולים עם מדרכות, והבתים

בנויים בצורה עירונית מסודרת. שם גרו משפחות של „גויים" יחד עם יהודים, פקידי העיריה, רופאים, שופטים; שם היו כנסיה צבאית וגימנזיון; שם נפתח גם בית־דאר, אחרי שלפני כן היה יהודי אחד משרת את חלוקת המכתבים, ובידו היה גם סדור ההובלה והשכרת הסוסים לנסיעה בדאר. בחלקה זאת של העיר נפתחו גם אח"כ, עם גידולה והתפתחותה של העיר, חנויות מודרניות, בנקים, וגם בתי כנסת הדשים לתפלה.

לא כן בחלקה השני, המזרחי, אשר במורד העיר. החל מהמרכז, שם היתה המשטרה עם בית המשפט, ועל ידם הכנסיה הישנה, טבורה של העיר. באמצע הככר הרחבה היתה באר עמוקה, אשר אם זרקו אל תוכה אבן, עברו רגעים עד שנשמע הד שקיעתה; והבאר הזאת, כפי שספרו זקני העיר, בלעה הרבה ילדים ותינוקות של יהודים בימי שלטונו של חמלניצקי, שנזרקו חיים אל תוכה. הבאר היתה מטילה אימה על כל ילד יהודי. כעבור שנים ניטע שם גן עירוני והבאר נעלמה. בהמשך משם מזרחה באה העיר הישנה, מאוכלסת כולה יהודים, בתים רעועים ומיושנים; הרחובות מסונפים לסמטאות מזוהמות ולקפנדריות דרך חצרות פתוחות ואשפתות; שם נמצא גם „רטהוז", כעין מבצר בנוי אבנים כבדות, חנויות נוגעות אחת בשניה, שהצטרפו למבצר המקיף שטח גדול מאד; והוא ששמש בשעתו חומה בצורה להתגונן בפני גייסות המתקיפים. בקרבת המקום נמצאו רוב בתי המדרש של החסידים המרובים וה„חדרים" של מלמדי דרדקי. שם התנוסס בית־הכנסת הגדול העתיק והמפואר, בנוי קירות עבים, כמו בבניני ירושלים העתיקה; כניסתו היתה „ממעמקים", וארון הקודש בו היה בעל ארבע קומות, עשוי לתפארת עבודת פתוחים; נברשות נחושת גדולות היו מחוברות בשלשלאות לתקרה; ובאמצע הבנין היתה הבימה מוקפת עמודי נחושת מעשה אמנות עם קליעת שריגים ופרחים. בית הכנסת הזה נודע בזמנו לתהלה בגלל החזנים המפורסמים שהתפללו בו. ובליל בלהות אחד עלה בית כנסת זה באש ונחרב כליל. הייתי אז כבן 14, וזוכר היטב את מחזה השרפה הנוראה היוקדת, וכל ספרי התורה עם כל המגלות והפנקסים וכתרי התורה יקרי הערך — הכל היה למאכולת האש. גדול היה הכאב והאבל בכל העיר. השרפה באה מנר שנשאר דולק אחרי סעודת חברה קדישא ששתו לשכרה ויצאו.

בצפונה של העיר היו בתי אצילי־העיר והנגידים. כל בית מוקף גן וגינת פרחים; הבתים בנויים לתפארת; בעליהם היו יוצאים מהחצרות בכרכרה. בקצה הרחוב היורד לצפונה של העיר, בשפלה, מתחילה חורשה עתיקה, מפורסמת בשם „גן־סופיה"; אותה נטע הנסיך פוטוצקי לפני מאות שנים בשביל אהובתו סופיה. החורשה מאפילה בהדרת העצים העבותים הגבוהים מעין רואה את צמרתם, והיא מסודרת מעלות ומורדות נהדרות. ותופסת שטח גדול, למעלה מחמשה ק"מ מרובעים. בתוכה מסודרים סלעים ענקיים, אשר מהם נוצרו מנהרות, מחילות, נקיקים ומחבואי סתרים. בקצה החורשה מאחוריה נמצא בית ספר חקלאי, בו למדו האגרונומים אלימלך זגורודסקי ועקיבא אטינגר. על יד הכניסה זונקים ומפכים מתוך סלע־מעין מים חיים משובחים.

בשנים המרוחקות ההן הכתה החסידות הבעש"טית שרשים עמוקים בקרב הישוב של אומן וסביבותיה. גרמה לכך קרבתה של העיירה טלנה והרבי דוד'ל בתוכה, או אפשר זכה הרבי דוד'ל לגדולתו ולפרסומו הרב על ידי קרבת העיר אומן עם תומכיו העשירים שבתוכה, אשר פזרו ביד רחבה כסף להחזקת החצר של רב דוד'ל. היו באומן גם חסידים של הרבנים מסדגורי, ממאקארוב, מברשד, מרהמיסטריבקה וברצלב; איש איש והקלויז (בית המדרש) שלו. כדאי להזכיר את

אחד מבין החסידים המובהקים ההם, אשר כמוהו לא ראיתי ולא שמעתי מימי; שמו היה ר' יעקב פרנקל, נכדו של רבי לוי יצחק מברדיטשב; עשיר גדול ובעל עסקנים ונכסים רבים; והוא היה טובל במקוה כל יום. פעמים לאין ספור, לפני התפלה ובמקרה של פגישה עם כומר בדרך או בלויה, או במקרה של איזו מחשבה זרה או הרהור בלתי טהור, מיד רץ לטבול במקוה; וכשעבר על יד כנסיה היה עוצם את עיניו וחוזר על הפסוק „שקץ תשקצנו"; והוא היה זהיר לעשות ברגליו כרכורים בפסיעתו על מפתן של חדר בצאתו ובכניסתו, כדי שלא יתקבל כעין שתי־וערב. ואם במדה כזו או פחות, היה רוב היישוב בימים ההם אדוק ומעורה בחסידות ובחיי המסורת, בלי להיות דוקא מלומדים ומושלמים בתורה ברובם.

עם כל היות העיר נחשבת לנקורה מסחריה חשובה גם בהיותה מנותקת ממסילת הברזל, בעצם לא היתה זו אלא עיירה גדולה הקופאת על שמריה; לא הכל ידעו לקרוא ולכתוב בשפת המדינה, ברוסית; עתון שהיה מתקבל אצל יחידי סגולה, היה נמסר מאיש לאיש; המשפחה היתה הדוקה ונאמנה ברובה, הנוער היה נוהג כבוד בהורים; הבת ידעה את יעודה להנשא ולהיות לאם; המלאכה נחשבה למדרגה שפלה של תעסוקת האדם ומגמתו בחיים; בחוגים המכובדים של החברה והצבור לא ניכר מקומם של בעלי מלאכה, בלתי אם בעלי מלאכה עדינה, כמו צורפי זהב ושענים.

עומד לעיני זכרון אמי ז"ל ודמותה הנפלאה והאצילית; היא ידעה על פה הרבה מהתנ"ך, גם „שירי תפארת" של וייזל וגם שירי שילר בגרמנית; ויחד עם זה היתה מתפללת יום יום ושומרת על כל מצוה קלה.

בין האנשים המפורסמים, אנשי הרוח, שהעניקה לנו אומן ושזכרם קשור בעיר הזאת, כדאי לציין ולהזכיר בראש וראשונה את הרבי נחמן מברצלב אשר מצא שם את מנוחתו, ואלפי חסידיו ומעריציו היו באים שנה שנה לימים הנוראים להתפלל בבהכ"נ שלו ולהשתטח על קברו. כידוע, היו מתנגדים רבים לשיטת הברצלבי, ביחוד בין חסידי הרבי מברשד, ונהגו גם לידות אבנים בחסידי ברצלב בימים הנוראים; וחסידי ברצלב היו מקבלים ברצון כל פגיעה באבן כזאת, כסימן טוב לשנה הבאה. הסופר מיכה־יוסף ברדיצ'בסקי, גם הוא מעיירה על יד אומן, בא בתחילת 1900 לבקר שם, והלך עם ידידו לראות את מקום קברו של מהר"נ; עם התקרבו לאהל העומד על קברו, עזב את מלוו, והתקרב לבדו למקום, כדי להתיחד ביחידות עם זכרו הקדוש. גם הסופרים מרדכי ספקטור, ואיש־נעמי (וכסלר) מוצאם מאומן, והם כתבו עליו ברשימותיהם הרבה. גם צבי כשדאי, גם הסופר דב אברהם קורלניק (883—1937), גם הציר שלנו הראשון בלונדון הד"ר מרדכי עליאש המנוח, גם הכנר המהולל מישה אלמן, כל אלה מיוצאי אובן; גם הסופר דוד ברגלסון, גם שר האוצר שלנו לוי אשכול (שקולניק) הם חניכי אומן, בני עיירה סמוכה.

בין המשפחות המכובדות בתקופה ההיא באומן כדאי להזכיר את משפחות טולטשינסקי, ברנשטין, אטינגר, פרנקל, ליפשיץ, הורוביץ, וילשנסקי, שעמדו בראש הצבור. ארבעה הראשונים היו מבניו של „הגביר" ר' קלמן מאומן ומלוקחי בנותיו, והוא במותו בשנת 1870 הניח בירושה לשלשת הבנים וארבע הבנות שבעה מיליונים רובל, שנחשבו בימים ההם לכסף תועפות! מלבד זאת הניח אחריו גם מוסדות של צדקה שייסד בכספו, בית חולים, מושב זקנים, בית מרקחת לעניים, בית תמחוי ובתי כנסת; והוא השתדך עם משפחות מיוחסות בעלי תורה וגדולה

בשביל בנותיו; אלה הם שהכניסו נימוסין חדשים והלך רוח בחיים, שלא היו נהוגים בחוגי החסידים מאבותיהם. הם הביאו גם מלמדים לילדיהם מליטא והחזיקו מורים לתנ"ך ולעברית. היו משפחות שמסרו את בניהם גם לגימנסיון; במקרים רבים הסכימי בגימנסיון לוותר בשביל התלמידים היהודים על הכתיבה בשבת. אחד מחתני הגביר ר' פנחס נימינסקי, שהיה חשוך בנים, עלה לעת זקנתו לארץ ישראל, ובצואתו בירושלים הניח רבע מיליון רו"כ בשביל עניי אומן, מבלי לכתוב ליהודים, ונמצא עו"ד מומר שהלשין באומן לפני השלטונות וחלק מהכסף נתפס לרשות.

אחד מבני „הגביר", הבכור אלעזר, שקיבל תורה מהמלומד ותלמיד־חכם ר' משה חיים, עבר לגור באודיסה, והוא היה גיסו של המיליונר מקיוב ישראל ברודסקי. והבן השני, יואל־נתן, עבר לגור בקיוב, הוא היה בעל בית החרושת לסוכר בזשקוב. בני משפחת „הגביר", שהסתעפו במשך שלושה דורות למאה איש ויותר, תפסו בעיר מקום חשוב.

כאמור, היה היישוב בעיר ברובו יהודים, וכל המסחר אם בתבואות או בחנויות לכל הענפים היה בידיהם. בעלי מלאכה היו מעטים בין היהודים, וכל עיקר פרנסתם היה על המסחר והתיווך. עם חבור העיר למסלת הברזל בשנות התשעים בא שנוי בכל סדרי החיים הכלכליים, והוא גרם גם לשדוד המערכות בחינוך ובחוגי הנוער בכלל.

כל זמן היות העיר מנותקת מהעולם הגדול, בלי חבור במסלת הברזל, היה גם היישוב מרוחק מכל המתרחש בחיי אחינו, אחרי הגזירות שנתכו על ראשם עם הגרושים ממוסקבה ומערי רוסיה אחרות; אומן וסביבותיה לא נפגעו מגלי הפוגרומים של שנות השמונים, וגם מתנועת ההגירה שהתחוללה בשנים האלה לאמריקה ולארגנטינה ושהתפשטה בפולניה ובליטא ידענו רק מעט. אולם, עם פתיחת הקשר של הרכבת, הלכה וגדלה האוכלוסיה בעירנו, ובעיקר האוכלוסיה היהודית, עם זרם האנשים החדש שנהרו באלפיהם להתיישב אצלנו. התחילו רוחות חדשות אז מנשבות בחוגי הנוער. התעוררה התנועה הלאומית, וחברות חובבי שפת עבר, חיבת ציון, וגם תנועות סוציאליסטיות, כמו הבונד. אחרי כן קמה תנועת „הפועל הצעיר" ומר קוליק בראשה, תנועת ס"ס ועוד. התפרסם שמו של אחד מתלמידי הגימנסיה גרישה בונפלד שהצטיין בנאומיו הלאומיים הנלהבים (עלה לארץ ומת כאן). נפתחו בתי ספר מתוקנים, גם תלמוד־תורה בתכנית מוש־למת. גם בחוגי המסחר התחוללה מהפכה עם גידולו של היישוב. באו סוכנים וסוחרים ממרחקים לקנות התבואות מסביבות אומן בשביל פלכי רוסיה המרוחקים. נפתחו בתי בנקאות ומחסנים לכל סוגי סחורות וכלי עבודה ומכונות חקלאיות ולבתי חרושת לסוכר המרובים בסביבותינו. המסחר, שהיה גם לפני כן בידי היהודים, התבצר עוד יותר והתפשט בתוך האוכלוסיה. המסחר בתבואות, אשר עליו היתה כעין חזקה בידי בעלי ההון הגדולים ע"י קשריהם עם „הפריצים" בעלי האחוזות, עבר לידי סוחרים זעירים; נוצר שוק של סוחרים זעירים וסרסורים למסחר בתבואות, גם באומן, גם על יד התחנות הקרובות של מסה"ב, למשלוח התבואות למקומות תעודתן בקרונות יום יום, או גם למכירתן בקניגסברג ודנציג.

על כל החיים השוקקים הללו נסתם הגולל. מה שהותיר פטלורה השמיד היטלר. מי יודע כמה יהודים חזרו ונשתקעו בעיר. שמעתי שבית הקברות נחרש כולו ורק אהל הר"ן מברצלב קיים.

ב. שוחטמן

גורקי והחברה הרוסית למלחמה באנטישמיות

בשנה הראשונה של מלחמת העולם הראשונה יסד גורקי וסופרים הקרובים לו (אנדרייב ועוד) חברה רוסית למלחמה באנטישמיות בשם „חברה רוסית ללמוד החיים היהודיים".

כידוע התחילו בקיץ שנת 1915 גרושים המוניים של יהודים מפלכים הקרובים לחזית, הכל נעשה לפי פקודת המצביא העליון של הצבא הרוסי הנסיך הגדול ניקולאי ניקולייביץ', שהיה אנטישמי. על היהודים הוטלה אשמה באי־נאמנות למדינת רוסיה וגם בריגול. היו כמו עלילות ריגול והיו גם פסקי דין מות ע"י בית משפט צבאי (כידוע היתה ברוסיה הצארית הרשות להוציא פסקי דין מות רק לבתי־הדין הצבאיים; עונש־מות לא היה קיים בבתי־הדין האזרחיים הרגילים). העו"ד הידוע א. א. גרוזנברג מספר בזכרונותיו על מאמציו שהשקיע בדבר בטול משפטי מות על מרגלים יהודים מדומים, מאמצים שהוכתרו בהצלחה. כמדומני, שגם הסופר קורולנקו — שהצטיין בהגנתו על היהודים — לקח גם הוא חלק במלחמה בעלילות־הבגידה. אבל הרעל של שנאת ישראל חדר להמונים או לחלקם (כמה מחגי הצבא ניסו לעשות את היהודים שעיר לעזאזל על מפלת הצבא במלחמה עם הגרמנים). בקיץ 1915 הוציאו שלטונות הצבא פקודת גרוש על יהודים שישבו בפלך קובנה ובפלך קורלנד. כל היהודים בלי יוצא מן הכלל גורשו ממקומותיהם, וזמן קצר מאד (יום או ימים מעטים) ניתנו להם לפינוי מקומות מגוריהם.

החלק המתקדם של הצבוריות הרוסית ניסה להלחם באנטישמיות. אחד הפעילים ביותר והרגישים ביותר היה מ. גורקי. בסוף 1915 הוציאו גורקי, אנדרייב וסולוגוב (סופרים נודעים בזמנם) קובץ ספרותי להגנת היהודים בשם „שצ'יט" (מגן), ובאותו זמן הקים גורקי והקרובים לו בדעותיו בשאלה היהודית את החברה הרוסית ללמוד החיים היהודיים.

בגליון הראשון של השבועון „ייברייסקאיה ז'יזן" לשנת 1916 פירסם הסופר והמבקר בעל־מחשבות (ד"ר איזידור אלישיב, דודו של שמואל פרידמן־אלישיב, מי שהיה ציר ישראל במוסקבה) מאמר בשם „פגישה בין השנה החולפת והשנה החדשה; בין הפליטים" (בעל מחשבות כתושב קובנה היה בין המגורשים). במאמר הוא מדבר באירוניה על החברה שיסד גורקי. בין השאר הוא כותב: „כשישבתי ע"י מנורה כפרית כהה וקראתי שמקסים גורקי יסד חברה רוסית לחקירת היהדות — עיקם את שפתי לעג מבלי שהתכוונתי לזה. מאז היה לי צר על מקסים הגדול. הרבה נחת לא תהיה לו בחברה החדשה שלו. מה יעשה שם? אנשי המחשבה היהודית לא ילכו לחברה זו. וגם יהיה שם משעמם. ואיך ילמדו אותנו? שמא יתעמקו בחקר הגניוס היהודי החל מהתנ"ך וגומר בהרמן כהן וברגסון, ממנדלסון עד פרויד, מהיינה עד מאשה צ'ורני, מלביטן ואנטוקולסקי עד בקשט או איזה רובינשטין! ואולי יש להם מטרות אחרות: להחדיר לדעת הקהל הכרת ההכרח של מתן שיווי־זכויות ליהודים. אבל שם החברה אינו אומר על זה ולא כלום. מ. גורקי הוא פילושמי ובמקצת טיפוס של איש שיצא מהאופנה".

השבועון „יברייסקאיה ז׳יזן״ היה שבועונה של ההסתדרות הציונית ברוסיה, שיצא ימקום ה„רזסויט״ (השלישי של אידלסון), שנסגר בקיץ 1915 ע״י השלטונות, ויצא במוסקבה שם היו תנאי צנזורה נוחים יותר מבפטרוגרד, עכשי ולנינגרד). עורך השבועון היה למעשה ליב יפה (על גליונות השבועון היה רשום: עורך ומו״ל ד״ר ש. צ. ברומברג).

על מאמר זה של בעל־מחשבות השיב גורקי בשבועון „יברייסקאיה נדיליה״ (השבועון היהודי, שבועונה של „הקבוצה היהודית העממית״ מיסודם של וינבר וסליוזברג) בגל׳ 6 של שנת 1916 (מיום 7 בפברואר). אנו מביאים את תשובתו המצטיינת ביפיה ובהומניות שלה במלואה (בתרגום עברי):

„רוסי ליהודי: מכתב גלוי למר בעל־מחשבות.

חושב אני, אח נכבד לעט, שמובנת לי האירוניה העצובה של הערותיך ע״ד החברה הרוסית ללמוד (לחקר) החיים היהודיים וגם הערותיך הנוגעות אלי באופן אישי; אני מבין — ליהודי יש יסוד שלא להאמין לרוסי אפילו כשזה האחרון נגש אליו ברגש של ידידות כנה ובלב פתוח. אין ספק, שאנו הרוסים אחרנו מאד בפתרון שאלת השיווי האזרחי של היהודים, אבל זה יש להסביר באופן פשוט: אנו תמיד מאחרים לדאוג גם לעצמנו. מובן מעצמו, לא כל באור הוא גם זיכוי. את זאת אני גם כן יודע. אל תשכח שאצלנו יש גם כן „תחום המושב״ שלנו ומאד נגזה. ובאמת אנו אנשי רוסיה היינו יכולים להתפאר „בפוגרומים״ שלנו לא פחות מאשר יהודים. אבל אל נתפאר בסבלות, אל נתחיל להראות בגאוה אחד למשנהו שריטות ישנות ופצעים חדשים. הסבל זהו בושה ויש לחסלו. אנשים החושבים שסבל הוא דבר בלתי נמנע ומטיפים שיש להכנע לו מדברים בלב ולב. יסבלו הם בעצמם אם זה מוצא חן בעיניהם — המשימה שלנו היא למסור את כל כוחותינו למלחמה בדיכוי האדם.

הנני חוזר ואומר — מובנת לי האירוניה הנוגה שלך, מר בעל־מחשבות, ואינני מתוכח אתך. אבל יש מקרה שאפילו סקפטיציזם אינו לגמרי במקומו. וזהו מה שרציתי להגיד לך״.

בעל מחשבות השיב על תגובתו זו של גורקי באחת מרשימותיו ב„יברייסקאיה ז׳יזן״. הוא מדגיש, שאת מאמרו הראשון (שגרם להגבתו של גורשי) פרסם בשבועון יהודי (ז. א. שנועד לקהל קוראים יהודי) ושרצה להסביר לקורא יהודי הנוטה לראות בכל הופעות של יחס טוב אלינו „אתחלתא דגאולה״, ובגלל תקוה בלתי מבוססת זו להחליש פעולה עצמאית, שלא ישגה בדמיונות שוא וכו׳.

בין השאר היה במאמרו זה משפט, ש„אנשים בעלי עבר בלתי ידוע מסתר־בים בחברה זו סביב מ. גורקי״ (אין תחת ידי הנוסח המדויק).

המשפט הזה פגע כנראה בגורקי. על זה מעידים שני מכתבים שמצאתי בארכיון ליב יפה, השמור בארכיון הציוני. אני מפרסמם כאן ברשיונו של בנימין יפה (בנו של ליב) ואני מבין לו את תודתי על זה.

מכתב אחד מ־9 בפברואר 1916 הוא מאת העו״ד סלומון בן וולדימיר פוזנר אל ל. יפה ובו נאמר: „מ. גורקי, ששלחת לו את המאמר של בעל־מחשבות, מבקש אותי להעיר את שימת לבך על אי־נוחיות הקטע במאמרו, שבו מדבר בעל מחשבות על „אנשים בעלי עבר בלתי ידוע שהקיפו את גורקי״ בחברה שהוא יסד. אנשים אלה, אם המדובר על חברי־הועד, הם: הגרף א. א. טולסטוי, אקדמיקן הכבוד ד. נ. אובסיאניקו־קוליקובסקי, פרופ׳ ו. א. סמבסקי, פרופ׳ א. וו. ברנאצקי, ציר הדומה הממלכתית נ. וו. ניקראסוב. א. מ. קלמיקוב, פרופ׳ א. וו. קארטאשב, ל. נ.

אנדריב. להשתמש בנוגע אליהם בשם לוואי כזה, שבו משתמש מחבר ה„עלים" זהו לכל הפחות בלתי צודק. והאנשים הם הם אנשי סביבתו של גורקי בענין זה, אם בכלל אפשר להגיד שמי שהוא מקיף אותו. הוא בעצמו אינו מסכים לדעה זו וטוען שכולם עובדים בחברה זו בצוותא ומתוך ידידות".

ב־22 בפברואר שלח גורקי מכתב לל. יפה השמור ג"כ בארכיון של ל. י. אנו מביאים אותו בתרגום עברי:

„ליב בוריסוביץ הנכבד,

על מכתבו של מר בעל מחשבות עלי לענות דברים אלה: בעלי העבר הבלתי ידוע הם: וו. סמבסקי, וו. מיאקוטין, גראף א. א. טולסטוי, הנסיך אובולנסקי. פרופ' אובסיאניקו־קוליקובסקי, ארסנייב, וו. וורונציב ועוד אנשים נכבדים. העבר והשמות שלהם ידועים לכל איש תרבות.

לכל היהודים לא חשוב יסוד חברות כאלה? יש לי כמה יסידות לחשוב, שלא לכולם, וסבורני שהודעה זו של מר בעל מחשבות עלולה לעורר פולמוס מיותר, לשמחת האנטישמיים.

ועוד: מר בעל מחשבות מעמיד ובסיס יסודי וברור של ההברה, כשורש רעיונה, את דעתי האישית בצירוף הסתייגות שאין זה הרבה. אינני מבין פולמוס כזה. המטרה היסודית של החברה — מלחמה נגד האנטישמיות והאנטישמיים: „הלימוד" זהו הפסבדונים הנחוץ לנו לזמן ראשון.

המימרה: „מוטב היה אילו היו מטפלים בנו פחות" תגרום נחת רבה לאנטישמיים ועלולה להעליב בני אדם שאינם ראויים ליחס כזה.

הייתי מכיר טובה למר בעל מחשבות אילו לא היה מפרסם את מכתבו, שהוא חוץ לזמנו.

אני מאחל לך כל טוב
א. פישקוב"

על מכתבו זה של גורקי השיב ליב יפה במכתב מיום 27.2. העתקת תשובתו (העתקה בכת"י של ל. יפה) שמורה ג"כ בארכיונות. וזאת היא תשובתו בתרגום לעברית:

„אלקסיי מקסימוביץ' הנכבד מאד.

אנו לא לגמרי הסכמנו למקומות אחדים של מאמרו של מר בעל מחשבות, ובעיקר לא הסכמנו לטון של המאמר. אבל מחברו הוא סופר ועסקן בעל משקל ידוע בחיים הצבוריים היהודיים ואנו חשבנו, שאין אנו רשאים לסרב לפרסם את תשובתו על מכתבך הגלוי אליו. מה שנוגע למשפט הבלתי מוצלח „על העבר הבלתי ידוע", התכוון המחבר לעברם של רוב מנהלי החברה ביחס לשאלת היהודים. אולי היית מוצא לאפשרי לפרסם את תשובתך כפי שהרצית אותה במכתבך אלי או בצורה אחרת בעתון שלנו.

בדברי הסיום שלך היינו שמים קץ לויכוח הזה.

בכבוד רב,
ל. יפה"

גורקי לא פרסם תשובה ב„יבריסקאיה ז'יזן".
זמן קצר אחרי זה נגש ל. יפה להוצאת גליון־ביאליק גדול (גליון כפול)

למלאת 25 שנה לעבודתו הספרותית. הוא פנה לגורקי בבקשה שישתתף. גורקי שלח ב־13 במרס מאמר קצר אבל יפה ומלא הערצה שפורסם בגליון ביאליק הנ״ל.

גורקי בעצמו לא היה מרוצה ממאמרו. אנו מביאים בזה את מכתב הלואי של גורקי שמצאנו בארכיון יפה:

מר ליב בוריסוביץ הנכבד,

אני ממהר לשלוח רשימה על ביאליק. מרגיש אני שלא הצלחתי, זוהי מין רצנזיה, אין לי לחלוטין פנאי לטפל בדבר שוב ביתר כובד ראש. אני עסוק, אין לי כל פנאי. והמעשה המחפיר של הבלוק בשאלת היהודים בלבל את מעשי והרגשותי. ביום ד׳ יש לנו בחברתנו אספה כללית. עלי להכין הרצאה. מרצים גם ברנאצקי ומיאקוטין.

היה שלום,
א. פישקוב״

הערות למכתב הראשון של גורקי:

פרופ׳ סמבסקי — ממפלגת העמלנים (טרוידוביקים) בין הקדטים והסוציאליסטים.

ו. מיאקוטין — אחד העוזרים הראשיים של הירחון הרדיקלי החשוב „רוסקויה בוגאטסטבו״ שיצא בעריכתם של מיכאילובסקי וקורולנקו.

הגראף איוואן איוואנוביטש טולסטוי שמש מיניסטר ההשכלה בממשלת ויטה בשנת 1905—1906 והוא בוטל למעשה את כל ההגבלות בקבלת יהודים לבתי־הספר העליונים. שימש נשיא האקדמיה הרוסית ובשנות מלחמת העולם הראשונה היה ראש העיריה בפטרוגרד (לנינגרד). מת בספטמבר 1906. ב״צ כץ הספיד אותו ב„יבריסקאיה ז׳יזן״. א. א. טולסטוי נחשב לאוהב־ישראל.

ארסניב — אקדמיקן, ליברל, מהעוזרים הראשיים של הירחון הליברלי „וסטניק יברופי״.

א. פישקוב — שמו של גורקי (גוריק הוא פסבדונים).

שם החברה „למוד החיים״ היה פסבדונים נחו עזמן הראשון. הממשלה הצארית לא היתה מרשה פעולת חברה, שבתכניתה היה נאמר בגלוי, שמטרתה להלחם לטובת שווי־זכויות היהודים.

למכתב השני של גורקי:

„מעשהו המחפיר של הבלוק בשאלת היהודים״ — הכוונה ל„הבלוק הפרוגרסיבי״ שהוקם סמוך לזמן ההוא. בבלוק (גוש) זה השתתפו צירי הדומה הממלכתית וצירי המועצה הממלכתית (מעין בית עליון) החל ממפלגת הקדטים (ליברלים) וגומר בימניים מתונים (כמו שולגין האנטישמי). בשאלה היהודית קיבלו נוסחה פושרת „לצעוד בדרך השוואת זכויות היהודים״.

בפברואר 1916 נודע בדומה, שדפרטמנט המשטרה שבמיניסטריון הפנים שלח (בחתימת קפפוב) חוזר לשלטונות המקומיים ובו מאשימים את היהודים, שהם מעלים באופן מלאכותי מחירי מיצרכים ממדרגה ראשונה, ושנית, שהם גורמים להעלמת מטבעות מתכת מהמחזור. הצירים השמאליים הכניסו שאילתא לדומה בענין זה והגוש הפרוגרסיבי השתמט מתוך מדיניות הפיסנות שלו (כלפי הממשלה והימין) להצביע בעד נוסחה המוקיעה את החוזר הזה.

יוסף סירקין

יצחק מאור במאמרו „טורגנייב ויחסו לפרעות שנות השמונים" ב„העבר" חוברת ב' מיחד את הדבור על יוסף סורקין, שחתר בכל כחו להשיג גלוי דעת על ידי הסופר הרוסי המפורסם נגד רדיפות היהודים והפוגרומים. יוסף סורקין היה יהודי מומר אבל נאמן לבני עמו. נלחם למען זכויותיהם ברוסיה ופרסם כמה מאמרים ותרגומים בשאלת היהודים. מיום שפרצו הפוגרומים לא נה ולא שקט ובתומתו חשב, כי רק סופרים מפורסמים כטורגנייב בשעתו יוכלו לעמוד בפרץ ולבלום פיהם של כתבנים נתעבים רבים, שהלהיב יצרי ההמונים בעתונות הפרדיודית שלא פסקה לזרוק רפש ובוץ בקרבנות האומללים של השוד והאלימות לאור היום. באותה תקופה איבד סורקין את עצמו לדעת בוילנה.

כמדומני כי כדאי לרשום קו עקבי מיוחד, שגרם בלי ספק להתאבדותו של סורקין והיה אופייני לכמה מחבריו המומרים והמתבוללים ברוסיה הצארית שהכירו עוד בימיהם כי „לשרא את בשרם במי הירדן טבלו" וביחוד כשהרעה יצאה מתוך בתיהם.

סול ליפצין בספרו האנגלי על „אליקום צונזר" (תורגם לעברית) מספר, כי היה מאושר עם אשתו וילדיו, אולם במרוצת השנים, כשהונו החל הולך ומתמעט, החלה אשתו להטיח בפניו את „מוצאו הנקלה". כששב פעם מקיוב לביתו בניו־יורק־נובגורוד הגיעו לעת ערב מאחד הפרברים שני בניו מבוסמים ונושאים צרורות סחורות הביתה. הם בלו כל היום עם אספסוף צוהל, מכה יהודים, מתפרץ לתוך בתיהם ושודדי חנויות של יהודים. אמם קדמה אותם בפנים שמחות והללה אותם על הישגי הגבורה שלהם. אילו הישגים? ומה הן הסחורות הללו? שאל סורקין. „הה אבא יקר — השיב אחד הבנים — בצענו מפעל קדוש". „עשינו מה שנוצרים אדוקים צריכים תמיד לעשות" — הוסיף הבן השני — עשינו נקמות ביהודים הארורים אשר ענו וצלבו את המשיח". לשמע הדברים האלה נדעזע סורקין אבל שמר את פיו. הוא נחש כי מחאה, אפילו הקטנה ביותר, מצדו עלולה להביאו למאסר ולמשלוח גם לסיביר וכי בניו שלו עצמם אך שמחים יהיו למסור אותו לידי השלטונות. במתינות עזב את ביתו והגיעו לוילנה ושם שפך את לבו הנסער לפני ידידו הותיק ליוז ליבנדה, חבר נעוריו בבית המדרש לרבנים. שניהם בכו מרה על אכזבותיהם באינטליגנציה הרוסית ועל תתם בעצמם ללעג את בני עמם. האפיזודה עם בניו וידיעות העתונים יום יום על פוגרומים נוספים בעיר אחרי עיר השקיעו את סורקין ביאוש גובר וכשלא יכל לשאת עוד את הסבל הסתגר בחדר של מלון ותלה את עצמו.

ההתאבדות של סורקין עשתה רושם כל כך חזק ועמוק על ליבנדה עד שהותקף התקפות מילנכליות ולסוף נטרפה עליו דעתו לגמרי. לאחר שנים של ענוים הסתלק מן העולם.

ד"ר ישראל שפירא

חוזון

פרופ׳ פ. שניאורסון

המלשינות הגדולה על החסידים בשנת 1881 בסטארודוב

(דרמה היסטורית שהושתקה)

א

בשנות השמונים של המאה שעברה התרחש מאורע של מלשינות איומה רבת התוצאות על עדת החסידים החבדיים בסטארודוב, שהמיטה אסון רוחני על העיר וגרמה זעזועים לעולם החסידי בכלל, כשעשרות יהודים, ביניהם נציגי הקהל, הועמדו למשפט פלילי, והרב המהולל של העיר, ר׳ זלמן נימרק, ובנו הגדול, יחד עם שמונים יהודים אחרים נאסרו בבית הסוהר. המשפט הפלילי, שנמשך הרבה זמן, הטיל צל לא רק על הנאשמים, אלא על כל החסידים החבדיים, שהיו, לפי ההלשנה כאילו מסייעים למעשי הפשע. נעשו חיפושים אף בבית הרבי מהר״ש (ר׳ שמואל) בליובאוויץ, שהמלשין הוקיע אותו כראש ה״כת״ החסידית, העוסקת, כביכול באורח מאורגן בשחרור בלתי חוקי של היהודים מעבודת הצבא. הזעזועים הדרמטיים, שנגרמו על ידי המשפט, הלכו וגדלו מיום ליום ועוררו הרדה רבה בחוגים רחבים של היהדות הרוסית.

אבל לאחר שחלף המאורע, והיהודים התאוששו לאט־לאט מן הזעזועים שעברו עליהם, התאמצו כולם, ביודעים ובלא יודעים, לשכוח ולהשכיח את דברי המלשינות והמשפט הפלילי, וגם ההיסטוריונים והסופרים שבאותה תקופה השתיקו את המאורע ולא השאירו לנו זכר בכתב. פניתי בנידון זה לביבליוגרפים והיסטוריונים בארץ ובחו״ל, וכולם נלאו לשווא למצוא איזה חומר היסטורי בכתב. הענין הוא שהמלשינות והמשפט חשפו חזיונות קשים ומפוקפקים בחיי היהודים, שהשתיקה יפה להם, מפני שהיה בהם כדי לגרות או להחמיר את שנאת היהודים ברוסיה הצארית. ולפיכך התאמצו האנשים לטשטש ולהשכיח את כל הפרשה.

בימי נעורי הקדומים עלה בידי לקבל ידיעות ממשיות (בעינן המלשינות והמשפט) בדרכים בלתי צפויות, שנדבר עליהן להלן ושמתארות מצדדים שונים את הדרמה ההיסטורית הזאת, שהושתקה כאמור על ידי בני דורה. יש להדגיש עוד פרט אחד. תחילה חשבתי שהידיעות האמורות מימי נעורי הן המקור היחידי לתיאור המאורע. והנה באה אפתעה נעימה. הביבליוגרף הספרן, הרב ר׳ חיים ליברמן מניו־יורק הודיע לי, שחבר הרבנות בתל־אביב מר אברהם יעקב נימרק, הוא נין של אותו הרב זלמן נימרק ז״ל, (שנאסר כנ״ל בגלל המלשינות), והוא בהקדמה לספרו „אשל אברהם״ (הוצא בשנת תרצ״ב בת״א) מביא זכרונות משלו על המאורע. מי דראיתי את הרב בתל־אביב, והוא גם נתן לי את ספרו הנזכר, וכן השלים הרבה בעל־פה מזכרונותיו. אבל הזכרונות של המחבר (גם אלה שנכתבו בהקדמה כנ״ל וגם אלה שנמסרו בעל־פה), לא הביאו הרבה חומר, מפני שהרב

הזה ראה את אבי אבי זקנו בבית הסוהר, כשהיה בן שנתיים, והיה אחר כך בביתו לזמנים קצרים רק עד גיל עשר, וממילא לא העלה הרבה דברים בזכרונו. אבל הידיעות המעטות, שנקלטו על ידי הרב באורח בלתי אמצעי בילדותו, הן (מכמה בחינות) רבות ערך לעניננו, ואנו נשלב אותם בתיאור המאורעות שיבוא להלן. על־כל־פנים נודע לנו מפי הרב התאריך המדויק של המשפט (תרמ"ג—1883). ולפי זה יכול היה הספרן המובהק מר פוגרבינסקי בתל־אביב למצוא ב„המליץ" מאותה השנה הודעה כרוניקלית קצרה ומצומצמת על המשפט. לפני שנעבור לתיאור המאורע, נביא את ההודעה האמורה של „המליץ", וממנה נראה, שהעתון השתיק וטשטש כמה דברים עיקריים של המלישינות והמשפט, שתיארו כמקרים אפיזודיים מחוסרי ערך.

הודעה ב„המליץ" מיום (26) 14 לנובמבר 1883:

„סטאראדוב (פלך צרניגוב). בעירנו נדונו זה לא כבר י"ב יהודים שנחשדו בשבועת שוא, וזה הדבר: בשנת 1880 נמנה בין הקרואים לצבא שם יליד ויטבסק דוד בוהמן, וכאשר לא בא הוציא האיספראבניק גורלו לצאת לצבא; ובשנה ההיא נמנה בין הקרואים גם בן זקן העדה ה' גינצבורג, ויהי כראותו כי בוהמן איננו, וגם אם יבוא לא יצלח לצבא, מפני שהוא מוכה בשגעון וישלח לקרוא אליו את אבי בוהמן, מלמד בכפר סמוך לעירנו, ויציע לפניו להושיט הודעה לועד המפקחים על הקריאה לצבא כי בנו מת בפאגאר. וישמע לו המלמד, והועד מסר ההודעה לסגן הזקן ה' פאלאגאוסקי עם מכתב לפקיד העיר פאגאר לחקור הדבר אם מת משה בוהמן ולהעיד על זה י"ב עדים כדת. פקיד פאגאר בא לביה"ד ושנים עשר אנשים העידו לפניו בשבועה ויחתמו בספר, כי בא אל עירם איש צעיר לימים בוהמן ויפול למשכב וטרם עברו ימים אחדים שכנה דומה נפשו והם קברוהו. הפרוטוקל וגבית העדות נשלחו לסגן העיר סטאראדוב והוא הושיטו להועד, וימחו שם בוהמן מרשימת הקרואים. עברו עשרה חדשים ויגד אחד העברים ד"ל לפקיד הזאנדארמים, כי בוהמן לא מת, והוא מתגורר בכפר כאליעוויץ, וישלח שמה שני זאנדארמען ויתפסוהו ויביאוהו לבית האסירים ביום הכיפורים, והדבר נמסר לחוקר דין, ואחרי גמרו החקירה והדרישה בא המשפט לפני ביה"ד המחוזי בסטאראדוב עם שופטים מושבעים. על ספסל הנאשמים ישבו י"ב העדים ובוהמן הצעיר, כי אביו וגינצבורג ברחו, והעדים כולם אמרו כי לא נשבעו על בוהמן שמת, כי אם כשנשאלו מאת הפקיד, את (אם) אמת הדבר, שהוא עני ואין ידו משגת לשלם מס הגולגולת ויאמרו: הן, ויקימו דבריהם בשבועה. ושני הנוצרים, שהיו עם הפקיד, וכמה יהודים העידו, כי אמת בפיהם. סניגוריהם היו העורך דין ה. ל. קופרניק (מקיעב) ומליץ מעירנו ה' אוסטפנסקי. שניהם המליצו על הנאשמים ביושר הגיון ויוכיחו כי חפים הם מפשע. והמושבעים התייעצו כשעה חדא, ויוציאו משפט, כי העדים אשמים על אשר חתמו על כתב עדות ולא ראו מה שכתוב בו, אבל נקיים הם מעוון שבועת שקר. נשען על דבריהם החליט הבי"ד וראש השופטים השמיע את הפס"ד: בוהמן אשר לדברי הרופאים הוא מוכה בשגעון פטור מעונש, ושנים עשרה העדים יאבדו איזה זכויות ויושלחו לעבוד בבית האסורים עשרה חדשים. המליץ ה' קופרניק הגיש קובלנא (קאסאציאן) להסינאט נגד הפס"ד, בה יוכיח, כי לפי אשמתם דינם לשבת במשמר משנים עד ארבע ירחים, ועפ"י ההנחה (מאניפעסט) שעשה הקיסר בירח מאי ש. נ., פטורים הם מכל וכל".

בהודעה זו אפשר לראות עד כמה הרחיק לכת הטשטוש המכוון של המאורע הדרמטי. כל הענין תואר כאפיזודה של איזה בוהן ו„י"ב יהודים". קודם כל הושמטו העובדות הראשיות, היינו שרב העיר ובנו ישבו שנתיים בבית הסוהר עד שיצאו זכאים במשפט. וכן לא „י"ב יהודים", אלא שמונים יהודים

מלבד הרב ובנו נאסרו בבית הסוהר, כפי שנראה מן הדברים שיובאו להלן. וגם בהקדמה הנ"ל לספר „אשל אברהם" מדבר המחבר על שמונים יהודים שנאסרו, ויהודים רבים אחרים, שעליהם יצאה גזירת המאסר ניצלו על ידי כך, שהסתתרו או ברחו בעוד מועד מן העיר. לא סומנה בהודעה כלל העובדה, שבגלל ההלשנה נסגרה הישיבה הגדולה בסטארודוב בתוקף צו השלטון, ואין אף רמז בהודעה שההלשנה הוקיעה את „כת" החסידים בכלל כאירגון, המסדר שיטתית, כביכול, השתמטות המונית של היהודים מעבודת הצבא. שם המלשין, דוב לאזארוב נזכר בהודעה בראשי־תיבות (ד"ל). בכלל טושטש בהודעה המדובר כל התוכן הציבורי־תרבותי והכלל חסידי של המלשינות והמשפט.

הבה נספר עכשיו במרוכז על המאורע לפי העדויות והסיפורים ששמעתי בימי נעורי מפי אישנם קשישים, שבשעתו השתתפו במאבק נגד המלשינות.

ב

המלשינות רבת הזעזועים והתוצאות התרחשה כאמור בסטארודוב, שהיתה באותה תקופה (1883—1881) מרכז גדול למופת של החסידות החבדית. העיר היתה מלאה חסידים ידועי שם, שהיו גדולי התורה, וברובם היו כפיפים לרבי החבדי מהר"ש (ר' שמואל) מליובאוויץ. התנוססה בעיר לתפארת הישיבה הגדולה, שהיתה מפורסמת בכל הסביבה. מרא־דאתרא, הרב זלמן נימרק, היה מן המצויינים בין החסידים החבדיים, רב דגול, שמלבד גדולתו בתורה היה לוקח את הלבבות במאמרי חסידות, שהיו מלהיבים את קהל שומעיו, ובניגוניו הערבים להפליא. ראשי הקהילה, ברובם חסידים מובהקים, היו שוקדים על תקנות העיר להגדיל תורה ולהאדירה ברוח החסידות החבדית. איזה זמן היתה נפוצה האימרה: „כי מקיעוו תצא תורה ודבר ה' מסטאראדוב".

אבל עם כל השגשוג הרוחני היה בחיי הקהילה איזור פעולה מסוכן ומוכן לפורענויות, שהכשיר את הקרקע לדרמה המתחוללת לבוא, והוא איזור הפעולות בענין עבודת הצבא של היהודים. הענין הוא שאמנם חוק חובת הצבא הכללית, שנתפרסם בשנת 1874 (כשבע שנים לפני המלשינות) שם קץ לתקופת הקאנטא־ניסטים והחוטפים, שהשאירו בליבות היהודים רגשות זוועה בל ימחו ביחס לעבודת הצבא. אולם החוק החדש לא הספיק (במשך השנים המעטות שלאחר תקופת החוטפים) לשנות אצל היהודים את רגש הזוועה ביחס לעבודת הצבא, שהיתה בשבילם עבודת פרך רוחנית וגופנית בסביבה גויית, רוויית שנאה, המעבירה את היהודים על המצוות הדתיות. תחת לחץ התנאים החמורים האלה היו ראשי הקהילה עושים מאמצים רבים ושיטתיים לשחרר את היהודים (ובעיקר צעירים בעלי תורה ויראה) מעבודת הצבא, ולא נרתעו תכופות בפני אמצעים בלתי ליגליים, כגון „המצאת" תעודות מסויימות, מתן שוחד לפקידים וכד'.

והנה כרעם ביום בהיר בא במפתיע האסון המזעזע על העיר. איש אמיד ונועז היה בעיר, בעל בית חומה נהדר ברחוב הראשי, ושמו דוב לזרוב, „משכיל" לפי השקפותיו ו„חפשי" בהתנהגיותו. באסיפה אחת בבית הרב התרגש לזרוב מתוך פולמוס חריף והטיח בפני הנאספים דברים קשים נגד החסידים ומעשיהם. נתרתחו החסידים וגרשוהו בכוח מן הבית. מתמיד היה לזרוב מתנגד בכל הקנאות המשכיליות ל„השתלטות" החסידים, ועכשיו שהיה נפגע יגעלב ביותר, לא עצר ברוחו, הלך ואכל קורצא ובא במלשינות ללא כל סיג ורסן בפני השלטונות. זה היה בשנת

1881. קודם כל הלשין על הרב עצמו, ששחרר את בנו מעבודת הצבא בעזרת תעודה בלתי נכונה, וכן על צעיר בוהמן אחד, הלקוי בשכלו, שהוא חי בסביבת סטאראדוב, אבל בעזרת עדות שווא בכתב הוכנס על־ידי נציגי הקהילה לרשימת המתים. וכך הראה באצבע על מקרים רבים אחרים של השתמטות מעבודת הצבא שלא כחוק. ובעיקר הלשין על „כת" החסידים, שבהנהלת הרב נימרק ובהוראות הרבי מליזבאוויץ עוסקים הם באורח מאורגן בעניני השתמטות מעבודת הצבא, כדי לשחרר אנשים „משלהם" ולשלוח לעבודת הצבא אנשים שאינם נראים בעיניהם. המשכיל הנאור לא נרתע אף בפני הלשנה על הישיבה, המתקיימת בעיר ללא רשיון מצד השלטון והמחנכת צעירים ברוח ה„כת" השלטת. התוצאות האיומות לא אחרו לבוא. הישיבה נסגרה מיד, והתלמידים נתפזרו. הרב ר' זלמן נימרק ובנו, יחד עם כשמונים יהודים, נאסרו בבית הסוהר. בהקדמה הנ"ל לספר „אשל אברהם" מציין המחבר, „שאחרי החיפושים בפנקסי הממשלה (שנעשו בעקב ההלשנה על ידי השלטונות) נמצא שכמה מאות יהודים עמדו למבחן (לעבודת הצבא) וכולם יצאו לחפשי. וניתן צו חשאי לחקור אחריהם ולאסרם כולם. כשמונים אנשים הספיקו לאסור, ויתרם נשמטו ונחבאו".

כדאי להדגיש כמה דברים, שהחמירו את המצב והילכו אימים על העיר. בבית החזה הנהדר של לזרוב גר בקומה הראשונה חוקר המשפט טגנצוב (לאחר כמה שנים היה לשר המשפטים), ושם היה גם משרדו, ובקומה השניה גר בעל הבית בעצמו. וכך היתה הזדמנות לבעל הבית המלשין, שעמד במגע מתמיד עם הדייר־השכן, הוא חוקר המשפט, להמריצו לחקירה חודרת ללא רחם ולסכל בעוד מועד כל נסיון מצד החסדים לטישטוש העובדות ולריכוך הדין. ובעיקר הצליח המלשין לשכנע את חוקר המשפט (ונציגים אחרים של השלטון, שאתם היה לזרוב ביחסים טובים) על האופי המדיני הפלילי של המעשים הנידונים. נביא בנידון זה את דברי המחבר של „אשל אברהם": „לזרוב הוסיף (בהלשנה) תבלין לשבח, היינו) שיש כיתה בישראל, שבשם חסידי חבד נקראים, שחבריה יגיעו למאות אלפים. המטרופולין שלהם היא ליובאוויץ, אך יש להם נציגים בכל ערי המדינה, והרב נימרק הוא הגדול שבהם, והם התוו להם למטרה לחתור תחת חוקת עבודת הצבא, והרב נימרק הוא הרוח החיה בכל הענין, והעיר סטארודוב היא בית חרושת לכל מיני תחבולות להשתמט מעבודת הצבא".

אבל החסידים לא אמרו נואש, אלא, להיפך, ניהלו את המאבק נגד ההלשנה האיומה בעוז־רוח עצום, מתוך בטחון ואמונה לוהטת, שהכריעו במידת מה את חוקר המשפט הזועף. קודם כל התבלטה השפעתו הרוחנית הכבירה של הנאשם הראשי, הרב נימרק. תחילה נגזר עליו מאסר חמור, והשלטונות אסרו עליו כל מגע עם העולם החיצוני. הוא ובנו הוכנסו לבית הכלא יחד עם כל האסירים, ביניהם פושעים מובהקים והיו מנותקים מכל מגע עם היהודים שבעיר.

המצוקה הנפשית, שנגרמה עם המאסר החמור וההאשמה האיומה בפשעים פליליים נגד החוק והמדינה, הביאו את הרב החבד הגדול להתעוררות רוחנית עמוקה, בבחינת „ויצעקו אל ה' בצר להם". עם בואו לבית הסוהר התפלל שם בהשתפכות נפש אדירה ובניגוני דביקות ערבים, שהביאו חרדת אלוקים לא רק על שר בית הסוהר, אלא גם על האסירים. בבית־הסוהר לא פסק פומיה מגירסא והיה חוזר כל היום בניגון ובהתלהבות דברי תורה וחסידות. במהרה פשטו בבית הסוהר ידיעות — אגדות מפליאות על „הראבין (הרב) הקדוש". בנידון זה כדאי

לציין עובדה, ששמעתי בימי נעורי מפי ידידים ותיקים של הרב ושצויינה גם בספר „אשל אברהם".

בבית הסוהר ישב באחד התאים שודד ורוצח מובהק, שרצח אנשים רבים והיה ניראה ממש כחיה טורפת. אמרו עליו, שאף בשעה שהובילוהו באזיקים תחת משמר חיילים מזויינים, ביקש פעם מאת החיילים, שיתנו לו להרוג את היהודי שנפגש בדרכם. והנה הרוצח הזה היה, לתמהון רבים, מתמוגג בדמעות, כשהיה שומע את הניגונים הערבים של הרב בשעת תפילתו ודביקותו, ובקול בוכים נשבע הרוצח לחזור למוטב.

חוקר המשפט טגנצוב, שבא לחקור את הרב בבית הסוהר, התרשם כאילו בלי משים מאישיותו המקסימה של האסיר, שרוחניות לוהטת היתה שופעת מכל הוויתו. לא עברו ימים רבים, והשלטונות הקלו על הרב את המאסר במידה מפתיעה. הם העבירו את הרב ובנו לחדר מרווח ונקי, והרשו להביא להם מאכל כשר מביתם, וספרים כאוות נפשם. במהרה נהפך בית מאסרם למקום תורה ותפילה, והרב ובנו היו שמים לילות כימים בעבודת הקודש. כשהגיעו ימי חג הסוכות הרשו השלטונות להרב לעשות סוכה בחצר בית הסוהר. וככה עברו ימי שבתו של הרב במאסר במדריגה עילאית של דביקות בתורה ותפילה. המחבר של „אשל אברהם" מספר בהקדמה לספר, שבהיותו בן שנתים ביקר את הסבא, הרב ר' זלמן נימרק, בבית הסוהר, והוא הגניב דרך כלי קפה עם תחתית כפולה פתקה מאת הרבי מליובביץ. ובפתקה כתוב לאמור: „בדבר המש' (המשפט) שלו אין לו מה לפחד בלל, והרי שמע בעצמו מכ"ק אאמו"ר זי"ע (מכבוד קדשו אדוני אבי מורנו ורבנו זכר צדיק לברכה, זכותו יגן עלינו), ונכון שילמוד כל השנה משניות מס' (מסכתא) ברוות, וגמרא מס' (מסכתא) ברכות, והשי"ת יברכו בכטו"ס כאות נפשו". זוהי לשון הפתקה ללא חתימה של הרבי. בפתקה זו מפליא עומק הבטחון של הרבי, „שאין מה לפחד כלל", וכן מרומז שם על דברים, שהרב נימרק „שמע בעצמו" מפי אבי הרבי, שהיה נקרא בפי החסידים על שם ספרו „צמח־צדק" (תקן־תרכ"ו). פתקה זו, שתבנה נמסר מפה לפה, הפיחה תקוה והתעוררות רבה בלב החסידים.

אנשים מספרים, שהמלשין לזרוב התבדח אז בשנינות מרה, שאין מנוס מן החסידים, ואף אם מעבירים אותם לבית־הסוהר, מצליחים הם בלהטיהם להשתלט שם על כל הסביבה, והופכים, כביכול, רוצחים לבעלי תשובה.

גם החסידים בעיר הגבירו חילים בהתגוננות נמרצת בכוח השפעתם הרוחנית, שחדרה מצדדים רבים לחוגי השלטונות. והנה נודע לחסידים, שהמלשין הערום זומם מזימות חדשים לבקרים כדי להרחיב את הנגישות והרדיפות, ובעיקר הצליח לבוא בקשרים עם הקטיגור (פראקוראר) סמיונוב ורכש את לבו למלחמה עזה נגד החסידים „פורצי החוק". סמיונוב זה הוא מן האצילים רמי היחש, עשיר מופלג וארישטוקראט מעודן, שהקים לו בעיר ארמון נהדר למופת (לפי סגנון אדריכלי מקורי), וכל גדולי השררה מקרוב ומרחוק היו משכימים לפתחו. יחד עם זאת היה מן האצילים המתקדמים, בעל השכלה גבוהה והוגה דעות, שידיו רב לו בספרות ובאמנות, ולאחר איזה זמן נתקרב ביותר לחורת טולסטוי. בהשפעת האינפורמציה וההוכחות של לזרוב, ראה סמיונוב לתומו את החסידים כקנאים חשוכים, שוטמים את התרבות וה„פרוגרס", ובלהטים דתיים מוליכים שולל את ההמונים, וכאילו בלי משים התלהב בכל מאודו למלחמה אידיאולוגית־

משפטית ללא רחם נגד ה„כת" החשוכה, שרבים מנציגיה כבר ישבו בבת הסהר. יחד עם חוקר המשפט טגנצוב הכין סמיונוב „כתב־האשמה" מסוכן ביותר נגד הנאשמים ליום הדין העומד לבוא בבית המשפט המחוזי.

החסידים יצאו במסירות נפש למלחמת תנופה נגד מזימות ההלשנה, ובמהרה נתגלה בפעולותיהם הנמרצות של הציבור ואנשי העם כל הכוח העצום ללא חת של הרוחניות העמוקה וההתעלות הנפשית שבחסידות, שהדהימו במידה גדולה אף את שונאיהם בנפש.

שני נעדרים

יצחק למדן

יצחק למדן היה מטובי המשוררים העברים ילידי רוסיה, ששרו שירתם על אדמת ישראל. הוא התיחד כמשורר החלוציות הצרופה, הלאומית, ללא מיתוס של העפלה משיחית, אלא מתוך פאתוס של קבוץ גלויות, של המשך קיום העם על אדמתו. למדן יצר את ההורה הסמלית הטובה ביותר, את „שלשלת המחולות" שאין חוליותיה מעלות חלודה:

„לא נותקה עוד השלשלת, עוד נמשכת השלשלת, מני אבות אלי בנים, מני דורות אלי דורות, עוד נמשכת השלשלת, לא נותקה עוד השלשלת, עוד נמשכת השלשלת. מני לילות שמחת תורה, אלי לילות שמחת מסדה, עוד נמשכת השלשלת".

מסדה — זהו שם הפואמה המרכזית שלו, וזהו גם סמל הדור. מסדה היתה מבצר אחרון בימי בית שני והיא מבצר ראשון בימי בית שלישי. המקוננים לא רק קוננו ושפכו דמעות, הם גם סיימו בנחמה. וכם גם למדן. אין הוא מן המתיאשים, מאמין הוא, אבל אין הוא מתעלם מן התהום: „ידעו ידעו אז אבותינו, כי על תהומות ירקדו", ואף הוא רוקד מדעת על פי התהום תוך בטחון, שהשלשלת לא תנותק.

בכל שיריו, בכל מאמריו, בכל פעולתו דאג, שהשלשלת לא תנותק. אף הקים במה מיוחדת, את „גלילינות", שהיתה בלתי מפלגתית, והוא מתח שם ביקורת על שמאל וימין כאחד. היה מן הנאמנים ביותר לתרבות הדורות.

הוא, שראה את טבח אוקריינה בשבט עברתו ונמלט לארץ, סייר שוב או עיירות פולין וליטא לפני השואה ולבו אמר לו, שהקרקע מתמוטט מתחת רגליהן והוא מביע חפצו: „לרוץ כאחד קדמון בחוצות שוממים אלה ולקרוא בקול: בית יעקב, קומו מזה ולכו! המלטו יהודים על נפשכם, ברחו אל תתמהמהו, כי לאין נשוא הוא קטב העצבות העולה פה מכל קיר וגג, ומשגעת ונוטלת הנשימה היא התוגה, הרובצת עליכם כענן תמיד זומם".

הוא הטיף לעליה, לבנין, לחובות הלבבות, לאידיאליזם. שם אחד קובצי שיריו הוא „ברתמה משולשת", כי דרוש דרש מכל אחד לשאת בעול: „לסחוב בכל הגוף ובמתיחת כל העורקים את שלשלת אברהם, יצחק, יעקב כבדה". היה מחמיר על עצמו ועל אחרים.

הוא היה קורא הדורות וקורא הדור. איש לא הרגיש ולא הדגיש כמוהו, שדור זה מגשר בין הגלות והגאולה ושגישור זה מטיל חובות.

שירת למדן היא גלעד לטראגדיה האיומה ביותר בדברי ימינו, לתקופת עשרים השנה שנפתחה בפטלורה ונסתיימה בהיטלר. תקפה אותה, לפי דבריו, „יבבת דורות ישראלית", והוא מתוודה: „את כל קולות האדם שילחתי ביבבה זו למען החרישה, את כל צלילי עוגב החיים הצללתי עליה למען השתיקה, בכל עקיפי השכחה והיסח הדעת הערמתי עליה למען החניקה, כי כחיץ היא תלויה ועומדת ביני ובין העולם — ולא יכולתי לה עד היום".

אותה היבבה לא שללה מן המשורר את התוחלת והאמונה, את הגאוה הלאומית. כיהודי קדמון, התורה היא שעשועיו: „בשורה תמיד בפי ואם גם ידעתי: עלי גרדום ערוך ראש עולם ישח — לא אוכל החריש! אבות לי נביאים וספר התמיד שלי — תנ"ך". ויש שהוא קורא כמאמין נלהב: „ציון, אני יודע, חי קיים גואלך".

חמדה גנוזה היתה בארון הקודש שלו: הספרות העברית. הוא היה נאמן לה, כהן גדול בהיכלה, הוא ראה בספרות העברית החדשה, גם בספרות ההשכלה, המשך ספרות עתיקה.

נפל אחד ממרתקי שלשלת הזהב, מישראל הקדום דרך גלויות רבות עד הגולה הגדולה האחרונה באירופה, שגישרה גשר למולדת.

יוסף הפטמן

הפטמן נולד סמוך לבריסק דליטא ולמד בישיבת בריסק, עיר תורנית ידועת שם, מפורסמת ברבניה. רישומו של החנוך התלמודי התמיד בהפטמן כל ימי חייו, אלא שהיה ממרגז מיזוג אישי של שלטון האגדה על ההלכה ושל שעבוד הנושאים החילונים להלך־הנפש התלמודי־המדרשי. הוא היה דורש את כל הויות העולם כמין חומר אגדה, כשם שסוקולוב היה דורש אותן כמין חומר להלכה, סוקולוב אהב את השקלא וטריא, הפטמן אהב את הפירוש על פי פרד"ס.

והיתה לו להפטמן השכלה כללית רחבה, שרכש לעצמו בשקידה דרך הצנורות של כמה לשונות. לא רבים יודעים, שהוא ידע חוץ מן הלשונות „המתהלכות" — רוסית, פולנית, גרמנית, אנגלית וצרפתית — גם ספרדית, ופורטוגזית עד כדי שיחה בהן, ואף היתה לו ידיעה בערבית.

בכלל היה איש המזג והמזיגה. לא היה איש פולין כסוקולוב, אבל גם לא איש ליטא כיאצקאן, למשל. הורתו ולידתו בליטא (במובן הגיאוגרפיה היהודית, הכוללת את רוסיה הלבנה בליטא וקוראת לבריסק בפלך הורודנה „בריסק דליטא")! אבל נעוריו ומחצית פעולתו העתונאית היו בפולין. והוא התאהב בפולין היהודית. קסמו לו ההמונים התמימים, הטרום־השכליים שבפולין לפני מלחמת העולם הראשונה, והוא ראה בהם חזות הכל. להם דיבר, בעדם נלחם. שיטתו היתה, שהעתונאי צריך לקבל דעת העם. העם אינו שוגה. לעם יש חוש. הוא לא היה דתי, אבל תמיד היה על צד הדתיים במאבקם. ודאי, יש ללמד לעם דעת, לדבר על לבו. אבל יש לכבד דעתם, אם אינם נביאים בני נביאים הם. גם בענין גיוס הבנות בישראל, ואפילו בענין מועדון המריבה בירושלים, נטה לפשרה עם הדתיים. לא תמיד יכול מנימוקים מפלגתיים להגיד מה שבלבו, אבל נטיתו היתה תמיד עממית.

יוסף הפטמן היה אחד משרי המאה העשרים בעתונות העברית. היה עתונאי במשך 45 שנים ועורך במשך 35 שנים, כמעט חצי תקופת העתונות העברית בכלל וחצי תקופת העתונות היומית העברית. ועשרות שנים אלה שקולות כנגד מאות שנים. מה לא קרה בתקופת התקופות הזאת? מימי כניסתו למערכת „הצפיר־" ועד מותו כעורך „הבוקר" נשתנו סדרי בראשית. התרחשו חליפות ותמורות כבירות בדברי ימי העם והעולם. אירעו שתי מלחמות עולם ומלחמה בארץ ישראל. חזרו ימי חמלניצקי באוקריינה, ובאה שואת השואות של היטלר. מוגרה

עריצות הצארים וקמה עריצות חדשה במקומה. נעלמה היהדות הפולנית, הושמדה מחצית יהדות רוסיה ושותקה מחציתה השניה. בינתיים קם ישוב גדול בארץ וקמה המדינה. התרבות העברית ביחד עם העתונות היתה בה עקירה והנחה שאין דוגמתן: כולה נעתקה ממזרח אירופה לארץ ישראל. הלשון העברית, שהיתה נחלת מועטים בקריאה ומועטים שבמועטים בדיבור, הפכה לשפת המדינה, שפת הספר ורוב מנין ובנין האוכלוסיה.

כל זה נעשה מתוך השתתפות פעילה של אותו דור, שהפטמן היה אחד מבניו־בוניו. בעצם מלחמת העולם הראשונה עמד על משמרתו כעורך. בימי הכבוש הגרמני הראשון, שלא היה נאצי והעניק חירות מצומצמת, קיים הפטמן את גחלת העברית והצבוריות היהודית זקופת הקומה בעתונות היהודית של וורשה. בין מלחמה למלחמה לא פסק מליסד ומלערוך עתונים עברים בנחשול העתונות באידיש, ויש שהיה מפסיד בעברית מה שהשתכר באידיש. וכשעלה לארץ להשתקע נעשה עורך תחילה של „דואר היום" ואחרי כן של „הבוקר", וראש ראשון לעתונאים. בהשתתפותו הפעילה נערך המאבק עם שלטונות הכיבוש הגרמני הראשון בפולין, עם שלטון המנדט בארץ, בהשתתפותו עמדה העתונות לימין כיבוש הארץ מידי המנדט והמעבר לקוממיות, והוא היה גם אחד מראשי האופוזיציה להוד מלכותה ממשלת ישראל העצמאית. הוא שקבע את הטון ההוגן, הפאטריוטי, של ביקורת הממשלה בשם המדינה, ביקורת לענין, לגופו של דבר.

תוך המאורעות הללו נשתנה הקהל תכלית שינוי. מעתונות הפונה לבחור ישיבה ולמורה עברית ולסוחר שלא שכח גירסא דינקותא הפכה העתונות העברית לעתונות הפונה לעם ולמשכילים כאחד, לפועלים ולנשים, לזקנים ולנעורים. נתרחב חוג ההתעניינות. בעתונות העברית בחוץ לארץ לא היה זכר לספורט ולאופנה, אפילו לא לביקורת תיאטרונית. הסגנון היה מכוון לבעלי חינוך מסויים. בארץ צריך היה לטבוע מטבעות חדשות, לחשל סגנון חדש. ועד הלשון, שכבר היה קיים, לא היה יותר זריז מן האקדמיה ללשון העברית שקמה במדינה. והעבודה העתונאית דרשה מומחים ממש חדשים לבקרים. כל מערכת היתה ועד לשון (והיא עד היום ועד לשון).

נשתנתה גם חיצוניות העתונות. בעתונות העברית בגולה לא היה קיים עמוד ראשון במובן שלנו. הדוגמה למופת לעתון העברי היה העתין הרוסי או הגרמני מלפני מלחמת העולם הראשונה, שהיה מתון בחיצוניותו. העתונות בארץ הושפעה יותר מן העתון האנגלי והאמריקני. צריך היה להסתגל גם לכך, ואחד הראשונים להשתלשלות חדשה זו היה הפטמן. הוא אחד מאלה, שהרחיבו את שפת העתונות והכניסו המון מושגים ומונחים בלי ששמו נקרא עליהם.

כל אלה הדברים משותפים לו ולסופרים ולעתונאים אחרים בגולה ובארץ, מהם שהלכו לעולמם ומהם יבדלו לחיים. אולם היתה בו נימה מיוחדת משלו, היתה מין מתיקות בקצה קולמוסו ובקצה לשונו. וכל מה שכתב ודיבר היה מתובל במתיקות זו. על כן נעמו דבריו לרבים. הוא ידע לחדד את העפרון, אבל ברגע האחרון בשעת כתיבה קיצץ את החוד וריכך ומיתן והמתיק את הדברים ודוקא משום כך השפיעו.

את המתק הזה רדה מיערות הדבש של הסביבה שבה חונך, מאותה ארץ גושן, שבה גרו שבטי ישראל, שבטי יה, ולא זכו ליציאת מצרים אלא הושמדו.

ב. ק.

ארבעה ותיקי הציונות הרוסית שהלכו לעולמם

א

יהושע הייליגמן

הציונים ברוסיה שכנו את עצמם בשנת 1881 „חובבי ציון" והיו פעילים עד אחרי המהפכה הבולשוביסטית בשנת 1918, הם הם שהכינו את מדינת ישראל. אלמלא היתה קודם „חבת ציון" והועד האוריסאי לעזרת המתישבים היהודים בארץ לא באה אחרי כן הציונות. הציונים ברוסיה לא ידעו מה שנבא הרצל שכעבור 50 שנה תקום המדינה, אבל הנאמנות לציונות לא היתה תלויה בזמן. הם ידעו, שעם ישראל חיכה הרבה זמן עד ימי חבת ציון והם נכונים לחכות עד הרגע המאושר שסוף סוף תבוא גאולה, אם לא להם לבניהם — לבני בניהם. קמו לציונות מנהיגים חשובים, לא רק ברוסיה אלא גם מחוצה לה. אבל הרוב הגדול של הציונים היו חיילים פשוטים. הם הלכו ונתרחבו במשך השנים מ־1881 עד 1918, אלא שהמהפכה הבולשביסטית הפסיקה את העבודה הציונית והחיילים התפזרו. רבים נשארו נאמנים, אלא שלא כולם זכו לצאת מהגולה. המנהיגים החשובים שהיו ברוסיה עוד מלפני המהפכה וקצת אחרי המהפכה זכו בכל אופן לעלות לארץ ולהמשיך את פעולתם כאן. יש יותר מפקדים מאשר חיילים פשוטים, כי מהחיילים הפשוטים רק חלק קטן מהם בא אל הארץ, והם הולכים ומתמעטים. חוץ מהצעירים שזכו לעלות היו גם רבים בגיל העמידה. במשך השנים הם הולכים ומתים. ומעט מאד יש שזוכרים אותם. כמה מהם נזכרו בספר שחבר המנוח יל"ג כהנוביץ: אלה שחיו בהומל ובסביבה, ביניהם האחים הייליגמן.

בהיותי ברוסיה ובשנים האחרונות טרם עזבתיה במוסקבה לא שמעתי את השם הייליגמן, אף שמשפחת הייליגמן כבר היתה במוסקבה. יהושע הייליגמן היה בין החיילים הפשוטים בציונות, שאיש לא ידע עליהם. אולם כשעזבתי את רוסיה הסוביטית בשנת 1921 ונעשיתי אזרח ליטאי, באתי כעבור שנה למוסקבה לשם ניהול משא ומתן עם הממשלה הסוביטית בדבר ספרית הברון דוד גינוצבורג. והודיעו לי בחשאי, שבסימטת קולוקולנקוב בבית אחד שגר בו הייליגמן, תהיה אסיפה ציונית לא בערב, אך באמצע היום. הדבר הזה הפליא אותי מפני שבכל הזמן שגרתי במוסקבה במשך 4 שנים אחרי המהפכה הבולשביסטית אי אפשר היה לשום אסיפה ציונית להתקיים, ולא עלה על דעתי כי אפשר הדבר, שציונים ממקומות שונים בעיר יתאספו בבית פרטי. אמנם בשנת 1922 כבר היה שנוי בסדרי החיים ברוסיה הסוביטית. בסוף שנת 1921—1920 הוכרזה „נאפ" (אלה הם ראשי תיבות של המלים הרוסיות המסמנות „פוליטיקה אקונומית חדשה"). כבר אפשר היה מסחר, אפשר היה לחיות ברחבות, אבל הציונות היתה אסורה. בענינים רוחניים היתה היבסקציה שולטת. אני כאזרח חוץ יכולתי להכנס לכל מקום שהוא, אבל לציונים שגרו ברוסיה היה בשבילם הדבר משום סכנה. ביחוד היתה סכנה לבעל הדירה אילו נתגלה למשטרה שהתאספו בה הרבה

אנשים מפנות שונות בעיר. הלכתי לבית זה בהתרוממות רוח. נוכחתי שהיהודים מסכנים את עצמם בשביל הציונות. הכרתי את בעל הבית, יהודי פשוט ונעים, שלא היה חושש כלל משום סכנה. הוא שמח על כל אדם שנכנס, וביחוד כשראה אדם מחוץ לארץ, שהוא יכול לשאול אותו מה חושבים הציונים שמחוץ למסך הברזל.

באסיפה לא נשמעו שום נאומים. דברו בקבוצות קטנות, ספרו בחשאי כל אחד מה שהוא עושה, מה שהוא חושב. ורובם קיוו לעלות לארץ. אחדים אולי עברו אחרי כן לארץ אחרי התאמצויות רבות, אבל רובם נשארו שם. הייליגמן הגיד לי, שהוא יעלה, יהיה מה שיהיה. היו לו באמת אמצעים גדולים והיה באפשרותו להגיד „יגעת ומצאת — תאמין". התידדתי אחרי כן עם הייליגמן בארץ, לא שכחתי את יום האסיפה שהיתה אצלו במוסקבה. אולם מעולם לא ספר לי על עבודתו הציונית ברוסיה. רק מספרו של כהנוביץ נודע לי, כי גם בהיותו בהומל היה ביתו פתוח לרווחה ושימש בית לחבת ציון ובאחרונה — לציונות. בזמן רדיפות על הציונים ע"י ממשלת הצאר, היה ביתו כמעט היחידי בעיר לאספות ולישיבות ציוניות. בבית זה ניהל בשנת תרס"ה המנוח ב. בורוכוב את מלחמתו הציונית עם מתנגדיו, אנשי ס.ר. וה„בונד". לא פעם סיכנו בזה בעלי האכסניה את עצמם כי הבולשת הביטה עליהם בעין רעה.

יהרשע הייליגמן ואחיו הביאו לארץ סכום כסף הגון, יכלו לעשות עסקים גדולים, הם היו ברוסיה מומחים לעסקי ניר, אבל החליטו לעזוב את המסחר וקנו חלקת אדמה בבני ברק לשם נטיעת פרדס. חיים קשים היו להם, כמעט הפסידו את כל כספם. כשמת אחיו באסון דרכים חי עם משפחתו בדחקות נוראה, אבל לא התאונן על גורלו. הוא עמד על סף פשיטת הרגל אף שלא התעסק בשום מסחר. לבסוף, כשלא יכלו לקיים את הפרדסנות, מכר את כל השטח לישיבת פוניביז' במחיר נמוך, אבל בכל זאת הדבר הציל אותו ונתן לו לחיות עד הגיעו לגיל של 85. בשנה האחרונה הלך לעולמו.

זהו גורל של חייל פשוט אף שזכה להצלחה בסוף ימיו ולאריכות ימים. חושב אני שבהיסטוריה של הציונות יש לרשום שם החייל הפשוט שסכן את נפשו בימי הצאר לטובת הציונות וגם בימי הבולשביקים כשהסכנה היתה יותר גדולה.

ב

אריה מזא"ה ז"ל

במשך השנה שעברה מת עוד ציוני ותיק, אריה מזא"ה ז"ל, שמעטים כמותו נשארו עוד בין ציוני רוסיה. ידוע היה בתל־אביב כעסקן גדול לטובת הציונים הותיקים שנשארו בלי פרנסה וגם לשם התאחדות יהודי רוסיה, שהוא היה אחד ממיסדיה. היה אהוב ומכובד בחוגים הרחבים בישוב. איש לא ידע על העבר שלו. ידוע רק כי בא מאוקראינה אחרי שסבל שם הרבה מרדיפות היבסקציה. לי נזדמן לראות מה שכתב בעצמו בשביל הבת שלו על חייו. הדברים באמת מעניינים, יש גם דברים שההיסטוריון הבא, כשיהיה בידיו כתב היד הזה, ימצא בו הרבה חומר לתולדות היהודים ברוסיה עוד מימי הצאר ומימי הבולשוביקים. הוא נולד בליטה בפנה נדחת קרוב לפני 80 שנה לאב שיצא ללמוד בסמינריון לרבנים

בברסלוי. לפי מה שנודע לו היה אביו רוצה ללמוד בבית מדרש ששם הרצו המלומד הרב ר' זכריה פראנקל והפרופסור צבי גרץ. זה היה דבר בלתי רגיל לתקופה ההיא. לפי שספר מזא"ה נסע ללמוד בברסל מפני שאבי אביו, הסבא של מזא"ה, היה גם כן איש משכיל והיה שולח לו כסף למחיתו. אולם כשמת נשאר הבן בברסלוי בלי אמצעים אף שאפשר היה לקבל תמיכה שם לשם המשכת הלמודים. אבל הוא לא רצה לחיות מתמיכה. בשובו לליטה גם כן מת בדמי נעוריו ואמו של מאו"ה נשאה לאדם אמיד אחד שנתן לו ללמוד בגימנסיה פרטית בליבוי בהשגחתו של הרב ד"ר הלל קליין. מזא"ה ידע היטב את הלשון הגרמנית אך הוסיף ללמוד תורה בישיבות ובבסוף בישיבת וולוז'ין. הוא מספר דברים מענינים שנשארו בזכרונו מישיבת וולוז'ין, איך שבא לשם המלומד יהושע שטיינברג, הצנזור הממשלתי, שניהל משא ומתן עם ראש הישיבה רבי נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) על דבר הנהגת למוד הלשון הרוסית בישיבה.

בוולוז'ין כבר ידע מזא"ה על התנועה הציונית אשר לקחה את לבו, והיא היתה למטרתו בחיים. ביחוד התמסר לעבודת הציונות בהיותו בבוברויסק לפני יותר מ־50 שנה. הוא נבחר לקונגרס הציוני הששי, שבו עמדה על הפרק שאלת אוגנדה והוא היה אחד הנלחמים נגד אוגנדה. כשעמדה על הפרק ההצבעה שצריך היה להצביע בגרמנית „יא" או „ניין" צעק: „לא בא' רבתי" והרצל בעצמו שם לם לזה.

פרק חשוב בחייו תופסת עבודתו בקיוב בימי הבילשביקים. הוא היה הלוחם הראשי בתנועה הציונית. כפי שהוא בותם הוא ישב שש פעמים במאסר, אבל חשוב ותר מה ששמעתי ממקור מהימן, כי בשעה שהיה כבר לא במאסר וציונים אחרים היו במאסר, היה בעצמו מביא להם יום יום לאכול. כמובן לא היו לו אמצעים לקנות בעצמו, אבל היה משיג מה שדרוש לאלה האסירים והיה משכים בבוקר להביא להם אף שהיה צריך לעמוד בתור. מזא"ה לא שכח אותם גם כשהצליח לצאת מרוסיה הסוביטית ולבוא לארץ, והוא דאג להם מאד.

כל מי שהצליח לצאת מרוסיה ולבוא לארץ בלי אמצעים היה מזא"ה מחפש בשבילו עבודה כמה שידו מגעת.

כשיסד המנוח א. דרויאנוב את „ברית ראשונים", כלומר התאחדות ראשוני הציונות לאגודה אחת לשם עזרה והתיעצות, היה מזא"ה האדם הנאמן לברית. הוא שמלא כל השליחויות אף בלתי נעימות, הוא היה נאמן לדרויאנוב, לאדם שהצטיין באומץ רוח ללא משוא פנים. מזא"ה דאג מאד לכל הציונים הותיקים שהיו בארץ והיו חסרי פרנסה, וביחוד דואג לפני פסח להמציא מצות ויין לציונים הותיקים שאין להם כלום. הוא היה דואג לאחרים יותר מאשר לעצמו.

כשאחד מהציונים הותיקים נפטר לעולמו היה מזא"ה מלוה אותו לבית הקברות, אבל מפני שהיה כוהן לא היה יכול להיכנס ומחכה עד שכולם יוצאים ואת הנאום הקצר שהיה רוצה להגיד על הקבר היה מדפיס בעתונות. מזא"ה ידע להעריך את דרויאנוב וכשידע שדרויאנוב רצה לפני מותו להוציא את כתביו ושהביע את רצונו שאחרי מותו יצאו כתביו, היה מזא"ה טרוד למצוא אמצעים לשם הדפסת הכתבים ולא נח ולא שקט עד שיצאו הכתבים.

י. א. אלישיב

ידעתי את אלישיב מרחוק יותר מלפני 50 שנה, כלומר בשעה שעמד בראש העתון היומי „הצופה" בורשה ומקרוב הכרתיו באספה הציונית שהיתה בביתו של הייליגמן במוסקבה שהזכרתי בפרק הראשון.

אלישיב היה האחרון של „בני משה", ליגה מיסודו של אחד העם, שנוסדה בשנת 1889 ונתחסלה בשנת 1897, כלומר אחרי קיום של 8 שנים. אחד העם דאג לכך, שארץ־ישראל תהיה המרכז הרוחני של כל הגולה. הוא היה אומר, כי ברוסיה הגדולה יש יותר מ־5 מיליונים יהודים והרבוי הטבעי בכל שנה הוא 50 אלף, אם כן לכל היותר תוכל ארץ־ישראל לקבל את הרבוי הטבעי, לא של כל היהדות בעולם, אלא לכל היותר של יהודי רוסיה. הוא חיבר חוברת ששם מבואר כה הרעיון הזה, „ותכלית הברית הזאת היתה לאחד את יחידי הסגולה, בעלי מדות תרומיות, לשם חנוך העם והכשרת הלבבו לתחית האומה על אדמתה". חברים לליגה זו היו מתקבלים רק בהסכמת שני שלישים של כל החברים, וכל חבר צריך היה להשבע שבועת אמונים, כנהוג במסדר בעולם הגדול. מעטים היו החברים שנתקבלו במשך 8 השנים הללו, לא יותר ממאה. אולם אחרי הקונגרס הציוני הראשון, כשהציונות ניצחה, בוטלה התכנית של אחד העם. כמעט הכל נעשו אחרי כן ציונים מדיניים. אולם אדם שנתקבל קודם בחבר לליגת „בני משה" נחשב כבעל מדות תרומיות ומשכיל. אלישיב, שנתקבל לליגה הזאת עוד לפני ששים שנה בהיותו צעיר, נשאר במשך כל ימיו בעל מדות תרומיות.

אלישיב נתפרסם בין צבור הסופרים כאדם מסור לשפה העברית והוא הביא תועלת מרובה לעתונות הישראלית. כשאליעזר פרידמן קבל בשנת 1902 את הרשיון להוצאת עתון יומי בורשה בשם „הצופה", לא היה מצליח כלל אילמלא נמצא אדם כאלישיב שיתמסר לעתון ושינהל את העתון לפי רוח הזמן. העתון של פרידמן בודאי שלא יכול היה להתחרות עם „הצפירה", שיצא בורשה כעתון יומי בעריכת נחום סוקולוב. אלישיב ידע למשוך צעירים לעתון. סוקולוב היה בידידות עם י. ל. פרץ, אבל פרץ לא השתתף ב„הצפירה", רק אלישיב ידע למשוך את פרץ לעתון. הוא לקח לעורך את א. לודביפול, שעשה את העתון לעתון אירופי, הוא מצא צעירים כהלל צייטלין ועוד, כן הכריז העתון על פרסים ספרותיים. ועל ידי כך נתגלו כשרונות חדשים כגון י. א. ברקוביץ, שלמה הללס ז"ל ועוד.

„הצופה היה העתון הזול ביותר, וע"י כך רבו הקוראים. בימים בהם הגיע לשיא של קוראי עברית: 25 אלפים טופסים נדפסו מן העתון. כמובן היו קוראים אחדים על עתון אחד. „הצופה" פעל הרבה לטובת הלשון העברית ולשם חדירת הרעיון הציוני בציבור. העתון לא יכול היה להתקיים יותר משנתים וחצי, אבל במשך הזמן הקצר הזה הספיק לחבב את העתונות העברית.

משנת 1096 עד 1922 לא ראיתי את אילשיב. נפגשתי אתו במוסקבה, באסיפה הציונית בבית הייליגמן שהזכרתי למעלה. הוא שאף ככל הנאספים שם לבוא לארץ.

בקושי גדול עלה לאלישיב לעזוב את רוסיה ולבוא לארץ ברכוש קטן. אבל הצליח, לבנות בית, לחיות חיי צנע ולמלא את חובתו כציוני נאמן. הוא זכה לחיות בארץ קרוב לחצי יובל. מת בשיבה טובה בן 83.

ד

ד"ר אברהם דוב רוזנשטיין

הוא היה הצעיר בין הארבעה שנסחלקו בשנה זו. הכרתי אותו בברלין יותר מלפני 30 שנה. הוא עבד הרבה לטובת „הועד להוצאת ספרי טשרניחובסקי". היה מסור למוסיקה היהודית. הוא נגש לייסד הוצאה מיוחדת„ לתוי זמרה של מוסיקה יהודית. אינני יודע עד כמה הצליח בזה. כשעלה לארץ יסד כאן את ספרית „אחיעבר" אבל לא זו היתה המטרה שלו. הוא חשב על הוצאת ספרים גדולה. היה מעריץ של ספרי זאב יעבץ וניגש להוצאת כל ההיסטוריה הישראלית שחבר יעבץ. הוא היה טוען, שספרי ההיסטוריה של גרץ ודובנוב אינם לפי רוח היהדות המסורתית והציונות הטהורה. ובאמת ספרי גרץ רחוקים מציונות, ואי אפשר לבוא בטענות אליו מאחר שחי בתקופה אחרת ובגרמניה. ההיסטוריה של דובנוב בתובה ברוח לאומית. אבל לא ברוח הציונית ולא לפי המסורת. אין ספק בדבר, שהיהדות החרדית זקוקה להיסטוריה כזו של יעבץ, אבל רוזנשטין לא מצא כאן מי שיעזור לו בהוצאה זו. והיהדות החרדית באמת נשארה בלי ספר הסטוריה. יעבץ לכל הדעות היה ציוני. אמנם יש הרבה חסרונות בהיסטוריה שלו, כמו הסגנון המליצי, אבל בכל זאת היא ההיסטוריה היחידה שיש לה ערך ותועלת לחנוך הדתי.

רוזנשטין לא הסתפק בזה שהפיץ את ספרי יעבץ ,אלא שאמר גם להפיץ את התלמוד לעם. הוא בעצמו ניגש לעבודה קשה מאד, לעשות את התלמוד לספר שוה לכל נפש. הוא חבר בעזרת מזמחים פירוש קצר למסכתות קטנות „מועד קטן", „תענית" ועוד. זה היה באמת חזיון בלתי רגיל, אדם שמנעוריו לא עסק בתלמוד, גמר אוניברסיטה בקיוב, אחרי כן התעסק בענינים אחרים לגמרי, ובהיותו בגיל יותר מ־50 שנה, ישב על ספסל בבית המדרש והשקיע כל כוחו והונו בחבור ובהוצאה של ספרים כאלה שראה בהם טובת הנוער העברי, שספרי התלמוד סתומים לפניו מפני שאין פירוש קצר לתלמוד.

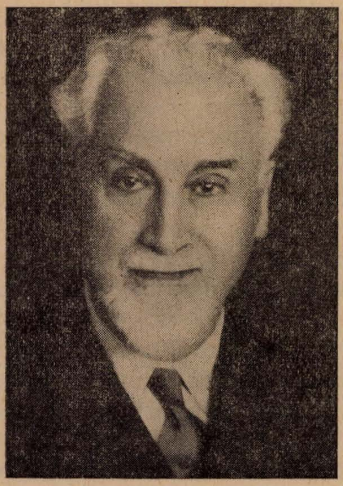
זוכר אני, שהמשורר יהודה קרני בא אלי פעם ואמר שכדאי לכתוב מאמר על רוזנשטין, שתמלאנה לו 50 שנה. הוא אמר לי, שאין הקהל מכיר אותו ואינו מעריך אותו כראוי. כמדומה לי שהוא אמר לכתוב את המאמר ואינני זוכר אם נדפס או לא, אבל באמת ראוי היה רוזנשטיין שיכתבו עליו מפני שהוא ידע להתמסר לרעיון שהיה קדוש לו, הוא ממש המית את עצמו באהלה של תורה.

ב. כ.

הרב ד"ר מרדכי נורוק – בן שבעים

שרטוטים לדמותו

משבעים שנות חייו של הרב ד"ר מרדכי נורוק מתבלטות כחמשים ומעלה מהן בפעילות ענפה ובלתי מצויה ממש אפילו בקרב אישי ציבור ידועים ורמי מעלה. ושני גורמי יסוד לפעילות זו: א) הערכת, הנאמנות והכשרונות המגוונים שלו, ב) תקופות חייו הסוערות, רבי התהפוכות, עליות וירידות, חליפות ותמורות למן המהפכות ברוסיה בינואר 1905, בפברואר 1917, באוקטובר 1917; ובתנועה הציונית למן אוגנדה עד מדינת ישראל, — בכל התהליכים ההיסטוריים הגדולים האלה פעל ד"ר נורוק בחיי עמנו ובעולם המדיני הכללי.

ראשיתו הצבורית — בחינוך לאומי־דתי היתה. ודוקא בקורלנד, מולדתו של נורוק, שהשתלטה בה התרבות הגרמנית. היה צורך חיוני להתגבר על הטמיעה, שפשתה והלכה בקרב העדה היהודית. ובעודו עלם צעיר, אבל מופלג בתורה ותרבות, כבר שיקע מרבית כוחותיו ביסוד בתי ספר עבריים על יסודות לאומיים דתיים. כבן אב ומגזע רבנים של דורות היה חדור כולו רוח היהדות והמסורת, אבל שלא כקנאים מסוג ידוע שהתנכרו לערכי התרבות והאנושות — ידע ד"ר נורוק את סוד המזיגה בין מסורת וחרות עוד לפני שיסד תנועה דתית־לאומית זו ברוסיה.

בהיותו כבן י"ז כבר היה פעיל בתנועה הציונית והשתתף בשנת 1902 בועידת־מינסק הידועה, שהופיע בה גדולי הרוח בציונות כאחד־העם. על ועדה ציונית רבת־משקל זו כתב נורוק מחברת בגרמניה ושלחה לד"ר הרצל. לאחר התקשרות שבכתב אתו ניתנה לנורוק הזדמנות מופלאה לשוחח עם הרצל פנים

אל פנים, כי נסע יחד אתו ברכבת מוילנה לברלין. והיתה לנורוק הצעיר חוויה בלתי נשכחת מפגישה זו.

בקונגרס הששי הידוע משנת 1903 כבר השתתף נורוק כציר, ועם כל התרשמותו החזקה ממגעו עם הרצל היה בכל זאת „מאומרי הלאו" בענין אוגנדה.

נוסף לפעילותו הציונית כבר גילה בראשית עלומיו ערות רבה „לעבודת ההוה", והתקשר בשנת 1905 עם הלטבים בעניני בחירות לדומה הראשונה.

בימי מלחמת העולם הראשונה יצא יחד עם הפליטים היהודים מלטביה וליטא שפעל למענם רבות, ונשתכן במוסקבה. לאחר המהפכות ברוסיה הרחיב נורוק את תחומי עבודתו הציבורית, השתתף בכל הכינוסים והועידות היהודיות, נבחר כחבר הנשיאות של הקהילה היהודית במוסקבה, יסד את המפלגה „מסורת וחרות".

באותם ימי ההתעוררות הציונית והצבורית היו לו, כאיש מוסקבה, הזדמנויות רבות לעקוב אחר דרכי פעולותיו של נורוק, ועוד שמורים בזכרוני הרשמים החזקים מאישיותו, המחוננת במיטב הסגולות היפות של עסקן ציבורי אידיאלי, שאינו חס על כוחותיו ועתותיו וכולו קודש ליהדות, לאומה וכיסופיה לגאולה.

וגברה פעילותו פי כמה וכמה לאחר שובו בשנת 1921 ללטביה מכורתו. מחוץ למוסדות האוטונומיה היהודית בלטביה, שהיה מנשיאיהם, פעל גם בועד המשלחות היהודיות שליד ועידת השלום בפריז, במשלחות של עמי המיעוטים ובכל המוסדות שעמדו במגע עם חבר־הלאומים, כשנבר ב־1922 לציר הסיים הלטבי הראשון, היה מראשי פעיליו ומגהיני גוש המיעוטים בו. פרק דרמטי בחייו של נורוק הוא — היותו במשך שנה ראש הממשלה בלטביה, חזיון נדיר בל כך במדינות הבלטיות...

במשך שתים עשרה השנים שהיה ציר הסיים הלטבי, פעל בקונגרסים בינפרלמנטריים עולמיים והתקשר עם גדולי המדינאים בעולם ועם כל פעילותו המדינית המגוונת לא צימצם אף במשהו את פעילותו הציונית כחבר מרכזי ב„המזרחי", השתתף בכל הקונגרסים הציוניים כחבר נשיאות, בדירקטוריון של קרן היסוד ובכל המוסדות המרכזיים של התנועה הציונית.. ד"ר נורוק הוא אחד ממיסדי הקונגרס היהודי העולמי וחבר נשיאותו, השתתף ומשתתף בכל כינוסיו ומועצותיו.

כשעברה לטביה לידי שלטון הסובייטים נאסר נורוק בשל ציונותו, הועבר לרוסיה ונכלא לשנה. במאמציהם של מדינאים גדולים באנגליה ואמריקה שוחרר, עבר דרך פולין, שבדיה, נורבגיה, פעל שם למען הפליטים היהודים, ועלה בשנת 1944 לארץ־ישראל.

כאן שוב גברה תסיסת כוחותיו הציבוריים, נבחר לכנסת הראשונה והשניה, שמש תקופה קצרה כשר־הדואר, המשיך בפעולתו בקונגרס היהודי העולמי ובברית העברית העולמית כחבר הנהלתה, השתתף בכינוסים בינלאומיים ועוד ידיו, יד בן־שבעים, נטוייה. רוחו ערה ופעילותו נמשכת.

הרב ד"ר מ. נורוק פעל לא רק בשפתיו, גם עטו עמד לו כל הימים, למן שנות נעוריו עד עתה, להביע את רחשי לבו, חייו, הגיגיו ומחשבותיו, זכרונותיו עשירי הגוונים. בארבע שפות כתב, בעברית ואידיש, רוסית וגרמנית, ולו כונסו כל מאמריו — היו מתקבלים כמה ספרים בעלי ערך ומשקל, שהיו משקפים את חייו ודורו.

נתן גורן

מידיד אחד מני אלף

דניאל פרסקי בניו־יורק חוגג, ו„אלף ידידיו" אתו (הוא פרסם ספר „לאלף ידידים", ומי איננו ידידו?), מלאת ארבעים שנה לפעולתו בספרות העברית ולמען הספרות העברית, בשפה העברית ולמען השפה העברית. איש מינסק זה הוא אביר העברית, או, כמו שהוא מגדיר, „עבד לעברית". מיום עמדו על דעתו נשבע אהבת אמונים לשפה היפה בשרידה היחידה והוא נאמן לה יותר מכל המשכילים גם יחד ששרו לה הימנונים. הוא סמל העברית. הוא סמל הקנאה וההתלהבות הרוסית־

יהודית לציון ולעברית. בשבילו העברית היא חזות הכל. נפלאת אהבתו אליה מאהבת נשים. הוא כותב ומבתיב, עורך ומעריך, קונה ספרים בכסף ומוכר ספרים שלא על מנת לקבל פרס, מפיץ את השפה וספרותה, עושה תעמולה ונפשות, מרעיש עולמות ומתקין מסבות, כותב פילטונים ונושא נאומים, מסייר בארצות ויושב כמה שנים בארץ וחוזר לאמריקה ומקהיל קהלות ודורש ברבים, דניאל איש חמודות, רווק שארש לו את העברית באמונה. בכל שבוע ידבר בשבועון האמריקני העברי „הדואר" נגידים כדבר „איש אל רעהו" וכשהוא מחבר ספר הוא קורא לו „עברי אנוכי" וכדומה. ועל כל ספר שהוא מפרסם נאמר בפירוש „מותר להעתיק ולתרגם, בכל צורה שהיא, מתוך הספר הזה וכן משאר ספרי המחבר, בלי נטילת רשות".

פרסקי הוא גם ידיד „העבר" שלנו, ואני חושד בו שהטעם העיקרי לחיבתו זו הוא שהשורש של „העבר" הוא משורש המלה „עברי".

ברכתנו שיעלה בקרוב לארץ העברית וישבע נחת מן העברית שלו, שהיא עכשיו שפה חיה של יותר ממיליון יהודים, ויזכה בימיו ובימינו, שתהיה העברית שפת יהודי חוץ לארץ ושבארץ תהיה שפת מיליונים. והוא יוכל להגיד בצדק שיש לו חלק לא מעט בחל העברי הגדול הזה, בהשג הגדול מימי מינסק בראשית המאה העשרים ועד הלום.

ב. ק.

אגרות מארכיון אחד העם

נמסרו לדפוס מתוך הארכיון הנ"ל שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי ברשיון האפטרופסים בצירוף הערות ע"י

ב. שוחטמן

חליפת אגרות בין מנדלי מוכר ספרים ואחד-העם

מנדלי מוכר ספרים אל אחד-העם

אדעססא 25 אקטאבר 1896

שלום לך ידידי וחביבי היקר!

ימים רבים לא הייתי בביתי. הלכתי. בדרך למרחוק — קרים, ארץ חמדה טובה, לשכוח ולנוח מעבודתי, שהיתה מתשת את כוחי, ועתה באתי בריא ושלם בגופי. בשובי לביתי מצאתי את מכתבך בצרוף הפרקים הראשונים מספורי „בעמק הבכא", הנדפסים בירחונך „השולח" ונהניתי מאד, הדפוס משובח, האותיות מאירות ומזהירות והגהה טובה. אבל מצטער אני על זה, שבשביל מסעי זה לא נתמלאה בקשתך, לשלוח לך את ההמשך מספורי בשביל החוברת השניה. מן השמים עכבוני. הנני מבטיחך יקירי לקבוע עתים לכתיבת ספורי, אף-על-פי שטרדותי רבו היום משערות ראשי, ואתאמץ בכל כחי להגיע לך את ההמשך להחוברת השלישית, ומכאן ואילך יגיעו לך ההמשכים תמידים כסדרם. —

מדוע לא חוית לי דעתך על ספורי כמו שכתבת לי במכתבך הקודם?

הגידה לי שאהבה נפשי מה שלומך ואם מוצא אתה קורת רוח בעבודתך — עבודת הקודש ומה מעשיך ותקותך לימים הבאים? הלואי שנזכה בקרוב לראות את „השלוח" ממהר ויוצא באדעססא עירנו, ולא יהיה כמי השלוח ההולכים לאט.

הנני אוהבך בכל לב ומכבדך ודורש שלומך והצלחתך כל הימים.

ש. י. אבראמאוויטש

אחד-העם אל מנדלי

12/24 Januar 1897 כ"א שבט תרנ"ז

Herrn S. Abramowitz — Odessa

לידידי היקר והנכבד שלום!

מכתבך עם „ההמשך" קבלתי לפני ימים אחדים, ומפני טרדתי הרבה בהשלמת חוב'

מכתבך עם „ההמשך" קבלתי לפני ימים אחדים, ומפני טרדתי הרבה בהשלמת חוב'

ועתה אודיעך, כי בשימי אל לבי: א) שמדת ההמשך שבידי עתה (ביחד עם פרק ח"ט היא כבוגן או יותר מעט ואין ביכולתי לתת כ ל ו בחוברת ה' (מפני שכבר הבטחתי, בטרם ידעתי אם וכמה תשלח לחוב' זו, לסופרים שונים לתת בה מאמריהם), וגם לא יהיה בו כדי חלוקה ל ש ת י חוברות; ב) שעבודתך [לפי ד] בריך „מפרכת את גופך ומכלה את כחך" וסוף סוף הן אין לי רשות וגם לא אחפוץ לעבוד בך „בפרך", כי כחך וגופך יקרים לי ולכל ישראל — מפני הטעמים האלה החלטתי לתת את ההמשך כ ל ו רק בחוב' ו' ועי"ז יהיה לך זמן מספיק להחליף כח, לעבוד לאט־לאט או להפסיק לגמרי [כ] חדש ימים. והיה אם תוכל להכין המשך חדש לחוב' הראשונה של כרך ב' (ניסן) מה טוב, ואם לאו, יבוא בחוב' אייר ויהיה גם כן הפסק בחוברת אחת.

פרק ח' תקנתי כחפצך. איני רואה נחיצות להעיר לב הקוראים על היות פרק ח' כמו סיום ענין, כי באמת, בתור קורא אוכל להעיד [...], שאינני מרגיש הבדל גדול בין הענין שלפניו ושלאחריו, והכל נקרא כאחד ואין הרושם נחלש ע"י, כיראתך.

בנוגע לשכרך, הנה בודאי תבין מדעתך, כי גם לי לא ינעם כלל וכלל לדבר ע מ ך בענין זה, כי מיום שהכרתיך הורגלתי שיהיו שיחותינו תמיד רק רוחניות וספרותיות בלבד. וע"כ היה בדעתי מתחלה באמת לבלתי געת במכתבי בשאלה זו, עד שאבוא אי"ה לימי הפסח לביתי ונגמור [בדבר?] בשיחה קצרה בע"פ, אבל אח"כ נחמתי ואמרתי: מי יודע, אולי תחשדני ששתיקתי זו היא כעין סימן שמביט אני על עבודתך ב„השלח" כמו על זו שב„פרדס", כלומר מאהבה וידידות בלבד, וע"כ כתבתי מה שכתבתי במכתבי הקודם; ועתה עלי להוסיף בזה עוד דברים אחדים, ואחר אחדול.

דע לך, ידידי נכבד, כי כשבאתי לגרמניא מצאתי פה... לכה"ע של אוה"ע מנהג כשר שמצא חן בעיני. המתוקנים שבהם אינם מבדילים בין סוגים (סופרים) בדבר השכר, אלא קובעים להם שכר מוגבל וקבוע בעד כל בוגן, עמוד או שורה, וכל מה שמדפיסים במכתב־עטם, והיה המחבר (איזה?) סופר (גדול?) או צעיר מתחיל, הם משלמים לו לפי המדה הזאת.

וטעמם ונמוקם עמם: כי מ ד ת השכר צריכה להקבע לא לפי ערכם ה ס פ ר ו ת י של הדברים, כי לפי מדת התועלת שהם מביאים לה„עסק", במשכם למכה"ע הזה לבות ה ק ו ר א י ם, כלומר, החותמים. ואחר ש ט ע ם ההמון הוא משונה, אי אפשר לדעת מה ימשוך לבו ביותר, ולפעמים איזה דבר שערכו הספרותי קל מסובין מושך לב קוראים רבים ומביא „הכנסה" רבה. ולכן עשיתי גם אני כמתוקנים שבהם, ובמכתב החוזר ששלחתי בסוף הקיץ אל הסופרים קבעתי לכלם בלי הבדל את השכר שמצאתי כאפשר לכלם, והוא שלושים רו"כ הבומן. ולא אכחד ממך, כי בה באותה שעה בא זכרונך לפני ואמרתי בלבי: הרי ידעתי שאחרים משלמים לך יותר, ואיך אעשה אם לא תחפוץ לותר משלך בשביל הכלל שקבעתי לי? ואם אומר להוציאך מן הכלל, אז ידעתי מראש — כי לא אוכל לעמוד (בפני... סופר) בישראל אשר לא יחשוב את עצמו ליוצא מן הכלל... ואחר התבוננות בדבר החלטתי אז בדעתי כך, הכלל ישאר כלל, ו א נ י לא אקבע שכר יותר ל ש ו ם סופר, אלא שבזמן שיהיה לי ל ד ב ר עמך ע"ד שכרך, אציע לפניך הדבר כמו שהוא ואניח ל ך לפתור... וכאשר ת א מ ר כ ן א ע ש ה. — ובכן הנני מחכה להחלטתך בזה.

ואתה שלום כחפץ ידידך אוהבך ומכבדך ודו"ש בכל לב

א. בינצברג

---

1) רו"כ = רובל כסף, ז. א. קצת פחות מששה דולר. ואם להביא בחשבון התייקרות החיים בעולם כולו מני אז ז. א. במשך 58 שנה, יש להכפיל את הסכום הזה פי 5 או 6.

מנדלי אל אחד־העם

אדעססא 24 פעברואר 1897

ידידי וחביבי היקר!

כועס אתה עלי, שלא נהגתי בך מנהג כבוד ולא השיבותיך דבר על מכתבך, אבל יקירי תם אנכי ולא חטאתי לפניך, אדרבה בזה שהייתי כובש תשובתי נתכוונתי לטובה בשביל שלא לצערך. הן במכתבך האחרון נמצאו דברים, שנוח היה לשנינו שלא נכתבו, לא לך היה לאומרם ולא לי לשומעם, ותשובה עליהם, אפילו היותר נוחה ומתונה היתה אליה וקוץ בה, ולעקצך אפילו עקיצה כל שהיא לא רציתי, כי אנ חובב אותך באמת חיבה תמימה בלא יסורים של אהבה, ובכן לא מצאתי טוב לנו משתיקה. על השתיקה אינם מתחרטים לעולם. ומעתה, ידידי, ידוע תדע, כי יקר אתה בעיני מאד, יקרת נכבדת, וטובתך והצלחתך אני דורש בכל לבי, ואם אולי יהא נראה לך מנהגי לפעמים זר ומתמיה אל תהרהר אחרי. ותדין אותי לכף זכות [1].

בקרוב אשלח לך ההמשך מספורי, עוד מעט ויוגמר התרגום של הפרקים הנדפסים בל"י [2] ואתחיל בפרקים חדשים שלא באו עוד בדפוס, והספור יהיה שלם כתקונו, בעזרת השם.

ומה אכתוב לך עוד? לעת עתה אין לי מה לכתוב יותר, ואיה"ש כשתבוא לביתך, לחג המצות, אז פה אל פה נדבר הרבה.

אוהבך מוקירך ומכבדך בלא לב ולב

ש. י. אבראמאוויץ

[1]) א"ה בתשובתו מ־28.2—1897.12.3 מעיר שקרא שוב את מכתבו הקודם „ולא מצאתי במכתב אף מלה אחת שהייתי ראוי בשבילה אף לעקיצה כל שהיא" (ס' העתקות 1 ע' 297).

[2]) = בלשון יהודית (שמו היה אז „דאס ווינשפינגערל").

הערות

אחד העם השיב לו ביום 8.20 בנובמבר 1896 (התשובה נדפסה באגרות א"ה כ' א' ע' 39) ובין השאר הוא כותב: „דעתי על ספורך הוא — בלא לב ולב — כי עלה יפה עד להפליא. וכך היא דעת כל המבינים פה, באין יוצא מן הכלל... אתה שואל לשלומי, למעשי ולתקותי, ומה אענך על כל אלה? הן לך איני צריך לבאר, מה היא עבודת התקון והסדור לעורך עברי... ועל כן בודאי מפני הכבוד אתה שואל! אם מוצא אני קורת רוח בעבודתי. ואולם בנוגע לתקותי אוכל להגיד לך, כי בצר לי לפעמים ורוחי מרה מאד, אתנחם בתקוה זו, שסוף סוף אזכה לשוב לעירנו ולמצוא משען ונוחם בחוג אהובי נפשי שם".

„השלח" בשנתו הראשונה (בתרנ"ז) נערך בברלין וא"ה ישב אז למטרה זו בברלין. אחד־העם שב לאודיסה והמשיך את עריכתו בעיר זו, אבל עד 1903 היה „השלח" נדפס בברלין.

„המדובר בעמק הבכא", שנדפס כלו בהשלח בשנות 1896—1901, 1908—1909 בכרכים א'—ד', ז'—ח', י"ז וי"ט.

אגרת זו של א"ה היא תשובה לאגרתו של מנדלי מינואר 1897 שנתפרסמה על־ידי ב„קרית ספר" שנה ו' ע' 422—423.

בין השאר כותב שם מנדלי: „בעהודה הזאת בשביל „השלח" מפרכת את גופי, גוזלת עתותי הפנויות ומכלה את כחי, אבל מה אעשה ואני הבטחתיך, לעבדך באמונה. בשבילך סלקתי ידי ממו"ל רבים, אשר נכספו למעשה ידי ונתרצו לשלם לי שכר הרבה במיטב כספם בעד פרי עטי. ועתה כשבושו ממבטחם, באשר אין זמני ואין יכולתי מספיקים לכתוב בשבילך ובשבילם, נהפכו לאויבים לי וחדלו משלוח לי את ספריהם. — בדבר שכרי מחכה אני לך, אראה מה תתן לי, ואני תקוה כי לא תקפח את שכרי. עם מו"ל אחרים אני נוהג מנהג אחר, הם ישקלו על ידי כסף מלא קודם להדפסת דברי... לא ינעם לי לדבר בענין זה ואקצר".

ב. מכתב א. א. הרכבי

לכב' ויסוצקי (ואחד-העם)

לכבוד הדגול ברבבות
הנדיבים בעמנו, השש לעשות
צדק וחסד עם ישראל וספרותו,
הרודף שלום ארצנו הקדושה ושלום
אחינו האובדים ו הנדחים וכו' וכו'
כמוהר"ר קלונימס זאב וויסאצקי נ"י
ולכל הנלוים עליו שלום עד
אין קץ.

היום נכבדתי לקבל מכבוד מעלתך את שני המכתבים היקרים עם ההצעות הנספחות להם, ואחרי התודה הנאותה לכך אדוני היקר על אשר הואלת לכבדני לקחת חלק בראש הועד אשר תאמרו ליסד על חמש שנים בתור נסיון אגיד לך בראשונה כי בכלל דעתי מסכמת מכל וכל עם דעת הר"א גינצבורג בדבר התועלת הגדולה אשר תוכל להביא ענציקלופדיא עברית להמון בני עמנו וגם להלומדים האויטודידקטים, ואם לפע טבע הענין יחויב כי הענציקל הראשונה לא תהיה שלמה ומשוכללת בכמות ובאיכות אין כל רע בזה, הקושי בזה הוא להוציא למענה, את הנסיון הראשון, ובנקל יהי להשלימו ולתקנו לאט לאט כמו בכל מפעל אנושי. וכמו כן טובה עצת ראי"ג בדבר הזמני והאוצר המיועד להיות כרך לפני אחיו הגדול ומפנה לו דרך וגם מחנך את הסופרים אשר יקחו חלק אחרי כן בענציקלופדיא, על כי באמת עוד לא ירבה אצלנו מספר הסופרים הבקיאים והמומחים ואך טוב יהי להרגילם ולחנכם לעבודה כזאת. אולם במה שנוגע לי לעצמי אגיד לך באמת כי אינני רואהאיזו תועלת אוכל להביא אנכי להענין הנכבד הזה; כי הנה ידוע לך שכל ימי אני עוסק בחכמת ישראל במקורותיה הראשונים, בדרישות וחקירות עם"י כ"י ועם"י הפילולוגיא וזכרונות ימי קדומים וכדומה, וכל זה אמנם דבר נכבד לאחד מני אלף מאחב"י בארצנו וחוץ לארצנו, והמון העם ואף מו"ל מכתבי העתים וסופריהם בכלל. יחשבו את העסק בענינים כאלה לדבר של מה בכך; מפאת זה הענין הנכבד שאתם עסוקים בו ומלאכת עבודת כל ימי חיי הם שני דברים נפרדים שאין ביניהם כל קשר כמעט. ואם אמרתי כי בשביל התועלת הכללית לאחב"י כדי הוא לבנות עורף במשך כל זמן מה אל מלאכתי הרגילה ולהתעסק בענין חדש לי — הן גם בזה לא ירויח העסק האחרון כלום, כי לרחוק מקום משכני ממקום משכן כבודך ומקום הנכבדים המתעסקים בזה הוא יאבד זמן מרובה

אצלנו בכתיבת מכתבים ע"ד סדרי ההנהגה לעריכת המאמרים והסברים וכדומה, שהם דברים קלים בערך כשהם לעצמם ונכבדים ביחוס אל ענין גדול הנקבע למשך איזה שנים. כמו כן חושש אני פן לא תהי הסכמה גמורה ביני ובין החברים האחרים בנוגע לעניני דתנו ואמונתנו וקורותיהן, כי רק את ידידי הנכבד הר"ד כהנא נר"י ידעתי פנים אל פנים. בדברים כאלה תוכל שיחה קלה בערך חצי שעה מפה לאוזן לברר הענין ולהעמידו על מכונו, כי כולנו רחוקים אנחנו מן הפנאטיזם"ס ומההולכים בדרך הממוצע; אולם לכתוב ולהתוכח בענין כזה לא יספיקו גליונות. — מפאת זה מוצא אנכי את עצמי למיותר לגמרי בענין הנכבד הזה, לכן חזקו ואמצו ועשו חיל בישראל ויהודה, ומן השמים יסיעוכם להוציא הדבר לפעלו לתועלת אחינו בני עמנו ולמצבת כבוד ושם טוב למיסדו הנכבד!

ולמען הראותך כי לא אסלק את עצמי מכל וכל מן הענין היקר הנוסד על ידי כבודך וכי בחפץ לבי אקח לך בעבודתכם כפי שעור יכלתי אבטיחך מצדי, כי אם יראה הנסיון שטוב ומועיל הוא להרחיב מעט את הענין ולהדפיס אחת בשנה או בשנתים מאסף מיוחד לחכמת ישראל גם כן, אזי מוכן אנכי לקבל עלי עבודת הדפסתו והוצאתו לאור; ומובטחני כי גם ידידנו הר"ד כהנא לא משוך ידו ממנו רך צריכים אנחנו לדעת מראש כי בשנים הראשונות מהמאסף יביא הפסד ממון.

ראה איש יקר ונכבד כי הגדתי לך את לבי בענין הזה, ובחכמתך תבין כי כל דברי אמתים וכנים הם.

ועתה קח נא את ברכת תודתי על חפצך לכבדני ובטובך תברך בשמי את כל החברים הנכבדים העוזרים ידך.

מכבדך ומוקירך באמת ובתמים א. א. הרכבי.

הערה למכתבו של א. א. הרכבי

האגרת של א. א. הרכבי (החוקר הידוע, שלא מזמן נמלאו 35 שנה לפטירתו) מכתבה ע"ש ק. ז. ויסוצקי (חו"צ ונדבן ידוע) אבל היא מכוונת בעיקר לאחד־העם. מדובר בה על אוצר היהדות בלשון עברית, שאחד־העם הציע להוציא ויחס לזה חשיבות רבה וכתב על זה שלשה מאמרים ("ע"ד אוצר יהדות בלשון עברית, בסוף ח' א' של על פרשת דרכים וגם בכל כתבי א"ה הוצאת "דביר" ו"הוצאה עברית"). ויסוצקי, שאליו פנה א"ה בענין זה, הקציב למטרה זו עשרים אלף רובל, סכום די גדול לפי ערך הכסף בזמן ההוא.

באגרתו זו אין הרכבי מגלה, כנראה מפני דרכי שלום, את הסיבה העקרית לסרובו. הוא עשה זה במכתבו (מיום 8.1.1895) אל ר' דוד כהנא באודיסה, שפרסם מו"ר הפרופ' ש. אסף ז"ל "בקובץ אל יד" סריה חדשה. קובץ י"ד בשם "זכרון לאחרונים, מכתבי רא"א הרכבי לש"א פוזננסקי ובסופו צורף מכתב זה (ע' 240—242). בין השאר הוא כותב: באמת לבי לא הלך ולא ילך אחרי [אחרי ענין הענציקלופדיא] מפי שכל התעוררותו הוא אצלי כמו אתערותא דלתתא מסטרא אחרא — מצד נדבה גדולה מסך כסף עצום, ולא מאתערותא הלעטא — מאהבת התורה והחכמה ומהבנת ערכן המרומם... שכלי יגיד לי כי דבר התולה באיש אחד שדעתו תלויה בדעת רפובליציסטנין החדשים שרובם ככולם לא יבינו ולא יוכלו להבין מהות חכמת ישראל — כי דבר זר אינו דבר של קגמא". — אבל הוא מסכים לבטל את רצונו ולהיענות לחברים(כנראה גם ר"ד כהנא הפציר בו) בתנאי: שאחד־העם (שהוא צריך היה לעמוד בראש המבצע) יערך רק את "החלק השייך לדרך־ארץ ולתולדות הזמן החדש (געגען וואלט) ושאלותיו ביחוסן לישראל, הוא (הרכבי) יקח את "החלק השייך לקורות ישראל

ותולדות ספרותו" וד. כהנא את „החלק השרד לתנ"ך ופירושו, למסורת ולחכמת דקדוק לה"ק".

יש גם להעיר שבאנציקלופדיא הרוסית—היהודית הגדולה שיצאה בשנות 1908—1914 בפטרבורג לקח א. א. הרכבי חלק פעיל, ערך מדור אחד ואחרי פטירתו של הברון דוד גינצ־בורג (שהיה אחד משני העורכים הראשיים) בא הרכבי במקומו, העורך הראשי השני.

ג. אגרות רבניצקי לאחד העם

א' אלול תרנ"ו

ידידי היקר והנכבד!

היום נודעה לי כתבתך לברלין והנני ממהר לשלוח אליך את תרגום מאמרו של יוהם, הנגמר ע"י ב"ד 1) עוד לפני שבועים. אין צורך לי לתאר לפניך עד כמה יכני לבי על בואי הפעם לגזול מאתך איזו שעות מעתותיך המוקדשות לעבודתך החדשה. אין לי גם לבקש מאתך שלא תחמיץ את הדבר ולא תאמר לשלוח את התרגום ביחד עם מאמרך, אחרי שלא נעלם ממך שהפרדס כמעט נגמר כלו (מסדרים עתה לדפוס את החלק האחרון „ספרים חדשים"), ורק למאמרך עיני תלויות לגמור את פרדסי, אשר הדפסתו כבר נמשכה לאורך ימים. ועליך לא לשכוח, ידידי, כי עלי יהיה עוד לשלוח את דבריך להמבקר בקיוב החולה והנרפה.

עוד בקשה לי מאתך! אחרי נסעך מזה נזדמנתי לפונדק אחד עם ידידנו הסופר מרדכי בן הלל ויאמר לי שלא יוכל לשאת פניו אלי אחרי אשר בפה מלא הבטיחני לא אחת שהדבר הראשון אשר יצא מעטו קודש יהיה לפרדסי. ובכן הציע לפני שאכניס לפרדסי את בקרתו על ספרו של ברייגין ולך יתן זכרונות ע"ד פ"ס 2). אנכי כמובן בחפץ לב הסכמתי להצעה זאת, כי נכבד לי הדבר מאד שיהיה עוד סופר בעל־שם בעוזרי הפרדס השלישי, אשר בכלל רוחי אינו נוחה ממנו ומתיירא אני מאד פן יביטו עליו גם קהל הקוראים בעינים אלה. ובכן לקחתי מיד הכהן את תרומתו ואשלח לע"ע את המאמר להמבקר בקיוב, אך לא אוכל להדפיסו בלי רשותך, כי סוף סוף הלא אתה מלאת את יד הסופר לכתוב לי מכתבים בשפת עבר, ואני אענה אותה בחפץ לב.

י"ח ראבניצקי

„זקננו" כבר הכין יותר ממחצית עבודתו, ובשבוע זה יגמור כולה. התרגום נפלא מאד 3).

מהבקרת של מרדכי בן הלל כבר נתתי לסדר בדפוס עמוד אחד הדרוש למלאות גליון, אך כאמור מחכה אני לרשות מאתך להדפיס בפרדס את המאמר הזה 5), והוא יתן לך את זכרונותיו ע"ד פ"ס. הוא כבר מאסף חומר לזכרונותיו אלה.

[1]) ב"ד = י. ל. בן דויד־דאווידוביץ'.

[2]) שמו הקודם (קיבריק) — פ"ס — פרץ סמולנסקין.

[3]) לאה = בתו הבכירה של א"ה ; אחרי נשואיה לאה פבזנר.

[4]) הכוונה „לעמק הבכא" של מנדלי מו"ס, לפני שנים פורסם ב„אידיש" בשם „דאס ווינשפינגערל".

[5]) א"ה כנראה לא הסכים להצעה זו, מאמר — בקרת זה של מרדכי בן הלל הכהן נדפס בחוב' הראשונה של השלח ע' 83—93.

ידידי היקר והנכבד !

על מכתבך אשר קבלתי לפני שבועים לא עניתיך עד היום, כי מלבד אשר מכתבך הלם ומחץ את ראשי כמו בחץ פתאם, עוד יותר נפשי מרה לי בהרגישי בזה, ביחוד בשעות הראשונות, כעין פצע בידידותנו, אחר שהדבר היה לי לאות עד כמה רפה קשר הידידות ביני ובינך, עד כי קשה לך להקריב בשביל זה קרבן כל שהוא. ואני אמנם ידעתי מראש כי קרבן הנני דורש מאתך בהצעתי לכתוב הקדמה למאמרו של יום לעת כזאת, אך ההכרח הנורא אלצני לבוא לפניך בבקשה כזו, ותהי זאת נחמתי שגם אני מצדי הייתי מוכן ומזומן בכל עת לקרבנות כאלה לו שאלת ממני, והנה אחרי שכבר הבטחתני ואנכי עומד ומצפה להקדמה מאתך בכליון עינים, מצאת פתח חרשה שהתרגום רע בעיניך וברכת ברוך שפטרני, מבלי שום לב כלל למצבי אני, בעוד שיכלת רק להעירני על טיב התרגום, ובעת סדורו בדפוס אני והמתרגם (אשר הבטחתי לשלם בעד עבודתו בכסף מלא וגם חמשה רו"כ כבר נתתי לו צ'ק) ביחד עברנו אז על התרגום לתקן מה שצריך תקון, כאשר כן חשבתי בכל אופן בשלפי לך עבודת בן־דוד. אולם אתה התרגזת עוד טרם קרבת אל המלאכה ובעידן ריתחא החלטת תיכף, מבלי חשוב הרבה, לעזוב אותי הנחשב בין ידידיך הקרובים במצב נורא כזה. לא אוכל לתאר לפניך את מרת נפשי אחרי קבלת מכתבך. אולם עתה כעבור ימים אחדים ואוכל לשפוט על זה רוח יותר שוקט, הנה תחת להתאונן רק עליך הנני מרשיע גם את עצמי, כי סוף סוף לא היתה לי כל זכות לבקש מאתך שתגזל לטובת פרדסי אף שעה אחת מעתותיך המוקדשות לעבודתך החדשה והקשה מאד. ובאמת אני מעמיד עצמי במקומך ורואה את עצבך ורגזך מלבד העבודה הקשה המוטלת עליך ונקוטותי בפני על אשר גרמתי לך מרירות וע"נ [1]) בדבר צדדי שאיננו נוגע לגוף מלאכתך, אך ישתקעו הדברים ולא נעורר נשכחות. ומה בדבר ירחונך ! הכבר ערכת לדפוס את החוברת הראשונה ומה טיבה ? אם תקח מועד לענותני תודיעני נא גם מזה. ואני כבר כליתי לקרוא את ה„זכרונות" ח"ג, אך העבודה עוד רבה לפני, כי עלי עוד לקרוא את שני החלקים הראשונים, ואח"כ לכתוב מאמר בקרת, והמאמר לא יקטן בכמותו, ומי יודע מתי יצא מ"ת [2]). ויען כי חפץ אני להכנס לכה"פ לחוברת השניה אם לא לראשונה, כן מסר לי איזו בקרת קטנה ואחריה אבקר את „הזכרונות".

מאחי מר אייזענשטאדט [3]) מיפו קבלתי בימים האלה מכתב ובו הוא מבקש לכתוב לך ולהעירך ע"ד הפרוגרם החדש לב"מ [4]) שעליך לערוך ולשלוח ליפו, כי עד בוא דבריך אליהם הם לא יוכלו לעשות מאומה, ורבים פונים אליהם בשאלותיהם ולא ידעו מה להשיב.

רצופה בזה אגרת בערגער מפינסק אליך.

ידידך דו"ש ומכבדך בכל לבו

י. ה. ראבניצקי [5])

[5]) אודעסא י"א תשרי תרנ"ז.

[1]) ע"נ = עגמת־נפש.

[2]) מת"י = מתחת ידי.

[3]) אחי מר אייזנשטאדט = אחינו (חברי בני־משה היו קוראים זה לזה „אח") יהושע אייזנשטאדט (ברזילי).

[4]) ב"מ = „בני־משה".

[5]) תשובת א"ה למכתב זה עיין אגרות א"ה ר' א' ע' 15—14(אגרת מערב סוכות תרנ"ז 9.9.1896.

ידיד יקר ונכבד!

לשוא תתאונן במכתבך עלינו כי נשכח זכרך מלבנו. אף אם לא הרבינו לך בכל עת שבתך בברלין דברי חבה וחזוק ידים, אך תוכל להיות בטוח כי זכרונך לא ימוש מקרב לבנו, ובכל עת שיזדמנו שנים מאתנו לפונדק אחד כמעט תמיד נהגה רק בך ובירחונך היקר לכלנו. אם לא שלחנו אליך עד הנה מאמר ל„התחיה" [4]) (הכך הוא שמו?), אל נא תתלה זאת בחסרון רגשי חבה וכבוד מצדנו. ואני מצדי אם לא אמהר לשלוח לך איזה מאמר יש עוד טעם בדבר, שהנני יודע את ערכי ואיני חושב א"ע לאחד מטובי הסופרים שאתה מחכה לפרי עטם ביותר. לוּ הייתי מגדולי הסופרים או לכה"פ לו חשבתי א"ע לסוג זה, אז האמינה לי פניתי את לבי מכל ענין אחר והקדשתי את כל עתותי הפנויות להכין לך מטעמים, אבל עכשיו די למאמרי בשעתו ואין לך כלל לדחוק את השעה.

אחרי קבלי את מכתבך עלה על לבי לערוך בשבילך מאמר בשם „משוררינו החדשים" ולהעביר בו תחת שבט הבקרת את המשוררים החדשים כמו ש. ל. גורדון, נ. פינעס וכו', מן הבינונים וגם את כותבי החרוזים מן הגרועים אשר פרצו לרובו בימינו. חפץ אני לדבר רק אלה שכבר הוציאו קובץ שיריהם בחוברת מיוחדת, הודיעני נא תיכף אם יש לך חפץ בעבודה כזאת ואקרב אל המלאכה. — גם על „מורה הילדים" לטביוב אדבר דברים אחדים אם תודיעני כי עוד לא מסרת את המלאכה הזאת לאחר [2]).

אקוה שלא תאחר הפעם את תשובתך.

ידידנו ע"ש [3]) החל לערוך בשבילך את זכרונותיו. חזקה עליו שיוציא מת"י דבר מתוקן. מחר במוצש"ק יכתב לך באריכות ובפרוטרוט מכל עניני הועד.

גם בן־עמי מתעתד לערוך ספור קטן לירחונך.

רצוף בזה מכתב שקבלתי בשביך מא"י.

אייזענשטאדט בקול יאושו ב„לוח" [4]) הרעיש את עולם „החובבים" וגם לפי דעתו לא הלוח הוא המקום להשקפה זעומה כזו, אף אם דבריה צדקו יחדו, ומה גם שהפר זה לא מעטה יש בה. גם השיר „האלילים" לפרישמן יוכל להכאיב לב רבים.

ידידך מכבדך ואוהבך בכל לב

י. ח. ראבניצקי [5])

עיקר שכחתי: „הפרדס" יצא כשבועים אחרי החג.

[1]) „להתחיה"? כנראה לפני שקבעו את השם השלח חשבו לקרוא לירחון זה „התחיה".

[2]) בכרך א' של השלח אין מאמר בקרת מאת רבניצקי. בכרך ב' נדפסו שני מאמרי

בקרת ממנו: „ספרות ילדים" ר' ע' 558—567 בחתימת בר־קצין, אבל בו לא מדובר על הספר של סביוב.

[3]) ע"ש = הכוונה לזלמן אפשטין. מאמר זכרונות ממנו שעליו מדובר כאן לא נדפס בהשלח. אפשטין היה חבר בני־משה ומזכיר בועד לישוב א"י („הועד האודיסאי" ששמש מרכז חו"צ ברוסיה).

[4]) הכוונה לסקירתו של י. איזנשטאדט „במקום השקפה" שנדפסה בלוח אחיאסף לשנת תרנ"ז, שאחד העם ערך אותו. (ר' ע' 255—257) הוא מתאונן בסקירה זו על הישוב וטוען שלקוי בשנוררות, עצלות, צביעות, אהבת המותרות, שנאת הבקורת וכו'.

[5]) תשובת א"ה למכתב זה נדפסה באגרות א"ה כ' א' ע' 18 — (אגרת מ־13.10.1896). בין השאר הוא כותב לו: על „משורינו הצעירים" כתוב כאות נפשך אבל אבקשך לירד לעומקה של הלכה ולבלתי הסתפק בהערות הנוגעות ואינן נוגעות, וגם למעט בעקיצות כאשר הסכנת כי למה נרפה ידי הצעירים שיש בהם איזו זיק של שירה!"

אגרות אלכסנדר צדרבוים עורך «המליץ»

הובאו לדפוס על ידי מ. אונגרפלד

— סוף מחוברת ב' —

ח.

סט. פטרבורג, ב' כסליו תרמ"ח

ידידי היקר ומשכיל ה' חג"י.

אחרתי עד כה זה חדש ימים להשיב לך על מכתבך היקר מיום ב' חשון (8 אקט.) יען לא ידעתי מה להשיבך דבר והייתי כאיש נדהם, כי נפלתי בידו לא אוכל קום. לעווי ראה כי טעה בחשבונו בהאמינו כי שני העלים יפלו לנחלה לו וכבר החליט לתת את „המליץ" לילי"ג במחיר אשר ישת עליו והפ"ב ישאר לו לצמיתות, אך לא ידע כי לא יוכל להדפני ממצבי בתור עורך את שני מה"ע ורֵע הדבר בעיניו וישפוך עלי חמת אפו וזה חדש השלישי לא אבה לתת לי את הקצוב עפ"י כתב ההתקשרות לכלכלתי, בידעו כי אני לא אלך להתבזות בבתי משפט ואשא ואסבול. ואסדר את הפ"ב לבדי זה יותר משני חדשים בלי עוזר, אף כי בפרוש הותנה בשטר ההתקשרות כי מחויב הוא להעמיד לי עוזר תמידי, ומראשית חדש נאוועמבר חדל כלה מהוציא את מה"ע גם שניהם, בחפצו להעיק לי לעזוב את הפ"ב בידו לחלוטין ואת „המליץ" מכר לילי"ג אשר קבל עליו להוציא על חשבונו את „המליץ" בחדש נאוועמבר ודעצעמבר עד השנה החדשה, אשר ההוצאות תעלינה ליותר משלשת אלפים רובל ועוד קבל עליו בחובה לתת לו בתמידות 600 רובל לשנה... ומי היודע את יל"ג ולא יבין כי אם הוא נותן מחיר כזה בעד „המליץ" בלי ספק יש לקוות ממנו שכר טוב, כי מי בקי כל כך במהלך העסק הזה כמוהו. אך אנכי לא אביתי להסכים להצעה זו בשום אופן, והעקר יען אקוה כי בקרוב יבא הגביר הנדיב ויגמור עמי בכי טוב להוציא ביחד את „המילץ" עם „מצפה". ע"כ עמלתי ויגעתי רבות והבאתי הדבר לפני בוררים ובלילה ההוא בשעה 1 נגמר העניז ונשאר „המליץ" לי לבדי בלי שום חובות, ורק צרכי הדפוס בחדש דעצעמבר ולהעוזרים, והפ"ב ישאר לע"ע ללעווי לקחת מנו רק הריוח ע"ח החוב אשר מגיע לו משנה דאשתקד (1886) ואני אשאר העורך בשכר 150 רובל לחדש, עד זמן ידוע ובתוך הזמן אם יצלח בידי לתת לו סך קצוב.

ואתה בטח קראת את „היום" המתפאר עוד הפעם בכזבים כי מעתה תמצא ידו להחזיק את „היום" ומבקש התנצלות כוזבות ומתהלל במתת שקר, אך הלא ידעת רוח בני עמי הנפתים לדברי איש נכלים, ולמען עמוד נגדו ולהגות אותו מן המסלה נחוץ לי משען כסף לעת כזאת, להתחיל מחדש דעצעמבר להביא טלגרמים חדשים לבקרים ועוד שנויים כאלה אשר ימשכו אל „המליץ" את החותמים, ואם לא עכשיו אימתי? ומה מאד אתפלא כי עד היום לא הודעתני אם השגת מענה מהגביר על מכתבך ומה מחשבתו עתה.

אי לזאת בבוא המכתב הזה אליך אנא שלח טלגרם להגביר והודיעהו: א) כי „המליץ" יצא מרשות לעזי לרשותי כמעט נקי; ב) יודיע אם נפשו לבוא בחברת עמי.

ג מתי ישוב מחו"ל ויבא הנה, כי נחוץ לקרבה אל המלאכה קודם חדש דעצעמבר, ואשר ישיב לך הודיעני ג"כ ע"י טלגרם, למען אדע איך להתנהג. כי אם אדע שהגביר מתחרט, או כי יתעכב עוד בחו"ל עד גלות חדש נאוועמבר, יעבור מועד, ועלי אפוא לדאוג מראש ולבקש לי דרך אחרת, אני רבות מחשבות בלבי, אך לא אוכל לעשות כל מאומה טרם אדע מה בלב הגביר אשר נקשרתי אליו עפ"י האגרות אשר החלפנו בינינו וגמרנו הדבר בהסכם בעיקר הענין. נא ונא לבלי התרשל בדבר ותיכף ומיד תשלח טלגרם להגביר וכו' וכו' כי בענינים כאלה אי אפשר לקמץ בהוצאות.

אם תאבה לבוא הנה עליך רק לקחת לך פספארט לשנה או ליותר ותעודה מאת הפאליציי כי הנהגתך ישרה ודי בזה וכאשר תשאר פה אתן לך זכות מושב בהיתר.

לתשובתך יחכה ידידך ומכבדך צעדערבוים.

עוד בעבור זאת נחוץ לי לדעת זאת במהרה מה בדעת הגביר ומתי יבוא הנה, למען אדע איך להתנהג עם יל"ג. הוא בלי ספק יתעבר עד מאד כאשר ישמע היום כי נשאר „המליץ" לי ומועצותיו סכלתי ויאבה לשנות התנאים עמו, או לעזוב כלה את הרידקציא, רק עד סוף חדש נאוו. קבל שכרו, ועד ו דעצעמבר תוכל אתה לבוא ולא אצטרך עוד לו.

ט.

ידידי היקר ה' ח"גי.

סט. פטרבורג. 25 דצמבר 1887

עוד לא אדע שלוה וע"כ דברי לעו. לא אוכל לתאר לפניך את כל התלאות אשר עברו עלי מאז מכתבי האחרון בו הודעתיך כי בראותי כי קאנטאר הצליח לפחות את לעווי לתת לו את „המליץ" לעשות בו כלה ולשלוח את „היום" לחותמי המליץ עד תום השנה נרציתי לקבל עלי הוצאות „המליץ" בעד חדש נאוו. ודעש להשיבו אלי ולעזוב את היוד. פ"ב ביד לעווי להיות המו"ל עד אשר תהי לאל ידי לפדותו באמרו כי אבד כסף בשנה זו בהוצאת „המליץ", אף כי עד היום לא הראה לי חשבון ולא נהג ספרי חשבונות כראוי ואנכי ידעתי כי הפריז על המדה והנזק שהיה הוא בא בסבתו ובסבת שותפו, ועד אשר אוכל לפדותו אשאר העורך כל הימים אשר אחכה, ככתוב בכתב ההתקשרות שלנו, ומבלי לעבוד בו מאומה, רק לקרוא המאמרים ולמחוק את אשר לא ישר בעיני, יתן לי שכרי מאה רו"כ לחדש לא יאוחר מיום העשירי חדש בחדש. אך קאנטאר הטה אליו את לעווי לבחור בו לעורך הפ"ב והוא — קאנטאר — סלל לפניו הדרך ואני לא ידעתי מה הם רוקמים בסתר. אחרי אשר גמרנו אני ולעווי ככל אשר דרש הוא לפני הרב אלשווייגער ושני בוררים נכבדים והנחנו כתבים לבטחון, ואנכי נתתי בידו אלף רו"כ על הוצאות „המליץ" עד סוף השנה ובעד הכרם, ועוד 500 רו"כ במזומנים עד היום ומה שמגיע לו עוד עד קץ השנה מלבד ניר לדפוס. לעת עתה לא אוכל לעשות מאומה, כי ידי אסורות, בהיותי עוד בידי לעווי להדפיס בבית דפוסו את „המליץ" אשר יבקש תואנות לעצרהו בלכתו וזה ארבע פעמים עצרו ואני נאלצתי לחשות עד אשר יוכן בית הדפוס החדש. אנכי אביתי להגן על אחד מהעושים עמי בהרידקציא בתור עקספעדיטאר יושב כעת בתור ועזר לי ויש לו הזכות לגור פה, ואני חפץ לעשות את הזכות הזאת חפשית למענך. כאשר תבוא אי"ה כתקותי, ובבקשו ממני לעזור לו להשיג רשיון לפתח בית דפוס שהוא כעת כמעט אי אפשר ליהודי ע"כ לקחתיו לשותף לי בבית הדפוס גם זאת לא השגתי בנקל ומעתה יהי בית הדפוס נקרא על שמי ושם גורוויטש. ואני לא אובד להשתתף עמו אף אם לא ידרוש ממני כסף, אק זאת עשיתי, כתבתי לווארשא

לארגעל בראנד לשלוח לי אותיות חדשות לכל צרכי על חשבוני ואנכי אשלם למסדרי האותיות ולה' גורעוויטש אשלם רק 6 רובל ליום בימים אשר יצאו העלים, בעד דירה לעבודת המסדרים וכל צרכי העבודה והמכשירים והסקה והדלקה למאור והדפוס סרם בקר. עד סוף חדש זה הנני קשור עוד בדפוס לעוזי ואדום כי נטל עלי, ומשנה הבאה יום 3 יאנואר (כי ביום ו' ראש שנתם למוצא נומר ולא ביום השבת) יודפס בדפוסי, ואז אגיש משפטי ודיני להשיב לי את הפ"ב.

כבד לספר מעשי קנטור נגדי בירחים האחרונים. את לעוזי משך אחריו (ועתה הוא חפץ להדפיס אצלו את "היום"), ויחד עם זה נסה לדבר עם יל"ג לתת לו במתנה את "בן עמי" ובלבד שיעזוב את "המליץ" וגם בקש להשתתף עמו ב"היום" ולא עלתה בידו ויסת את הצענזאר להביא דבת יל"ג רעה לפני שר המפקח על עסקי הדפוס ולומר עליו שהוא ראדיקאל וע"כ גם מגמת "המליץ" ראדיקאלית ואני עבר ובטל, וישתדלו בכל עוז לפסול את יל"ג מהיות סגן העורך; אך לא עלתה בידם. כאלה וכאלה יעשו מעשים, אשר לא יעשו, גם שלחו מכתבים בכל הארץ להבאיש ריחי וריח יל"ג והמליץ גם יחד. ואחר כל אלה הנו שולח אלי יום יום כמעט צירים אחרים להשתתף עמו והצענזאר גם הוא לא יתן מנוח לי ועוד שלשום הפציר בי להתעשת לדבריו באמרו כי שני מ"ע יומיים בזה לא יוכלו לעמוד ולהתקצם וטוב טוב בי נתאחד יחדו, ואנכי אחת אמרתי כי עם איש כמהו אשר כל האמצעים מותרים אצלו להגיע למחוז חפצו ואשר העיז לחלל שמי חנם ועתה הוציא מפי פתי בהפ"ב אשר אנכי טפחתיו ורביתיו, עם איש כזה לא אשתתף לעולם, מלבד מה שאני והוא מחולקים בשטותינו אנכי לא אדע משוא פנים ונפשי קשורה בישוב א"י והוא מוכר עצמו להרבנים והעשירים ומתנגדים לא"י גם בחשבון. בראותו זאת הסית את הצענזאר לבלי תת לי לדבר בחו"צ ורק בעמל רב עלתה להדפיס מאמרי "חבת ציון", אך אקוה בעז שדי כי אצלח לבטל את הגזרה שיצאה מפי הצענזאר בעצמו.

אחת ידעתי כי מצב קאנטאר ברע הוא מאד. הוא ב"ח ע"ס 800 רו"כ, כאשר אמר לי אתמול ה'ראבינאוויטש אשר גם לו נשאר חייב לבית הדפוס יותר מאלף רו"כ, כן יגיע בהטעלעגרפען ביורא סך מסוים; יותר מחצית חובותיו מחויב הוא לסלק מהכסף אשר יקבץ מן החותמים ובמה אפוא ינהל את "היום"? בפירוש אמר לי מגינו צה"ר. כי אם יצלח בידי להחזיק מעמד שני חדשים אז יסוף "היום" עד עולם. אקוה כי תצלח זאת בידי.

ואתה ידידי כבוא ספר הזה אליך החישה וכתוב לכל מודעיך ומכיריך בערי המדינה כי ישתדלו בחריצות רבה להרבות חותמים על "המליץ" כאשר מהחוגגים בסוף חדש זה ראשית שנתם תלוי גורלנו, נברך איש את רעהו כי יטה ד' מיום זה והלאה את לב המלכים והשרים עלינו לטובה. ולמען הפרד מעמך בדבר טוב, אחרי אשר העצבתיך בשפכי לפניך שיחי, אודיעך בסוד בסוף כי יש תקוה טובה, כי הועד הממונה על שאלת היהודים יחוה דעתו להרחיב זכויותינו ובפרט ביחס תחום המושב ויתלה הדבר בגבוה מעל נכוה. ולך לדעת (ג"כ בסוד) כי נקראו לבוא להועד ששה אנשים מישראל: ג"ב, פאליאקאוי, (ובהיותו בחו"ל עד בואו נקרא זאק) ווארשאווסקי, מנשה מרגלית מאדעסא, באקשט היילפרין, ונשאלו בכמה שאלות ומאד הפליא לדבר מרגליות, עד כי הגראף פאהלען ורבים מאנשי הועד נתנו לו תודה וישבחוהו והודו לדבריו. ואתה חתום הדברים וקבל לשנה החדשה האזרחית הבאה ברכת ידידך ומוקירך.

צעדערבוים

ט.

סט. פטרבורג, 28 יאנואר 1888

ידידי היקר ומשכיל מ' חג"י

עברו יותר מחדש ימים ואני לא שמעתי ממך מאומה ולא השיבותני על מכתבי מיום 25 דעצ. ש"ז, הלא דבר הוא! ע"כ הנני לחלותך ולהאיץ בך להודיעני בלי אחור מה עמך ואם יש תקוה כי ישוב הגביר בקרוב כאשר הודיע במכתביו, כי נחוץ לי לדעת זאת, למען אדע איך להתנהג. לא אבא בטרוניא על מי שיהיה אך זאת אגיד לך באמונה, כי לולא בטחתי במשען הזה אשר בלעדו אי אפשר יהיה לי לעמוד בקשרי מלחמה עם קאנטאר, כי אז סלקתי ידי מ„המליץ" ומסרתיו לי"ג אני לקחתי לי את היוד. פ"ב ומצאתי פרנסתי בכבוד ובלי דאגה לעבודה רבה. אך צר יהיה לי לעזוב את „המליץ" ומה גם בהיותי בטוח, כי אם תהי לאל ידי לבצר עמדת „המליץ" שלשה ירחים יחדל „היום" מצאת. הראית את אשר עשה לי הוא וליעוזי? כי למרות כל הכתבים והתגאים הצליחו להסיר אותי מעורך היוד. פ"ב ובמקומי להעמיד את קאנטאר, למען אשר ידפיס לו את „היום" בדפוסו. אך אנכי לא אשתוק והגני דורש את מ"ע שלי עפ"י דתי המלכות. ומלבד זאת לעויי בעצמו קיר נטוי ולהיום רק 1000 חותמים לרבע שנה ולחדשים, ודי יהיה אם רק ישמעו כי איש אמיד עשה עמי חוזה וחפץ להחזיק במעוז „המליץ", אז תרפינה ידי שניהם והיום יעבור ואיננו. אי לזאת כבא הספר הזה אליך החישה להודיעני, אם תקוה לי מהגביר לבא לחדש מארץ כאשר אמרתם. אכן אם חלילה יהי נמנע מבא, אולי יתן כח והרשאה לך לבא הנה ולגמר הדבר, כי נחוץ לי לדעת זאת, אם להימין או להשמאל. לתשובתך יחכה ידידך ומוקירך.

צעדערבוים

י"א

סט. פטרבורג, 16 פברואר 1888

ידידי היקר חג"י

מאמרך לא בא בדפוס כי לא נתן הצענזאר רשות להדפיסו, אחרי אשר כבר נסדר לדפוס. כי ק. הסית את הצענזאר לבלי העלות שם חובבי ציון ולא להעיר היציאה לפלשתינא ולא לקרוא נדבות ולפרסם הנקבצות, ורק יגון ואנחה לי טרם יצליח בידי להשיג הרשיון על מאמר של טעם ובפרט בשאלת א"י. המצב הזה יוכל להשתנות תיכף ומיד אם מצאתי און לי בבעל כיס. ראשית דבר חדלה בן ליל הקאנקורנציא של „היום" הפונה לערוב (ואלחש לך סוד אשר לא תגלה כי לעויי שלח אלי איש סודו להציע לפני לקבל עלי למלאות לחותמי „היום" את מספר העלים לפי כספם ולקבל עלי לתת לו סכום מה לעתיד בעד מחלו לי זכותי), והשנית ידעתי מרגוע בנפשי להלחם עם הצענזאר, אשר מאד יוכל להיות כי אם יחדלו המסיתים יחדל גם הוא ממני, אך אם יקשה ערפו, יקל עלי להחליש כחו בגלותי לממונים עליו את דרכו ועלילותיו. הוא הדבר אשר ימריצני לחלותך לעשות כאשר אמרת לחלצני מתוחלת ממושכה, כי לולא בטחת בהגביר זה כשנה יוכל להיות כי בקשתי ומצאתי לי דרך אחרת לקדם פני הרעה אשר באתני.

לא טוב לדבר עם י"ג טרם תשלח מכתב אליו, וכאשר תשלח ישיב לך דבר. מ„המליץ" משנה העברה הראשונים אין אתי אף נומר אחד, כי נשארו ביד לעויי והוא עשה בהם כלה ונומר 279 צויתי לשלוח לך.

ובכן חתמו דברי וחשובתך יחכה ידידך ומוקירך

צעדערבוים

י"ב

סט. פטרבורג, 24 מרץ 1888

ידידי היקר חג"י

חכיתי היום לקראת מכתבך, בו תודיעני אם בא הגביר הנדיב בשלום לביתו, כי נחוץ לי לדעת אם יש לי על מה להשען, או אם רק תוחלת ממושכה היא ואפנה אל ימין או אל שמאל. אנכי מצדי עשיתי רב יותר מיכלתי להציל את „המליץ", כי שריתי עם מלאכי שטן ונרגנים ואוכל להם: „היום" פנה וכל הדלטריות והערמומיות אשר המציאו לא הצליחו לנגוע בי לרעה. קאנטאר נאלץ לאסוף את „היום", כי אפסה פרוטה מכיסו, אחרי אשר פשט את הרגל לנושיו הרבים, כי מלבד המשען אשר קבל מאדירינו פה, במאסקווא, בקיוב ובערים אחרות אלפי כסף, ומלבד שלשת אלפים רובל שנתנו לו מר' ליב פריעדלאנד ברצון הרבנים, רק למען יגבר על „המליץ" ויכחידהו, ומלבד יותר מאלף רובל אשר נשאר חייב בבית הדפוס של בעהרמאן ראבינאוויטש (כאשר הגיד לי זה האחרון), עוד שנה ש"ח יותר מן 8000 רובל, מהם אצל אנשים אשר לא ינגשו בו, אך 3800 רובל כבר הגישו עליו ועכסעל לערכאות ויש אשר ד"ר קאצענעלסאן ואחרים נתנו ערובתם בעדו והיותר נפלא כי הבין קאנטאר לתפוס בכף את לעוי, בהטותו אותו לעשותו לו לרעדאקטאר בהפ"ב ולהדפיס לו את „היום" והוא — ק. לא דאג ללעוי להכין למענו את הדרוש לשלם בעד ההדפסה ויוציא את מעט הכסף אשר קבץ לראשית השנה ליתר צרכים ובהגיע יום 1 פעבר. אנוס היה לעוי לשלם מכיסו למסדרי האותיות, מלבד אשר לא ראה קשיטה בעד עבודתו בהדפוס, ובחדש פעבר. נאלץ גם להמציא לו ניר לדפוס על חשבונו ובסוף חדש שלם עוד למסדרי האותיות, גם אשר נשו בק. מקודם, כי הלא הוא בידו, אם לא ירצה לתת שמו על הפ"ב. כראות לעוי כי ברע הוא שלח לדבר בלאט עם בני הד"ר להטותו לפתות אותי לקחת עלי לשלוח „המליץ" לחותמי „היום" עד קץ זמן חתימתם. וכאשר נאות בני לתנאי זה הפצירו בו לתת לקאנטאר כסף (בתחילה בקשו 3800 רו"כ ואח"כ נאותו על 2000 רובל בהרחבת זמן) כמעט נפתיתי לתנאיו אך ברגע האחרון נתקלקל הדבר, כי ראיתי כי בעקבה ילך עמי. ועתה כלם עדים כי הטבתי לעשות, יען לעוי לא אבה עוד להניח מעותיו על קרן הצבי ו„היום" חדל מצאת. והנומר מיום 29 פעבר. נדפס והוא שלחו כי חפץ הוא לצרף אליו מודעה, וכבר נדפסה מודעה כי מפני שאין פה מסדרי אותיות עבריות והיה אם יחלש האחד יעמוד מה"ע לצאת, וכן עוזרים אין להשיג פה ע"כ יעתיק מושבו לעיר אחרת (וילנא) ומשם יוציא את „היום" וישלם חובתו לחותמיו, ולא ידעתי הסבה מדוע עד היום לא שלח הנומר עם המודעה (הוא לא יאבה ולא יוכל לשלם פארטא בעד מודעה לבדה ויעכב את נומר האחרון מפעבר. לספחו אליו ויפטר מתשלומיו) יוכל להיות כי נחוץ היה לשאול הסכמת נציב בווילנא ומי יודע מה יענה הוא. איך שיהיה „היום" עבר ובטל מן העולם וחותמיו יפנו כיום אל „המליץ". ולולא הוכרחתי להוציא מהכסף שאספתי מהחותמים לש"ז לכלכל את „המליץ" בחדשי נאוועמבר דעצ. ולשלם בעד הפרס „הכרם" ולקנות אותיות עבריות לא הצרכתי היום לשום משען. והוא הדבר אשר יציקני כיום לבקש לי עזר כמעט עד תום שנה זו, ולו ידעתי כי אין לי לחכות להגביר אז בקשתי לי עצה אחרת. ובכן הואל והודיעני הן או לאו.

לא אבין למה לך המכתב הרוסי אשר אתה דורש; הן לא אתה הראשון, קראתי לפריעדבערג, לספעקטאר, לסלוצקי ולכמה וכמה מסדרי אותיות ואין אחד מהם דרש מכתבים כאלה, כי אחרי שלקחו תעודת מסע, בקשו לתת להם תעודה שלא נדונו בבי"ד ואינם עומדים

תחת חקירה ודרישה והנהגתם ישרה. אך אם בכל זאת תאמין כי במקום מגורך ידרשו מכתב כזה, כתוב לך ככל אות נפשך ואנכי אבוא עה״ח אם באמת תצטרך לזה.

ידידך ומוקירך

צעדערבוים

י״ג

סט. פטרבורג, 1 יולי 1888

ידידי היקר סופר מהיר כ״ו חג״י

צדקת ממני בבאך עלי בטרוניא, כי זה מספר ירחים לא פקדתיך במכתב ולא השיבותי לך מענה על מכתביך. אולם מלבד עבודתי הרבה אשר תמנעני לכתוב מכתבים, ומלבד דאגותי אשר השתרגו עלו על ראשי וצרותי אשר עברו עלי במשך שמנת החדשים האחרונים ולא אביתי לשפוך שיחי ולהאדיב לבך, ולחשות אי אפשר לי, כי אחשוב זאת לעון להעלים דבר תחת לשוני, וכן לא אביתי לצער אותך, כי נגד רצונך ושקול דעתך נתת תקוה בלבי בתוחלת ממושכה. והאמת אגדך לולא בטחתי בהגביר מודענו, כי בא יבוא לא יאחר והפיח חיים חדשים ב„המליץ", כי אז בחרתי את הפאלקסבלאט שהעבודה בו מעטה והוצאותיו מעטות והכנסותיו מרובות. חלילה, חלילה לי לחשוד אותך או את הגביר כי התהללתם במתת שקר, אך רואה הנני כי רוע מזלי גרים. הודות לאל כי למרות כל ההרפתקאות והדלטריות וכל הדבות הרעות אשר הוציאו על „המליץ" ועלי ולמרות ההוצאות הרבות אשר הוכרחתי להעמיס עלי, לכלכל את „המליץ" בחדשי נאוו. ודעצ. על חשבוני ולפדות את „הכרם" (עד 700 רו״כ), ולתת לצקת למעני בזמן קצר אותיות עבריות וצוות לשלחם במסע הנוסעים (פאסאשזיר־צוג) ולהכין כל יתר צרכי דפוס עברי וכאלה רבות, והמליץ יצא יום ביומו ולא נתעכב אף שעה אחת. אמת כי עוד לא יצאתי נקי ועוד עלי לשאת ולסבול ולעבוד עכ״פ עד תום שנה זו. אך יהי שם ד׳ מבורך אשר עזרני עד כה ובטוח אני בחסדו, כי לא יעזבני ולא ישטני ולא ישליכני לעת זקנה. מובן מאליו, כי לו הוכיח לי ד׳ איש ישר, אשר לא יבקש לעשות עסק רק עקר כונתו לטובת הספרת העברית, כאשר קויתי מהגדיב נקל היה להרים את „המליץ" ולהוציא את המצפה ולהשיב לי את הפאלקסבלאט. אך אם לא תקום עצתך אבטח באלהי משגבי והוא יחלצני ממיצר.

האיש מכירך לא בא לפני במכתב מליצך, ממילא מובן כי לא יכלתי לתמכו בעצתי אשר לא שאל ממני ; ובכל עת נכון הנני לעשות כל יכלתי לאנשים אשר תמליץ טוב עליהם.

ידידך ומוקירך

צעדערבוים

י״ד

סט. פטרבורג, 4 נאוועמבער, — ה׳ תרמ״ט לפ״ג

לידידי כו׳ ה׳ חג״י

יל״ג בקש לרשת נחלתי בחיי ומאז אספתיו לשוב לעבוד בהמליץ ואאציל מהודי עליו להקרא בשם עורך כאשר בקש, ואשר רק בידי עלתה להשיג הרשיון על זה, אחרי שהוא נמנה בין הנדונים ונשלחים אל ארץ גזרה, מני אז חשב מחשבות לראשונה לקחת ממני חנם את הזשורנאל „מצפה" ובו האשם כי חדל מצאת, ואח״כ חפץ להביאני במצוקה עד כי אעזוב בידו את „המליץ" כאשר גמר עמו לוי בנאוו. להוציא ע״ח את „המליץ" בנאוו. ודעצ. ובשכר זה יקנהו הוא לחלוטין וימחה שמי ממנו לעולם, ורק בהשתדלות לעווי נרצה לקבל עליו לתת לי 50 רו״כ לחדש כעין קצבה, וגם זאת מהתצלת שנת 1869 — אך אנכי נלחמתי עם קאנטאר מזה (אשר

בקש לעשות כלה בהמליץ ובמקומו ישלח לחותמין את „היום“ ויפתה את לעוזי לבא עמו בברית) ויל„ג מזה, אז קראתי עלי את דברי דוד במערה : „נפשי בתוך לבאים (ליב גארדאן וליב ראנטאר) אשכבה להטים בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה רשת הכינו לפעמי, כרו לפני שוחה“ — אך „נפלו בתוכה סלה“ כי אלהים שלח לי חסדו ואמתו ויצלח בידי להשיב את „המליץ“ לי ואהי מוכרח לקבל עלי להוציאו על חשבוני במשך חדשי נאוו. ודעצ. ולשלם בעד הכרס וגם לקנות אותיות חדשות, יען לעווי עשה חוזה עם קאנטאר להדפיס את „היום“ למען יחדל „המליץ“ מצאת מחסרון דפוס. כאשר שב „המליץ“ לידי דברתי עם יל„ג רתת והוכחתיו על פניו בעד רוע לבבו עלי, אחרי אשר הרביתי לעשות עמו טוב וחסד ומחלתי לו על כתבי הפלסתר אשר הוציא ועל כל דרכיו הגלוזים עמו — והוא כפוי טובה, אז נכנע ויבטיח כי ישוב לעבוד במליץ ולא יוסיף להכאיב לבבי. אך בלבו שמר עברתו ותאותו להמליץ, — אף אם קבל שכרו מראש 225 רובל, מלבד 10 רובל בעד נער לשלחו להרידקציא ולבית הדפוס ועוד 6 רובל לקנות מ״ע יומיים בבקר מלבד הבאים ע״י הפאסט שבעיר ומלבד מ״ע מחו״ל. וגם שלח לקחת מהרידקציא נייר לכתיבת מאמרים ומכתבים, עטי ברזל וידים להם גם דיו ומעטפות ומארקען וכל הצטר־ כותו למכתביו אשר ערך למכיריו הרבים, אשר דבר אין להם עם הרידאקציא. ואחרי כל אלה התרשל בעבודה ולא נתן עבודה לסלוצקי, אשר קבל 85 רובל לחדש יען בקש כי תהי הרידקציא אצלו והוא יהיה השליט בכל ויוכל בנקל להציק לי לעזוב את „המליץ“ בידו. ואנכי נשארתי וסבלתי, יען אין דרכי לגרש מעל פני אפילו משרת או אמה, בקיץ העבר לא יכול עוד להתאפק וימצא לו בעל כיס (בלי ספק את ארקאדי קויפמאן) ויאמר לזקן עוזרי איש אמונים ואחד מאוהביו הנאמנים ה׳ פראזער כי יש לאל ידו עתה להרחיב גבול „המליץ“, אך מי יודע כמה ידרוש הזקן, וה׳ פראזער ענהו כי אנכי לא אמכור את „המליץ“ בעד כל הון. ויהי בחדש יולי נזדמן לי עניז אחד הנוגע לטובת הכלל אשר יודע לך כאשר אגמרהו בעזר שדי לטובה) אשר דרש כי אסע לאדעסא, לקונסטאנטינפול, וויען ופאריז, ואולי גם ללאנדאן ; ומבלי להגיד ליל„ג אף הענין הודעתיו כי נחוץ לי לצאת מזה למסעי על משך ירח וחצי או שני חדשים. ובעוד טרם הכינותי פעמי ללכת קראתי לעוזרי וליל„ג בתוכם לחלק העבודה ביניהם ולדבר בעסקי הרידקציא בצאתי ואומר להם, כי ביחס הספרותי ימלא יל„ג מקומי ולכלכלת הרידאקציע מסרתי לה׳ פראזער ונתתי לו כח והרשאה כדת. ממחרת בבקר השכם בא אלי יל„ג ויאמר כי יחפוץ להוציא את שמו מהמליץ וישאר רק כעוזר ואזכיריהו כי לא אנכי התניתי עמו להציג שמו בשער „המליץ“ אשר קנה בלעדי כי אם הוא בקש זאת מידי ואנכי אצלתי מהודי עליו ואיך יוכל לבגוד בי ובהמליץ בשעה שאני נכון ללכת למסעי. זאת היתה ביום ד׳ קודם שבוע של ר״ה. שוא הרביתי אני ופראזער עליו מטין שלשה ימים, עד כי מצאתי עצה להנצל ממנו, כי קאנטאר הגו ברעב — שלח להגיד לי כי נכון הנהו למלא מקומו, אז הלכתי ביום ו׳ ליל„ג ואדרוש ממנו להגיד לי הן או לאו, אם יאבה להשאר על תנאיו הראשונים או לאו, ואמסור מודעה לפניו, כי בכל האופנים אנכי אשב במרכבת מסלת הברזל ביום א׳ בשעה 1½ אחר הצהרים וכי „המליץ“ לא יפסוק מצאת אפילו יום אחד, ויאמר לבא להשיב לי דבר אחר הצהרים וגם בא ביחד עם ה׳ פראזער, ויאמר כי על מקומו ולא יוסיף לבקש למחות את שמו משער „המליץ“ ועוד אמר לבוא לעבוד עבודתו בהרידציאה. הוספתי לדרוש מעמו להגיד לי אמת אם לא ישנה בדבורו בצאתי את העיר. כי כל זמן שאני כאן אדע מה לעשות ולא יעמוד „המליץ“ לצאת, והוא הבטיחני כי ישאר באמונה אתי וכן אמר ביום א׳ כאשר באתי לתת לו ברכת פרידתי, ואצא ביום א׳ קודם ר״ה ועוד קודם יו״כ בא לי טלגרם מה׳ פראזער בשבת בקיוב להודיעני כי יל„ג הודיע בהגלאזני אופראוול. כי לא יוסיף לעבוד בהמליץ ולא יאבה לתת את שמו למ״ע זה אשר רבו השערוריות בכלכלת הרידאקציא ובכן, כאשר גם צ״ב איננו נחוץ לסגור את „המליץ“. שמה געדו בו בנזיפה ויאמרו כי לא יחדל „המליץ“ לצאת בזמנו אפילו נומר אחד. ואנכי שלחתי מענה ע״י הטלגרף לגמור

עם קאנטאָר להיות לעוזר בלי שם. וגם הודעתי ע"י טלגרם להאגלאוני אופרי כי ממלא מקומי יהיה ה' פראזער וערבותו עלי. ועתה הודות לאל הכל על מקומו בא בשלום. יל"ג לא אחר להושיט מכתב בקשה להאגלאוני אופר. לתת לו רשיון להוציא מ"ע עברי וישיבו פניו ריקם. וכל זאת נעשה בלעדי. קאנטאָר עושה באמונה כל אשר קבל עליו ויבא על שכרו 150 רובל לחדש.

אקוה, כי יוטב מצבי בשנה הבאה ולא אצטרך עוד למשען אחרים. הנה הגדתי לך כל אשר עמדי מלבד הדבר אשר למענו הלכתי לאדעסא (לא לטובת „המליץ", כאשר דמית אתה ורבים כמוך), ועתה הודיעני כל אשר אתך, כי נאמן לך ידידך ומוקירך.

צעדערבוים

כתבות המשתתפים בחוברת זאת

פרופ' יוסף קלוזנר, ירושלים, תלפיות.

ברוך קרוא, תל־אביב, שד' רוטשילד 90.

בן־ציון כץ, תל־אביב, רח' אחד העם 87.

נתן גורן, תל־אביב, רח' פינסקר 30.

יצחק גרינבוים, תל־אביב, רח' דיזנגוף 6.

ד"ר מרק וישניצר, ניו־יורק, כעת ירושלים מלון „סלויה".

שלום בן־ברוך, ירושלים, סימטת קפה „בן יהודה".

שמשון דב ירושלמי, תל־אביב, רח' גריזים 3.

יצחק מאור, אשדות יעקב, איחוד.

ב. גנקין, ראשון לציון, שכ' חרות.

דוד אטינגר, תל־אביב, שד' רוטשילד 115.

ברוך שוחטמן, ירושלים, גן רחביה 4.

ישראל שפירא, חולון, רח' ליליינבלום.

פרופ' פ. שניאורסון, תל־אביב, רח' הירקון 88.

מ. אונגרפלד, תל־אביב, רח' ביאליק, בית־ביאליק.

תיקון טעות

בעמוד 50 בסוף מאמרו של ד"ר מרק וישניצר הושמטה שורה שניה של הקטע האחרון. והננו נותנים כאן את שלוש השורות הראשונות של הקטע כפי שהן צריכות להיות:

„הייתי החבר הצעיר שבועדה ואני חייב תודה לחברי הותיקים, וביחוד לדובנוב. דובנוב היה עורך הרבעון „ייווריייסקאיא סטאריגא". עשרת הכרכים שיצאו בעריכתו הם אוצר ההיסטוריוגראפיה היהודית. דובנוב משך לעבודה וכו'.

„אלתירא", אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה

דו"ח על תכניותיה ופעולותיה בשנות תשי"ד—תשט"ו

ועד האגודה המשיך בעבודתו הארגונית ובקשריו עם מוסדות ואישים בארץ ובתפוצות, שיש להם זיקה ליהדות רוסיה ולעברה. לקח חבל בסידור מסיבת עתונאים ביום כ"ה בטבת תשי"ד (31/12/53), שנערכה לבואו של מר יצחק שניאורסון, איש רוסיה, לשעבר רב מטעם בצ'רניגוב מהשרידים שהשתתפו בועידת הרבנים האחרונה ברוסיה בשנת 1910 (ר' עמ' 86) המיסד ויו"ר של המרכז לדוקומנטציה של השואה בפריס, ששהה בארץ לרגל ההסכם בין המרכז לדוקומנטציה ובין הנהלת „יד ושם"; האורח מסר סקירה על עבודת המרכז הנ"ל בלוית סרט מהנחת אבן הפינה של אנדרטת הזכרון למען היהודי המעונה האלמוני בפריס.

ביום י"א באדר א' תשי"ד (14/2/54) סודרה מסיבה לכבודו של מר ראובן גרינברג מפריס (איש פרוסקורוב) מעסקניה המרכזים של יהדות צרפת, ממיסדי תנועת פועלי־ציון ברוסיה ומראשי המחתרת בצרפת בימי מלחמת העולם השניה, ועם זה מראשי התנועה העברית. במסיבה נשמעו דברי הערכה על ידי הפרופסור פ. שניאורסון וה"ה דרורי, הורביץ, שולקס וד"ר פודימן מעסקני יהדות צרפת שעלו לארץ, על פעולותיו בכל שטחי החיים הצבוריים של יהדות צרפת, כמשיך המסורת המפוארת של טובי העסקנים מיהדות רוסיה במסירותו ובכנותו לכל מפעל תרבותי וכלכלי.

במסיבה זו מסר מר יעקב קלבנוב, סגן יו"ר הכנסת על פגישותיו עם יהודי רוסיה בארצות הברית, בשהותו שם כחבר משלחת מדינת ישראל לעצרת האו"ם. הועד לקח חלק בארגון המסיבה, שנערכה בביתו של הד"ר מ. דבורז'צקי ביום י"א בתמוז תשי"ד (12/7/54) לכבוד יו"ר „אלתירא" הפר' פ. שניאורסון לרגל הופעת ספרו „משחק ועצבות אצל הילדים" בתרגום צרפתי, בהוצאת הספרים שע"י האוניברסיטה בפריס. במסיבה הושמעו דברי הערכה ע"י ד"ר מ. דבורז'צקי, י. טברסקי, מ. עובדיהו, ב. קרוא, דוד שמעוני, ד"ר ב. בן־יהודה, דוד לוין, א. שפטל, מינה חפץ וד"ר מ. קריגר, שהעריכו את הפר' פ. שניאורסון כרופא, סופר ומחנך בעל שיטה מדעית מקורית הקורנת באמונה בכוחות היצירה שבנפש האדם והילד ומסבירה את הסטיות (העצבנות) כתוצאה מסתימת המעין של שמחת היצירה וציינו את הופעת הספר בהוצאת האוניברסיטה הצרפתית כמאורע תרבותי חשוב הפותח אשנב לספרות ולמדע הישראלי לאירופה.

ביום י"א בשבט תשט"ו (9.2.55) נערכה מסיבה ספרותית־אמנותית (בהשתתפות „דביר", „עיינות" והוצ. טברסקי) באולם בית ארלוזורוב לכבוד הסופר יוחנן טברסקי — חבר מועצת המערכת של „העבר" להופעת שלושת ספריו האחרונים. „לפידים בלילה", „החצר הפנימית" ו„איפה ארץ אררט ?". הפרופ' פ. שניאורסון, נ. גורן, א. ברוידס, ב. קרוא, י. ארז, ד"ר יו"ט לוינסקי וד"ר ישעיהו שפירא עמדו בדבריהם על כשרון ההסתכלות המבורך של י. טברסקי בכל תקופות ההיסטוריה הישראלית ועל השרשיות והרוח הטובה ביצירותיו המרובות ורבות הגוונים.

נערכות לעתים פגישות של פעילי האגודה שבהן נשמעות הרצאות ושיחות בנושאים היסטוריים של יהדות רוסיה. לציון מיוחד ראויה הרצאתו של הד"ר ד. מרגלית על „החסידים

הראשונים ברוסיה ואוקראינה כרופאים" שעוררה ענין רב. הפגישות נערכות בביתו של ד"ר פ. פלדמן — סגן יו"ר האגודה, המקיים את מצות הכנסת אורחים לפי מיטב המסורת של אנשי רוסיה.

אנו מציינים בצער רב את פטירתו של מנדל קרוא ז"ל, העסקן ואיש האשכולות, מירידי אגודתנו ומתומכיה שנקטף משורותינו ומביעים בזה את רגשי השתתפותנו ותנחומינו למשפחה המיוחמת ולאחיו מר ברוך קרוא מעורכי "העבר".

במרכז פעולותינו ובראש דאגתנו עמדו המאמצים וחפושי הדרכים לביסוסו החומרי של "העבר" ולהבטחת קיומן בדרך כבוד. נוסף על הקשיים הרוחניים, יש צורך במיוחד להתגבר גם על ההתנכרות, האדישות ואזלת היד שנתקלים מצד חוגים צבוריים שמתפקידם לקדם מפעלים תרבותיים. אוכזבנו מרה ע"י מנהלי הקרן האמריקאית למוסדות תרבות בישראל ונציגיה שלא מצאו לנכון להעריך את פעולותינו ומאמצינו להנצחת יהדות רוסיה לדורות. ובקשותינו החוזרות ונשנות שבו ריקם. לא עלה בידינו לקבל עזרה מינימלית יאף סמלית מאת עירית תל־אביב, שנוסדה בזמנה ע"י עסקנים יוצאי רוסיה ולמרות המו"מ במשך שנים עם מחלקת התרבות של העיריה ועם הנהלתה שתקציבה עולה למיליוני לירות, העלינו חרס בידינו.

למרות כל המכשולים וההפרעות עלה בידינו להוציא את החוברת השלישית של "העבר" בעזרת קומץ אנשים יחידי סגולה, השומרים אמונים ליהדות רוסיה ולהיסטוריוגרפיה שלה, ביניהם מר יצחק עוזרמן שבסיועו קיבלנו את הנייר לחוברת זו כמתנת יהדות פינלנד והקרן ע"ש רחל וי"ל גולדברג ז"ל שהקציבו לנו את הסך 250 ל"י. יבואו בזה על הברכה ותודתנו הלבבית נתונה להם וכן גם למשרד הדתות של מדינת ישראל, שכיסה הוצאות סידור הגלופות של משתתפי ועידות הרבנים ברוסיה.

קורת רוח מיוחדת ועידוד רוחני רב למשימתנו סיפק לנו הראיון עם נשיא מדינת ישראל מר יצחק בן־צבי ורעיתו הגב' רחל ינאי שהתקיים בחודש ניסן תשי"ד, בזמן הגשת כרך ב' של "העבר".

עלינו לציין בסיפוק רב כי הרעיון לרכוז החומר ההיסטורי של יהדות רוסיה מצא הד גם בחוג של עסקניים מרכזיים בירושלים, שהחליטו על הוצאת אנתולוגיה גדולה ומורחבת בשטח זה ולשם מטרה זו הוזמן הד"ר מ. וישניצר מארצות הברית. הרינו מקדמים בברכה את רעיון המפעל ומקבלים בברכת "ברוכים הבאים" לבבית את הגב' רחל והד"ר וישניצר לבואם לארץ מתוך אמונה ששהותם בישראל תגביר את חקר יהדות רוסיה. אנו תקוה שתמצא הדרך הנאותה לתיאום הפעולה החשובה ולריכוזה. ד"ר וישניצר מפרסם בחוברת הנוכחית של "העבר" את הפרק הראשון של זכרונותיו.

יסוד חברת "העבר" בע"מ

מתוך ההתלבטות לביסוס מפעלי ההיסטוריוגרפיה ; ריכוז החומר לתולדות יהודי רוסיה ורציפות "העבר" כאורגן קבוע, הוחלט ליסוד חברת מניות בשם חברת "העבר" בע"מ שתרכז מסביבה את כל שוחרי דברי ימי יהדות רוסיה ועסקניה. יוזמי הרעיון ומבצעיו ה"ה נחום מן, יצחק עוזרמן, משה נובומייסקי, יעקב בוקשטין והעו"ד ישראל גורניצקי ,שטרח באישור החברה שלא על מנת לקבל פרס) ביחד עם חברי הועד ראויים לתודה ולהערכה מיוחדת.

מובאים בזה תקנות ההתאגדות והתזכיר :

פקודות החברות 1944—1929 — תקנות ההתאגדות

של

חברת „העבר" בערבון מוגבל

1. בתקנות אלו, מלבד אם תכן הכתוב יחייב אחרת: —
„החברה" —פירושה החברה הנזכרת לעיל.
„פקודת החברות" — פירושה פקודת החברות 1944—1929.
„המשרד" — פירושו המשרד הרשום של החברה, כפי שיקבע מזמן לזמן.
„הפנקס" — פירושו פנקס החברים שצריך להחזיק בהתאם לסעיף 29 מפקודת החברות 1929.
2. התקנות הכלולות בלוח א' תוספת ג' לפקודת החברות 1929 לא תחולנה על על החברה, אלא במדה שהן נכללות בתקנות אלה.

תעודת מניה

3. תעודת מניה תוצאנה בחתימת שני מנהלים בצירוף חותמת החברה.
4. כל חבר רשאי לקבל תעודה אחת לכל המניות הרשומות בשמו.
5. כל תעודת מניה תציין את המספר של המניות הכלולות בה וסכום הכסף ששולם בעדן.
6. אם בלתה או נטשטשה איזו תעודה יכולים המנהלים, לאחר שהוגשה להם, לתת הוראות לבטלה ולהוציא תעודה אחרת במקומה; ואם איזו תעודה אבדה או נשחתה, אז לאחר קבלת הוכחות מספיקות ולאחר שתנתן ערבות מתאימה לדעת המנהלים, יוכלו לצוות לתת תעודה חדשה לבעל הזכות של התעודה או נשחתה וסך של 0.050 ל"י ישולם לחברה עבור כל תעודה שתוציא לפי סעיף זה.
7. תעודות מניה הרשומות בשמותיהם של 2 אנשים או יותר תמסרנה לאיש מביניהם הרשום ראשונה בפנקס החברים.

דרישת תשלום

8. המנהלים רשאים לדרוש מדי פעם בפעם מאת החברים תשלומים על חשבון הכספים שעוד טרם סולקו בעד המניות ובהתחשב עם התנאים המיוחדים הקשורים בהוצאות מניות כל שהן; ההוראות שבתקנות 11—16 מלוח א' תחולנה על החברה; דרישת תשלום תוכל להעשות בשעורין.
9. דרישת תשלום תחשב כאילו נעשית בזמן שנתקבלה ההחלטה ע"י המנהלים המאשרת דרישת תשלום כזאת.

הפקעת מניות

10. הסעיפים 29—23 מלוח א' יחולו על החברה בתנאי כי הפקעת מניה תכלל כל הדיוידנדים המוכרזים בקשר עם מניה המופקעת ושלא נפרעו לפני ההפקעה.

שעבוד מניות

11. לחברה תהא זכות שעבוד ראשון ועליון של כל המניות הרשומות בשם כל אדם והסעיפים 10—8 מלוח א׳ יחולו על החברה אבל בתנאי כי זכות שעבוד זו תחול גם על מניות שנפרעו במלואן.

שנוי ההון

12. הסעיפים 41—44 מלוח א. יחולו על החברה, והמנהלים רשאים גם כן (בהתחשב עם ההוראות בפקודת החברות) לקבל החזרת מניות.

הסמכות ללוות

13. המנהלים רשאים מזמן לזמן ולפי שקול דעתם, ללוות ולהבטיח תשלום כל סכום או סכומי כסף לצרכי החברה.

14. המנהלים רשאים להבטיח פרעון כספים כאלה באותו האופן ולפי אותם התנאים כפי שימצאו לנכון, וביחוד בהתחשבות עם סעיף 3 (ב) מתקנות אלו ע״י הוצאת אגרות חוב או סטוק של אגרות חוב נגד שעבוד רובץ על הרכוש או חלק מהרכוש של החברה (בהוה ובעתיד) ובכלל זה ההון שתשלומו לא נדרש עדיין.

אספות כלליות

15. אספות כלליות תתקיימנה לפחות פעם בכל שנת לוח בזמן (לא יאוחר מ־15 חדש אחרי קיומה של האספה הכללית הקודמת האחרונה) ובמקום כפי שיקבע ע״י המנהלים. אספות כלליות כאלו תקראנה „אספות רגילות״ וכל יתר האספות של החברה תקראנה „אספות בלתי רגילות״.

16. המנהלים יוכלו בכל פעם שימצאו לנכון, וחייבים — עפ״י דרישתם של לא פחות ממחזיקי עשירית ההון המוצא של החברה ושעליה שולמו כל דרישות התשלום, לגשת לקריאת אספה כללית בלתי רגילה וההוראות שבסעיף 63 מפקודת החברות החברות 1929, תחולנה במקרה זה.

17. אם בזמן מן הזמנים לא ימצאו בישראל מנהלים שיוכלו לפעול במספר מספיק כדי ליצור קורום, אז כל שני חברים שהם יוכלו לקרוא אספה בלתי רגילה.

מהלך האספה הכללית

18. הסעיפים 45 (2) — 54 מתקנות לוח א׳ יחולו על החברה. אבל בתנאי כי: — (א) בהסכמה בכתב מצד כל החברים תוכל האספה הכללית להקרא בהודעה קצרה מזו של 7 ימים או בלי כל הודעה בכתב, (ב) הודעה על אספה נדחית לא תהיה דרושה באף מקרה, (ג) בשום מקרה לא יהיה צורך בהודעה על אספה כללית ע״י מודעה בעתון, (ד) מנין חוקי יתהוה כשיהיו וכחים באופן אישי או ע״י בא כוח שלשה חברים הזכאים בתוקף המניות המוחזקות או המוצגות על ידם ל־25% מכל הקולות אשר בחברה.

קולות החברים

19. הצעת החלטה שהעמידוה להצבעה באספה כללית הוחלט בהרמת ידים, מלבד אם נדרשה הצבעה השאית ע״י לפחות חבר אחד, בין שהדרישה באה לפני שהודיעו

על התוצאות של ההצבעה ובין שהדרישה באה לאחר שהודיעו על התוצאות ההצבעה, וכשלא היתה דרישה להצבעה חשאית — הרי הכרזת היו"ר כי ההחלטה נתקבלה בהרמת ידים או פה אחד או ברוב מסויים או שנדחתה והערה שנרשמה בענין זה בספר הפרטי־כלים של החברה, ישמשו עדות חותכת על עובדה זו ולא יהא צורך להוכיח מה מספר הקולות או מכסת הקולות או מכסת הקולות שניתנו בעד הצעת ההחלטה או נגדה.

20. אם נדרשה הצבעה חשאית כחוק תעשה ההצבעה עפ"י ההוראות של היו"ר והתוצאות של ההצבעה תחשבנה להחלטת האספה שבה נדרשה ההצבעה החשאית.

21. במקרה שמספר הקולות בעד איזו החלטה שהיא או כנגדה יהיה שוה (בין אם ההצבעה היא חשאית או בהרמת ידים) אזי תדחה ההחלטה.

22. הצבעה חשאית הנדרשת לשם כל ענין שהוא תערך מיד.

23. בשעת הרמת ידים תהיה לכל אחד מהחבר הנוכח בגופו או ע"י בא־כחו זכות דעה אחת ; בהצבעה חשאית תהיה לכל חבר הנוכח בגופו או ע"י בא כחו זכות דעה אחת לכל מנית היסוד השייכת לו.

24. הסעיפים 66—60 מלוח א' יחולו על החברה אך בשנוי שבא כחו אינו צריך להיות בעל מניות בחברה.

מנהלים

25. מספר המנהלים של החברה יהיה לא פחות מ־5. החברה רשאית להגדיל את מספר המנהלים ע"י החלטה באספה כללית.

המנהלים הראשונים של החברה יתמנו ע"י חותמי תזכיר ההתאגדות של החברה.

26. אין מנהל החברה חייב להיות בעל מניות בחברה.

27. משרת מנהל תתפנה אם המנהל : —

א. מתפטר ומוסר הודעה בכתב על התפטרותו לחברה.

ב. פשט את הרגל.

ג. הוכרז כחסר דעה או אם חלה ברוחו.

פעולות המנהלים

28. הסעיפים 83—95 מלוח א' יחולו על החברה.

29. המנין החוקי הדרוש לקבלת החלטות בישיבות ההנהלה יהיה שנים. במקרה ומספר המנהלים יעלה על שלשה יהיה המנין החוקי שלשה. במקרה ומספר המנהלים יעלה על חמשה, יהיה המנין החוקי ארבעה.

כל חלטה החתומה על ידי כל המנהלים או ממלאי מקומם יהיה כחהה ודינה כאילו נתקבלה בישיבת ההנהלה.

חתימותיהם של שנים ממנהלי החברה על חוזים, התחיבויות, ערבויות, שטרות, צ'קים, שטרי מכר, שטרי משכנתא וכל מיני מסמכים אחרים תחיבנה את החברה.

כחות המנהלים הכללים

30. הנהלת עסקי החברה תהיה נתונה למנהלים והם יהיו רשאים להשתמש בכל הכחות הנתונים למנהלים בהתאם לתקנות אלה ולעשות את כל אותן הפעולות והדברים בהתאם לתזכיר ההתאגדות או באופן אחר שהחברה יכולה להשתמש בהם או

לעשותם ושאינם נדרשים בתקנות או לפי החוק להעשות ע"י החברה באספה כללית, אבל כפוף בכל אופן להוראות חוק החברות ולתקנות אלה ולהוראות שתתקבלנה מזמן לזמן ע"י החברה באספה הכללית שאינן עומדות בסתירה להוראות שבתקנות, אולם שום תקנה כזאת לא תוכל לבטל את תקפו של מעשה שנעשה ע"י מנהלים קודם לכן ואשר היה חוקי אילו לא נעשתה תקנה כזאת.

31. הסעיפים 94—101 מלוח א' יחולו על החברה.

חשבונות

32. הסעיפים 102—103 מלוח א' יחולו על החברה.

בקרת

33. אחת לשנה לפחות יבוקרו חשבונות החברה ויבורר דיוקם של הריוח וההפסד והמאזן ע"י מבקר החשבונות.

34. החברה תמנה בכל אספה כללית רגילה מבקר חשבונות אשר ישמש במשרה עד האספה הכללית הרגילה הבאה ומנויו, שכרו, זכויותיו וחובותיו יקבעו בהתאם להוראות פקודת החברות1929—1944.

הודעות

35. הסעיפים 106—110 מלוח א' יחולו על החברה.

שמות כתבות ותאורם של החותמים	חתימה
1. „אלתירא" — אגודה לחקר תולדות יהודי רוסיה ואוקראינה, ת. ד. 118, ת"א	(—)
2. ד"ר פישל שניאורסון — פרופסור, רחוב הירקון 88, תל־אביב	(—)
3. יצחק עוזרמן — קונסול כללי של פינלנד, רחוב מהר"ל 18, תל־אביב	(—)
4. נחום מן — סוחר, רחוב ריינס מספר 48, תל־אביב	(—)
5. יעקב בוקשטין — סוחר, רחוב אליעזר בן יהודה 126, תל־אביב	(—)
6. ישראל גורניצקי — עורך דין, רחוב גורדון מספר 9, תל־אביב	(—)
7. משה נובומיסקי — מנהל חברה, תלביה, ירושלים	(—)
8. שמואל אוסישקין — עורך דין, רחוב אוסישקין 7, ירושלים	(—)
9. אריה אלטמן — חבר כנסת, רחוב רמב"ם, ירושלים	(—)
10. יעקב קליבנוב — עורך דין, שדרות הנשיא 79, חיפה	(—)
11. מרדכי שנקר — מנהל, תל־אביב, שדרות תרס"ט ב' 11	(—)
12. אהרן כהן — מנהל, תל־אביב, רחוב פרוג 8	(—)
13. ישראל ריטוב — מנהל, תל־אביב, רחוב ריינס 62	(—)
14. יצחק איזיק שפירא — פקיד, תל־אביב, רחוב עמק יזרעאל 79	(—)
(15) אברהם אהרוני — פקיד, תל־אביב, רחוב בודנהימר 15	(—)

פקודת החברות 1944—1929 חברה מוגבלת במניות

תזכיר ההתאגדות

ש ל

חברת „העבר" בערבון־מוגבל

1. שם החברה:

שם החברה יהיה: חברת „העבר" בערבון-מוגבל.

2. המטרות שלשמן נוסדה החברה הן:

א. לעסוק בחקר תולדות יהודי רוסיה, לאסוף חומר הסטורי, ספרותי, סוציולוגי תרבותי ואחר, להוציא לאור מחקרים, מאמרים ודברי דפוס אחרים, לסדר כנוסים, נשפים, הרצאות וכו' על חייה הכלכליים, הרוחניים והדתיים של היהדות הנ"ל על תקופותיה וקהילותיה השונות ובכלל לעשות כל פעולה אחרת העלולה לקדם את מטרות החברה הנ"ל.

ב. לפרסם, להדפיס, להוציא לאור ולהפיץ עתונים ספרים, כתבי עת, עלונים, חוברות ודברי דפוס אחרים, סרטים, תוי גגינה וכדומה, ובכלל לעסוק כמוציאים לאור של כל מיני דברי דפוס.

ג. לנהל ספריות, חדרי קריאה ולספק לספריות כל מיני ספרים, עתונים וירחונים וכל מיני פרסומים אחרים ובתוך זה תוים למוסיקה.

ד. לרכוש מניות של כל חברה אחרת המנהלת עסקים העלולים באופן ישיר או בעקיפין להיטיב לחברה הזאת.

ה. להכנס לשותפות או לבוא לידי סדור בדבר השתתפות ברווחים, הכנסות, שתוף ענינים או שתוף פעולה עם חברה, בית עסק או איש העוסקים או החושבים לעסוק באחד העסקים הנכנסים לכלל מטרותיה של החברה.

ו. לנהל וליסד כל עסק יצרני, מסחרי או אחר היכול להראות בעיני החברה כבעל כשר לשמוש מועיל עם המטרות הנ"ל או היכול להחשב במישרין או בעקיפין כמגדיל את ערכו של איזה שהוא מהרכוש או הזכויות של החברה.

ז. להשתמש בכל הכחות הכלולים בלוח ב' לפקודת החברות 1929—1944.

ח. המטרות המפורטות בכל סעיף משנה של סעיף זה, מלבד במקרה ותוכן הכתוב יחייב זאת בפירוש, לא תהיינה באיזה אופן שהוא מוגבלות או מצומצמות ע"י קשר עם הוראות או מסקנה מההוראות הכלולות בסעיף משנה אחר או ע"י שם החברה. אף אחד מסעיפי המשנה או המטרות המפורטות בתוכן או מהסמכויות הנתנים בו לא ייחשבו למשניים או מסיעים בלבד למטרות הנזכרות בסעיף המשנה הראשון אבל לחברה יהיה הכח המלא להשתמש

בכל או איזה מהסמכויות אף על פי שהעסק, המפעל, הרכוש או המעשים שעומדים לעשותם, לרכשם, לנהוג בהם או להוציאם לפועל אינם בגדר המטרות של סעיף המשנה הראשון של סעיף זה.

3. אחריותם של החברים היא מוגבלת.

4. הון המניות של החברה יהיה —.2000 ל"י המחולק ל־10 מניות יסוד בנות —.10 ל"י ו־190 מניות רגילות בנות —.10 ל"י כל אחת.
מחזיק או מחזיקי 10 מניות היסוד יהיו זכאים בכל זמן מן הזמנים לאותו מספר הדעות בהצבעות באספות כלליות של החברה כמו מחזיקי כל יתר המניות הרגילות של החברה באותן האספות בנוסף למניותיהם הרגילות, וכל מנית יסוד תקנה למחזיקה מספר דעות באופן יחסי בהתאם לאמור לעיל.
כל מניה רגילה תקנה לבעלה זכות דעה אחת.
למניות היסוד ולמניות הרגילות תהיינה אותן הזכויות בנוגע להשתתפות ברווחי החברה ובחלוקת רכושה בעת פרוקה.
החברה יכולה להגדיל את הונה ולהוציא מניות מהונה המקורי או המוגדל בזכויות פדיון או בזכויות מוגבלות אחרות, בקשר לחלוקת דיוידנדים, זכות דעה, סלוק הון הקרן, חלוקת יתרת הרכוש בפירוק או בקשר לעניינים אחרים כפי שתקבע החברה מדי פעם בפעם ע"י החלטה מיוחדת ובאופן הקבוע בתקנות החברה.

הצינקוגרפיה הא"י
אגודה שתופית בע"מ
מוציאה לפועל
עבודות קלישאות שונות,
באיכות מעולה.
תל־אביב, רחוב לילינבלום 41, קומת קרקע, טלפון 67113.

בחיה קרופניק
פיתוח הקול
לזמרים
למורים
ולנואמים.
שדרות רוטשילד 90, ת"א 5–7 אחה"צ.

סולל בונה בע"מ

המרכז הקבלני של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בישראל — קבלנים לבנין. פלילת כבישים, שבונים, עבודות נמל ומפעלי חרושת ענפים.

סולל בונה — הארגון המשקי הגדול בישראל — משמש את פעולות הפתוח של המדינה הצעירה במלא כוחו הטכני והארגוני.

פעולות בניה ופיתוח נרחבות מבוצעות בכל רחבי הארץ מצפון הגליל ועד הנגב בואכה אילתה.

קליטת העליה — פתרון בעיית השכון והמגורים — בסוס יסודותיו של משק ישראל — מהוים את מערכת הקיום של סולל בונה.

משרדים

ח י פ ה
רח' יבנה, הדר־הכרמל
טל. 66501, ת. ד. 4854

תל־אביב,
רח' אלנבי 111
טל. 37־6031, ת. ד. 1267

ירושלים,
ת. ד. 1344

לודזיה

חברה לטקסטיל בע"מ

תל־אביב
טל. 3639

חולון
טל. 9717

גרבים, טריקו
לבני משי
לגברות,
גברים וילדים
בגדי תינוקות

הסתדרות הפועל המזרחי באי

"משבנות"

חברה ליסוד שבונות דתיות בע"מ

המשרד הראשי:
תל-אביב, רחוב לילינבלום 27,
ת. ד. 2770, טל. 4529, 4520
סניפים:
ירושלים: רחוב בן-יהודה 6 טל. 2008
נתניה: רחוב שער הגיא 2.
חיפה: רחוב החלוץ 29, טל. 2213.
סניפים בחוץ לארץ:
ארצות הברית. אירופה.

שכונות:

בני-ברק, פרדס-חנה.
רמת-גן ב' ; (רמת יצחק) כפר-אתא (קרית פרוסטיג)
פתח-תקוה, ראשון-לציון,
מגדיאל רחובות,
כפר-סבא, ירושלים,
רעננה, חיפה-קרית אליהו,
נתניה, קרית שמואל,
חדרה, תל-אביב,
הרצליה, בת-ים, באר-שבע.

חרות בע"מ

תל-אביב
דרך יפו-תל-אביב 7
טל. 67586. 67552

חיפה
רחוב הנמל מס' 46
טלפון 4789

ירושלים
רחוב דרך יפו 386
טלפון 3096

סניפים:
חדרה, באר-שבע, עפולה, טבריה

ביח"ר לדוודים חשמליים
אזור התעשיה החדש - חדרה

קבלנות
ייצור
מסחר

אינסטלציה סניטרית, הספקת מים, קיטור הסקה, מיזוג אויר, בידוד ביוב, ניקוז קוי-מים, אינסטלציה חשמלית, הרכבת בתי-חרושת, מכשירים, ציוד טכני, מתכת, זכוכית.

אמפל

חברה אמריקאית-ישראלית
למסחר והשקעות בע"מ

חברות בנות:

- חברה אמריקאית-ישראלית לנפט
- חברה ישראלית לספנות
- חברה ישראלית לתעשית עץ לבד
- כורת - בית חרושת לשיסורי דגים
- חברה לפיתוח התעשיה ואוצרות הטבע בישראל
- אליאנס - בית חרושת לצמיגים
- "קופל" - חברה ישראלית-קנדאית בע"מ
- שרות לקניות ישראליות בע"מ

משרד אמפל בניו-יורק
רחוב 17 מזרח 71
ניו-יורק

משרד אמפל בישראל
בית בנק הפועלים
רחוב מונטפיורי 21
תל-אביב

מהרגע הראשון...

נוחיות מוחלטת... שרות למופת...
דיקנות... במטוסי DC6-B החדישים..
המעולים... המהירים ביותר....

בכל יום שלישי

לוד - אתונה - ציריך / ג'נבה

ניו־יורק — ריאו דה ג'נירו — לונדון —
פריס — אוסטריה גרמניה וכו'

פנה אל משרד הנסיעות שלך

SWISSAIR

נציגות „סוויסאיר", תל־אביב, רח' אחד העם 28, טל. 62167

„עמידר"

חברה לאומית לשכון עולים בישראל בע"מ

בונה שיכונים חדשים לעולה.

עוסקת בניהול ובהחזקת 80.000 דירות עולים.

מפתחת ומשפרת את השיכונים הקיימים.

מאפשרת לדייר לרכוש את דירתו בתנאים נוחים.

החברה הא"י לקרור והספקה בע"מ

תל־אביב ואזור (חולון)
חיפה ותל־חנן

ארבעת מחסני הקרור המשוכללים ביותר
במזרח הקרוב

יבואנים ומפיצים
של
מזונות קפואים

המשרד הראשי:
תל־אביב תכת דאר 318 טל. 4316/7

המשביר המרכזי

חברה קואופרטיבית לאספקה של העובדים העברים בישראל בע"מ

המשרד הראשי:
תל־אביב, בנין המשביר המרכזי דרך שלמה
ת. ד. 130 טלפון 8—84211

סניפים בארץ:

חיפה, ת. ד. 295	טלפון 9-67941
ירושלים, ת. ד. 438	טלפון 3854
באר שבע	טלפון 5

המחלקות והענפים:
מכולת, מספוא, יבולים, זרעים, חימיקליים, זבלים חימיים, מכונות חקלאיות, צרכי השקאה, ציוד למחלבות, קרור, משאבות, כלי עבודה, מכשירי הנדסה, ציוד למטבחים, חמרי בנין ואינסטלציה, רהיטים, דלק, שמני סיכה, ציוד לים ולדיג, טכסטיל, הנעלה, כלי בית ומטבח, מכשירי כתיבה וציוד משרדים.

הברות עזר למפחר:
המשביר לצרכן, המשביר לעולה, המשביר חברה מאושרת ליבוא ויצוא בע"מ, מעבר בע"מ, חברת הדלק הישראלית בע"מ, (בעלות חלקית). „המשווק" בע"מ (בעלות חלקית). „לים" בע"מ (בעלות חלקית).

מפעלי התעשיה:
„שמן" תעשית שמנים א"י בע"מ, חיפה.
„סלילים" בע"מ מפעלי טכסטיל — יאזור.
„מנקור, קרור וקרח" בע"מ — ירושלים, תל־אביב, יפו, באר־שבע.
„מפעלי נייר של המשביר" בע"מ — ירושלים.
„טחנות הקמח של המשביר" בע"מ תל־אביב, יפו, באר־שבע.
„הצמר" מפעל לעבוד צמר בע"מ — כפר סבא.
„המשביר זרעים" המכון לזרעים — חיפה.
„שרות מוסכים" תל־אביב, חיפה.
„דשנים וחמרים חימיים" בע"מ — חיפה (בעלות חלקית)
„נשר" מפעלי מלט פורטלנד בע"מ — חיפה (בעלות חלקית)
„המלחים" בע"מ מפעלי מתכת — פתח־תקוה (בעלות חלקית)
„המגפר" בע"מ — חיפה (בעלות חלקית)
„לחמנו" מפעל שתופי לאפיה בע"מ תל־אביב (בעלות חלקית)
„מנעל" בע"מ בית הרושת לנעלים — גבעת השלשה (בעלות חלקית)
„החי" בע"מ חרושת טכסטיל — תל־אביב (בעלות חלקית)
„פשתן" בע"מ מפעל לתעשית סיבים, באר־טוביה (בעלות חלקית)
„צנורות" בע"מ חברה משותפת ליבוא בע"מ — רמלה (בעלות חלקית)
„בית אריזה משותף" תל־אביב (בעלות חלקית)
„מפעלי סוכר ישראליים (1951) בע"מ — ביח"ר לסוכר עפולה (בעלות חלקית)

„מקורות" חברת מים בע"מ

חברת המים הלאומית בישראל

המשרד הראשי:

תל־אביב, רחוב הנגב 11, ת. ד. 2704, טלפון 8—67445

התאחדות האכרים בישראל

מעוז החקלאות הפרטית במדינה

המרכז:

תל־אביב, בית האכרים

ת. ד. 209, טל. 23191-3

סניפים בכל המושבות

תנובה אכספורט

אגודה חקלאית שתופית לשווק תוצרת משקי העובדים העברים בע"מ.

הכתבת:

שדרות רוטשילד פנת מזאה (73)

ת. ד. ת"א 607

טלפון: 6001-2

„אגד" (א.ש.ד.) שרות התחבורה הגדול בארץ

מחבר 990 נקודות ישוב, כפרים, מעברות, וערים במשך השנה שעברה ערכו מכונותיה 60 מליון ק"מ בהסיעו 120 מיליון נוסעים

המכוניות החדישות שהוכנסו לשרות שיפרו במידה רבה את התחבורה בארץ. עם חברי האגודה נמנים נהגים מנוסים בעלי ותק וחיילים משוחררי מלחמת העצמאות. „אגד" מהווה מקור קיום לאלפי משפחות.

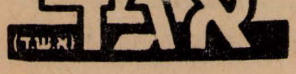
שרות החבילות המעולה עומד לשרות הציבור להעברה לכל חלקי הארץ מבית השולח לבית המקבל.

שרות מיוחד מנמל חיפה ולנמל.

מחלקה לנסיעות סיוחדות וטיולים

סעו ב־„אגד" (א.ש.ד.) ישיר

בסהירות ובנוחיות בכל שעה הנוחה לכם

כל הדרכים מובילות ל־„אגד" ☆ „אגד" מוביל בכל הדרכים

הסנה חברת הביטוח הגדולה בארץ

עוסקת בכל סוגי הביטוח

ביטוח חיים:
נזקי רכוש וגוף: אש • גניבה ופריצה • תאונות אישיות • מכוניות • אחריות המעבידים • צד שלישי • ימי • כספת • כסף בהעברה

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' לילינבלום 44 טלפון 2-4431

- סניפים וסוכניות בכל הארץ -

חברת-בת: הסוכנות לביטוח כללי בע"מ.
טלפון 5024

בנק הפועלים בע"מ

(נוסד בשנת 1921)

המשרד הראשי: רח' מונטיפיורי 21, משרד: רח' אלנבי 126,

הבנק של האיש העובד
ושל המשק הבונה והיוצר

פקדנות וקרנות להלואה . . . . . 56 מיליון ל"י
הלואות . . . . . 45 מיליון ל"י

שרות בנקאי לענפיו השונים.
קשרים בנקאיים עם חו"ל

סניפי הבנק הבאים עומדים לשרות הקהל:

תל-אביב: רח' דיזנגוף 215 — רח' יהודה המכבי 15; יד אליהו — יפו — קרית שלום — הדר יוסף — בת-ים; חולון — אזור בית-דגון — רמלה — לוד — מגדל אשקלון באר-שבע — נצרת — אילת.

קרדיט למלאכה

אגודה קואופרטיבית
ארץ-ישראלית בע"מ

תל-אביב, רח' לילינבלום 23,
ת. ד. 74, טל. 5275
(נוסד ב-1923)

*

מתן הלוואות, נכיון שטרות, פקדונות,
עו"ש, חסכונות, חסכונות לזמנים
ארוכים, השלשות, גבית שטרות,
העברות לכל חלקי הארץ,
הכל במיטב התנאים.

קרדיט גומלין

אגודה הדדית בע"מ

ת. ד. 128 טלפון 5137
תל-אביב, רח' הרצל 14

*

כל עסקי בנקים קואופרטיבים
ב ת נ א י ם נ ו ח י ם

"מסד"

חברה הדדית להלואות
וחסכונות בע"מ
(נוסדה ע"י הסתדרות המורים העברים בא"י)

תל-אביב ירושלים חיפה

המוסד הכספי של הסתדרות המורים
העברים בישראל

*

המרכז: תל-אביב, שד"ר 79, טל. 62444
סניף ירושלים — רח' ד. ילין 5, טל. 4867
סניף חיפה — רח' הרצליה, 38, טל. 66780

בנק זרובבל

אגודה שתופית מרכזית בע"מ

*

מוסד מרכזי
של הקואופרציה
האשראית בישראל

*

תל-אביב, רחוב לילינבלום 32
טלפון 5365

אשראי וחסכון של הציונים הכלליים. אגודה הדדית בע"מ
רח' מונטפיורי 18, פנת נחלת בנימין 38, טלפון 5056, תל-אביב

מתן הלוואות, נכיון שטרות, פקדונות,
עו"ש, חסכונות לזמנים ארוכים,
השלשות, גביית שטרות, העברות לכל
חלקי הארץ, קבלת מסי העיריה וכו'.

הלואה וחסכון, יפו-תל-אביב

אגודה הדדית בע"מ

תל-אביב, רחוב הרצל 21, ת. ד. 151, טלפוניפ 3—2—6061

סניפים:

שדרות קה"ק 47 פנת דיזנגוף טלפון 23673
רחוב לוינסקי 63 טלפון 66596
יפו, רח' תרשיש 3 (בוסטרוס) טלפון 81438
יד-אליהו רח' לה-גרדיה 23 טלפון 4278
הדר-יוסף שכונת עמידר
כפר מלכי ישראל רח' אבן גבירול 58 טלפון 23940
התחנה המרכזית רחוב הגליל 3 טלפון 5769

ליום 1 באפריל 1955:

א) **מספר החברים** 64.672
ב) **ההון העצמי** (לרבות קרנות המלאי) 1.539.353
ג) **פקדונות וחסכונות לכל הצורות** 21.769.550
ד) **יתרת תיק ההלואות** 23.907.029
ה) **השתתפות אחרים** ביתרת תיק ההלואות 2.963.626

"ארגמן" בע"מ

מפעלים לצביעת טכסטיל

*

בני-ברק

טלפון 7197/8

קלת אפיקים

תעשית עץ לבור,
פורנירים וסרה

אפיקים, דאר נע עמק הירדן,
טלפון כנרת 45

*

המשרד בתל אביב: רח' שד"ל 4
טלפון 5562, 62100

הסתדרות עולמית של נשים ציוניות — ויצ"ו

מ א ח ד ת — 220.000 חברות ב־57 ארצות.
מ ט פ ל ת ב־600 תינוקות ופעוטים המקבלים טיפול מוסמך ועזרה רפואית בשני מוסדות סגורים.
מ כ ש י ר ה נוער לחיי חקלאות ב־6 בתי־ספר חקלאיים המקנים להם גם חינוך תיכוני כללי.
מ ק נ ה מקצוע לנערות יחד עם חינוך תיכוני כללי ב־5 בתי־ספר מקצועיים — טיפול בתינוקות, תפירה, כלכלה משקית, מלאכת־יד.
ד ו א ג ת לחינוך ילדים מפגרים וזקוקים לטיפול מיוחד.
מ ד ר י כ ה אלפי נשים ומשפחות בעיקר בקרב ההתישבות החדשה בטיפול בילד, היגיינה, כלכלה משקית, גננות.

מ ר כ ז ו י צ "ו : תל־אביב, סמטת בית השואבה טל. 4538—4551.
המשרד בירושלים : רחוב חבצלת 5, טל. 3641.
המשרד בחיפה : רחוב החלוץ 47 „אהל שרה" טל. 4795.

הסתדרות נשים ציוניות ויצ"ו בישראל

ארגון ארצי של ויצ"ו

מטרות ה.נ.צ. ויצו :

א. ארגון האשה להשתתפות פעילה בחיים הצבוריים של המדינה
ב. שיפור מצבה הכלכלי של האשה והעלאת רמתה התרבותית.
ג. דאגה לנציגות מתאימה של האשה במוסדות המדינה.
ד. הגנה על זכויות האשה במשפחה ובתחוקת המדינה.
ה. טיפול וחינוך לילדים ולנוער.
ה.נ.צ. ויצ"ו מונה בארץ 53 אלף חברות ב־127 סניפים.

תנועת־המושבים והארגונים

רעיון המושב המקפל בתוכו את האחריות ההדדית ביחד עם היזמה האישית שבמשק האינדיוידואלי, התגבש בארבעה עקרונות המהווים יסוד איתן לחברה החקלאית העובדת בארץ, ואלה הם : 1) קרקע לאומית 2) עבודה עצמית, 3) עזרה הדדית, 4) קניה ומכירה משותפת.

כיום בפרוס השנה הל"ג לקיום המושב מונה תנועת־המושבים 181 כפרים, מהם 84 מושבי עובדים ו־97 מושבי עולים (הכפרים החדשים שנוסדו לאחר קום המדינה מכונים בשם זה בתקופת המועמדות). בין מושבי העובדים ישנם 17 מושבי עולים לשעבר שכבר נתקבלו כחברים לתנועה.

בסוף תשי"ג היו במושבים קרוב ל־57.000 נפש. בראשית תשי"ג הגיע שטח הקרקע המעובד ל־650.000 דונם, מהן שלחין — 65.000 ד', ראשי בקר — 22.000, פרות פולבות — 13.000 ; עופות — 1.350.000, ייצור החלב — 44.000.000 ליטר (50% מהייצור בכלל ההתישבות העובדת), ייצור ביצים — 150.000.000 (60%), ייצור ירקות — 55.000 טון, ייצור תפוחי־אדמה 6.000 טון.

חימיים בע"מ • FERTILIZERS & CHEMICALS LTD

דשנים וחומרים חימיים בע"מ

ת.ד. 1428, טל. 7381, חיפה

בתכני
הישן־נושן
אכבד
כל שולחן

יינות
קוניאקים
ליקרים

כרמל מזרחי

בנק למלאכה בע"מ
תל-אביב, רח' מרכז־בעלי־מלאכה 17
טל. 5632

הבנק של בעל המלאכה
כל שרותי בנק בתנאים נוחים

דלפינר – יוחננוף
בע"מ
תחשית משי הראשונה בארץ

המכירה בסיטונאות

יוחננוף, תעשיה ומסחר בע"מ
תל־אביב, רח' הירקון 151

המכירה בקמעונות

חנויות דלפינר – יוחננוף בע"מ
תל־אביב: רח' נחלת בנימין 40
ירושלים: רח' הרצל407

בנק ישראל לחקלאות בע"מ

תל־אביב

המכשיר לפיתוח החקלאות בישראל

„תנובה"

מאגדת על יסודות קואופרטיביים 500 ישובים חקלאיים ומאות משקים בודדים בכל אזורי הארץ, לשווק תוצרת חקלאית ותעשית מזון.

משווקת את כל התוצרת החקלאית למיניה.

מחלבות ותחנות חלב עירוניות ואזוריות על פני המדינה כולה.

מחסנים סיטוניים ומחלקות למכירת תוצרת חקלאית למיניה בכל הערים והמושבות.

מחלקות לריכוז תוצרת החקלאית ומחסני אריזה בכל אזורי הארץ.

תעשית מזון מתוצרת חקלאית.

המשרד הראשי: תנובה מרכז שיתופי לשווק תוצרת חקלאית בישראל בע"מ, תל־אביב, בית „תנובה", רח' יהודה הלוי 17, ת. ד. 265, טל. 62126—5655, 67486.

„תנובה" משווקת למעלה מ־73 אחוז מכל תוצרת המשק החקלאי העברי המעורב

„הארגז"

בע"מ

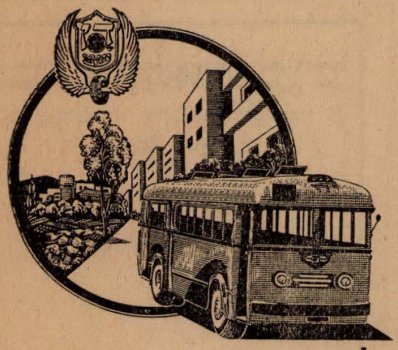
תל־אביב, ת. ד. 106

תעשיות מחכת ועץ

יד־אליהו, טלפון 66657

נוה־שאנן, טלפון 67531

אוטובוסים וכלי רכב שונים, ארגזי אריזה מעץ לפירות וירקות, רהיטי פלדה למשרדים, בתי־חולים, אוכיונים וכו' צריפים, נגרות בנין ורהיטי עץ. שותף ל„אמקור" תעשית מקררים חשמליים ו„אמרון" תעשית רדיו.

„דן" מסיע במרחב „דן"

משרד ראשי:

תל־אביב, רח' ארלוזורוב 17

טל. 64־20161, 23090

מחלקת התנועה:

תל־אביב, רח' הגליל 3,

טל. 4210 — 4219

א ר ד ט

חברה לבטוח בע"מ

כל ענפי הבטוח

טלפון 3522

ת"א, רחוב יבנה 32

א ג ר ו ב נ ק

(בנק לחקלאות ולבנין לא"י) בע"מ

תל־אביב רחוב אלנבי 65

ת. ד. 161 טלפון 4244־45

כל עסקי בנק

בתנאים נוחים

חברת עזר:

חברה לקרקעות

והלואות בע"מ

בנק ישראלי

לחעשיה בע"מ

תל־אביב רח' מונטפיורי 13

ת. ד. 2297 טלפון 3—2—4311

חיפה מרכז מסחרי חדש

בית בוביס ת. ד. 639, טל. 2367

כל עסקי בנק עם

מפעלים תעשיתיים

החסנת חמרי גלם

בטוח תעשיתי

אחים גולדשטין

חברה לשכון ופתוח בע"מ

רמת־גן רח' ביאליק טל. 72261

הבונים הראשונים

של

רמת־גן והסביבה

▼

- שיכונים עממיים
- דירות בנות 1, 2, 2½, 3 חדרים במחירים עממיים

ובתנאי תשלום נוחים.

בנין בתים משותפים
במרכז רמת־גן והסביבה

צבי סבירסקי ושות׳

קבלנים לבנין

רמת-גן, רחוב ארלוזורוב 9

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא״י

קרנות לעזרה הדדית:

א) **"דור לדור"** (נוסד בשנת 1943)
„דור לדור" נועד לעזור לחבר ההסתדרות
לעת זקנתו ע״י תשלומי פנסיה חדשיים.

ב) **"מציב"** (קיים משנת 1937)
קרן לאימוץ משפחת החבר אחרי מותו.

חברי ההסתדרות הזכאים לפי התקנות לפנסיה או לאימוץ צריכים לקבל את כל הידיעות הדרושות במועצות הפועלים המקומיות ועל ידן לפנות למוסדות המתאימים

אוצר המעמד הבינוני

אגודה הדדית בע"מ

תל־אביב, רחוב אלנבי 91 טלפון 62802

כל עסקי בנק קואופרטיבי

פרימן בע"מ

רמת־גן

מציע

תוצרת משובחת

- שימורי ירקות
- שימורי פירות
- ריבות, מיצים
- שימורי דגים

"רקם"

י. סבירנובסקי

תל־אביב, ת. ד. 1894 טל. 83483

*

לבני טריקו ומלבושי ספורט

משובחים

לילדים, לגברות, לגברים

תוצרת

צהר – סומר

ע י י נ ו ת

הוצאת — ספרים

מן הספרים של 1955

אליהו אורבך, **המדבר וארץ המחירה**
תולדות ישראל בתקופת התנ"ך
ארנסט ג'ונס, **זיגמונד פרויד** —
חייו ופעלו
ה. ס. טרומן, **זכרונות של נשיא**
לשעבר
יעקב הורביץ, סיפורים נבחרים
דויד שחם, **הרפתקאות אחיתם**
עיטורים מאת ל. שוורין
יואל בראנד, **דברים כהוויתם**
עדותו של שליח השואה

ב ה כ נ ה :

דב סדן — ג. קרסל, **לכסיקון הספרות**
העברית (2 כרכים)
ישראל כהן, **ספר האוטופיות**
(2 כרכים)
א. ברהם — ש. בודנהיימר, **עולם החי**
(12 כרכים)

חברה להוצאה והפצה
ש ל
ספרות ודברי אמנות

תל־אביב רחוב הרצל 2. טלפון 6088
ת. ד. 298

ספרים חדשים

1. אליעזר לבנה / מבחנה של־עצמאות
2. שלמה ברר / על כנפי נשרים
3. משה הלוי / דרכי עלי במות
4. הנרי למנס / האסלאם

הוצאת יוסף שרברק בע"מ
רחוב בלפור 16 תל־אביב

ס פ ר י ם ח ד ש י ם
מגלים וממציאים ברפואה

מאת **יהושע טברסקי**
מתוכן העניינים :
הפוקרטס — אבי הרפואה, גלנוס — מגלה את סודות מבנה הגוף, הרמב"ם—הרופא והמורה הרוי — הדם מסתובב, וקסמן תרופת הסטרפטומיצין, ד"ר יונה ס א ל ק — חסון נגד מחלות שתוק
ילדים ועוד
הספר מגוקד בלוי תמונות המחיר 2.900 ל"י

ספורים ומעשיות

מאת **יהודה שטיינברג**
ציורים — **בינה גבירץ**
לגיל 10—8 המחיר 2,750 ל"י

מ ה ד ו ר ה ש נ י ה
פתגמים ומכתמים

(מן הים הכללי ושפה משלי) מאת **חנניה ריכמן**
ציורים — **יוסף שטרן**
המחיר 5.250 ל"י

בדרך לארץ האושר

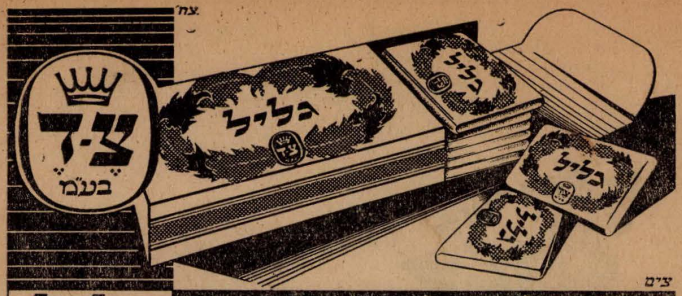
מאת **משה סהרי**
ספורים ואגדות לילד, לנ"ך ולנ־
ציורים — **בינה גבירץ**
הספר זכה בפרס יצחק למדן
המחיר 4.500 ל"י

איך מצליחים בלמודים ?

כיצד לקנות פיגור בלימודים ? כיצד לטפל בילדך על שאלות אלו תמצאו תשובות מוסמכות בספר הנ"ל
המחיר 1 600 ל"י

חברה "אמנות" בע"מ
תל־אביב, בצלאל יפה 9 טל. 3786

נמצא במכירה :
ספר אידלסון
הלל זלוטופולסקי —
ספר הפיליטונים
יוסף פטאי — הרצל
סדרת ספרים לחגי העם :
חנוכה
טבת שבט אדר
פסח
שבועות
וכל מבחר הרב של ספרי הוצאותנו
להשיג בהוצאה ואצל כל מוכרי וסוכני
הספרים בארץ.

השוקולדה לעדיני הטעם **בליל**

יפיין-חקלאי

עיבוד פרדסים
שיווק פרי הדר
נטיעה חדשה
גני-ירק
התישבות עממית
תעשיה חקלאית
שיכון משקי עזר

מגדל
חברה לבטוח בעם

תל-אביב ירושלים
חיפה לונדון

כל ענפי הבטוח

חברת גרב

תל-אביב, טלפון 5130
רמת-גן, טלפון 71217

בית חרושת לגרבים

מייצר:
גרבי ניילון לגברות — גרבי צמר וצמר גפן לגברים וילדים

ישר מהיצרן לצרכן

משי זקס

מפעלי משי זקס בע"מ. רמת־גן
חנויות משי זקס בע"מ. תל־אביב – חיפה

בנק למסחר
בע"מ
תל־אביב

רח' לילינבלום 42
ת.ד. 1992
טלפון: 62410

כל עסקי בנק
בתנאים נוחים

צינקלב ע"מ
יצרני צנורות קלים ומטלטלים
להשקאה והמטרה

מפלדה מגולבנת
או מאלומיניום
פיטינגים מפלדה
בלחץ שבירה

תל־אביב, רחוב עליה 33
טלפון 3248 ת. ד. 2998

ארבעים שנה לפעולות אזע

חברת אזע נוסדה בשנת 1912 ברוסיה ומיסדיה שמו להם למטרה להרים את דרגת הבריאות וההיגיינה בין יהודי הגולה, בעיקר בארצות מזרח אירופה. קבוצה של רופאים יהודים צעירים התחלו את פעולתם הרפואית בין האוכלוסיה היהודית בערים ובמשך הזמן יצרו את הצורה האירגונית המתאימה, שאיפשרה להם להגיש את העזרה הרפואית לאוכלוסיה היהודית שהיתה זקוקה לעזרה זו. מני אז התקדמה והתפתחה חברת אזע בפעולותיה הרבות ובמשך כל השנים תפסה עמדה של מוסד רפואי עליון הדואג להבראת היהודים, בעיקר ילדים, בגולה.

אחרי המהפכה ברסיה העבירה חברת אזע את מרכז פעולותיה מערבה ומברלין היא מנהלת את פעולותיה בארצות מזרח אירופה ביחוד בפולין, בה נוסדה אזע, כשהיא נושאת את השם ט א ז.

עיקר פעולותיה של אזע באותה התקופה מתרכזת מסביב למלחמה נגד שחפת וגזזת. היא הקימה רשת של מוסדות רפואיים, בתי חולים, מרפאות וכו'. חלק רב שמל פעולותיה היה מוקדש לטפול באם וילד והיא הקימה רשת של מוסדות טיפת חלב, בהם הגישו רופאים ואחיות את העזרה הרפואית לאם ולתינוק. היא מחלקת מזון, ביחוד חלב לתינוקות. ידועה גם עבודתה של אזע מאותה התקופה בין ילדי בתי־הספר. היא הקימה מטבחים מיוחדים ותחנות לחלוקת מזון בין ילדי בתי־הספר. בחדשי הקיץ היא מארגנת מאות קיטנות לילדי בתי־הספר ולנוער. אזע היא הראשונה שחדרה ל„חדרים" ולישיבות והגישה את העזרה הרפואית לנוער לומד תורה.

בעלות היטלר לשלטון נאלצת אזע שוב להעתיק את משרדה הראשי והיא מעבידה אותו מברלין לשווייץ, ומשווייץ היא מנהלת בתנאים קשים ובסכנת נפש את פעולותיה בשעת מלחמת העולם השניה. היא מצילה אלפי יהודים מידי הנאצים ולא מעט מעובדיה הקדישו את חייהם לפעולות הצלה אלו.

עם תום מלחמת העולם השניה היא מארגנת מחדש את סניפיה בצרפת, פולין, רומניה, איטליה וכו', ופעולותיה מכוונות לאלה שניצלו מידי הנאצים. באותה התקופה עובר משרדה הראשי משווייץ לפריז.

בשנת 1945 מתחילה אזע את פעולותיה בישראל, מכוונת בעיקר להבראת ילדים ולטפול באם ובתינוק. עם קום המדינה מרחיבה אזע את פעולותיה וכיום היא מקיימת בארץ 20 מוסדות הבראה לילדים הכוללים בערך 600 מיטות. למעלה מ־5000 ילד עוברים את מוסדותיה של אזע במשך השנה. כעת מכינה אגודת אזע בישראל תכנית להרחבת מפעליה הקיימים ולהקמת מוסדות רפואיים חדשים בארץ. בתכניתה להרחיב את רשת של בתי ההבראה לילדים לגילים שונים אולם ביחוד לילדים בגיל רך, וכן היא מתכוננת להרחיב את הרשת של הטפליות (מוסדות רפואיים יומיים לתינוקות בעיקר במעברות.

יש לציין את העזרה היעילה שאזע בישראל מקבלת דרך מכרזה בפריז ע"י חברי אזע בדרום אמריקה.

הועידה העולמית של אזע שהתקיימה בחודש יולי בפריז החליטה להמשיך ולהרחיב את פעולותיה בארץ וביחוד בארצות של צפון אפריקה שמשם יוצאת ותצא העליה לישראל. כן החליטה הועידה לרכז את כל כוחותיה ומאמציה מסביב לפעולותיה של אזע בישראל.

אגודת אזע שהיא לפי מבנה ותעודתה אגודה עממית העומדת לרשות האומה הישראלית — מתפקידה לפעול במקום שם נמצא הרכוז הגדול של העם היהודי, ובהתאם לעמדתה לגישתה של אזע לבעיות יהודיות יש לקוות לראות אזע חזקה בישראל בעתיד הקרוב.

„אורט" אגודה להפצת מלאכה ועבודה חקלאית ותעשייתית בין היהודים

עריסתה של „אורט" עמדה ברוסיה ואומנותיה היו העסקנים המסורים של יהדות רוסיה. בשנת 1880 נולד הרעיון הנועז (בימים ההם) והברוך להפוך רבבות יהודים חסרי מקצוע ו„תלויים על בלימה" לאנשי־מקצוע עובדים ויוצרים, המתפרנסים בכבוד על יגיע כפיים. ככל ההתחלות היתה גם התחלה זו קשה וקטנה בממדיה. מספר עסקנים שהתאגדו ב„אורט" (אובשצסטוו ראס־פרוסטראניה טרודה סרעדי יעוץ־עזו) החלו לארגן בתי־ספר מקצועיים בערי תחום המושב וללמד את בני ישראל מלאכה ועבודה. בעיות קשות עמדו לפניהם: ראשית, ללמד את הצעירים מקצוע ואח״כ למצוא מקום עבודה בשבילם; כי לא רק התעשיינים מבני עם הארץ סרבו לקבל פועלים יהודים לעבודה, אלא אפילו אלו מבני־עמנו, שהיו עצמם בעילם למפעלי תעשיה, העדיפו את הפועל הנצרי על הפועל היהודי.

ככל רעיון בריא וטוב, כך גם האידיאה של „אורט" על למוד מקצוע הלכה וכבשה את הלבבות. התרבו הסניפים ברחבי רוסיה ומרוסיה התפשטה התנועה לארצות הספר שלה: פולניה, ליטא, אוקראינה וכו׳. עם העליה לשלטון של הבולשביקים ופיזור כל האגודות הצבוריות ברוסיה הופסקו גם פעולותיה של „אורט" שם, אך נמשכו ביתר עוז בארצות הספר. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התפשטה תנועת „אורט" גם לאירופה המרכזית ולארצות הבלקן וגם מעבר לימים, באמריקה ובדרום אפריקה נוסדו סניפי האגודה.

מלחמת העולם השניה הפסיקה כמעט כליל את פעולות „אורט" באירופה ופם הסניפים מעבר־לים, בהיותם מנותקים מהקיבוצים היהודיים הבדולים, לא פעלו רבות. מיד עם כיבוש אירופה מידי הנאצים ופתיחת שערי מחנות העקורים, התעוררו עסקני „אורט" בעולם לפעולה מאומצת למען השרידים של עם ישראל באירופה. המרכז העולמי של „אורט" בז׳נבה, שוויץ, היה פעיל בארגון הפעולה במחנות ובהקמתה מחדש של התנועה ברחבי התבל. הסניפים החזקים באמריקה ובדרום אפריקה התארגנו מחדש וגם הוקמו סניפים חדשים באירופה המזרחית: הונגריה, פולניה, רומניה, בולגריה ובאירופה המערבית: צרפת, בלגיה, הולנד, גרמניה, אוסטריה וכו׳.

פעולה כבירה נעשתה במחנות העקורים. רבבות יהודים, שנפתחו לפניהם שערי החופש, היו מנותקים מחיי יום־יום ולא ידעו איך להמשיך את חייהם. „אורט" באה לעזרתם במובן גשמי ורוחני כאחד. אלפים מביניהם קבלו הכשרה מקצועית, כדי שיוכלו לפרנס את עצמם ואת משפחותיהם, ויחד עם זאת גם התחזקה רוחם: העמדה החמרית הבטוחה נתנה להם אמון מחודש בעצמם ובעתיד טוב יותר.

העליה הגדולה לארץ־ישראל, גידול הישוב היהודי בה, והמשימה הכבירה של קבוץ גלויות בארץ האבות — הביאו את „אורט" להכרה, כי הגיעה שעתה הגדולה לעזור בבנין המולדת המתחדשת.

מיד עם יסוד מדינת ישראל, החליט הועד הפועל העולמי של „אורט" להרחיב את פעולתו גם על ישראל. בסוף 1948 ביקר בארץ ד״ר א. סינגלובסקי, יו״ר האקסקוטיבה העולמית של „אורט", והניח את היסוד לרשת מוסדות „אורט" במדינת ישראל. מסירותו לענין ויזמתו הרב־גונית פעלו כמטה־קסמים. בתקופה קצרה של חדשים מספר הוקמו בתי־ספר מקצועיים לבני־הנוער הישראלי וקורסים מזורזים להכשרה מקצועית של חיילים משוחררים ועולים חדשים.

35 מוסדות הכשרה מקצועית ב־19 נקודות ישוב כוללת כיום רשת „אורט" בישראל. מספר הלומדים במוסדות „אורט" מגיע ל־22.000 בקירוב וזהו הארגון הראשון במעלה בין אלו העוסקים בחנוך והכשרה מקצועית במדינת ישראל. קרוב ל־4500 איש ואשה כבר סיימו את הכשרתם המקצועית ב„אורט" במשך שש שנות קיומו במדינה וכולם הסתדרו בעבודה מקצועית מפרנסת. שמם של מוסדות „אורט" נודע בכל רחבי הארץ וכל המבקרים בהם, מתושבי הארץ ומאורחי חוץ, מהללים את הרמה המקצועית הגבוהה עליה עומדים בתי־הספר של „אורט".

פעולתה של „אורט" בארץ מתנהלת בפקוח מתמיד של מרכז „אורט" העולמי בג׳נבה ומשרד החנוך של ממשלת ישראל.

מהגרעין הקטן, אגודה יהודית מקומית בבירת רוסיה הצארית, עלתה „אורט" והתרחבה לממדים של ארגון עולמי, בעל סניפים ב־25 ארצות בעולם. חברי „אורט" בעולם מסורם לרעיון אחד ויסודי: הבראת המבנה הסוציאלי של עם ישראל על ידי הקניית מקצוע לשכבות רחבות של העם.

במדינת ישראל, בארצות צפון אפריקה, באיראן ובכל מקום של ישוב יהודי צפוף משתתפת „אורט" בהרמת קרנו של עם ישראל על ידי לימוד מלאכה ועבודה לבניו ובנותיו לטובת המולדת המתחדשת ולטובת עם ישראל בפזוריו.

ספריית בית האבות
ציונאל
מס' ז'ק-2

HEAWAR

A Quarterly devoted to the History of the Russian Jews

Tel-Aviv, P.O.B. 118, Israel

Editors:
BENZION KATZ
BARUCH CAROU

Secretary:
A. AHARONI

Editorial Board:
S. SHAZAR
B. SHOCHETMAN
F. SCHNEURSOHN
JOCHANAN TWERSKI

TABLE OF CONTENTS:

Prof. Joseph Klausner: Ben-Zvi Scholar and President	
B. K.: Prof. J. Klausner — at Eigthy	6
Benzion Katz: Greenbaum — at Seventy Five	8
Dr. N. M Gelber: Dr. Herzl in Petersburg	12
Nathan Goren: As I saw it (Herzl in Vilna)	
Nahum Sokolov: The White Bear (A Poem)	22
J. Greenbaum: MY Days in Petrograd	25
Dr. M. Wishnitzer: The Peterburg Era (memories)	61
A. Litiai: Hebrew Literature in Moscow	91
S. D. Jerushalmi: Rabbinical Conferences	86
J. Maor: Russian Liberals and the Jewish Problem	89
B. Gankin: Jews as Practioners of Law in Czarist Russia	110
D. Eflinger: This is Uman (memories)	115
Dr. J. Shapira: Joseph Sorkin	123
Prof. F. Schneuersohn: The Flame of Hatred-Chassidism in 1881 vilified	124
B. Shochetman: Gorki and Antisemitism	129
B. K.: J. Lamdan J. Heitman in memoriam	130
B. Katz: The Past Alive	133
N. Goren: Dr. Rabbi M. Nurok at 70	136
B. K.: Knight of the Hebrew word	140
B. Shochetmman: Letters of Achad Haam	142
M. Ungerfeld: Letters of A. Zederbaum	152

Vol. III. August 1955

Tel-Aviv, „ALTHIRA", Association for Study of the History of the Jews in Russia and in Ukraina,

כתובת המערכת: תל־אביב ת.ד. 118

ההפצה הראשית: בימ"ס ספרים „יסוד" בע"מ, תל־אביב, אלנבי 83, טל. 3561

דפוס „עתיד" תל־אביב